

ISSN 2790-7198

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҶОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ОМУЗИШИ МАСЪАЛАҶОИ
ДАВЛАТҶОИ ОСИЁ ВА АВРУПО

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМ
СТРАН АЗИИ И ЕВРОПЫ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
INSTITUTE OF STUDYING OF THE PROBLEMS
OF ASIAN AND EUROPEAN COUNTRIES

ОСИЁ ВА АВРУПО

(мачаллаи илмӣ)

АЗИЯ И ЕВРОПА

(научный журнал)

ASIA AND EUROPE

(Scientific Journal)

№ 2 (10), 2022

Душанбе - 2022

Ниёзӣ Ёрмаҳмад Бобо – сармуҳаррир, директори Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо;

Раҳмонзода Азимҷони Шералӣ – муовини сармуҳаррир;

Одинаев Нурмуҳаммад – муҳаррири масъул;

Ҳабибов Абдураҳмон – котиби масъул.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Фарҳод Раҳимӣ – академик, Президенти АМИТ;

Муҳаммад Абдураҳмон – ноиби Президенти АМИТ;

Акбар Турсон – доктори илмҳои фалсафа, академики АМИТ;

Мирзо Муллоаҳмад – доктори илмҳои филологӣ, узви вобастаи АМИТ;

Шодимуҳаммад Суфизода – доктори илмҳои филологӣ;

Ҳабибулло Раҷабов – доктори илмҳои филологӣ;

Санавбар Воҳидова – доктори илмҳои таърих;

Қосимшо Искандаров – доктори илмҳои таърих;

Ниёз Мирзоев – доктори илмҳои таърих;

Тоҷиддин Мардонӣ – доктори илмҳои филологӣ;

Шамсиддин Каримов – доктори илмҳои сиёсӣ;

Ғиёсиддин Қодиров – номзади илмҳои филологӣ;

Ҳусенбой Қиёмидинов – номзади илмҳои иқтисодӣ;

Муҳаммадамин Оймаҳмадов – номзади илмҳои иқтисодӣ;

Субҳиддин Зиёев – номзади илмҳои филологӣ.

Муассиси маҷалла: Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо.

Дар маҷалла мақолаҳои фишурдаҳои илмӣ, тақризҳо ва ахбор дар баҳши муносибатҳои байналмилалӣ, сиёсати беруна, иқтисодиёти ҷаҳонӣ, забон ва адабиёти кишварҳои хориҷа ба таъбир мерасанд.

Маҷалла соли 2019 таъсис ёфта, дар як сол чор шумора нашр мешавад.

Маҷаллаи илмӣ «Осиё ва Аврупо» таҳти рақами 154/РЗ – 97 санаи 12 июни соли 2020 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Индекси обунавӣ: 77731

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ-33.

Тел.: (+992 37) 221 05 72. Сомонаи мо: www.osiyoavrupo.tj.

Ниёзи Ёрмахмад Бобо – главный редактор, директор Института изучения проблем стран Азии и Европы;
Рахмонзода Азимджони Шерали – заместитель главного редактора;
Одинаев Нурмухаммад – ответственный редактор;
Хабибов Абдурахмон – ответственный секретарь.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Фарход Рахими – академик, Президент НАНТ;
Мухаммад Абдурахмон – вице-президент НАНТ;
Акбар Турсон – доктор философских наук, академик НАНТ;
Мирзо Муллоахмад – доктор филологических наук, член-корр. НАНТ;
Шодимухаммад Суфизода – доктор филологических наук;
Хабибулло Раджабов – доктор филологических наук;
Санавбар Вохидова – доктор исторических наук;
Косимшо Искандаров – доктор исторических наук;
Ниёз Мирзоев - доктор исторических наук;
Тоджиддин Мардони – доктор филологических наук;
Шамсиддин Каримов– доктор политических наук;
Гиёсиддин Кодиров – кандидат филологических наук;
Хусенбой Киемидинов – кандидат экономических наук;
Махмадамин Оймамадов – кандидат экономических наук;
Субхиддин Зиёев - кандидат филологических наук.

Niyoz Yarmahmad Bobo – Chief Editor, director of Institute of studying of the problems of Asian and European countries;
Rahmonzoda Azimjoni Sherali – Deputy of Chief Editor;
Odinaev Nurmuhammad – Executive Editor;
Habibov Abdurahmon – Executive Secretary.

EDITORIAL TEAM

Farhod Rahimi – President of the National Academy of Sciences of Tajikistan;
Muhammad Abdurahmon – Vice-President of the National Academy of Sciences of Tajikistan;
Akbar Tursun – Academician of the National Academy of Sciences of Tajikistan, doctor of philosophy sciences;
Mirzo Mulloahmad - doctor of philology sciences, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan;
Shodimuhammad Sufizoda – doctor of philology sciences;
Habibullo Rajabov – doctor of philology sciences;
Sanavbar Vohidova – doctor of historical sciences;
Qosimsho Iskandarov – doctor of historical sciences;
Niyoz Mirzoev – doctor of historical sciences;
Mardoni Tojiddin – doctor of philology sciences;
Shamsiddin Karimov - doctor of political sciences;
Giyosiddin Qodirov – candidate of philology sciences;
Husenboy Qiyomidinov – candidate of economic sciences;
Mahmadamin Oymahmadov – candidate of economic sciences;
Ziyoev Subhiddin - candidate of philology sciences.

МУНДАРИЧА

ШАРҚШИНОСӢ

Муллоаҳмад М. Давомдиҳандаи анъанаҳои инсондӯстӣ	7
Мардонӣ Т. Ба ёди шарқшиноси фаромӯшшуда Андрей Евлампиевич Маджи	12
Воҳидова С. Саҳми Армини Вамбери ховаршиноси маҷористонӣ дар омӯзиши таърих ва фарҳанги Осиёи Марказӣ	23
Беков К. Абдурахмон Бадавӣ ва Марксизм	29
Ваҳобова Н.С. Омӯзиши масоили фарҳангии Афғонистон дар Тоҷикистон	36
Юсуфи Шодипур. Ташаккул ва рушди пахтакорӣ дар Тоҷикистони охири асри XIX – ибтидои асри XX	48
Нуруллоева М.Н. Таҳқиқ ва шинохти “Юсуф ва Зулайхо”-и Чунайдуллоҳи Ҳозик дар адабиётшиносии тоҷик	55
Гадозода М.Д. Нақши Начмуддини Розӣ дар таълифи асарҳои адабии тасаввуфӣ	64
Зиёев С.Н. Пайвандҳои адабии ду халқи ҳамҷавор дар мисоли Ҷомӣ ва Навоӣ	70
Раҳмонов М. Сипосу ситоиши донишмандони ғарб аз забону адаб ва ишқу худшиносии Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ ва Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ	76
Душанбиева Н. Бобочон Ғафуров ва ҳиндшиносӣ	81
Каримова Ш.Т. Ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии мамолики араб дар ашъори шоирони муосири тоҷик	86
Қаландарзода С.Ҷ. Бозтоби ашъори Абутаййиб ал-Мутанаббӣ ва Абунувос дар осори Саъдии Шерозӣ	96

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Воҳидова С. Шабоҳати таҷлили ҷашнҳои Наврӯзӣ дар кишварҳои Аврупо	103
Ашуров А.М. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи манфиатҳои геополитикии Ҷумҳурии мардумии Чин	109
Одинаев А.С., Нораҷова А.С. Ҳамкориҳои бисёрҷонибаи Қазоқистон ва Афғонистон	114
Холназаров Н.М. Мафкураи динӣ, сиёсӣ ва низоми сиёсии Толибон	120
Мирзоев Ҳ.Т., Қодиров Н. Муносибатҳои дучониба ва бисёрҷонибаи Қирғизстону Чин дар замони муосир ва роҳҳои рушди он	129
Одинаев А.С., Нораҷова А.С. Ҳамкориҳои бисёрҷонибаи Ўзбекистон ва Афғонистон	137
Шозиёева Г.П., Хушачинова М.М. Модели иҷтимоии кишварҳои скандинавӣ ва таҷрибаи он дар сохтори иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар мисоли Шветсия ва Норвегия)	143
Давлатова Ф., Шарифов А. Нақши хонадони бармакӣ дар рушди давлатдорӣи Хилофати Араб	154
Юсуфӣ Ф.Ш. Муносибатҳои сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Маҷористон дар замони муосир	161
Талбаков С.И., Аминов У.Х. Мушкilotи амниятӣи лоиҳаи "Як камарбанд-як роҳ" дар Осиёи Марказӣ ва ҳалли онҳо	169

ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОНӢ

Воҳидова С., Раҳимов Ф. Омӯзиши масъалаҳои иқтисоду иҷтимоии модели Швейтсария ва таъбири таҷрибаи он дар шароити Тоҷикистон	179
Соҳиби Б. Омилҳои рушди иқтисодии кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ	185
ТАҚРИЗ, КИТОБИЁТ, ТАРЦИМА ВА ТАҲИЯ	
Арабистони саудӣ ва Чин: маҳдудиятҳо ва дурнамои шарикӣ	192
Иброҳимзода У., Ғайратова Ф.А. Таҳияи мушкilotи вобаста ба экстремизм дар фазои иттилоотӣи Тоҷикистон	195
Саидова Н. Созмони ҳамкориҳои Шанхай ҳамчун заминаи ҳамкориҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ	202

СОДЕРЖАНИЕ**ВОСТОКОВЕДЕНИЕ**

Муллоахмад М. Продолжатель гуманистических традиций	7
Мардони Т. Памяти забытого востоковеда Андрея Евлампиевича Маджи	12
Воҳидова С. Вклад венгерского ориенталиста Арминий Вамбери в изучение истории и культуры Центральной Азии	23
Беков К. Абдуррахмон Бадави и Марксизм	29
Вахобова Н.С. Изучение проблемы афганской культуры в Таджикистане	36
Юсуфи Шодипур. Становление и развитие хлопководства в Таджикистане конца XIX – начале XX вв.	48
Нуруллоева М.Н. Исследование и признание «Юсуфа и Зулайхо» Джунайдулло Хазика в таджикской литературе	55
Гадозода М.Д. Роль Наджмуддина Рози в создании литературных произведений, относящихся суфизму	64
Зиёев С.Н. Литературные отношения двух соседних народов на примере Джоми и Навои	70
Раҳмонов М. Благодарность и хвалебные высказывания западных учёных о языке, литературе, любви и самосознании Руми и Мухаммад Икбола Лохури	76
Душанбиева Н. Бабаджан Гафуров и индология	81
Каримова Ш.Т. Социально-политическая жизнь арабских стран в произведениях современных таджикских поэтов	86
Қаландарзода С.Қ. Влияние Абутаййиба аль-Мутанабби и Абунуваса на творчество Саади Ширази	96

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Воҳидова С. Подобия празднования Навруза в странах Европы	103
Ашуров А.М. Таджикистан в орбите геополитических интересов Китайской народной республики	109
Одинаев А.С., Норанджова А.С. Многостороннее сотрудничество между Казахстаном и Афганистаном	114
Холназаров Н.М. Религиозные, политические взгляды и политическая система Талибан	120
Мирзоев Х.Т., Кодиров Н. Кыргызско-китайские двухсторонние и многосторонние отношения в современном этапе и пути их развития	129
Одинаев А.С., Норанджова А.С. Ҳамкорихо миёни Ўзбекистон ва Афғонистон	137
Шозиёева Г.П., Хушачинова М.М. Социальная модель скандинавских стран и ее опыт в социальной структуре Республики Таджикистан (на примере Швеции и Норвегии)	143
Давлатова Ф., Шарифов А. Роль семейства бармакидов в управлении Арабским халифатом	154
Юсуфи Ф.Ш. Современные отношения Таджикистана с Венгрией	161
Талбаков С.И., Аминов У.Х. Вызовы безопасности проекта «Один пояс - один путь» в Центральной Азии и их решения	168

МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА

Воҳидова С., Рахимов Ф. Изучение экономической и социальной модели Швейцарии и применение ее опыта в контексте Таджикистана	179
Сохиби Б. Факторы экономического развития стран Юго-восточной Азии	185

РЕЦЕНЗИИ, БИБЛИОГРАФИЯ, ПЕРЕВОД И РАЗРАБОТКА

Саудовская Аравия и Китай: проблемы и перспективы сотрудничества	192
Иброхимзода У., Гайратова Ф.А. Освещение проблем, связанных с экстремизмом в информационном пространстве Таджикистана	195
Саидова Н. Шанхайская организация сотрудничества как элемент регионального и глобального сотрудничества	202

CONTENTS

ORIENTAL STUDIES

Mulloahmad M. Successor of humanist traditions	7
Mardoni T. In memory of the forgotten orientalist Andrei Evlampievich Madzhi	12
Vohidova S. The contribution of the hungarian orientalist Arminy Vamberi to the study of the history and culture of Central Asia	23
Bekov K. Abdurrahman Badawi and marxism	29
Vakhobova N.S. Studying the problem of afghan culture in Tajikistan	36
Yusufi Shodipur Establishment and development of cotton growing in Tajikistan at the end of the XIX th century and the beginning of the XX th century	48
Nurulloeva M.N. Research and recognition of "Yusuf and Zulaikho" by Junaidullo Haziq in tajik literature	55
Gadozoda M.D. The role of Najmuddin Rozi in the creation of literary works related to sufism	64
Ziyoev S.N. Literary relationships between two neighboring peoples as sample of Jomi and Navoi	70
Rakhmonov M. Thanks and praise of western scholars for the language, literature, love and self-knowledge of Mavlono Jaloliddini Rumi and Muhammad Iqbol Lohuri	76
Dushanbieva N. Babajan Gafurov and indology	81
Karimova Sh.T. Socio-political life of the arab countries in the poetries of modern tajik poets	86
Kalandarzoda S.J. The reflection of the poetry of Abutayib al-Mutanabbi and Abunuwas in the works of Saadi Sherazi	96

INTERNATIONAL RELATIONS

Vohidova S. Similarities of Navruz celebration in European countries	103
Ashurov A.M. Tajikistan within the geopolitical interests of the People's Republic of China	109
Odinaev A.S., Noranjova A.S. Multilateral cooperation between Kazakhstan and Afghanistan	114
Kholnazarov M.N. Religious, political views and the political system of the Taliban	120
Mirzoev Kh.T., Kadirov N. Kyrgyzstan-China's bilateral and multilateral relations in contemporary period and the ways of its development	129
Odinaev A.S., Noranjova A.S. Multilateral cooperation between Uzbekistan and Afghanistan	137
Shoziyoeva G.P., Khushachinova M.M. Social model of the scandinavian countries and its experience in the social structure of the Republic of Tajikistan (on the example of Sweden and Norway)	143
Davlatova F., Sharifov A. The role of the Barmakid family in the development of the Arab Caliphate	154
Yusufi F.Sh. Modern relations of Tajikistan with Hungary	161
Talbakov S.I., Aminov U.Kh. security challenges of the project "One Belt - One Road" in Central Asia and their solutions	168

WORLD ECONOMY

Vohidova S., Rahimov F. Study of economic and social model of Switzerland and application of its experience in the context of Tajikistan	179
Sohibi B. Factors of economic development in the region of South-East Asia	185

REVIEWS, BIBLIOGRAPHY, TRANSLATION AND DEVELOPMENT

Saudi Arabia and China: problems and prospects for cooperation	192
Ibrohimzoda U., Gairatova F.A. Coverage of the problems related to extremism in the information space of Tajikistan	195
Saidova N. Shanghai cooperation organization as an element of regional and global cooperation	202

ПРОДОЛЖАТЕЛЬ ГУМАНИСТИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ**МУЛЛОАХМАД МИРЗО**

доктор филологических наук, член-корреспондент НАНТ, главный научный сотрудник ИИПСАЕ НАНТ. Тел. 992 93 5550002. E-mail: mirzomulloahmad@mail.ru

В статье рассматриваются гуманитарные традиции в творчестве известного таджикско-персидского поэта Абдуррахмана Джамии. На многих примерах показано, что Джамии обобщил традиции более чем пятисотлетней литературы и выразил высокие нравственные мысли, очень ценные в воспитании людей.

Ключевые слова: *Абдуррахман Джамии, традиции гуманизма, добро, нравственные мысли.*

Мавлоно Абдуррахман Джамии (1414 – 1492) является не только одним из величайших таджикско-персидских поэтов, но и считается видным классиком литературы Востока. Он в своем богатом творчестве всячески стремился продолжать и развивать традиции как в содержании, так и в форме. Величие Джамии и других великих поэтов и писателей заключается в том, что они высокие гуманистические мысли выразили новыми образами, приёмами, средствами, соответствующими восприятию современников. Кроме того, Джамии входит в число тех редких поэтов, творчество которых обобщает большой период истории литературы. Действительно, в определенных периодах истории цивилизованных народов появляются фигуры в творчестве, которых концентрируются традиции предшествующего периода культуры. Если Авиценна в своем знаменитом «Каноне» подытоживал достижения медицинской науки Востока и Запада за нескольких веков, то Фирдоуси в «Шахнаме» воплотил традиции культуры, мифологии и истории иранских народов с древнейших времен до своего времени. А Джамии в свою очередь подытоживал литературные традиции этих народов за 5 столетий. Поэтому И.С.Брагинский правильно отмечает, что «эстетика Джамии – это эстетика уравновешенного синтеза, сохранения тех достижений поэзии, которые были так блестяще добыты его предшественниками» [1, с.276].

Действительно, Джамии своим многогранным творчеством не только синтезировал лучшие традиции истории таджикско-персидской литературы, но и освещая культурный мир той эпохи блестяще выполнил свою историческую миссию. Недаром великий Навои сравнивает его – своего наставника с солнцем: «Солнце, мироозаряющими лучами которого залито это время, наличие которого дало теперешним людям почет и славу; море, жемчугопорождающая природа которого наполнила карманы века самоцветами, переполнила пазухи и полы людей эпохи драгоценными камнями – таков вельможный господин мой шейх ал-ислам мавлана Абдуррахман Джамии» [1, с.266-267].

Джамии жил и творил в эпоху политических, экономических и культурных контрастов. С одной стороны Хорасан, Мавераннахр и Иран после опустошительных нашествий монголов постепенно восстанавливались и ощущалось относительное развитие, как в экономике, так и в культурной жизни. С другой стороны, в стране вспыхивались кровавые междоусобные войны, шла ожесточенная борьба за власть, которая привела страну к разрушению. Особенно после смерти Тимура созданная великая его империя распалась и разделялась на мелкие самостоятельные государства. Во время правления тимурида Солтана Хусейна Бойкара, который был просвещенным монархом, писал стихи и заботился о

представителях науки и культуры. В городе Герате - столицы Хорасана бурно развивались различные виды искусства как живопись, архитектура, музыка, каллиграфия и т.д. Среди участников литературных кружков были немало музыкантов, каллиграфов, миниатюристов и других деятелей культуры, которые имели тесные контакты с поэтами.

В Самарканде Джами близко ознакомливается с религиозным суфийском орденом «накшбандия» и его руководителем Ходжа Ахрором Вали. Молодого поэта привлекали прежде всего именно народные, гуманистические черты данного ордена. По душе поэта был главный лозунг этого ордена – «Сердце возлюбленной, а рука к работе». В отличие от других религиозных течений в данном орденое придавалось большое значение труду и месту тружеников в обществе. По его доктрине также все люди были равны, ибо являются частицей божественной субстанции. Поэтому не смотря на свои недостатки данный орден получил широкое распространение не только в Мавераннахре, но и по всему Востоку. После возвращения в Герат в 1451 г. Джами стал вплотную заниматься пропагандой данного ордена и некоторое время даже возглавлял его. Он также занимался изучением теории и истории суфизма, сочинил трактаты, составил антологию суфийских поэтов и деятелей. Следует отметить, что доктрина суфизма сильно повлияла и на творчество самого поэта. Как в любовной лирике, так и в поэмах, особенно в поэме «Саламан и Абсоль», через суфийские образы и символы Джами выразил свои гуманистические идеи. Джами был против фанатизма и резко и откровенно критиковал мракобесие и двуличие многих суфиев и религиозных деятелей. Поэтому нельзя согласиться с противоречивым мнением И.С.Брагинского о том, что «Джами – доброжелательнейший человек. Вместе с тем, он проповедник идей гуманизма, распространял в своих сочинениях семена религиозного дурмана» [1, с.267]. Наоборот, как видно позже, в своих произведениях Джами, и даже в его работах религиозного значения он всегда проповедует человеколюбие. Для человека, особенно для правителей он доброту и справедливость считает выше религиозности:

Царь справедливый – пусть не чтит Корана,-
Он выше богомольного тирана.
Не верой, не обрядами – страна
Законом справедливости сильна. [2, с.209]

Высказать подобное мнение в то время несомненно было подвигом.

Несмотря на то, что Джами был видным поэтом, ученым, знаменитой личностью, жил очень скромно. Об этом достаточно написано его учениками и соратниками, особенно Абдулгафуром Лори в «Дополнение к «Дуновениям дружбы», Абдулвасе Низами в «Жизнеописании Мавлави Джами», Алишер Наваи в «Пятерике смятенных», Али Сафи в «Живительных каплях родника жизни» и Зайниддин Васифи в «Удивительных событиях». Как они свидетельствуют, Джами не только занимался благотворением и воспитанием молодежи, но и создал для них условия жизни и учебы. В частности, в Герате им были построены две крупные школы – медресе со всеми удобствами для обучения студентов.

Джами пробовал свои силы в создании почти всех жанровых форм таджикско-персидской литературы. В собрании сочинения (куллияте) поэта встречаются касыды, газели, маснави, китьа, рубаи, таркиббанд, тарджибанд, мураббаъ, фард, бахри тавил, муаммо, рассказы и притчи и т.п. Подчеркивая многообразие творчества поэта Е.Э.Бертельс писал: «Мы находим у Джами почти все литературные жанры, существовавшие в XV веке. Складывается такое впечатление, что Джами как будто сознательно стремился испробовать свои силы во всех этих разнообразных формах» [3, с.273].

Долгое время Джами считался последним крупным поэтом таджикско-персидской литературы. Конечно, такое решительное подтверждение нелогично. Ибо после Джами таджикская и персидская литература продолжала развитие и дала миру ряд крупных поэтов и писателей, как Сайидо Насафи, Бедил, Ахмад Даниш, Шахин. Однако в этом ложном представлении есть маленькое зерно правды. Оно заключается в том, что действительно, Джами был поэтом, который синтезировав пятивековые традиции таджикско-персидской литературы, подытоживал и завершил большой этап данной литературы. Как верно отметил И.С.Брагинский «Он синтезировал все творчество, которое предшествовало ему... Джами выступает как завершитель» [4, с.65]. Действительно, «будучи гениальным завершителем, он синтезировал все, что было до него и по содержанию и по форме...» [4, с.66]

Одной из главных традиций таджикско-персидской литературы безусловно является его гуманистический дух. Этим духом пронизана не только литература, но и вся культура иранских народов. Еще в древности, в их первых образцах письменности наблюдаются обращение к человеку. В древнейшем памятнике мировой культуры – «Авеста» наряду с благословением Ахурамазды, воспеваются благородство человека, выражаются мысли и чувства земного человека Заратустра. Этим духом проникнуты памятники сасанидской эпохи, получивший синтез в «Шахнаме» Фирдауси. В творчестве Рудаки человек становится главным объектом и гуманизм его основной идеей. И это превращается в устойчивую традицию литературы последующих веков.

В огромном творчестве Джами большое место занимает газель. В трех диванах поэта насчитывается более 1800 газелей. Хотя главной темой газелей Джами тоже является любовь как земная, так и мистическая. Однако и они пронизаны идеей гуманизма. Продолжая традиции Рудаки, Санай, Атгара, Джалалиддина Балхи и особенно Саади и Хафиза Джами в газелях выражает высокие гуманистические идеи. В диванах поэта встречаются газели целиком посвященные насущным дидактическим вопросам:

Сердце, - о мудрая птица!- глупых друзей избегай,
 Сети, расставленной адом, хищных зверей избегай!
 Если не принято теми, кто прямодушен и чист,
 Сын, родовитостью деда, саном отца не кичись,
 Азбучной точности «аза» мыслью своей избегай.
 От добродетельных зависть пусть не уводит тебя,
 Истинно чтя добродетель, завести к ней избегай!
 Бренным земным наслажденьям веяную жизнь
 предпочти,
 Помни о том и соблазна нескольких дней избегай.
 Не отделяйся отказом: пьющие гушу равны,
 Но и снискать одобренье, быть всех пьяней избегай!
 Ты по призванию – дрожжи зла и добра, о, Джами!
 Чтобы рискованно мыслит, сути твоей избегай. [2, с.129-130]

В некоторых газелях поэт остро критикует невежественных злонравных шейхов:

Бесхвостые ослы глупей ослов стократ!
 То шейхов предают, то их они творят.
 К другому через день в приверженцы идут,
 Хоть этот новый шейх невежеству собрат.
 В таком ни веры нет, ни пламени любви,
 И дара наставлять не излучает взгляд...

Избавь, Джами, аллах, от мерзости ханжей,
Что носят голубой кощунственный наряд! [2, с.130]

Джами как свои предшественника Хафиз и Убайд Закани ненавидит скверных, притворных и самолюбивых шейхов:

Что видел в мире этот шейх, укрывшийся в своем доме,
Отрекшийся от нужд людских, себе лишь нужный самому? [2, с.112]

Преимущественной темой жанра касыды является панегирика. Но поэты-гуманисты наподобие Рудаки, Кисаи, Насыр Хусрава, Амир Хусрава, Саади этот жанр использовали для выражения своих социальных, дидактических, философских воззрений. Джами также в своих касыдах прежде всего высказывает сокровенные мысли. Касыдой Джами «Полировка духа», написанная в ответ касыдам Хакани и Амира Хусрава, охватывают насущные вопросы духовной жизни и сущности человека. Для Джами внутренняя красота человека важнее его внешности. Ибо именно от душевной красоты человека мир становится краше, люди станут добрее:

Стремись к величию души, а не к телесной красоте,
Пусть солнце светится душа, чтоб мир был ею восхищен. [2, с.41]

Критикуя алчность, жадность, скупость людей поэт считает главным богатством человека его духовность и добродетель:

Богатство духа, щедрость чувств, своим
сокровищем считай,
Запомни, этою казной ты изначально одарен. [2, с.40]

В своих четверостишиях Джами как и свои предшественники Рудаки и Омар Хайям призывает людей быть добрым:

Извечен в мире корень доброты,
Приносит в дар он щедрые плоды,
Кто в сердце к ближним нежностью богат,
Он для людей – надежный друг и брат. [2, с.185]

Гуманистическими идеями овеяны и большие поэмы Джами. Во всех семи поэмах поэта, красной нитью проходит идея человеколюбия. Поэт с большой симпатией относится к своим героям. Придерживаясь гуманистических идей, поэт из исторического завоевателя Александра Македонского создаёт мудрого справедливого царя Искандара выдвигая его в ряды как идеала для правителей своей эпохи. В поэме «Книга мудрости Искандара» поэт откровенно критикуя невежественных царей противопоставляет им своего мудрого героя:

И если царь не будет мудрецом,
Он родину не озарит венцом.
И если царь в невежестве погряз,
Он – горе для народа и для вас. [2, с.363]

Причину всех войн и распри между людьми Джами видит в их злых намерениях:

А были бы от зла сердца чисты,
Не знал бы мир ни распри, ни вражды. [2, с.393]

Поэтому продолжая гуманистические мысли Рудаки, Фирдоуси и других предшественников поэт призывает людей стремиться к добродетели, совершить добрые дела:

Ты целью жизни избери добро!
Иди путём добра, твори добро!
Дороже золота и серебра
И выше власти – знание добра.

Жизнь человеческая коротка,
Но имя доброе живет века. [5, с.16]

Гуманистические идеи Джами концентрированно выражены особенно в его последнем крупном произведении «Бахаристан» («Весенний сад»). Хотя свой прозаический шедевр он сочинил в старости для назидания любимого сына Зияиддина Юсуфа, однако вскоре стал достоянием народа и в последующем стал шедевром мировой литературы. Его индивидуальные мысли приобрели общечеловеческое звучание. Джами в этой книге продолжал дидактические традиции Саади, изложенные в «Гулистане» («Розовый сад»). Как известно в подражании «Гулистана» до Джами в XIV в. была написана книга «Нигаристан» («Картинная галерея») Муиниддина Джувайни, которая «пропитана духом ортодоксального ислама». [5, с.30-31] Однако парадоксально, что Джами не только не упоминает эту книгу, но и будучи религиозным лидером не продолжает его традиции, то есть религиозную тематику его произведения. Как отмечает М.Занд, «в этой книге («Бахаристон» - М.М.), как и в лучших его поэмах Джами-художник снова берет верх над Джами – суфийским проповедником». [5, с.31] Это еще раз подтверждает мысль о том, что для Джами гуманизм стоит выше всех ценностей жизни. Примечательно также то, что Джами в этой книге хотя продолжает традицию Саади, однако он нигде его не повторяет, а развивая его идеи выражает оригинальные дидактические мысли.

«Бахаристан» Джами и «Гулистана» Саади сближает не только жанр, структура, тематика и стиль, но и их гуманистический пафос. Как пишет А.Афсахзод «произведения Саади и Джами сближает также позиция активного гуманизма, которая продиктовала поэтам их замысел. Джами развил и продолжал многие темы «Гулистана» о справедливости, о нравах дервишей, о любви и молодости» [6, с.35].

Джами как в своей лирике и дидактических и лирико-эпических поэмах, так и в прозаических художественных и религиозных произведениях развивает идею совершенного человека. Именно эта идея является связующей нитью разнообразных граней его творчества, его новаторством. Поэтому нельзя согласиться с мнением о том, что «он не был эклетиком и компилятором, а бесспорно был выдающимся творцом, синтезировавшим достижения предшественников, но он не был и новатором, прокладывающим новые неизведанные пути, штурмующим высоты» [1, с.268].

Во первых требовать от средневековых поэтов новаторства и неизведанных путей неуместно. Во вторых Джами не только продолжал и синтезировал все лучшие традиции культуры своего народа, но и развивал и ярко выразил гуманистические идеи, социальные и дидактические мысли яркими образами, которые до сих пор не утратили свои идейные и эстетические значения. Творчество Джами выполнило и продолжает выполнять свою социальную и эстетическую миссию, заключающийся в посеве зерна человечности и доброты в сердцах людей.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1 Брагинский И.С. 12 миниатюр. От Рудаки до Джами. М.: Художественная литература, 1976. — 304 с.
2. Абдурахман Джами. Лирика. Поэмы. Весенний сад. Душанбе, «Адиб», 1989, 248 с.
3. Бертельс Е.Э. Избранные труды. Навои и Джами. М.,»Наука», 1965, 498 с.
4. Брагинский И.С. Заметки к изучению творчества Джами. Абдурахман Джами. Сб. статей. Душанбе, «Ирфон», 1965, 236 с.

5. Занд М. О «Весеннем саде» и его создателе. Весенний сад (Бахаристан). Душанбе, «Ирфон», 1964, 45 с.

6. Джами. Избранные произведения, вступительная статья, составление и примечания А. Афсахзода. Л., «Советский писатель», 1978, 654 с.

ДАВОМДИҲАНДАИ АНЪАНАҲОИ ИНСОНДҶУСТӢ

МУЛЛОАХМАД МИРЗО

доктори имлҳои филологӣ, узви вобастаи АМИТ, сарходими илмии ИОМДОА АМИТ.

Тел. 992 93 5550002. E-mail: mirzomulloahmad@mail.ru

Дар мақола суннатҳои башардӯстӣ дар осори шоири маъруфи тоҷику форс Абдурахмони Ҷомӣ баррасӣ шудааст. Дар асоси мисоҳи зиёд нишон дода шудааст, ки Ҷомӣ суннатҳои адабиёти беш аз панҷасадсоларо ҷамъбаст намуда, андешаҳои баланди ахлоқӣ баён кардааст, ки дар тарбияи мардум хеле арзишманданд.

Калидвожаҳо: *Абдурахмони Ҷомӣ, суннатҳои башардӯстӣ, некиву нақӯкорӣ, андешаҳои ахлоқӣ.*

SUCCESSOR OF HUMANIST TRADITIONS

MULLOAHMAD MIRZO

doctor of philology sciences, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Тел. 992 93 5550002. E-mail: mirzomulloahmad@mail.ru

The article discusses humanitarian traditions in the works of the famous Tajik-Persian poet Abdurrahman Jami. It has been shown on the basis of many examples that Jami summarized the traditions of more than five hundred years of literature and expressed high moral thoughts, which are very valuable in the education of people.

Keywords: *Abdurrahman Jami, traditions of humanity, goodness, moral thoughts.*

ПАМЯТИ ЗАБЫТОГО ВОСТОКОВЕДА АНДРЕЯ ЕВЛАМПИЕВИЧА МАДЖИ
(Знакомство с новой книгой Виктора Васильевича Дубовицкого «Андрей Евлампиевич Маджи - полвека научных исследований в Центральной Азии». – Душанбе, 2018. – 211с.)

МАРДОНИ ТАДЖИДДИН

доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела Ближнего и Среднего Востока ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33. Тел.: 918-61-85-23. E-mail: rakesh-23@mail.ru.

В настоящей работе мы ограничимся упоминанием только тех русских востоковедов, работы которых в той или иной мере затрагивают проблемы истории и культуры таджикского народа. Кроме того, основная часть её посвящена жизни и научному наследию почти забытого русского востоковеда Андрея Евлампиевича Маджи, судьба которого была тесно связана преимущественно с Таджикистаном, где он закончил

своей жизненный путь, скрупулёзно описанный в исследовании доктора исторических наук В.В. Дубовицкого в его книге "Андрей Евлампиевич Маджи. Полвека научных исследований в Центральной Азии." Душанбе, 2018 - 211с.

Ключевые слова: востоковедение, Центральная Азия, арабисты, иранисты, конференции, семинары, Национальная академия наук, Маджи, Институт языков, восточный факультет, САГУ.

В истории русского и советского востоковедения известно немало имён учёных, посвятивших свою жизнь изучению самых различных областей этой науки, связанных с Центральной Азией. Среди них можно назвать имена таких научных звезд первой величины как В.В. Бартольд, И.Ю. Крачковский, Е.Э. Бертельс, И.М. Брагинский и другие. Нынешнее поколение таджикских востоковедов, как арабистов так и иранистов, не только изучает их труды, усваивает принципы и методы их работы, но и всесторонне анализирует их жизнь и творчество, показывает значение их трудов, принесших им мировую славу, наглядно рисует их вклад в ту или иную область востоковедения. С этой целью они созывают различные международные научные конференции, семинары, публикуют статьи и книги, посвященные их жизни и научной деятельности. Однако есть ученые – востоковеды, о которых известно очень мало. Одним из таких почти забытых русских востоковедов, является Андрей Евлампиевич Маджи (27 июля 1898г. Тобольск - 11 марта 1962 г. Душанбе).

Маджи... Я впервые слышал это имя когда собирал материал для своей статьи «Рудаки и арабская литература».[13] Оно стояло под статьей некоего А. Маджи, опубликованной в газете «Коммунист Таджикистана» от 1 июня 1957 года и называвшейся «Рудаки и арабский язык».[12] Я предполагал, что это какая –нибудь незнакомая мне арабская или персидская фамилия. Каких –либо биографических сведений о нем мне ранее встречать не доводилось, или же они прошли мимо меня. И вот, о радость! Товарищи из Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Республики Таджикистан подарили мне книгу доктора исторических наук, профессора Виктора Васильевича Дубовицкого, работавшего ранее заместителем директора и одновременно заведовавшего Отделом истории науки и техники этого Института. Книга выпущена в 2018 году в Душанбе Университетом Центральной Азии и называется «Андрей Евлампиевич Маджи. Полвека научных исследований в Центральной Азии».

Весьма интересна история семейства А.Е. Маджи, принадлежащего к одному из старейших аристократических родов Северной Италии, входящих в число основателей города Венеции и Венецианской Республики. Дед и прадед Андрея Маджи – Гаэтано Маджи – в начале XIX века был вынужден уехать из Италии в Россию, спасаясь от преследования австрийских властей, оккупировавших север страны. Минуло всего лишь несколько десятков лет как сын Гаэтано – Николай Гаэтанович Маджи, завершив учебу в вузе и сдав выпускные экзамены в Санкт – Петербургской Академии Художеств, получил направление в Западную Сибирь. Служил в качестве учителя рисования и чистописания и помощника классных наставников Скобелевской мужской гимназии. В 1885 году окончил Омскую учительскую семинарию и начал карьеру учителя в Ялуторовском городском приходском училище Западно – Сибирского учебного округа. В августе 1889 года Евлампий Николаевич Маджи переходит на работу в Тобольскую гимназию, где со следующего года назначен младшим учителем рисования и чистописания. Уже спустя не столь продолжительное время, точнее, 22 января 1891 года по решению Департамента герольдии Правительствующего Сената Евлампий Николаевич получает первый дворянский чин коллежского регистратора.

Помимо исполнения обязанностей учителя чистописания и рисования в гимназиях и училищах Тобольска в 1897 – 1899 г.г. он преподаёт иконопись в Тобольской духовной семинарии. Однако 14 июля 1900 года в жизни Е. Н. Маджи происходит неожиданный крутой поворот. «Согласно приказу Туркестанского генерал – губернатора он назначен на должность учителя рисования и чистописания Маргеланской мужской прогимназии (Ферганская область)» где ему одновременно вменялось в обязанность и преподавание французского языка. В августе 1911 года Евлампий Николаевич Маджи уходит в отставку в чине статского советника, впоследствии сыгравшего трагическую роль в судьбе его сыновей, Петра и Андрея.

Переезд семьи Маджи из Тобольска в далекий и таинственный Туркестан в 1900 году повлек за собой крупные перемены в судьбе каждого из её членов. Но прежде всего это было долгое изнурительное путешествие по незнакомым краям, отличавшимся и в климатическом и культурном планах. В.В. Дубовицкий, основываясь на достоверных исторических документах, описывает процесс освоения огромной территории в центре Азии, площадью в пять миллионов квадратных километров только что присоединенной к Российской империи, которая начинала активно осваиваться переселявшимися сюда русскими колонистами. Начали строиться новые города, прокладываться железные дороги.

Семья Маджи обосновалась в Маргелане. Опираясь на дневниковые записи Евлампия Николаевича Маджи, сделанные во время путешествия из Тобольска в Маргелан, В. В. Дубовицкий располагает их таким образом, что они позволяют читателю представить каким образом происходил переход из мира сибирских морозов и холодов в теплый азиатский город, «проспекты которого усажены ветвистыми чинарами и тополями, где встречаются аллеи с акациями, но только здешние акации вовсе не такие, как в Сибири, где акация – куст, а здесь акация - высокое, толстое и ветвистое дерево. У корней тополей и акаций справа и слева каждой улицы струятся быстрые, журчащие арыки или канавки с проточной водой..., вода в арыках почти везде прозрачная, как хрусталь» [8,10]

Излагая свои впечатления о Маргелане, Евлампий Николаевич рассказывает о здешнем благоприятном сухом климате, голубом и безоблачном небе, густозеленых садах и т.д. И все это постоянно сравнивается с условиями, в которых семья Маджи жила раньше в Тобольске. «В Тобольске 2/3 дней в году пасмурные, а половина – с дождевыми или снеговыми осадками; небо тобольское постоянно пасмурное и потому беловатого или свинцового цвета, ветры там дуют целый день. Совсем не то в новом Маргелане. Небо здесь постоянно безоблачное и ярко –голубого цвета, ветров нет, дождей летом нет, да и осенью редки; климат здесь сухой потому, что город стоит на песчаной почве; (Тобольск – город сырой потому, что стоит на болотистой земле, составляющей начало северной тундры). Вследствие почти постоянно пасмурной погоды у тоболяка невольно появляется меланхолическое настроение духа; здесь же в Маргелане при вечно ясном небе и на душе, как – то ясно» [8,12].

Подчеркивает Евлампий Николаевич иногда некоторые национальные черты местных жителей. В частности, когда 14 сентября он со всем семейством предпринял поездку в Старый Маргелан, утопающий в зелени, и посетил городской базар, состоящий преимущественно из небольших лавок, он писал: «Народу масса - около каждой лавчонки по пять – шесть человек, но шума и гвалту нет – все ведут себя удивительно чинно и тихо, нет нигде ни громких разговоров, ни смеха. Остановились мы в чайхане (или туземном трактире) выпить чаю. Чайхана это помещалась на открытом воздухе, под навесом, на площади. Невдалеке от нас сидели несколько сартов и пили чай. Опять та же степенность и чинность!

Право, не только на наших русских базарах, но и на наших общественных собраниях или клубах, мы, русские, держим себя гораздо шумнее. Честь и слава в этом отношении азиатам, с которых не мешало бы взять пример нашим деревенским ярмаркам, где визг гармони и непечатная брань везде на каждом шагу так и режут уши» [8,14].

Путевые записи Николая Евлампиевича, свидетельствующие, во – первых, о его писательском таланте и любознательности, тонко подмечавшем все достойное внимания во время долгого и тяжелого пути из Тобольска в Фергану, во – вторых, дает хорошее представление о местности и условиях, в которых провел своё детство и гимназическую юность его младший сын, Андрей, которому и посвящена эта великолепно написанная доктором Виктором Васильевичем Дубовицким книга.

В. Дубовицкий отмечает, что о детских и гимназических годах Андрея Маджи почти ничего неизвестно. Однако все же сохранились краткие сведения о его отличной успеваемости в гимназии, за что он был по её окончании удостоен золотой медали [8,18].

В 1916 году Андрей Маджи становится студентом первого курса Лазаревского института восточных языков. В. Дубовицкий весьма подробно излагает историю создания этого института и его учебные программы, преобразования, происходившие в нем в различные годы вплоть до основания на его базе в 1920 году Центрального института живых восточных языков, в 1921 году превращенного в Московский институт востоковедения. И в данном случае производится сопоставление учебных программ и специализаций Московского института и восточного факультета Санкт – Петербургского университета, что стало следствием разного видения целей преподавания востоковедческих дисциплин. «В Санкт – Петербурге преобладало классическое востоковедение с углубленным изучением древней и средневековой истории Востока, памятников литературы и культуры отдаленных эпох; целью преподавания являлось, прежде всего, воспроизводство ученых – востоковедов, специалистов высокого уровня по истории, филологии, литературоведению, лингвистике. Что же касается Лазаревского Института, являвшегося главным центром востоковедения в Москве, то здесь с самого начала преследовались практические цели: получить в достаточном количестве, во – первых, переводчиков живых восточных языков, во – вторых, специалистов, превосходно разбирающихся в современных культурных, правовых, общественно – культурных реалиях народов стран Востока».

После Октябрьской революции 1917 года и последовавшей за ней гражданской войны система народного образования в России, в том числе и высшего, рухнула. Лазаревский Институт вскоре был закрыт, и Андрей Маджи не успел получить диплом о его окончании. [8,22]

Затем последовали долгие годы гражданской войны, разрухи, голода, кровавых событий, многочисленных неурядиц и т.д.

После возвращения из Москвы Андрей Маджи продолжал лелеять мечту о продолжении учёбы в вузе и получении полноценного востоковедческого образования, вследствие чего он обращается с прошением о принятии его на учебу в Туркестанский Восточный Институт. Руководство института согласилось зачислить его в вуз при условии документального подтверждения сданных им в Лазаревском Институте предметов. Однако в условиях изоляции Туркестана в ходе гражданской войны А. Маджи не мог сделать это и вопрос о его учёбе вновь был отложен на неопределенное время.

Мечта Андрея Маджи исполнилась лишь в 1923 году, когда он поступил на историко – филологический факультет Туркестанского университета (Турк ГУ), который в связи с национально – территориальным размежеванием в Средней Азии был преобразован в

Среднеазиатский государственный университет (САГУ), целью которого являлась подготовка высококвалифицированных кадров для всех республик Средней Азии. На его восточном факультете по разряду иранской филологии и продолжает учёбу Андрей Маджи. На факультете читались лекции по исламоведению, мусульманскому праву, мусульманской догматике, истории ислама, арабской литературе и арабскому языку и т.д.

Среди преподавателей САГУ, сыгравших главную роль в становлении А. Маджи как исследователя – востоковеда, особое место занимают те из них, с кем ему пришлось совместно работать позже долгие годы в Таджикистане. Это, прежде всего, авторитетные русские ученые – востоковеды Михаил Степанович Андреев¹ и Александр Александрович Семенов.²

Несмотря на тяжелое материальное положение, Андрей учился с истинным удовольствием. Во время прохождения археологической практики в Китабе и Шахрисабзе в 1924 году, А. Маджи также пополнял свои навыки в разговорном и письменном таджикском и узбекском языках, когда в Китабском райисполкоме ему было поручено заниматься переводами заявлений и жалоб посетителей с таджикского и узбекского языков на русский. Записи на археологическую тему сопровождаются зарисовками архитектурных орнаментов и надписей на арабском языке, собранным в Китабе и Шахрисабзе. Сохранились его зарисовки различных археологических памятников и керамических фрагментов.

Вызывают большой интерес и его этнографические записи, зарисовки, иллюстрации, подготовленным для своих рефератов и курсовых работ, изображения не только общих видов многочисленных мазаров, фрагментов их архитектурных деталей и надписей с гробниц, но и медресе, мавзолей, жилые дома, этнографические типы жителей Средней Азии 20 – х годов прошлого столетия, надгробные надписи с переводами на русский язык и т.д.

Одним из главных событий студенческой практики А. Маджи была его командировка в Афганистан. В своей автобиографии он пишет: «Осенью 1925 года по предложению профессора А. А. Семенова был послан в Афганистан в качестве переводчика советско – афганской шоссейно – дорожной экспедиции, затем работал в гидрогеологической экспедиции и в бюро прессы полпредства СССР в Кабуле» [8,62]. Андрей и его старший брат Петр, который тоже был направлен 6 декабря 1924 года в Кабул Наркоматом иностранных дел СССР в качестве переводчика постоянного представительства, проработали там до конце 1926 года. Они стали свидетелями ярких событий в общественно – политической жизни Афганистана той эпохи. Самым значимым событием этой годовой командировки для Андрея Маджи стало его проживание и работа в известной ныне всему миру Панджшерской долине. Данная командировка была наиболее плодотворной для А. Маджи как в плане языковой практики, так и в плане научной работы. Он и записал очень много интересного о природе, культуре земледелия, истории этой горной долины, сплошь населенной таджиками, об их диалектах, об их одежде, обычаях и традициях. Разумеется, в настоящем кратком отзыве о книге, повествующей о жизни и деятельности Андрея Евлампиевича Маджи, невозможно рассказать обо всем интересном и увлекательном, что весьма красочно и живописно описал Виктор Дубовицкий, и потому настойчиво рекомендуем уважаемым читателям найти и прочитать эту замечательную и занимательную книгу.

⁶ О нем подробнее см. [2;7]

⁷ О нем подробнее см.[3;7;9]

Андрей Маджи закончил учебу в Среднеазиатском университете (САГУ), получив в декабре 1927 года соответствующий диплом об окончании вуза «по разряду иранской филологии Этнолого – лингвистического отделения восточного факультета. Неожиданная его встреча в Москве с бывшим его преподавателем языка пашто по САГУ афганцем Нисар Мухаммадом, бывшего тогда народным комиссаром просвещения Таджикистана, определила его будущую судьбу: Андрей Маджи был направлен на педагогическую работу в Таджикистан, тем более, это обещало углубить его практические знания в иранских, в частности, в таджикском и других восточных языках. В марте 1928 г. он отправился в далёкий путь вместе с тремя однокурсниками, одним из которых был известный в будущем востоковед Алексей Павлович Колпаков.

Так, в марте 1928 года Андрей Маджи оказался в столице Автономной Таджикской советской социалистической Республики – Душанбе. С этой даты начинается новый отсчет его жизни и трудовой деятельности в этом красивом горном крае. Условия жизни и работы в районах Кулябской области, куда были определены молодые востоковеды, были не из легких: сказывалась беспокойная ситуация близ государственной границы с Афганистаном, где концентрировались басмаческие отряды, широкое распространение малярии, особенно её тяжелых форм, отсутствие продуктов питания и лекарственных препаратов для больных, безденежье, неукомплектованность школ, учебных курсов курсантами, и учительскими кадрами и учениками. Но Андрей Маджи и его товарищи, несмотря ни на что, продолжали мужественно и самоотверженно работать на ниве образования. При этом Андрей Маджи не оставлял и исследовательскую работу, в частности, археологические изыскания.

Через несколько лет работы в различных районах Кулябской области, в самом Кулябе, Бальджуане, Кангурте, Хыштепе он получил возможность уехать в Фергану, «чтобы на лёгкой работе учителя рисования привести в порядок большой археологический и иной материал научного характера, собранный как в Таджикистане, так и в Афганистане.» [8,88]

Новую поездку в Таджикистан Андрей Маджи осуществляет в 1933 году, ибо именно здесь он «считал себя обязанным работать, имея диплом востоковеда»[8, 89]

Кроме основной работы в качестве завуча краткосрочных курсов политпросветработников в Сталинабаде, он работал также завучем курсов подготовки учителей в Ховалинге, Гарме и Шахринау, завклубом и учителем курсов подготовки в комвуз. Он использовал все остальное время для активных этнографических и археологических исследований во время командировок и служебных поездок. Виктор Дубовицкий приводит длинный список объектов, на которых А. Маджи произвел археологическую разведку, раскопку или заложил пробные шурфы в Шахринау, в городищах Афрасиаба, Варахши, Пенджикента, Аджина – тепе и других регионов Мавераннахра.

Он оставил, кроме того, многочисленные карандашные зарисовки разных архитектурных деталей мечетей и жилых домов отдаленных эпох.

Однако более всего удивительно читать, что востоковед А. Маджи в «ленинабадский» период своей жизни тщательно изучает и взвешивает положительные и негативные стороны вопроса предполагаемых оросительных и гидротехнических работ на Сырдарье и приходит к выводу об их целесообразности в работе «Вопросы Сырдарьи», написанной в 1935 году. Сейчас уже трудно сказать, насколько проект А. Маджи повлиял на создание того варианта Кайракумского водохранилища и ГЭС, который был претворен в жизнь в 1949 – 1958 г.г.

В этот же «ленинабадский» период А. Маджи создает семью, понемногу налаживает свой скромный семейный быт. 2 – ого декабря 1940 года в молодой семье родился первенец – сын, Владимир.

Чрезвычайно тяжело читается глава IX книги В. В. Дубовицкого, озаглавленная «Выживание» (Свидетельства дневника). Содержание её основывается преимущественно на дневниковых записях Андрея, охватывающих тот период, когда на долю всей советской страны и каждого её жителя выпало тяжелейшее испытание – Великая Отечественная война, принесшее в Таджикистан сотни тысяч смертей её сыновей на фронтах, героический труд в тылу, полуголодное существование мирных жителей, преодоление экономических и социальных трудностей и реалий тотальной мобилизации всех ресурсов страны, что даже и для благодатного Таджикистана было чревато серьезными лишениями. Несмотря на то, что наиболее ценные профессиональные кадры, к которым был отнесен и Андрей Маджи, получали правительственную бронь от мобилизации в армию, однако это не спасло его семью от обрушившихся на страну материальных трудностей.

Автор книги цитирует из дневников Андрея Маджи фрагменты, рассказывающие о вестях о гибели товарищей на фронтах войны, об огромном росте цен на продовольствие в магазинах и на рынках, о суровой зиме и морозе, об исключении из списка научных работников, прикрепленных к закрытому ларьку и закрытой столовой из-за отсутствия научного звания или ученой степени, об уменьшении размеров заработной платы или выдаваемых пайков в столовой [8,110]. Невозможно без боли в душе воспринимать следующие строки:

«В августе задержали на 20 дней выдачу июльского заработка. Вынужден был брать в столовой не 6 блюд обеда, а лишь одну тарелку обеда, обед варили только из своей свеклы, своей картошки, на второе ели только свою кукурузу, свою морковь, свои подсолнечники».

«При фактической зарплате, выдаваемой в руки – 700 рублей, мы имели возможность расходовать еще 120 рублей на базарное сладкое к чаю. От молока работники отказались, так как маленькая бутылка стоила 7 – 8 рублей.»

«6 сентября ввиду задержки выдачи зарплаты, вынуждены были отказаться от третьей порции супа (цена 1 рубль 80 коп.) тем не менее, решили ежедневно сушить по 1 буханке хлеба 200 грамм, выдаваемых мне в столовой научных работников».

«Ишак дров на базаре 120 рублей, кило угля 4 рубля».

«Около двух месяцев болят обе ноги – язвы. В институт вынужден ходить в калошах».

«Весь 1942 год Левка не ел хлеба, его 400 грамм хлеба съедали мы с Аней. Так он кормил нас весь год, но теперь и он начинает есть мучную кашу и хлеб. Если война продлится ещё год, мы не сможем прокормить ребят.»

«Лекция одночасовая по истории Таджикистана оценивается мне пединститутом в 17 руб. Это – полкило картошки или 5 пучков зелени».

«За кафедру директор Долгополов отказался платить, снизил хлебную норму с 600 до 400 грамм – ниже учителя средней школы. Совмещать в Пединституте категорически запрещает, обязывает сидеть в стенах института по 7 часов ежедневно, хотя не было бы ни одной лекции, не отпустил ни грамма угля, хотя я сделал взнос за уголь ещё в июле месяце в размере 800 руб. Выключено электричество, вычеркнут из списка на керосин в ларьке научных работников – благодарность за сделанную выставку героического прошлого таджикского народа».

« С конца марта сели на жмых – 10 руб. кило. Жарим из него котлеты.»

«Сапожничал целую неделю: починил большие ботинки – подарок брата, которые не брались починить сапожники; починил сапоги, починил две пары брезентовых ботинок Ани, починил ботинки Вовке, починил свои ходовые ботинки – бегунки.»

«Нарисовал 2 альбома пастелью на тему «Героическое прошлое таджикского народа.» Всего 24 рисунка и 12 карт.»

Андрей Маджи аккуратно записывал в свои дневники все события своей жизни и семьи, проблемы на работе, дни полуголодного существования, тяготы и лишения, испытываемые страной в годы войны, отступление немецко – фашистских захватчиков, цены на рынке, нормы отпуска еды в столовой научных работников, о переезде с семьей из Ленинабада в Сталинабад, куда в 1944 году был переведен Таджикский сельскохозяйственный институт.

Трудности и лишения преследовали семью и на новом месте: Маджи стал изготавливать на продажу детские чемоданчики и жена его, Аня, продала первый чемоданчик за 20 р. «Это 2 баночки кукурузной муки: целый ужин четверым досыта. Купили на радостях детям орешки по 1 р. штука.»

Несмотря на бесконечные трудности по работе и лишения в семейной жизни, А. Маджи и не думал забрасывать научную деятельность, не переставая заниматься ею. Он собрал материалы к работе. «Чередование согласных и гласных звуков в таджикском языке; согласия, полногласия метатезы»; выполнил в черновиках на 3/4 большую работу на тему «Таджикско – русские лингвистические совпадения»; Более того, им было составлено и записано 58 мелодий на гитаре.

Вызывают глубокое сочувствие к судьбе А. Маджи и слова автора книги о нем Виктора Дубовицкого, написавшего о причинах его разочарований: «Прежде всего, это касалось его карьерного роста, как в науке, так и на поприще дипломатической работы. Что было тому причиной: его дворянское происхождение (как предполагали они с братом); излишняя принципиальность и бескомпромиссность в общении с коллегами по цеху» науки; высокомерие советских метров КЛИО из Москвы и Ленинграда к энтузиасту из далекого среднеазиатского города?! Возможно – все это вместе. Но результат был вполне однозначный – в попытках защиты диссертации отказ следовал за отказом, равно как и в мечтах о дипломатической карьере.» [8. 121]

Невзирая на окончание войны, семья Маджи продолжала испытывать материальные затруднения, что было связано по предположению Виктора Дубовицкого, с «неостепененностью Андрея Евлампиевича и как результат – с непризнанием его в научной и вузовской среде как «полноценного» ученого [8. 121].

В 1948 году А. Е. Маджи начал преподавать курс арабской графики аспирантам Таджикского филиала АН СССР, а чуть позже – и курс истории Таджикистана. Затем он работал учителем русского языка в таджикских 8 – 10 классах мужской школы №10 г. Сталинабада. С момента организации в апреле 1951г. АН Таджикской ССР он преподавал русский язык аспирантам.

В 1949 году Маджи писал в своем дневнике, что «выполнил перевод арабских первоисточников о Хатлане – Хуттале (Сдано в ТФАН Колпакову) [8. 127]. С 17 ноября 1950 года он стал преподавать на курсах русского языка для иранцев и иракцев [8. 128]. Конечно, Андрей Евлампиевич часто не имел постоянной работы. Однажды он встретил своего учителя известного востоковеда А.А. Семенова и рассказал, что остался без всякой работы. Тот предложим ему написать сразу два заявления: в Институт истории и Отдел восточных рукописей и сам даже продиктовал их.

С 1 – ого сентября 1954 года Андрей Маджи был принят на работу в Отдел восточных рукописей в качестве младшего научного сотрудника. Таким образом, с этого времени кончилась его тридцатилетняя педагогическая деятельность и началась новая эра – научно – исследовательская. Он сразу же окунулся в свою работу, начавшуюся с описания арабских и персидско – таджикских рукописей и в течении 10 дней переписал на арабском шрифте 400 названий восточных рукописей из хранилища Академии. Даже находясь в отпуске с августа 1955 года, он «переписывал стихи Рудаки, чтобы больше разрабатывать тему «Язык Рудаки и его время» [8. 130]. Из – за мизерной зарплаты, не позволявшей прокормить семью из пяти человек, Маджи был вынужден продать Отделу востоковедения некоторые свои арабские и афганские редкие издания и книги, а также археологические и нумизматические материалы из личной коллекции. Он сдал для включения в «Каталог восточных рукописей АН Таджикской ССР» 301 аннотацию арабских рукописей, когда от него не требовалось ни одной по плану, а пятеро других сотрудников Отдела вместе сделали по плану – 300 аннотаций.

Кроме, казалось бы, нудной, однообразной и утомительной работы, каковой является описание рукописей, Андрей Евлампиевич находил время и для творческой научной работы. Имея доступ к семейному и личному архиву Андрея Маджи, В. Дубовицкий проделал грандиозную работу, выявив его завершённые и незавершённые исследования, опубликованные и неопубликованные работы, благодаря чему мы располагаем теперь относительно полной библиографией научных трудов А. Е. Маджи. Немало среди них и переводов с арабского, персидско – таджикского и европейских языков на русский.

Назовем лишь некоторые из его опубликованных и сохранившихся неопубликованных работ А. Маджи:

1. Относительно работ, выполненных им в 1960 году, читаем: «Закончил за год полностью и подготовил к печати «Счастливую дату» - «Та'рихи Гулшани» - географию Бухарского ханства 1910 г., составленную бухарским чиновником Мух. Садики. Предисловие, перевод 130 листов, 510 примечаний и комментариев, в том числе 20 из Корана (точно установлены суры и аяты), 12 приложений и указаний. Все это – 10 п. л. – 2 годовых нормы младшего научного сотрудника» [8. 133].»

Это сочинение было издано в Душанбе на современной таджикской графике (кириллице) в 2006 году Центром исследования персидско – таджикской культуры Посольства ИРИ. На русском языке сочинение опубликовано в 2016 году (Мухаммад Садик Гулшани. Та'рихи – и хумайун. (Счастливая дата) – Душанбе, 2016. –80 стр. Отделение международной организации Института «Открытое общество – Фонд содействия в Таджикистане).

2. К истории феодального Ходжента// Материалы по истории таджиков и Таджикистана. – Сталинабад, 1945 – с. 114 – 145.

3. АН Таджик. ССР. Каталог восточных рукописей. Т. IV. Душанбе: Дониш, 1970

4. Первые упоминания в письменных памятниках названия г. Ходжента (5 стр).

5. А. Маджи активно разрабатывал тему «Язык Рудаки и его время».

6. Полный словарь к стихам Рудаки. (2750 слов) [8. 131]

7. Некоторые особенности лексики Рудаки (34 стр.)

8. Рудаки и арабский язык //Коммунист Таджикистана. 1. VI 1957

9. Картины труда и природы в стихах Рудаки (6 стр.)

10. Русско – таджикские лексические соответствия (Диссертация около 150 стр.).

11. Материалы по диалектам таджикского языка.

12. Таджикско – английские лингвистические совпадения. (1940 г., 8 п. л.) – 630 тетрадных страниц.

В.В. Дубовицкий, проанализировавший данный трактат, приходит к выводу, что чиновник знал четыре языка: родной таджикский, арабский, персидский, узбекский. Однако автор особенно обожал не родной язык, а арабский, и посвятил его божественному происхождению даже отдельную запись. Он предполагает, что чиновник обучался в медресе (духовной средней и высшей школе), готовившей кадры чиновников, настоятелей мечетей. К тому же медресе давало прочные навыки по арабскому и родному языку, а также прививало склонность к хорошему каллиграфическому письму [8. 140].

Примечательно также то, что чиновник знал, по крайней мере, около трех десятков русских и западноевропейских слов, употреблявшихся в русском языке. Это явление мы видели и в сочинении знаменитого таджикского писателя, учёного и просветителя Ахмада Дониша «Путешествие из Бухары в Петербург» и в трактате таджикского писателя и поэта, учёного и врача Кори Рахматуллаха Вазиха Бухорои (1818-1894), посвященного описанию его интересного путешествия в хадже¹⁷.

Обладал Андрей Евлампиевич и поэтическим дарованием и его стихи, приведенные в книге, носят социальный характер и содержит национальные молитвы и местный восточный колорит. Может быть, именно тяга к таджикской классической и народной поэзии обусловила его увлечение переводами на русский язык стихов Абуабдуллаха Рудаки.

И, вообще, Андрей был не только страстным любителем Востока и восточной культуры, но и весьма разносторонне талантливым человеком. Даже в самых трудных условиях, которые привелось ему пережить в жизни, он никогда не унывал, не терял присутствия духа и чувства собственного достоинства, тонкого юмора.

В 1962 году Андрей Евлампиевич Маджи нашёл покой на таджикской земле, где прошла большая часть его жизни, и которую, несмотря ни на что, он очень любил.

Этой статьей мне хотелось показать нашим современникам, молодым востоковедам, какой надо обладать силой воли, преданностью и любовью к избранному делу, неутомимой работоспособностью, чтобы сделать столь много, даже если судьба не особо благоволит настоящему ученому и человеку. Он не будет забыт, ибо память о нем останется в его статьях, книгах, исследованиях, воспоминаниях. Об этом нам напомнил своей замечательной книгой наш земляк и коллега, ученый - историк Виктор Васильевич Дубовицкий, которому мы выражаем искреннюю признательность и сердечную благодарность.

ЛИТЕРАТУРА:

1. АН Таджикской ССР. Каталог восточных рукописей. Том IV. - Душанбе: Дониш, 1970.
2. Акрамова Х.Ф., Акрамов М.Н. Востоковед Михаил Степанович Андреев, Душанбе, 1973 г.
3. Вклад академика А.А. Семёнова в изучение истории и культуры таджикского народа // Материалы международной научно-теоретической конференции, посвящённой 140-летию академика А.А. Семёнова. (Душанбе, 13 декабря 2013 года) – Душанбе: Дониш, 2014 г. – 248 с.
4. Возех Кори Рахматуллах. Савоних ал-масолик ва фаросих ал-мамолик (Хачнома) - Душанбе: Суфра, 2019-146с.)

5. Гулшани М.С. Таърихи Хумоюн-Душанбе: Пайванд- 2006-168+307 стр. (факсимиле)
6. Гулшани, М.С. Таърихи Хумоюн (Счастливая дата). Перевод с таджикского, предисловие, примечания и приложения к факсимильному изданию текста А.Алимардонова. Научная редакция, послесловие, индексы на русском языке – Л.Додхудоева – Душанбе – 2016 – 280 стр.
7. Додхудоева Л. Научное наследие А.А. Семенова и М.С. Андреева (Архивные документы). Душанбе, 2013.
8. Дубовицкий В.В. Андрей Евлампиевич Маджи. Полвека научных исследований в Центральной Азии.-Душанбе, 2018.-211 с.
9. Литвинский Б.А., Акрамов Н.М. Александр Александрович Семёнов, - М., 1971 г.
10. Маджи А.Е. К истории феодального Ходжента // Материалы по истории таджиков и Таджикистана.-Сталинабад, 1945.-с. 114-145.
11. Маджи А.Е. Перевод с таджикского на русский язык трактата “Духовный облик бухарского чиновника” (По бухарской рукописи 1885-1922г.г.) по рукописи № 1243 из хранилища восточных рукописей АН Таджик ССР. См.: [8,137-146].
12. Маджи А.Е. Рудаки и арабский язык // Коммунист Таджикистана, 01.07.1957.
13. Мардони Т.Н. Рудаки ва адабиёти араб // Садои Шарқ № 9, 1976. саҳ. 131-135.
14. Мардони Т.Н. Рудаки ва адабиёти араб. Душанбе: Ирфон, 2010.-127 с.
15. Материалы международной научной конференции «Вклад академика В.В. Бартольда в изучение истории и культуры Центральной Азии» (Душанбе, 28 июня 2019г.) – Душанбе: Дониш, 2019 г. – 248 стр.
16. Шарофуддинов С. Роль академика В.В. Бартольда в изучении истории и культуры таджикского народа IX-XV- Душанбе, 2016.-208 с.

БА ЁДИ ШАРҚШИНОСИ ФАРОМУШШУДА АНДРЕЙ ЕВЛАМПИЕВИЧ МАДЖИ

ТОЧИДДИН МАРДОНӢ

доктори илмҳои филологӣ, сарходими илмии Шӯъбаи Шарқи Миёна ва Наздики ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 33. Тел.: 918-61-85-23.
E-mail: rakesh-23@mail.ru.

Дар мақолаи мавриди баҳси мо танҳо ба зикри номҳои он шарқшиносони рус маҳдуд ғайбаем, ки фаъолияти онҳо ба таҳқиқи масоили марбут ба таъриху фарҳанги халқи тоҷик вобаста бошад. Илова бар ин қисми асосии мақола ба тадқиқи ҳаёт ва фаъолияти мероси илмии шарқшиноси фаромӯшишудаи рус Андрей Евлампиевич Маджи, ки қисматаш голибан бо Тоҷикистон зич пайваста буд ва ӯ дар ҳамаи сарзамини тоҷикон рӯзгориширо ба охир расонидааст, бахшида шудааст. Чараҳои зиндагӣ ва мероси илмиаш дар китоби В. В. Дубовицкий "Андрей Маджи: Ним асри тадқиқоти илмӣ дар Осиёи Марказӣ" тасвир ёфтааст.

Калидвожаҳо: шарқшиносӣ, Осиёи Марказӣ, арабиносӣ, эроншиносӣ, маҳфилҳо, ҳамошиҳо, Академияи миллии илмҳо, Маджи, Донишқадаи забонҳои шарқӣ, Донишгоҳи давлатии Осиёи Марказӣ.

**IN MEMORY OF THE FORGOTTEN ORIENTALIST ANDREI EVLAMPJEVICH
MADZHI**

TOJIDDIN MARDONI

Doctor of Philology, Senior Research Fellow of the Middle East and Near Asia department,
ISPAEC NAST. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 33. Tel.: 918-61-85-23.

E-mail: rakesh-23@mail.ru

In the article we have focused to mention the names of those Russian orientalists whose activities are related to the study of issues of history and culture of the Tajik people only. In addition, the main part of the article is devoted to the study of the life and work of the forgotten Russian orientalist Andrei Evlampievich Madzhi whose fate was closely connected with Tajikistan and endly buried in the Tajik land. The process of life and scientific research of "Andrei Madzhi: Half Century of Scientific Research in Central Asia" described in the book of V.V. Dubovitsky.

Keywords: *Oriental Studies, Central Asia, Arabic Studies, Iranian Studies, seminars, conferences, National Academy of Sciences, Madzhi, Institute of Oriental Languages, Central Asian State University.*

**ВКЛАД ВЕНГЕРСКОГО ОРИЕНТАЛИСТА АРМИНИЙ ВАМБЕРИ В ИЗУЧЕНИЕ
ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ**

ВОХИДОВА САНАВВАРБОНУ

доктор исторических наук, профессор, заведующая отделом Европы и Америки ИИПСАЕ
НАНТ. Адрес: 734035 Душанбе, пр. Рудаки 33. Тел.: + (992) 935008732. E-mail:

sanajanvahidova@gmail.com

В статье впервые анализируются работы венгерского востоковеда Арминия Вамбери по истории Центральной Азии, а также истории таджиков.

Арминий Вамбери был первым европейским путешественником, который обошёл и описал почти всю Среднюю Азию. Страстная любовь к восточным языкам и природная склонность к странствиям зародили в нем мечту о путешествиях в дальние страны, например, в Среднюю Азию, в том числе и в Таджикистан. Центральное место в книге А. Вамбери «История Бухары» занимает описание Бухарского эмирата. А. Вамбери называет Самарканд «Римом ислама», Бухару и Хиву «Меккой и Мединой».

Ключевые слова: *А. Вамбери, исследование, путешествие, многополярность, самобытность, Центральная Азия, цивилизация, история, рукопись.*

Если взглянуть в зеркало истории многие западные учёные посвящали свои труды истории Средней Азии, в основном истории таджиков, такие, например: Марко Поло, Василий Бартольд, Арминий Вамбери, Берг Фрагнер, Александр Бёрнс, Николай Ханьков, Андреас Вильде, Шарль Дефремери и др.

Арминий Вамбери был человеком неординарной удивительной судьбы, он прошел сложный и трудный жизненный путь.

Страстная любовь к восточным языкам и природная склонность к странствиям зародили в нем мечту о путешествии в далекие страны. В 1857 г. Арминий Вамбери сел в Галаце на пароход и направился в Стамбул. [1]

Живя в течение четырех лет в Стамбуле, многополярность его исследований расширились, таким образом он стал изучать восточные манускрипты, начал печатать корреспонденции в европейских газетах и журналах, издавать также научные труды. В 1861 г. он был избран членом-корреспондентом венгерской Академии наук и собирался совершить поездку в далекую Среднюю Азию, где он должен был в числе прочих изучать "вопрос о происхождении мадьярского языка". [2, с. 18]

В 1862–1864 гг. А. Вамбери предпринял на средства Венгерской Академии наук путешествие по Ирану и Средней Азии под видом дервиша. Такой способ путешествовать был весьма рискован. [2, с. 33]. В конце марта 1863 г. А. Вамбери направился под именем турка Решид-эфенди из Тегерана в степи Туркмении с караваном мусульманских паломников (хаджи), возвращавшихся из Мекки, одежда его соответствовала его статусу, на шее висел мешочек с Кораном. В таком наряде Вамбери надеялся слиться с толпой паломников, из которых (помимо купцов и других путников) состоял почти весь караван. [3]

В 1863 г. он побывал в Туркмении, Хиве, Бухаре, Самарканде и Герате. Он наблюдал социальные и политические отношения, характер, нравы и обычаи местных жителей, интересовался географией и статистикой, собрал письменные источники по истории Средней Азии. Это путешествие было в духе его эпохи, ознаменованной важными географическими и другими открытиями [3]. А Вамбери называет Самарканд «Рим ислама», а Бухару и Хиву сравнивает с «Меккой и Мадиной».

Необходимо отметить, что в цивилизационном пространстве XIX век вошел в мировую историю, как период, когда взоры европейских политиков, ученых, предпринимателей были прикованы к неизведанным и малодоступным уголкам Центральной Азии. Особое внимание уделялось изучению природных условий, истории, этнографии, религии и культуры народов Средней Азии. [4]

Ориенталисты Европы К. Пандер и П. Г. Гейсс считают, что «таджики будучи выходцами из древнейших племён Бактрии и Согда, относящихся к индоевропейской группе народов и культур, сыграли огромную роль в распространении цивилизации, в передаче доисламской культуры, а также повлияли на образ жизни тюркских народов Центральной Азии». [5]

Характеризуя географическое положение государств Центральной Азии европейские исследователи отмечают, что Центральная Азия считается частицей сердца евроазиатского ландшафта, выполняющего определенные функции в историко-культурном развитии народов. [6, с. 15] В истории цивилизации это идеальная местность выполняла трансляционную функцию во взаимовлиянии и взаимодействии культур разных народов.

Интерес к этому загадочному региону подогревался слухами о его несметных богатствах, самородном золоте, диковинных рынках, работоторговле, самобытных обычаях, кочевой вольнице, фанатичных деспотах Хивы, Бухары, Коканда. Огромное значение имело, разумеется, географическое и стратегическое положение региона, граничившего с Россией Индией и Китаем.

Именно в Центральной Азии процветала торговля с Китаем, Средним Востоком, именно здесь дали о себе знать наибольшие достижения исламской культуры средневековья. [7]

Центральное место в книге А. Вамбери занимает описание Бухарского эмирата. Его территориальное ядро состояло из плодородных земель долин Зеравшана и Кашкадарьи. В пределы эмирата входили также левобережье Амударьи в ее среднем течении, некоторые области Туркестана и часть нынешнего Северного Таджикистана.

Бухара играла важную роль в торговых и экономических связях между Россией, странами Западной Азии и Дальнего Востока. Крупными городами эмирата помимо Бухары были Самарканд и Карши, славившиеся искусными ремесленниками. Бухара пользовалась репутацией одного из крупных центров мусульманского богословия [8, с. 12].

Таджики являются коренными жителями Средней Азии. В Бухаре их больше всего, здесь таджики гордятся своим происхождением. Они считают границами своего прежнего отечества, древнего Хорасана, (Chog в древнеперсидском языке означает "солнце", son - "область", Chogasan означает, таким образом, "солнечная страна", т.е. Восток.) граничит на востоке Хутан (Китай), на западе - Каспийское море, на севере - Ходжент, на юге - Индия.[7]

По сравнению с другими народами Центральной Азии "таджики являются самым древним коренным населением". Рассматривая этногенез таджиков, необходимо сделать вывод, что по своему происхождению таджики относятся к древнейшим племенам - бактрийцам, согдийцам, и другим, которые обитали на территории Центральной Азии. До завоевания Чингисханом (1220) Бухара и Самарканд, а также значительные в то время города Мерв (Мерв-и Шах-и Джахан, т.е. Мерв, король мира), Карши (Нахшеб) и Балх принадлежали таджикам [8, с. 53].

Важным моментом является то что, как подчёркивает А. Вамбери в городе Ходженте, в деревнях Гулакандаз и Кистакуз (вблизи Ходжента) живут только первоначальное персидское население, так как их говор близки к среднеперсидскому языку.

Важным моментом является, то что А. Вамбери в своей книге «История Бухары или Трансоксаниен с древнейших времён до настоящего времени» говорит о поэте Камоли Худжанди (Соловей Востока), что он является «Великим мастером касыды» [8, с. 229].

Необходимо сказать, что про такие значительные города, как Наманган, Андижан и Маргелан А. Вамбери отмечает, что персидское происхождение этих слов по сообщениям его друзей бесспорно. А. Вамбери в своей книге «История Бухары или Трансоксаниен с древнейших времён до настоящего времени» отмечает что, кокандские таджики немного лучше, чем их соплеменники в Бухаре. Автор подчёркивает, что их язык чище в отношении грамматических форм и словарного запаса, чем язык остальных таджиков. Преимущественно это заметно в Пенджикенте, где жители говорят на языке, многое сохранившем от говора Рудаки, основоположника таджикско-персидской литературы, родом из древнего Согда [9, с. 179].

Великий таджикский поэт, основатель таджикско- персидской литературы Абуабдулло Рудаки жил и творил в IX -X вв., то есть в период расцвета эпохи Саманидов. Великие ученые и мыслители Средней Азии IX-XII вв. и их вклад в развитие мировой цивилизации огромен.

В эпоху Саманидов (IX - XII в.в.) сформировался синтез греческой научно-философской школы, арабской географии, персидской истории и среднеазиатской медицинской и математических школ. Именно этот синтез дал блестящие результаты. Здесь собралась группа талантливых ученых. Мухаммад Муса ал-Хорезми (783-857 г.г.), Ахмад ал-Фергани, Абунасра ал-Фараби (872-950 г.г.), Абу Али ибн Сина (980-1037 г.г.), Абу Рейхан Беруни (973-1048 г.г.) и др.

Чудная поэзия, которую написал 1155 лет тому назад таджикский поэт Абуабдулло Рудаки ещё в IX веке, до настоящего времени не теряет свое значение.[9]

Буйи чуйи Мулиён ояд ҳама,
Ёди ёри мехрубон ояд ҳама.
Реги Омуву дуруштиҳои ӯ,
Зери поям парниён ояд ҳама.
Оби Чайхун аз нишоти руйи дуст,
Хинги моро то миён ояд ҳама.
Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Мир наздат шодмон ояд ҳама.
Мир моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ суйи осмон ояд ҳама.
Мир сарв асту Бухоро бустон,
Сарв суйи бустон ояд ҳама.
Офарину мадҳ суд ояд ҳама,
Гар ба ганҷ-андар зиён ояд ҳама.

Плещет, блещет Мулиян, меня зовет.
Та, в которую влюблен, меня зовет.
В город счастья, в Бухару, спеши, эмир,
Шлет она тебе поклон, меня зовет.
Ты – луна, а Бухара — небесный свод,
Что, луною озарен, меня зовет...

Абу Абдулло Рудаки. Перевод С. Липкина (1958)

В 1864 году А. Вамбери опубликовал книгу о своих странствиях — “Путешествие по Средней Азии”, вызвавшую громадный интерес в Западной Европе, России и Северной Америке. Она была переведена почти на все европейские языки. Читателей не могло не заинтересовать трудное и опасное странствие Армения Вамбери по Средней Азии. Первый русский перевод этой книги (с некоторыми сокращениями) был опубликован в Петербурге в 1865 г. Затем он был дважды переиздан в той же сокращенной редакции в Москве (в 1867 и 1874 гг.). [3]

Следует подчеркнуть, что в 40-50-е годы XIX в., накануне его поездки, в Хиванском ханстве и в Бухарском эмирате побывали Н. В. Ханыков, Г. И. Данилевский, Н. Игнатъев [10, с. 290].

Наиболее известными западноевропейскими предшественниками Вамбери, посетившими Среднюю Азию, были А. Бернс и Г. Блоквилль.[11]

Ценность книги венгерского путешественника состояла также в знании автором основ мусульманской религии, местных обычаев и восточных языков, в первую очередь языков среднеазиатских народов. Поэтому в Европе, мало знакомой с Центральной и Средней Азией, с восторгом приняли труд А. Вамбери.

Книга А. Вамбери о Средней Азии, получила широкую известность. Причина столь большого успеха сам автор объяснял тем, что он не имел “предшественников ни в отношении длины пути, ни в способе его преодоления” [2, с. 21].

Вамбери был первым европейским путешественником, обошедшим и описавшим почти всю Среднюю Азию. Любознательному страннику удалось проникнуть в отдаленные уголки Востока и в увлекательной форме рассказать об этом.

Многополярность исследования венгерского ориенталиста, путешественника в цивилизационном пространстве состояла в знании автором основ мусульманской религии, местных обычаев и восточных языков, в первую очередь языков среднеазиатских народов. Поэтому в Европе, мало знакомой с Центральной и Средней Азией, с восторгом приняли труд А. Вамбери. Его записки дали более четкое представление о малоизвестных народах и землях, климате и ландшафте Средней Азии. Книга А. Вамбери воспринималась своей оригинальностью, новизной материала, как произведение особого, интригующего, занимательно-этнографического жанра.

“Путешествие в Среднюю Азию” является одним из замечательных памятников историко-географической и этнографической литературы XIX в. Вамбери дал живое и яркое описание природно-экологических условий, особенностей жизни населения Туркмении, Хиванского ханства и Бухарского эмирата, его хозяйственной и социальной жизни. Армений Вамбери отметил большую роль искусственного орошения для экономики всего края, охарактеризовал главные ирригационные системы земледельческих оазисов. Весьма интересны и его зарисовки хозяйства кочевников, самобытных нравов и обычаев скотоводческого населения [1, с. 22].

Большого внимания заслуживают материалы Вамбери, касающиеся живых языков, фольклора и литературы среднеазиатских народов. Большинство персидских и таджикских рукописей, Армений Вамбери приобрёл именно в Бухаре [8, с. 53]. Среди этих манускриптов были сочинения позднесредневековых авторов - Мухаммеда Хайдара, Мир Мухаммеда Амина Бухари, которые не были еще известны европейской науке.

А. Вамбери был в числе первых, кто ознакомил широкие круги европейских читателей с творчеством названных и некоторых других прославленных среднеазиатских поэтов-классиков, как Рудаки, Навои и Махтумкули [12, с. 43].

А. Вамбери оставил потомкам богатое научное наследие, издал немало других работ, посвященных главным образом филологии, этнической истории Востока, специальная работа о Бухаре и Мавераннахре.

По мнению академика В.В Бартольда венгерский ориенталист Армений Вамбери внес огромный вклад в изучение прошлого народов Средней Азии и Казахстана по материалам письменных источников. Наибольшее научное значение имеют его труды по чагатайскому и уйгурскому языкам, по тюрко-татарской и финно-угорской лексикографии. [13] А. Вамбери оказал влияние на формирование некоторых крупных европейских ориенталистов, например, его соотечественника профессора И. Гольдциера [14, с. 718].

Таким образом, многополярность исследований А. Вамбери, неординарность мышления, изумительное понимание проблем Центральной Азии, особенно истории и культуры таджикского народа играли ключевую роль в его исследованиях. Его наследие согревает души своих почитателей разных стран, разных народов выделяясь своей неординарностью, своеобразием и гениальностью, объединяет в единое цивилизационное пространство.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Vambery Hermann Reise in Mittelasien von Teheran durch die Turkmanische Wüste an der Ostküste des Kaspischen Meeres nach Chiwa, Bochara und Samarkand von, ordenti Professor

der orientalischen Sprachen an der konigl. Universitat mit zwolf Abbildungen in Holzschnitt und einer lithographierten Karte Deutsche Originalausgabe Zweite vermehrte und verbesserte Auflage Lpz, 1873.

2. Vambery A. The Struggles of my Life. L., 1904. Также: Вамбери А. Моя жизнь. Авторизованный перевод с англ. В. Лазарева. М., 1914.

3. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. Арминий Вамбери. Перевод с английского СПб, 1865.

4. Бартольд В. В. История изучения Востока в Европе и России. - Сочинения. Т. IX. М., 1977.

5. Pander K. Zentralasien. Usbekistan, Kirgistan, Tadshikistan, Turkmenistan. Kasachtan. - Kunst-Reisefuhrer, Dumont, 1996; Geiss P. G. Nationenwerbung in Mittelasien. Europaicher Verlag der Wissenschaften.- Frankfurt am Mein, 1955. Reihe XXXI (Politikwissenschaft).

6. Fischer Hambly Gavin. Zentralasien. - Frankfurt fm Mein, 1988. Также: Humboldt F. Asie Centrale.- Paris 1 43; Krader L. People of Central Asia. - Bloomington. 1966.

7. Vohidova Sanavbarbonu. Geographical history of Central Asia in the Second half of the XIX Century at the beginning of XXI Century // Report on the International Conference Chinese and Asian Geographical and Cartographical views on Central Asia and its Adjacent Regions. -Bonn. 2014.

8. Vambery H. Geschichte Bocharas oder Transoxaniens von den fruhesten Zeiten bis auf die Gegenwart. -Stuttgart, 1872. -Bd. 1, 2

9. Вохидова С. Эпоха и наследие Рудаки в ориенталистике Европы // Развитие Иранистики и таджиковедения в историографии Еаорпы (XV-начало XXI вв.) Душанбе , - 2014.

10. Ханьков Н.В. Описание Бухарского ханства. - СПб, 1943. - 290 с.

11. Vambery A. Travels into Bokhara; Containing the Narrative of Voyage on the Indus from the Sea to Lahore... and an Account of a Journey from India to Cabool, Tartary and Persia. Vol. III. L., 1839; Blocqueville G. Quatorze mois ches les Turcomans,-Le Tour du Monde. P., 1866, № 28.

12. Vambery Hermann Die Sprache der Turkomanen und der Diwan Machtumkuli's - Zeitschrift der Deutch Morgenlandischen Gesellschaft Bd 33, H 3 [Б м], 1870. S. 43

13. Vambery H. Tschagataische Sprachstudien, enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Worterbuch der tschagataischen Sprache Lpz, 1867. Ungarisch-turkische Wortvergleichen Pest, 1870. Etymologisches Worterbuch der turko-tatarischen Sprachen Lpz, 1877. Das Turkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen Lpz, 1885. Die primitive Kulture der turko-tatarischen Volker aufgrund sprachlicher Forschungen Lpz, 1879.

14. Бартольд В.В. О Вамбери Сочинения Т IX, с 718-736.

САҲМИ АРМИНИ ВАМБЕРИ ХОВАРШИНОСИ МАҶОРИСТОНӢ ДАР ОМУӢЗИШИ ТАЪРИХ ВА ФАРҶАНГИ ОСИӢИ МАРКАЗИ

САНАВБАРБОНУ ВОҶИДОВА

доктори илмҳои таърих, профессор, мудири шуъбаи Аврупо ва Амрикои
ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734035 ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел.: +(992)
935008732. E-mail: sanajanvahidova@gmail.com.

Дар мақола бори нахуст саҳми шарқшиноси маҷористонӣ Арминий Вамбери оид ба омӯзиши таърих ва фарҳанги Осиёи Марказӣ, инчунин таърихи тоҷикон мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Бояд қайд кард, ки Арминий Вамбери аввалин сайёҳи аврупоист, ки тақрибан тамоми Осиёи Марказиро давр зада, тавсиф кардааст. Ииқи дилчасп ба забонҳои шарқӣ ва майли табиӣ саёҳат дар дили ӯ орзуи сафар ба кишварҳои дур, масалан, ба Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистонро пайдо кардааст. Дар китоби «Таърихи Бухоро»-и А.Вамбери мавқеи марказиро тавсифи аморати Бухоро ишғол мекунад. А.Вамбери Самарқандро «Руми ислом», Бухорою Хиваро «Макка ва Мадина» меномад.

Калидвожаҳо: *А.Вамбери, саҳм, тадқиқот, сафар, бисёрқутбӣ, ғайриоддӣ, Осиёи Марказӣ, тамаддун, таърих, осори хаттӣ.*

THE CONTRIBUTION OF THE HUNGARIAN ORIENTALIST ARMINY VAMBERI TO THE STUDY OF THE HISTORY AND CULTURE OF CENTRAL ASIA

VOHIDOVA SANAVBARONU

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Europe and America of the ISPAEC NAST. Address: 734035 Dushanbe, 33 Rudaki Ave. Tel.: + (992) 935008732.

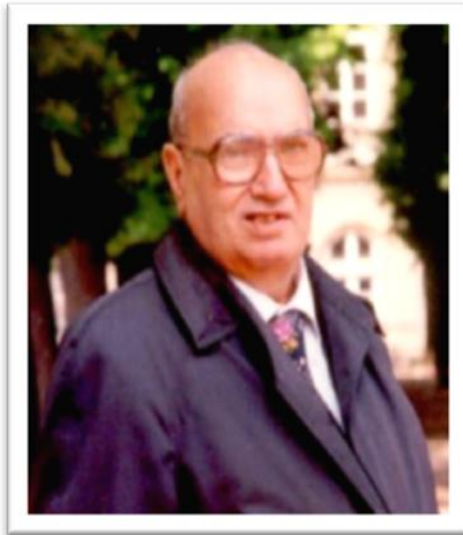
E-mail: sanajanvahidova@gmail.com

The article analyzes for the first time the works of the Hungarian orientalist Arminius Vamberi on the history of Central Asia, as well as the history of the Tajiks.

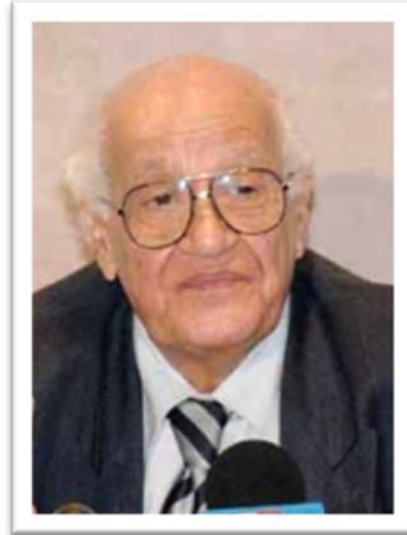
It should be noted that Arminius Vamberi was the first European traveler to bypass and describe almost all of Central Asia. Passionate love for oriental languages and a natural propensity for wandering engendered in him a dream of traveling to distant countries, for example, to Central Asia, including Tajikistan. The central place in A. Vamberi's book "History of Bukhara" is occupied by the description of the Bukhara Emirate. A. Vamberi calls Samarkand "Rome of Islam", Bukhara and Khiva "Mecca and Medina".

Key words: *A. Vambery, research, travel, multipolarity, originality, Central Asia, civilization, history, manuscript.*

АБДУРРАҲМОН БАДАВӢ ВА МАРКСИЗМ



**Абдуллаҳмон Бадави
(1917-2002)**



**Маҳмуд Амин ал-Олим
(1922-2009)**

КОМИЛҶОН БЕКОВ

*ҳодими пешбари илм дар Шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики ИОМДОА АМИТ,
доктори илмҳои фалсафа. Тел: 917-26-03-83.*

Email: didavarbekzoda1@gmail.com

Доктор Абдуллаҳмони Бадави (1917-2002) файласуфи экзистенциалисти (вучуди)-и Миср буд. Аввалин китоби фалсафии худро бо номи “Нитше” соли 1939 нашр намуд. А.Бадави 120 китоб ба забонҳои араби, англиси, фаронсави, испани, итолиёви чоп кард. Дар фаъолияти илмии худ аз фарҳанги урупоӣ ҳимоят мекард. Аммо тамаддуни араби ва исломиро мавриди танқид қарор медод. Дар асри ХХ бузургтарин файласуфи араб эътироф шудааст ва 85 сол умр дид.

Маҳмуд Амин ал-Олим (1922-2009) файласуфи марксист буд. Ҳамвора бо андешаҳои фалсафии А.Бадави муҳолифат мекард. Ба андешаи ӯ фалсафаи зеҳнгароии А.Бадави барои ҷомеаи асри ХХ-и Миср ҷавобгӯ нест. Вале фаъолияти илми ва фалсафии А.Бадави сазовори таҳсин ва тақдир аст. Худи Маҳмуд Амин ал-Олим дар фарҳанги иҷтимоии Мисри асри ХХ назариётчи марксистӣ шинохта шудааст. Муқоисаи ин ду файласуф аз нигоҳи идеологӣ дар ҷомеаи муосир сазовори тавачҷуҳи муҳаққиқон мебошад.

Вожаҳои калидӣ: *Абдуллаҳмони Бадави, марксизм, Маҳмуд Амин ал-Олим, фалсафаи вучудӣ (экзистенциализм), Мартин Хайдеггер, Фридрих Нитше, фалсафаи урупоӣ, тамаддуни исломӣ, тасаввуф, ватандӯстӣ, Англия, истеъмор.*

Устод Маҳмуд Амин ал – Олим [5] яке аз файласуфони марксист ва коммунисти Миср аст. Мақоми ӯ дар давраи Шӯравӣ ҳам аз ҷониби ҳизби коммунисти Шӯравӣ (КПСС) эътироф гардида буд. Ба ин хотир як китоби ӯро ба номи “Бархурдҳои фикрӣ”[4] ба забони русӣ тарҷима намуда буданд. Вақте Бадави соҳиби унвони доктори фалсафа шуд, Амин ал – Олим донишҷӯи Университети Қоҳира буд. Баъдҳо ал – Олим воридаи ҳизби коммунисти Миср гардид ва муборизаи ӯ ба муқобили Бадави файласуфи буржуазӣ ва экзистенциалист оғоз гардид...

Устод Маҳмуд ал – Олим дар мақолае, ки бахшида ба Абдурраҳмони Бадавӣ навиштааст, ошноии худро ба шахсияти ӯ ва андешаҳои фалсафиаш чунин ёдоварӣ менамояд:

... “Аввалин бор дар декабри соли 1945 дар маҳфиле бо номи “Чамъияти фалсафӣ” дар факултети адабиёти ба номи Фуоди аввал (ҳоло “Университети Қоҳира”) суҳанронии расмӣ намуда, аз доктор Бадавӣ ном бурдам, ки мавзӯи гузориши ман чунин ном дошт: “Абсурд (Муҳол) дар табиат ва ҳунар”. Раиси маҳфил ҳамкорам (ва ҳоло доктор) Камол Дасуқӣ гуфт, ки гузориши ман саҳт парешон ва берӯҳ буд. Дар воқеъ, ин гузориш давоми он андешаҳои буд, ки ман аз нимаи давраи таҳсили мактаби миёна оғоз намуда, ва дар даврони донишҷӯиям (сентябри 1945) пайгирӣ намуда будам[1,с.185-204].

Боре дар хонаи бародарам Муҳаммад Шавқӣ Амин чанд шумораи маҷаллаи “ар - Рисола” – ро дидам. Ин маҷалла аз ҷониби Муҳаммад Ҳасан аз – Заёт таъсис дода шуда буд. Дидам, ки дар ин маҷалла пораҳои, аз китоби “Чунин гуфт Зардушт”-и файласуфи олмонӣ Фридрих Нитше ба ҷоп расидааст. Ин китоб аз ҷониби яке аз равшанфикрони масеҳии араб Феликс Форис ба арабӣ тарҷима шуда буд. Бо шуру шавқ он порчаҳои мутолиа намудам.

Тасодуфан ба муаллими забони фаронсавӣ, ки шаҳрванди Фаронса буд, ва ҳаводори фалсафаи Нитше, вохӯрдм. Ӯ дар бораи Нитше маълумоти аҷибу ғарибе ба ман нақл кард. Таваҷҷуҳи маро ба шахсияти ин файласуф ҷиддан барангехт. Аввалин иқдоми ман ин шуд, ки дар ҷустуҷӯи китобҳои арабӣ шудам, ки дар бораи фалсафа умуман ва фалсафаи урупоӣ махсусан ҷиҳе навиштаанд...

Инро ҳам бояд зикр кунам, ки хангоми дар мактаби миёна таҳсил карданам, ба фалсафа майл доштам. Вале аҳли хонаводаам муҳолиф буданд. Бо вучуди ин баъди хатми мактаби миёна ба факултети фалсафаи Донишгоҳи Қоҳира пайвастам. Аввалин китобе, ки доир ба Нитше ба забони арабӣ пайдо кардам, китоби доктор Бадавӣ буд. Нашри соли 1939. Нашри аввали он.

Дар тӯли таҳсилам дар донишгоҳ Абдурраҳмони Бадавӣ[8] рамз ва намунаи зиндаи як шахсияти нитшепараст боқӣ монд. Ӯ ошкоро нитшепарастии худро ошкоро ба руҳи хосу ом мекашид ва аз ин рафторҳои худ ифтихор ҳам мекард. Вале ман мақоми Нитшери аз рӯи фаҳмиши худ дигар хел тасаввур мекардам. Ба як калима ба ақидаи ман дар он замон Нитше файласуф ва шахсияти фавқулодае буд, ки ба муқобили ҳамагуна худбохтагӣ ва заъифҳои башарӣ дар мубориза ва муҳолифат буд.

Заминаи ин тасаввурӣ ман шояд ин буда, ки аз дер замоне китоби шарқшиноси маъруфи фаронсавӣ ва католикмазҳабро бо номи Луи Массинен дар бораи Ҳаллоҷи сӯфии мусулмон хонда будам. Гӯё шеърҳои Ҳаллоҷ образери пеши чашмам ҷилва меоданд, ки Нитше ба сӯи Абармард (Супермен) – и худ равона буд. Шояд вазъи иҷтимоӣ ва сиёсии Мисри солҳои ҷиҳили асри XX чунин саробери бар фикри ман таҳмил мекард:

Ҳолатҳои афсурдагии руҳӣ... Рӯ овардан ба шеърҳои хаёлпарваронаи романтикӣ... Эҷоди шеър... шоҳмот... Мутолиаи бардавом... Сайругашти беҳадафонаи кӯчаю бозор... Ширкат дар гирдиҳамоиҳои сиёсӣ ва миллӣ... ва ғайра.

Ҳолате парешон доштам... Шабех ба як бӯҳрони руҳӣ. Мехостам худро ба водии рушноӣ бирасонам. Дар як мисраи шеър гуфта будам: “Лам табқо илло хутватун ав хутватони ала-ал - вузӯх” [“Танҳо қадаме ва ё ду қадам мондааст, ки парешонӣ ва маҷхулоти барои ман возеҳ ва равшан гардад”].

Вале, ҳайҳот ки дар он солҳои бӯҳронӣ ба чизе аз қабиле андешаи дақиқ ва равшан расида бошам!

Маҳмуд ал-Олим мегӯяд:

Соли 1945 буд. Устод Бадавӣ китоби “Замони вучудӣ”-ро ба нашр расонд. Ману Аббос Аҳмад он китобро харидорӣ намудем. Ҳамзамон яке аз қаҳвахонаҳои кӯчаи Фуод (ҳоло кӯчаи ба номи “23 Июл”) нишаста, дар чанд соат онро мутолиа намудем. Ҳоле молот аз вачду ташаннуҷ доштем. Вақте ба боби ҳолати таҷрибаи вучудӣ расидем, ба мо чунин намуд, ки устод Бадавӣ ба таҷрибаи зиндаи вучудӣ хиёнат кардааст. Ба ин маъно, ки таҷрибаи вучудии зиндари дар қолабҳои шахшуда ва мурдаи категорияҳои фалсафӣ ва аклонӣ маҳбус кардааст! [2, с.191]. Баъди мутолиаи китоб ба ҳулосае расидем, ки ба хонаи устод Бадавӣ биравем ва ўро барои ин иштибоҳи ғайриҷашмдошташ маҳкум намоем. Дарро кӯфтем ва бародари кӯчаки устод моро пешвоз гирифт ва гуфт, ки устод дар хона ҳузур надоранд. Чаро ки ману Аббос саҳт маст будем. Ба ёдам ҳаст, ки баъди ин ҳодиса ба хонаи дӯсти муштаракамон Фарҳот Тумо рафтем. Фарҳот корманди китобхонаи донишгоҳ буд. Бо дарду алам қиссаи зиёрати хонаи устод Бадавиро нақл кардем. Бо вучуди ин эҳтироми ҳамешагии худро нисбат ба илму дониши Устод ва тарсу ҳароси худро нисбат ба шахсияти ў хифз намудем.

Дар он шабонарӯз мо ба ҳаракати ватанпарастонаи Миср, ҳаракате ки солҳои 1940 дар Миср мавриди гуфтугӯи ҳамагонӣ буд, саҳт тавачҷуҳ доштем. Мубориза бар зидди ишғолгарии Британия ва ҳукумати истибодӣ бо ҳизбҳои лаганбардори ҳокимияти истеъмории Англия дар Миср давом дошт. Баъзе аз мо ба ҳаракати марксистӣ дар қолаби назариявии он тавачҷуҳ менамудем. Аммо ману Аббос пайрави ҳаракати ҳолиси миллий будем.

Мо дар феввали соли 1946 ба кумитаи миллии донишҷӯён Аббос Аҳмадро чун намояндаи қисми фалсафии Донишгоҳ пешниҳод накардем. Ҳарчанд, ки ин кумитаро ҳаракати марксистӣ сарварӣ мекард. Чаро? Барои он ки: 1- Ман он замон ба марксизм мушкилӣ доштам; 2-Мушкилӣ назариявӣ буд; 3-Фикр мекардам марксизм танҳо як назарияи ҳолиси иқтисодӣ ва моддӣ асту бас; 4 - Ба андешаи онрӯзаи ман марксизм аз ҷиддият ва умқи фалсафӣ ва ахлоқӣ маҳрум аст; 5-Гӯё дар як вақт ширкат кардан дар ду ҷабҳаи сиёсӣ: миллий ва марксистӣ майлҳои ҷиддии вучудӣ - экзистенсиалии маро ҳалалдор менамояд.[2,с.192].

Ҳамзамон дар он вақт бо устод, ки тоза аз Инглистон омада буд ва аз фанни забони англисӣ дарс мегуфт, ошно шудем. Шахсияти хоксор, пайрави сотсиализм ва демократия буда, номаш - Луис Аваз. Ҳамчунон доир ба фаъолиятҳои дохили донишгоҳӣ ва берун аз донишгоҳии устод Бадавӣ саҳт тавачҷуҳ зоҳир мекард. Ў тоза таҳқиқе анҷом дода буд дар мавзӯи “Танқиди методологияи материализми диалектикӣ ва таърихӣ дар марксизм”. Ҳамин тавр категорияҳои вучудии устод Бадавӣ ва интиқодоти сотсиалистии устод Луис Аваз ва зиддияти ин ду назар, андешаҳои вучудии маро ба ҷолиш кашид. Дар ин гармогармии баҳсу ҷидал дар байни мо ҷабҳаи сеюм пайдо гардид: Доктор Юсуф Мурод-равоншиноси маъруф, ки маҷаллаи “Илми равоншиносии тақомулӣ”-ро таъсис дод. Мо ҳар ҳафта ба хонаи ў мерафтем ва сари мавзӯҳои доғи рӯз бо ҳам баҳс мекардем. Ман то он рӯз ҳам пайрави фалсафаи вучудии худ будам, ки ҳулосаи онро дар декабри соли 1945 дар маҳфили фалсафии Донишгоҳ гузориш додам[1,с.193].

“Дар ин байн дар маҷаллаи “ал - Башир” “The Herald”, ки ёру дӯстони ман таъсис намуда буданд, сармақолаи шумораи якумро навишта, “тасодуф” - ро ба ҷои “абсурд” истеъмол намудам. Ин мавқеъ, солҳо андешаи маро дар ҳоли парешонӣ нигоҳ дошт...

Дар ин замон китобе ба дастам афтод, ки маро аз ин парешонӣ начот дод: “Материализм ва эпириокритизм” –и Владимир Илич Ленин. Ва андак баъдтар “Диалектикаи табиат”- и Фридрих Энгелс. Ин ду китоб инқилобе дар андешаи фалсафии ман эҷод кард ва ман гӯё аз нав ба ҷаҳони илму фалсафа ворид гардидам [1,с.194].

Ҳамин тавр ба муборизаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фикрии ҷадид пайвастам ва дар ин роҳ таҷрибаи зиндагии вучудиро аз сар гузаронидам: зиндон, шиканча, ғурбат ва бадрақа аз Миср. Бо вучуди ин фурсате пеш омад, ки ҳамаи осори доктор Бадавиро ба диди нав мавриди мутолиа қарор диҳам [1, с.195].

2

Баъди хатми рисолаи “Тасодуф” дар июни соли 1953 ба навиштани аввалин нақдҳои худ доир ба фалсафаи вучудии (экзистенциалии) доктор Абдурраҳмон Бадавӣ оғоз намудам. Аввалин мақолаи ин силсила чунин ном дошт: “Ин аст ахлоқи вучудӣ”, ки дар соли 1954 ба нашр расид. Ин мақолаи ман ҷавобе буд ба мақолаи доктор Бадавӣ бо номи “Оё ахлоқи вучудӣ имкон дорад?”, ки соли 1953 ба чоп расида буд. Китоби “Тасодуф”- и ман дар асл рисолаи дипломиам буд, аз донишгоҳи Қоҳира. Мақолаи аввалини зидди фалсафаи вучудии урупой дар ҷаҳони араб мавриди таваччуҳи фарҳангиёни ин кишварҳо қарор дошт. Барои мисол баъзе китобҳои нависандагон ва файласуфони вучудии Фаронса чун Ҷон Пол Сартр ва Албер Камю ба арабӣ тарҷума шуда буданд [1,с.195].

Инсон дар фалсафаи вучудии урупой чун Сартр ҳаммарз бо масъулияти шахсӣ буд. Дар сурате, ки доктор Бадавӣ ба таври мутлақ шахси инсониро дар бархурдҳои вучудӣ ва ахлоқӣ аз ҳам ҷудо месохт. Дар сурате, ки дар фалсафаи вучудии урупой ҷанбаи ахлоқиро ҷузъи ҷудонопазири таҷрибаи зиндаи вучудӣ мешуморанд [1,с.195].

Вале ман дар охири мақолаам ба ин натиҷа расидам: “Фалсафаи вучудӣ он фалсафае нест, ки дар шарқи исломӣ тарафдор ва харидоре дошта бошад. Барои мо фалсафае зарурат дорад, ки имону эътимоди моро ба илм ва қонунҳои объективии он ва эҳтироми моро ба таърихи бузурги инсонӣ инъикос намояд” [1,с.196].

Ҳамин тавр, дар охири соли 1958 аз ман даъват намуданд, ки дар маҳфили муаллимон дар шаҳри Қоҳира дар мавзӯи “Озодӣ ва масъулият дар фалсафаи Сартр”, гузориши илмӣ пешниҳод намоям. Политсия атрофи маҷлисгоҳро муҳосира намуда, гузориши ин мавзӯро манъ кард. Баъди чанд ҳафтае дар бомдоди рӯзи аввали соли 1959 маро ҳабс намуданд. Ин гузоришро баъдҳо дар китоби “Бархурдҳои фикрӣ” дар “Дор-ул-Ҳилол” ба чоп расонидам. Замон, охириҳои солҳои шаста асри XX буд.

Аз соли 1959 то соли 1964 дар зиндон будам. Зиндоне, ки маро аз навиштан манъ карда буд. Соли 1964 баъди ба озодӣ баромадан, аввалин мақолае, ки навиштам, доир ба китоби файласуф ва нависандаи фаронсавӣ Алберт Камю буд, бо номи “Устураи Сизиф”. Хулосаи ин устура бо ду калима ин аст, ки Худоёни Юнон Сизифро барои ҷиноят ба ҷазои абадӣ маҳкум кардаанд. Ба ин қарор, ки Сизиф харсангеро аз поёни кӯҳ то ба боло бурда мерасонад. Ва ҳамин, ки ба куллаи кӯҳ расид, санг аз душаш (китфаш) меафтаду ба поёни кӯҳ ғелида меравад. Сизиф маҷбур аст, бори дигар ва борҳо ин корро такрор кунад. Такроре, ки охир надорад, то абад-ул-обод давом мекунад. Ба ин маъно, ки зиндагии инсонҳо низ маҳкум ба ин кори такрорӣ ва бемаънӣ аст. Ва чорае ҷуз тан додан ба ин кори якнавохт ва такрорӣ надорем.

Муаллифи мақола Амин ал – Олим дар охири он мегӯяд: “Камю бо навиштаи худ меҳаҳад ба таври рамзӣ зиндагии бемаънӣ ва пучу абсурди одамиро дар ҷаҳони имрӯза тасвир кунад. Ман тарҷумаи ин китобро ба забони арабӣ табрик мегӯям. Чаро ки худи мо саҳт эҳтиёҷ дорем, ки Сизифҳои инсонии мо (на Сизифҳои устуравӣ!) тавонистаанд харсангро то ба куллаи кӯҳ боло баранд ва онро дар он ҷо нигоҳ доранд. Ин кор дар ҷаҳон минтақаҳои ҷаҳон амалӣ шудааст. Ва ҳам инсон ва ҳам харсанг дар болои кӯҳ боқӣ мондаанд. Инсонҳои муосир ба ин тавоноӣ ва истиклол расидаанд, ки харсангро ба куллаи кӯҳ боло баранд ва онро бидуни ҷуфт ба ҷазои беканор партоб кунанд! [1,с.197].

Яъне, инсонии имрӯз, дар баъзе кишварҳои олам, худро аз зиндони абадии Сизиф начот додааст...

Дар моҳи апрели 1965 мақолае навиштам ба номи “Оё доктор Абдурраҳмони Бадавӣ ба сӯи бунбаст равона аст?” Баъди таъкиди бузургии мақоми илмӣ ва фалсафии доктор Бадавӣ, китоби ӯро бо номи “Нақши арабҳо дар ташаккули фикри Урупӯ” мавриди таҳлил қарор дода, гуфтам, ки дар воқеъ арабҳо мероси эллинистии юнониёноро барои тамаддуни башарӣ ҳифз намуданд... [1,с.198].

Моҳи март соли 1967 Сартр ба Миср омад. Ба ин муносибат ман дар маҷаллаи “ал - Мусаввар” мақолае ба чоп расонида, нисбат ба фалсафаи Сартр эътироз намудам. Ба ин маъно, ки фалсафаи вучудии Сартр, барои ҳолати имрӯзаи Миср таъсири манфӣ дорад... Махсусан, индивидуализми мутлақ ва ифротии фалсафаи вучудии Сартрӣ...чавобгӯи мушкилоти иҷтимоии кишвари Миср буда наметавонад.

Ҳамин тавр, фалсафаи вучудии ман ба фалсафаи иҷтимоӣ таҳаввул намуд ва таъкид кард, ки аз инсонии фард коре сохта нест. Танҳо маҷмуъаи фардҳо ҳастанд, ки иқдомро анҷом медиҳанд ва ба ҳадафи муштараки иҷтимоӣ ноил мегарданд. Ҳоло намедонам, ки Сартр ба ин андешаи ман мувофиқ аст ё не, вале медонам, ки доктор Бадавӣ индивидуализми вучудиро дар кишвари мо то ҳол пайравӣ менамояд [1,с.199].

Дар мақолаи соли 1989 дар маҷаллаи “ал-Ҳилол” бо номи “Ин файласуфи муассис” бар ин нуқта таъкид кардам, ки доктор Бадавӣ танҳо мутафаккир нест, балки файласуф аст. Дар ин мақола ду китоби ӯро мавриди баррасӣ қарор додам: “Масъалаи марг дар фалсафаи вучудӣ” ва “Замони вучудӣ”. Ба ин хулоса расидам, ки: доктор Бадавӣ дар ин ду китоб дар аксар ҳолатҳо аз мантиқи шаклӣ қор гирифтааст... Ба таври қуллӣ эҷодиёти доктор Бадавӣ ба фалсафаи Урупӯй ва ба таври хос ба фалсафаи исломӣ бахшида шудааст. Фалсафаи хоси вучудии ӯ бошад, самарайи мутолиоти ӯ дар асоси фалсафаи идеалистии олмон, махсусан, фалсафаи Мартин Ҳайдеггер буд. Ба назари ман чунин мерасад, ки пайравӣ аз Ҳайдеггер натиҷаи фаъолияти сиёсии ӯ дар Миср набуд, балки робитае, ки ӯ бо ҳизби ҷавонони Миср дошт, ки аз соли 1937 то соли 1940 давом кард. Ин ҳизб пайрави фалсафаи идеалистӣ ва иррационалистии ҳизби Нозӣ (натсизм) буд. Дар муҳолифат бо Англия, ки Мисрро ишғол намуда буд. Вақте ки доктор Бадавӣ соли 1944 дар Қоҳира рисолаи доктории худро дифоъ намуд, узви кумитаи олии ҳизби ватании ҷадид буд. Ин ҳизб омехтае буд аз ҳизби ҷавонони Миср ва ҳизби ватании қадим. Метавон гуфт, ки фалсафаи вучудии доктор Бадавӣ аз охириҳои солҳои сиюми асри XX аз фалсафаи идеалистии Олмон таъсир пазируфта, натиҷаи таҷрибаи фикрӣ ва сиёсии зиндаи ӯ буда, аз таъсири баъзе ҳодисоти ҷомеаи Мисрии он замон бегона аст.

Ҳамчунин бар ин нуқта таъкид намудам, ки шикасти фашизм ва натсизм дар соли 1945, барномаҳои баъзе аз ҳизбҳои Мисрро барҳам зад ва ҷумла лоиҳаи фалсафаи вучудии Бадавӣ низ боз дошта шуд. Ин қор на ба сабаби коҳиш ёфтани иқтидори фалсафии доктор Бадавӣ буд, балки ба сабаби тағйироти авзои сиёсӣ ва иҷтимоии Мисри онрӯза мебошад.

Ба ин хотир доктор Бадавӣ истеъдоди фалсафии худро ба қорҳои таҳқиқ ва тарҷимаи осори фалсафии Урупӯй ва исломӣ бахшид. Дар ин росто таъкиди ду нуқта зарур аст:

Якум: алоқа байни фалсафаи вучудии ӯ ва мероси фалсафии миллии ӯ.

Дуюм: назари манфии ӯ дар нисбати фалсафаи исломӣ. Ӯ фалсафаи исломиро аз арзиши ҳақиқии фалсафӣ маҳрум медонист[1,с.201].

Дар моҳи ноябри соли 1995 дар маҷаллаи “Ибдоъ” [“Навгонӣ”] мақолае ба нашр расонидам бо номи: “Абдурраҳмони Бадавӣ.. шахсияте ношинохта”. Ин мақола ҷавобе буд ба мақолаи доктор Мурод Ваҳба бо сарлавҳаи “Абдурраҳмони Бадавӣ аз нигоҳи ман”. Дар ин

мақола савол пеш мегузорад, ки: “Чаро Бадавӣ ва Ҳайдеггер бинои фалсафии худро ба итмом нарасониданд?” Ва худ ба ин савол чунин ҷавоб медиҳад: “Ҳарду пешрави фалсафаи нацистӣ-фашистӣ буданд. Ҳангоме ки Ҳитлер худкушӣ кард, ҳарду аз такмил намудани бинои фалсафаи худ даст кашиданд”. Ин баҳоест, ки дар нисбати бисёре аз шахсиятҳо ва ҳизбу ҳаракатҳои онрӯзаи Миср (охири солҳои сӣ то охири солҳои панҷоҳи асри XX) сидқ мекунад [1,с.201].

Хулоса: 1- Доктор Абдурраҳмон Бадавӣ танҳо дар ибтидои фаъолият ба фалсафаи нацистӣ робита дошт. 2 – Ин робитаи сиёсӣ буд ва баъдҳо қатъ гардид. 3- Фалсафаи хоси доктор Бадавӣ решаҳои Урупой дошта, баъдҳо аз мероси арабӣ ва исломӣ дар он чизҳое афзуд. 4- Назари хоси ӯ дар ин мавзӯ бештар дар ин чанд китоби ӯ зикр гардидааст: “Таърихи илҳод дар ислом”, “Инсонгарой дар андешаи вучудӣ ва дар фикри арабӣ”, муқаддимаи китоби “Ишороти илоҳӣ”-и Абуҳаёни Тавҳидӣ”; Бо як калима:

Доктор Бадавӣ ҳеҷ гоҳе такмили фалсафаи вучудии худро қатъ накарда буд, чуноне, ки доктор Мурод Ваҳба даъво намуда аст, балки то охир пайрави вучудияи ғайриилҳодии Мартин Ҳайдеггер боқӣ монд.

АДАБИЁТ:

1. Абдурраҳмон Бадавӣ. Ситорае дар осмони фалсафа. (Маҷмуаи мақолот). Чопи дуввум. Қоҳира 2022. с.190. Махмуд Амин ал-Олим. Ҳисоботи “фалсафӣ”-и ман бо доктор Абдурраҳмон Бадавӣ. (саҳ. 185-204).

2. Абдурраҳмон Бадавӣ. Ситорае дар осмони фалсафа. (Маҷмуаи мақолот). Чопи дуввум. Қоҳира 2022. с.190. Махмуд Амин ал-Олим. Ҳисоботи “фалсафӣ”-и ман бо доктор Абдурраҳмон Бадавӣ. (саҳ. 191).

3. Бадавӣ файласуфи экзистенциалисте (вучудие) ки ба тарафи ислом гурехт. Таълифи доктор Саъид ал-Ловандӣ. Қоҳира, 2001.

4. Дар боби таърихи илҳод дар ислом. Абдурраҳмон Бадавӣ. Нигоҳи муосир. 1398=2019 (Тарҷумаи форсӣ).

5. Мактаби фалсафӣ ва методологияи Абдурраҳмон Бадавӣ дар таҳқиқи маънавият. Шарҳ ва нақд. Таълифи Абдулқодир ибн Муҳаммад ал-Ғомидӣ. Китобхонаи ар-Рушд. Ар-Риёз. 1429ҳ=2008.

6. Махмуд Амин Аль-Алим. Идейние бои. Сокращённый перевод с арабского, кандидат философских наук А.В. Сагадеева. Издательство «Прогресс».Москва, 1974.-272 стр.

7. Таҳқиқотҳои арабӣ доир ба Абдурраҳмон Бадавӣ. Таълифи Аҳмад Абдулҳалим Атия. Қоҳира 2002.

8. Таваллуд: 18 феввали 1922 дар шаҳри Қоҳира; Вафот: 10 январи 2009 дар шаҳри Қоҳира; Омузиш ва таҳсил: Университети Қоҳира; Ихтисос: Нависанда, файласуф ва рӯзноманигор; Ҳизб: Ҳизби коммунистии Миср; Фаъолият: Дар Университети Қоҳира, Университети Париж-8.

9. Таваллуд: 17 феввали 1917 дар шаҳри Шарбоси вилояти Димёти Миср; Вафот: 25 июли соли 2002 дар шаҳри Қоҳира; Ихтисос: файласуф, нависанда, шоир ва мутарҷим; Корманд: Дар Университети Айну-ш-Шамси Миср; Мактаби фалсафӣ: Ҷараёни вучудӣ (экзистенциализм).

10. Таърихи тасаввуфи исломӣ. Абдурраҳмон Бадавӣ. Нашри Афроз. 1389=2010 (Тарҷумаи форсӣ).

11. Файласуфони ҷаҳони исломи Шарку Ғарб. Абдурраҳмон Бадавӣ Нашри Фароғуфт. 1387=2008 (Тарҷумаи форсӣ).

АБДУРРАХМАН БАДАВИ И МАРКСИЗМ

БЕКОВ КОМИЛДЖОН

Ведущий научный сотрудник отдела Ближнего и Среднего Востока ИИПСАЕ НАНТ, доктор философских наук. Тел: 917-26-03-83. E-mail: didavarbekzoda1@gmail.com

Доктор Абдуррахман Бадави (1917–2002) был египетским философом-экзистенциалистом. В 1939 году он опубликовал свою первую философскую книгу «Ницше». А. Бадави опубликовал 120 книг на арабском, английском, французском, испанском, итальянском языках... В своей научной работе он защищал европейскую культуру и критиковал арабскую и исламскую цивилизацию. В двадцатом веке он был признан величайшим арабским философом и дожил до 85 лет.

Махмуд Амин аль-Олим (1922-2009) был философом-марксистом. Он всегда противоречил философским идеям А. Бадави. По его мнению, субъективная философия Бадави не подходит обществу XX века в Египте. Однако научная и философская деятельность А. Бадави заслуживает похвалы и признательности. Сам Махмуд Амин аль-Олим является марксистским теоретиком египетской социальной культуры двадцатого века. Сравнение этих двух философов с мировоззренческой точки зрения в современном обществе заслуживает внимания исследователей.

Ключевые слова: Абдуррахман Бадави, марксизм, Махмуд Амин аль-Олим, философия существования (экзистенциализм), Мартин Хайдеггер, Фридрих Ницше, европейская философия, исламская цивилизация, мистицизм, патриотизм, Англия, колониализм.

ABDURRAHMAN BADAWI AND MARXISM

BEKOV KOMILJON

Leading researcher of the Department of the Near and Middle East of the ISPAEC NAST, doctor of philosophical sciences. Tel: 917-26-03-83. Email: didavarbekzoda1@gmail.com

Dr. Abdurrahman Badawi (1917–2002) was an Egyptian existentialist philosopher. In 1939 he published his first philosophical book, «Nietzsche». A. Badawi published 120 books in arabic, english, french, spanish, italian... In his scientific work he defended european culture and criticized arab and islamic civilization. In the twentieth century, he was recognized as the greatest arab philosopher and lived to be 85 years old.

Mahmoud Amin al-Olim (1922-2009) was a marxist philosopher. He always contradicted the philosophical ideas of A. Badawi. In his opinion, the subjective philosophy of A. Badawi does not fit the society of the twentieth century in Egypt. However, the scientific and philosophical activity of A. Badawi deserves praise and appreciation. Mahmoud Amin al-Olim himself is a marxist theorist of twentieth-century egyptian social culture. A comparison of these two philosophers from a worldview point of view in modern society deserves the attention of researchers.

Key words: Abdurrahman Badawi, marxism, Mahmoud Amin al-Olim, philosophy of existence (existentialism), Martin Heidegger, Friedrich Nietzsche, european philosophy, islamic civilization, mysticism, patriotism, England, colonialism.

ОМУЗИШИ МАСОИЛИ ФАРҲАНГИИ АФҶОНИСТОН ДАР ТОҶИКИСТОН**ВАҲОБОВА НАЗИРА САТТОРОВНА**

номзади илмҳои филология, ходими пешбари илмии шуъбаи Шарки Наздик ва Миёнаи ИОМДОА АМИТ. Суроға: Душанбе, кӯчаи Лоиқ Шералӣ 83. Тел.: 901-11-47-00.
E-mail: rajabov_h@yahoo.com

Афғонистон новобаста аз он ки чӣ гуна сохти сиёсӣ дошт ва имрӯз дорад, мардуми он гирифтори чӣ гуна ҳолатанд, чӣ гуна сарватҳо дорад, иқтисодаш дар кадом зинаи инкишоф аст, адабу фарҳанги он чӣ гуна хусусиятҳо дорад, мардуми он кӯшиши татбиқи техникаву технологияи замонавиро дорад, ё не, ҳамеша диққати ҷаҳониёнро ба худ ҷалб мекард ва ҷалб карда истодааст. Дар чил соли охир бошад, расонаҳои хабарии тамоми олам пайваста дар мавзӯи Афғонистон ҳар намуд хабарҳо паҳш менамояд. Дар ҳамаи марказҳои шарқшиносии дунё ва дигар марказҳои илмӣ омӯзиши масъалаҳои мухталифи Афғонистон аз солҳои пешин дида бештар шудааст. Дар Тоҷикистон дар замони мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ аслан омӯзиши адабиёт, таърих, ва иқтисодиёти Афғонистон дар марказҳои илмӣ баргардонидани асарҳои бадеии адибони афғон ва боз камтаре ба таъриху иқтисодиёти он эътибор дода бошанд, пас дар замони истиқлолияти Тоҷикистон доираи ин омӯзиш хеле васеъ шуда, масъалаҳои мухталифро дар бар гирифтааст. Дар мақолаи мазкур аслан ба қорҳои таҳияву тадқиқотҳои замони Шӯравӣ назар карда шудааст. Омӯзиши масоили адабу фарҳангӣ Афғонистон хеле ҷолиб аст ва ин пеш аз ҳама аз он сабаб, ки мо тоҷикон бо Афғонистон муштарақоти умумии забониву таърихиву фарҳангӣ дорем.

Калидвожаҳо: Афғонистон, Тоҷикистон, омӯзиш, адабиёт, фарҳанг, забон, таърих, фольклор, иқтисодиёт, тарҷума, шоир, Раҳим Ҳоҳим, Бетоб, Халилӣ.

Тавре маълум аст, дар қисмати ҷанубии Ҷумҳурии мо наздиктарин ҳамсоямон кишвари Афғонистон ҷойгир аст. Ин мамлакат новобаста аз он ки чӣ гуна сохти сиёсӣ дорад, мардуми он гирифтори чӣ ҳолатанд, чӣ гуна сарватҳо дорад, иқтисодаш дар кадом зинаи инкишоф аст, мардуми он кӯшиши татбиқи техникаву технологияи замонавиро дорад, ё не, ҳамеша диққати ҷаҳониёнро ба худ ҷалб мекард ва ҷалб карда истодааст. Дар чил соли охир расонаҳои хабарии тамоми олам пайваста дар мавзӯи вазъи сиёсӣ фарҳангии Афғонистон ҳар навъ хабарҳо паҳш менамоянд. Дар ҳамаи марказҳои шарқшиносии дунё ва дигар марказҳои илмӣ омӯзиши масъалаҳои мухталифи Афғонистон аз солҳои пешин дида бештар ба назар мерасад. Дар Тоҷикистон агар дар замони Шӯравӣ аслан ба омӯзиши адабиёти Афғонистон, баргардонидани асарҳои бадеӣ ва таъриху иқтисодиёти он эътибор дода бошанд, пас дар замони Истиқлолияти Тоҷикистон доираи ин омӯзиш васеъ шуда истодааст. Мо тасмим гирифтём, ки аввал ба тадқиқоти замони Шӯравӣ назар карда, ба тадқиқотҳои замони истиқлоли Тоҷикистон муроҷиат намоем. Омӯзиши ҳарду маврид ҳам хеле ҷолиб аст ва ин пеш аз ҳама барои он ки мо бо Афғонистон муштарақоти умумии забониву таърихиву фарҳангӣ ва мазҳабӣ дорем.

Таҳияи асарҳои адибони Афғонистон. Ин раванд аз солҳои панҷоҳуми асри XX пештар сурат гирифта бошад ҳам, ба таври назаррас аз охириҳои солҳои панҷоҳум шурӯъ шудааст. Як баҳши сиёсати фарҳангии Ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамин тавр буд, ки ба тарҷума, таҳия ва паҳн намудани адабиёти ҷаҳонӣ бисёр эътибор ва бартариҳо дода мешуд. Аз ин нияти манфиатовар тарҷумонҳои тоҷик фаровон истифода намудаанд. Таъкид кардан

чоиз аст, ки ба забони тоҷикӣ ва ба ҳамаи дигар забонҳои халқҳои собиқ Ҷумҳурии Шӯравӣ асарҳои тарҷума ва ё таҳия мешуданд, ки агар қаблан ба забони русӣ тарҷума ва расман нашр шуда бошанд. Душманони Иттиҳоди Шӯравӣ ҳеҷ гоҳ кам набуданд ва чи тавре маълум аст, маҳз ин давлати абарқудратро хоинон аз байн бурданд. Барои ҳамин ба хоҳири он ки мабодо ягон китоби бо мавзӯи иғвоангезе нашр нашавад, таъкид мешуд, ки ҳар он чӣ тарҷума ва ё таҳия мешавад, бояд ба забони русӣ тарҷума шуда бошад. Асарҳо аз адабиёти форси-забони Ҳиндустон, адабиёти Эрон ва адабиёти дари Афғонистон бо вучуди қаробати зиёд бо адабиёти тоҷик доштанишон, то аз назорати махсуси шахсони маъсули давлатӣ намегузашту маъқул доништа намешуд, иҷозати ҷоп шуданро намегирифтанд.

Асарҳои, ки ба забони русӣ тарҷума нашуда бошанд, онҳоро дар ҳолати зарурӣ барои навиштани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ истифода бурдан мумкин буд, лекин ин ҳам зери назорати қатъӣ сурат мегирифт. Ҳамин тариқ, ба мардуми мо ба воситаи забони русӣ ба адабиёти ҷаҳонӣ ва аз тариқи ин асарҳо ба олами зиндагии мардумони дигар мамлакатҳои дуру наздик шинос шудан муяссар мешуд. Ва аз ҳама муҳим ин буд, ки муносибатҳои фарҳангӣ заминаи хубу боэътимоди барои бо ҳам наздик шудани мардумони мамлакатҳои гуногун ба вучуд меовард. Бо соҳибистиклол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тарҷумаи асарҳои адибони хориҷӣ, навиштани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ оид ба маъсалаҳои забон, адабиёт, сиёсат, иқтисод ва таърихи мамлакатҳои хориҷа шароити хубе фароҳам омад. Ин, бешак, фаъолияти судманди тарҷумонҳо ва қарордони илмиро ҳамаҷониба вусъат бахшида, дар навбати худ барои тақвияти сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бахши фарҳанг бе аҳамият набуд.

Ҳамин тариқ, охири солҳои панҷоҳуми асри гузашта, нахустин маълумоте, ки роҷеъ ба адабиёти афғон дар Тоҷикистон ба таъъ расид, ин мақолаи ходимони илмии Институти шарқшиносии Иттиҳоди Шӯравӣ воқеъ дар шаҳри Маскав Аслонов М. ва Гирс Г., бо номи “Баъзе қайдҳо дар бораи адабиёти афғон” буд, ки соли 1956 дар маҷаллаи “Шарқи сурх” (№6) ҷой дода шудааст. [2] Пас, “Имрӯз ва фардои мо” ном мақолаи адиби шинохтаи афғон Гулпоччо Улфат дар маҷаллаи “Шарқи сурх” (1957, № 6) [4] ва рӯзномаи “Тоҷикистони советӣ” (2 августи соли 1957) ба таъъ расид. Ин мақола аввал дар рӯзномаи бисёр боэътимоди замони шӯравӣ “Литературная газета” ҷоп шуда буд. Пас вақте ки адиб ҳамроҳи як гурӯҳ намоёндагони Ҷумҳурии Афғонистон ба Тоҷикистон омада дар идораи маҷаллаи “Шарқи сурх” меҳмон мешавад, идораи маҷалла муҳимияти мавзӯи мақоларо дар назар дошта, онро бо иҷозати муаллиф ба хонандагони тоҷик пешниҳод кардааст. Нависандаи пуштузабон ва ходими давлатии Афғонистон Гулпоччо Улфат (1909-1977) дар солҳои 1956-1963 Президенти Академияи “Пушту Толина”-и улуми Афғонистон ва солҳои 1958-1963 раиси Ҷамъияти дӯстии Афғонистону ИҶШС буд. Инчунин муҳаррири баъзе рӯзномаҳои маҷаллаҳо ба ӯ ҳада дошт. Чунин маҷмӯаи шеърҳои ба мисли “Шамъи фӯрӯзон”, “Ашъори мунтахаб” (1955), “Мунтахаботи наср” ва «Садои қалб» (1962) ба ӯ шӯҳрат овардаанд. Муҳаққиқон ӯро идомадихандаи анъанаҳои адабии устод Рӯдакӣ мегӯянд. Гулпоччо Улфат ҳамчун раиси Ҷамъияти дӯстии Афғонистону СССР барои барқарор намудани муносибатҳои дӯстона байни Иттиҳоди Шӯравӣ ва алаҳхусус байни Афғонистону Тоҷикистон талошҳои зиёд кардааст.

Дар ҳамон солҳо (1958) аввалин маҷмӯаи ашъори шоирони Афғонистон бо номи “Намунаи ашъори шоирони муосири афғон” [7], дар шаҳри Сталинобод (ҳозира шаҳри Душанбе) аз ҷоп баромадааст. Тартибдихандагони ин маҷмӯаи ниҳоят муфид Ҳ. Неъматуллоев ва Р. Ҳошим мебошанд. Олими маъруф Раҳим Ҳошим ба ин маҷмӯа сарсухан навиштааст. Муаллифи сарсухан ханӯз дар нахустин ҷумла ягонагии забону адаб ва

анъанаҳои муштаракӣ Афғонистону Тоҷикистонро махсус зикр кардааст: “Муносибатҳои илмӣ ва адабии халқҳои тоҷик ва афғон таърихи хеле қадима доранд. Ягонагии забони адабӣ ва мавҷудияти анъанаҳои муштаракӣ чандинасра дар соҳаи адабиёт дар ин қаробат омили хеле муҳимме будаанд ва ҳастанд. Дар рӯзҳои мо пешрафти рӯзафзуни робитаҳои маданӣ, илмӣ ва адабии мо бо ин мамлақати дӯст ва ҳамҷавор ба омӯхтани адабиёти имрӯзаи он мамлақат ва хусусан осори шоирони муосири он дар оммаи хонандагони тоҷик мароқ ва ҳаваси торафт зиёдтар ба вучуд меоварад” [8, с.1]. Раҳим Ҳошим дар ин сарсухан назари худро нисбат ба мақоми чанд нафар аз шоирони шинохтаи афғон, аз ҷумла Абдулҳақ Бетоб, Халилуллоҳи Халилӣ, Мирғулом Ҳазрати Шоик, Шоик Ҷамол, Иброҳим Халил баён карда, умедвор аст, ки ин гулчин ошноии мардуми тоҷикро бо назми диловези шоирони афғон бештар хоҳад кард.

Боз таъкид мекунем, ки дар он солҳо гарчанде Афғонистон шохӣ хеле ором буд, ҳанӯз аз ин кишвар, аз ҷумла аз маҳсули қалами адибони он дарки огоҳии комилтар дида намешуд, барои ҳамин ҳам ин гулчини назми шоирони афғон зуд миёни дӯстдорони каломи бадеъ, алаҳхусус дӯстдорони назми адибони Афғонистон шӯҳрат пайдо кард. Гарчанде ба миқдори 3 ҳазор нусха чоп шуда бошад ҳам, бисёр зуд харидор пайдо намуд. Дар ин маҷмӯаи шеърҳо намунаи ашъори 21 шоири кишвари Афғонистон гирд оварда шудаанд. Гарчанд аксари аз ин шоирон ба хонандаи тоҷик шинос бошад ҳам, вале ашъори бархе аз онҳо ба мо бори аввал муаррифӣ шуд. Мо нисбат ба мазмуни шеърҳои маҷмӯа, ки хеле ҷолиб ва тасирбахшанд, ба чанд нуқта ишора карданӣ ҳастем.

Маҷмӯаи мазкур бо шеъри Маликуш-шуаро устод Абдулҳақ Бетоб (1888-1969) оғоз ёфтааст. Ин манзума шояд дар пайравии яке аз манзумаҳои Абдурахмони Ҷомӣ эҷод шуда бошад. Азбаски ҳарду манзума аз лиҳози мазмун, вазн ва қофия бо ҳам хеле шабоҳат доранд ва агарчӣ мустақим набошад ҳам, ба ҳар ҳол дар ҳар ду як оҳангест, ки ифодагари як паҳлӯи муштаракоти мардумони форсизабон мебошад. Шеъри устод Бетоб чунин аст:

Ба саҳтӣ дар сияҳҷол орамидан,
 Ба кунҷи танги зиндон дарҳазидан.
 Аз оби зиндагонӣ даст шустан,
 Умеди офият аз ҷон буридан.
 Раҳи селоб бо хошок бастан,
 Ба мӯ кӯҳи гаронеро кашидан.
 Хазафро гавҳари шаҳвор кардан,
 Ба мижгон санги хороро буридан.
 Ба шустан бурдан аз зангӣ сиёҳӣ,
 Ба фарқи сар ба лоши кӯҳ давидан.
 Зи саҳтиҳои чархи фитнаангез,
 Ба зери осиесанге хазидан,
 Набошад он қадарҳо саҳту мушкил,
 Ки худро зери дасти ғайр дидан [8].

Акнун менигарем ба шеъри Абдурахмони Ҷомӣ:

Ба дандон раҳна дар фулод кардан,
 Ба нохун санги хороро буридан.
 Ба оташдон рафтани ҳамчу хошок
 Ба пилки дида оташпора чидан.
 Ба тори сар ниҳода сад шутур бор,
 Зи Машриқ ҷониби Мағриб давидан.

Басе бар Қомӣ осон менамояд,
Зи бори миннати дунон кашидан.

Албатта, ҳар як мазмунро садҳо шоирон метавонанд дар монандӣ бо якдигар истифода баранд, новобаста аз он, ки аллакай дар ин мазмун чизе гуфта шудааст. Дар ин маҷмӯа аз устод Бетоб 25 шеър оварда шудааст, ки аз онҳо панҷтояш мухаммас бар ғазалҳои Саъдӣ, Соиб, Бедил ва Воқиф (ду мухаммас) мебошанд. Ин тарзи мухаммасгӯӣ хоси ҳам шоирони Афғонистон ҳасту ҳам Эрон ва ҳам Тоҷикистон.

Аз устод Халилӣ, ки соли 1958 бори аввал ба муносибати 1100 солагии Рӯдакӣ ва бори дувум соли 1964 ба муносибати 550 солагии Абдурахмони Қомӣ ба ҷумҳурии мо ташриф оварда буд. Дар ин маҷмӯа, ки ашъори шоирони Афғонистон гирд оварда шудааст, як ғазал ва 22 рубоӣ интихоб шудааст. Шояд дар Тоҷикистон ин аввалин намунаҳои ашъори шоир бошад, ки манзури хонандагони мо гаштааст. Баъдтар дар Тоҷикистон аз устод Халилӣ зуд-зуд ёдовар мешуданд. Худой Шарифов ба ёд меорад, ки “Соли 1962 як даста рубоӣҳои Халилуллоҳ Халилӣ ба дастам расид. Ҳарчанд муаллифро наменинохтам, шӯру шавқи гӯянда маро фаро гирифт ва сайре гуворо дар ҷаҳони равшани андарёфти гӯянда доштам. Ин рубоӣҳоро бо ҳамроҳии Савлатшо Мерганов ба маҷаллаи “Садои Шарк супурдем”. [12] Имрӯзҳо низ номи ин шоири ширинсухани афғон, оҳанги гуфтораи классик дар забонҳо ва маҳфилҳо садо медиҳад. Соли 2018 Азиз Суфиён Ҷаннатмир бо унвони “Таҳқиқи ҷанбаи иҷтимоии ашъори Халилуллоҳи Халилӣ” рисолаи номзадӣ ҳимоя кардааст.

Халилуллоҳ Халилӣ муаллифи чунин асарҳо аз ҷумла қасидаҳои «Баҳору ҷавонӣ», «Нолаи хоркан», «Навбахор дар Ҷидда», «Гобути оташин», «Панҷшер ва Масъуди қахрамони он», «Шаҳри офтобҳо» ва романи таърихӣ «Айёре аз Хуросон» мебошад. Хонандаи тоҷик нисбат ба устод маҳбубияти хос дорад. Шеърҳои ӯро ҳофизони халқии Тоҷикистон Зафар Нозим, Одина Ҳошим ва дигар дигарон сароидаанд. Соли 2006 дар шаҳри Душанбе “Ориёисурӯд” ном маҷмӯаи ашъори устод бо теъдоди 1000 нусха ба таъби расид. Соли 2017 бошад боз як китоби шоир бо номи «Гулчини ашъори устод Халилуллоҳ Халилӣ. Наврӯзи Тоҷикистон ва ҷаҳон дар оинаи тасвир» дар шаҳри Душанбе аз ҷоп баромад. Дар ин ҷо ба ғайр аз қасидаҳои ғазалиёт, китъаҳо, рубоӣҳо, таркиббандҳо ва маснавиҳои шоир боз ашъори шоирони дигар дар бораи ин устоди сухан ҷамъоварӣ шудаанд. Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Халилуллоҳ Халилиро дӯсти самимӣ ва бузурги Тоҷикистон гуфтаанд: «Халилуллоҳи Халилӣ – адиб, фарҳангсолор, олим ва шахсияти сиёсӣ-иҷтимоӣ – дар адаб, фарҳанг, илм ва дар маҷмӯъ сарнавишти кишвари бародари Афғонистон нақши носутурданӣ дорад. Ӯ фарзанди содиқи ин кишвари бостонӣ буд, ки меҳри гарми он дар ашъори воло, қабл аз ҳама қасидаҳои нотакрор ва осори гуногуни вай таҷассуми барҷаста дорад. Ӯ бо хуни дил ояндаи дурахшони Ватани азизи хешро рӯшан месохт. Устод Халилуллоҳи Халилӣ дӯсти самимӣ ва бузурги Тоҷикистон буд. Ӯ меҳмони азизи кишвари мо гардида, меҳру самимияти хешро иброс доштааст. Дар Тоҷикистон низ маъруф ва маҳбуб аст».

Ин ҷо мавриди хубест, ки боз аз як ҷизи дигар ёдовар шавем, ки ҷӣ қадре Халилуллоҳи Халилӣ барои олими бузурги тоҷик Бобочон Ғафуров доштанд. Сафари сеюми Халилуллоҳи Халилӣ ба Тоҷикистон соли 1972 ба муносибати ҳазорсолагии Абӯрайҳони Берунӣ пайваस्त мебошад. Устод Халилуллоҳи Халилӣ дар Толори театри Опера ва балети ба номи Садриддин Айнӣ нахуст дар бораи осори безаволи Берунӣ сухан ронда, пас қасидае, ки бахшида ба Берунӣ иншо карда будаст, кироат мекунад. Корманди шоистаи Тоҷикистон Раҷабалӣ Қудратов, ки шоҳиди қасидахонии устод буданд, як лаҳзаи хотирмонро бо меҳр

чунин зикр кардаанд: “Чун кироати қасида поён ёфт ва устод Халилӣ аз минбар фуруд омад, Бобоҷон Ғафуров табассум дар лаб ба истиқболаш аз ҷой бархост ва чанд қадам ба пеш монда, шоирро ба оғӯш кашида, бо меҳр бӯсид. Боз садои кафкӯбиҳои бардавом ба ифтихори ду алломаи даврон толорро ба ларзиш оварданд. Устод Халилӣ ва Бобоҷон Ғафуров мисли ду қуллаи тобнок, ки аз сарзаминҳои Тоҷикистон ва Афғонистон сӯи само сар кашидаанд, ба назар мерасиданд; яке қуллаи назм, дигаре қуллаи илм” [6].

Тавре мебинем Халилуллоҳи Халилӣ – яке аз намоёнтарин ва бузугтарин шоири даризабони Афғонистон дар асри XX бо эҳсоси махсуси эҳтирому дӯстдорӣ нисбат ба мардумони дигар, алалхусус тоҷикон дар дили мардуми мо ҷой гирифтааст.

Дар маҷмӯа пас аз Халилуллоҳи Халилӣ чор шоири дигарро бо намунаи ашъорашон мебинем, ки инҳо шоирони ниҳоят намоёни Афғонистон ҳастанду номашон берун аз ин кишвар паҳн шудааст. Инҳо Шоик Ҷамол, Иброҳим Халил (1896-1988), Зиё Қоризода (1922-1989) ва Маҳмуди Тарзӣ (1865-1933) мебошанд. Раҳим Ҳошим шеърҳои Шоик Ҷамолро интихоб намуда ин баҳоро ба ашъори шоир муносиб дидааст: “Мо аз шеърҳои иҷтимоии Шоик Ҷамол низ намунаҳо дарҷ мекунем. Шоик яке аз тарафдорони пурҳарорати навоарӣ дар назм мебошад. Ӯ аз тасвиrotи қолабии забонзадашуда карохат дорад ва инро дар забони шеър барҷаста баён кардааст”. [8] Соли гузашта (2020) нашриёти “Эр - Граф” “Осори мунтахаб”-и Шоик Ҷамолро аз ҷоп баровард, ки ин ҳам нишоне аз тавачҷуҳи хоси мардуми тоҷик нисбат ба назми дарӣ мебошад. Дар китоби “Намунаи ашъори шоирони муосири афғон” 31 шеъри шоир шомил шудааст. Шоирони тоҷик аз ҷумлаи ҳам машҳуру ҳам каммаълум ҳамеша аз аҳамияти илм ва ғоидаи илмомӯзӣ сухан рондаанд. Шоик Ҷамол низ ин анъанаро идома додааст. Аз мазмуни яке аз шеърҳои ӯ бо номи “Илму дониш” бараъло бармеояд, ки Шоик Ҷамол шоири даврони нав бо ақидаҳои нав мебошад. Дар поён як қисми ин шеърро чун намунаи шеъри ҷадид меорем:

Роҳи илму дониш, эй чони падар, бояд гирифт,
 Шавқи таҳсилу камолоту ҳунар бояд гирифт.
 Ашки худро то ба кай лаълу гуҳар пиндоштан?
 Шоири муфлис, зи чайби худ хабар бояд гирифт.
 Дар ҳавои қомати ӯ то қиёмат зиндагӣ,
 Эҳтиётоти ватанро дар назар бояд гирифт.
 Кӯҳи тамкин шуд сабук, мӯи камар барбод рафт,
 Дар суроғи маъдане кӯҳу камар бояд гирифт.
 Ханчари миҷгон харобу теғи абрӯ кунд шуд,
 Фикри танку тӯпро акнун ба сар бояд гирифт.
 Қосиди боди сабо дигар ба роҳ аз пой монд,
 Тилгрофу радиоро номбар бояд гирифт.
 Оҳану фӯлод бояд, нолаву фарёд чист?
 Баъд аз ин аз Бесутун кори дигар бояд гирифт.
 Сурати Ширин басте авқоти моро талх кард,
 Ҷони ман, акнун ба чони ӯ табар бояд гирифт...
 Нолаи булбул тамому шоҳиди гул пир шуд,
 Навӣ дигар аз гулистонат хабар бояд гирифт... [7]

Шоири афғон замону даврони дигарро орзу мекунад, ки он ҷо мардум илм омӯхта даст ба қоре зананд, ки бохабар аз дунёи нав буданашон ошкор шавад. Агар дурафтадагӣ аз илм шавад боз солҳои тӯлонӣ мардум аз гирифтории ақибмонӣ озод намешаванд. Шоирони

точик дар асри ХХ дар шароити нави давлатдорӣ зиста орзу не, балки васфи замони навро кардаанд. Аз ҷумла, Мирзо Турсунзода гуфтааст:

Баҳори дигар дар диёри ман аст,
Баҳори пур аз шаъни марду зан аст. [11]

Шоири зиндаёди тоҷик Лоиқ Шералӣ низ пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва соҳибистиклол шудани Тоҷикистон ба вучуд омадани давлати навро дида, онро ин тавр васф кардааст:

Ало, мардум, сарафшонат муборак!
Талотумҷӯшии ҷонат муборак!
Чароғи иличӣ нураш адо шуд,
Чароғи нури имонат муборак!

Ватан азизтарин ва қиматтарин сармоия ҳар як ватандӯст мебошад. Маҳз эҳсоси дараҷаи олии ватандӯстӣ шоиронро барои офаридани ашъори ватания моил месозад. Агар саҳифаҳои таъриху фарҳангу адаби кадом давлатеро ҷараҳат назанем, шоирони пешқадам вазифаи ҷонии худ донистаанд, ки васфи Ватан кунанд ва бо ин васила эҳсосу нерӯи мардумро барои ободии Ватан ва ҳимояи Ватан равона созанд. Агар Ватан зери кулфат бошад ватанияи шоирон оҳанги ҳазин мегирад, агар зери хатар бошад таҳдиди дучори ғасби аҷнабиён шудан пеш ояд, онгоҳ вай ниёзманди ҳимоя мебошад. Шоирон вобаста ба вазъи сиёсии ватанашон аз ватанхоҳӣ ҷӣ тавр сухан гуфтанд амалӣ мекунанд. Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, алайҳи фашистони истилогар, яке аз мавзӯҳои асосии адибони Шӯравӣ ин мавзӯи ватандӯстӣ буд. Ҳоло дар даҳсолаҳои охири асри ҷадид боз мебинем, ки мавзӯи ватан ва мавзӯи Тоҷикистон яке аз мавзӯҳои меҳварии эҷодиёти адибони тоҷик шудааст.

Дар нимаи дууми асри ХХ ва нахустин даҳсолаҳои асри ХХI дар Афғонистон зиндагии сахте ба сари мардум омадааст. Аз ин ҳам пештар аҳвол ҳамин тавр буд, вале оромӣ нисбатан хубтар ҳукумфармоӣ мекард. Барои ҳамин шоирони пешқадами афғон ҳоли тоқатфарсои ватани хешро дида, асарҳо менависанд. Дар идомаи шеърӣ “Илму дониш” боз ду шеърӣ дигар: “Ба ҳамватанони азиз” ва “Андарз ба сухансароёни Ватан” омадааст, ки дар ҳар сатри ҳарду шеър мо симои шоири ватанхоҳу муборизро мебинем. Шоирони мо таблиғи дӯстдорӣ Ватану васфи худи Ватанро пеша кардаанд. Шоик Ҷамол даъват ба он кардааст, ки шоирон қатъи васфи дилбарони шӯҳи симтан карда чораи беҳбудии Ватан кунанд:

То кай, эй дил, васфи зулфи хубрӯён мекунӣ?
Фикри мардумро чаро охир парешон мекунӣ?
Чанд бо маҳ нисбати рухсори ҷонон мекунӣ?
Аз ҷӣ бо ханҷар баробар тири миҷгон мекунӣ?
То ба кай таърифи он лабҳои хандон мекунӣ?
То кучо тавсифи гулҳои гулистон мекунӣ?...

То тавонӣ васфи гулзори Ватан кун, баъд аз ин,
Бишнави то аз забони аҳли дониш офарин.

Мадҳи абнои замонро аз тамаъ кардан хатост,
Марҷаи ҳамду сано маҳсули зоти кибриёт,
Фикри беҳбудии Ватан кори накӯ, шугли бачост,
Саъй дар роҳи таракқӣ фарз бар мову шумост.
Ҳар қадар бо маънии бегона таъбат ошност,
Ё ба андози мазомин хомаат мучизнамоист.

Дар тариқи шоирӣ сабки ҷадид оғоз кун!

Чашми абнои Ватан аз хоби ғафлат боз кун! [7]

Муҳаммад Иброҳими Халил низ аз чумлаи он адибонест, ки муҳаббати беандоза ба Ватан дорад, гарчанде ўро дар ватанаш бе ягон гуноҳ зиндонӣ карда саҳт азият дода бошанд ҳам. Вай дар умри тўлоии худ шоҳиди бисёр воқеаҳои хушу ва бештар нохуш дар Афғонистон шудааст. Вай ҳам аз шоирон даъват ба амал овардааст, ки аз васфи зан, аз васфи лабу рухсор, ки асрҳо машғуланд, даст бикашад ва аз ватану ватанхоҳӣ сухан оғоз кунанд. Ба ҳамон навъе, дақиқтараш мазмуне, ки Шоиқ Чамол барои беҳбудии Ватан садо баланд кардааст, Иброҳим Халил низ дар канор намондааст. Абёти поёнӣ ин гуфтаро таквӣят медиҳад:

Дило, то кай ҳадиси дилбарони симтан гўй,
 Зи ширинии васлу талхӣи ҳичрон сухан гўй.
 Зи холу хатту зулфи маҳвашони гулбадан гўй,
 Сухан аз хусни Ширину зи ишқи Кўҳқан гўй.
 Ҳамон беҳтар, ки чанде баҳри беҳбудӣ Ватан гўй,
 Ба ҷои хусну ишқ аз фазлу илму кадри фан гўй. [5]

Дар адабиёти классикии мо тасвири зан, маҳбуба, зебосанам, парирухсор, моҳлиқо ин кадар фаровон аст, ки гоҳ-гоҳе гумон меравад шоирони мо тамоми ҳастӣ ва истеъдоди асарофарии худро ба тасвири хусни беҳамтои зан бахшидаанд ва маҷмӯаи ашъори лирикии ҳама шоиронамонро “Ошиқнома” ва ё “Сачда ба бути олиҳусн” гўем ҳам мешавад. Дар замони нав тамоми талаботи мардуми шеърдўст ва ниёзмандии сиёсати вақтро адибони тоҷик ба инобат гирифта, шеърҳои офаридаанд, ки хос ба таъкидҳои шоирони афғон мувофиқ аст, яъне аз зинаҳои болотари тасвири зебоиҳои моҳлиқоҳо поёнтар фаромада, дигар сифату хислатҳои заминии ҳамин олиҳоро ба қалам медиҳанд. Дар замоне, ки худи адибони пешқадами афғон даъват мекунанд, ки шоирон тасвири хусни зан ва нозу карашмаи дилбарони симинбаданро камтар карда, ба таблиғи илму дониш гузаранд, адибони тоҷик маҳз дар ҳамин вақт тавонистанд ҳам зебоии занро тасвир кунанд ҳам қаҳрамониҳои ўро ҳам дар ҷабҳаҳои зиндагии шахсӣ ва ҳам зиндагии ҷомеа. Ва, албатта, ҳамаи ин бо ҳамон андозае, ки имрӯз бардошт дорад. Бисёр адибони даризабони Афғонистон аз олами ашъори шоирони имрӯзаи тоҷик бохабаранд, яъне ба мазмуну мундариҷаву масъалаҳои шеърҳои шоирони мо ошноянд ва тавре мушоҳида мешавад, меҳроҳанд ҳамин гуна услуб, яъне дар тасвири ҳама чиз як ҳадду ҳудуди қобили қабул дар назми муосири дарӣ ҷой дошта бошад. Вақте ашъори ба зан бахшидаи шоирони тоҷик, аз чумла Мирзо Турсунзода, Лоиқ Шералӣ ва дигаронро варақ мезанем, аҷаб як манзараи дилкушову ҳаловатбахше пеши назар меояд ва дар ин манзара мо зан, модар, маҳбуба ва баробари мардон дар кори худ моҳир, устувор, қаҳрамон, мубориз, бахшандаи муҳаббату офарандаи неъматҳои маънавию бараъло мебинем. Зане, ки Мирзо Турсунзода тасвир намудааст хислате дорад мисли оташ:

Зан агар оташ намешуд, хом мемондем мо,
 Норасида бодае дар ҷом мемондем мо...
 Оташи зан буд, ки мо сўхтему сохтем,
 Варна чун санги сари аҳром мемондем мо.

Мирзо Турсунзода шоири замони нав аст. Замони зистани ў талаботи худро дошт. Шоир тавонистааст дар ин айём ба таври дигар ба зан нигоҳ кунад. Акнун зан на танҳо оташ, балки посбони оташ будааст. Зебоии занро ба ҳамон андозае, ки забонзада набошаду ба ҳақиқат наздик шинохта шавад, ба қалам додааст. Агар ба шеъри шоир, ки “Зан посбони оташ аст” ном гирифтааст, нигоҳ кунем, бе шарҳ, бе нигоҳ кардан ба тамоми мисраҳои ин

назм, аллакай хулоса мебарорем, ки шоир чи қадар фишурда ва ба ҳадаф наздик кӣ будани мафҳуми занро гуфтааст. Чун ба мазмуни шеър шинос мешавем, пас ба хулосае меоем, ки мазмуни шеър он қадарсодае нест, ки дар нигоҳи аввал менамояд. Ин мушоҳида, хулоса, эҳтиром ва таъкиди шоир бахшида ба масъалаи зан будааст:

Зан ҳамеша рафт аз ҳамсояҳо оташ гирифт,
Аз дигарҳо бо тавалло, илтиҷо оташ гирифт,
Бас, ки гугирд он замон чун гавҳари ноёб буд,
Аз гадои кӯчаю аз бенаво оташ гирифт.

Лахчаро мекард зан дар зери хокистар ниҳон,
То намонад бе алав дигар танӯру ошдон,
Дар танӯр оташ агар гулхан шавад, рухсори зан
Сурх мегардад чу кулча, ё ба мисли гарм нон.

Баски аз рӯзи азал зан посбони оташ аст,
Посбони оташасту хеш кони оташ аст,
3-ин сабаб бо зан агар гаштем ҳар вақте дучор,
Бингарӣ, сар то ба пой мо чаҳони оташ аст. [10]

Шоирони афғон Маҳмуди Тарзӣ (1867-1933) ва Борик Шафей (тав. 1932) низ шоирони замони нав мебошанд. Бешак. Маҳмуди Тарзӣ аз чигунагии шеъри замони нави шоирони Тоҷикистони Шӯравӣ огоҳии мукамал надошт. Аввало вай ноилоҷ қисми зиёди умри худро дар хориҷи Афғонистон гузаронидааст ва баъдан, ҳоло дар Тоҷикистон қоим шудани сохтори нав ҷараён дошту адабиёт ҳам худро ба талабот омода мекард. Вале Маҳмуди Тарзӣ аз Инқилоби Октябр ва мавқеи зан дар ҷомеаи нав, ки дар Иттиҳоди Шӯравӣ бунёд шуда истода буд, огоҳии комил дошт. Аз ҷониби дигар вай ҳамчун маорифпарвар хуб дарк мекард, ки бе баланд бардоштани ҳуқуқи зан, мақоми вай дар ҷомеа ва босавод кардани он барномаи амали маорифпарварӣ наметавонад бомуваффақият ба анҷоми дилхоҳе бирасад. Шоир дар “Мақтаби абнос”³ ном шеъри худ мақоми занро дар ҷомеа интавр дидааст:

Бошад зарур баҳри Ватан мактаби абнос,
Зеро зукур⁴ ниму дигар ним шуд абнос.
Шуд мактаби бадояти⁵ одоти ҳар валад,
Оғуши пурлатофати бошафқати анос.
Пас, ҳар зане, ки илму адаб дораду камол,
Бо шир илмро ба валад медиҳад анос.
Таълими илм баҳри занон фарзтар бувад,
Зеро ки ҳаст модари навъи башар анос.
Ҳар модаре, ки илму камолу адаб надошт,
Тифле, ки шир дод, шавад камтар аз анос.
Мактаб зи баҳри навъизанон омада зарур,
Таълими илм фарз бувад баҳри ҳар анос.
Маҳмуд, то ба кай ғами марду занон хӯрӣ,
Ту дар зукур хайр чӣ дидӣ, ки дар анос. [7]

³ Абнос – занҳо.

⁴ Зукур – мардҳо.

⁵ Бадоят – ибтидо, аввал.

Бориқ Шафей, ки аз Маҳмуди Тарзӣ дертар ба сахнаи адабиёт омадааст ва ҳамчун адиби инқилобӣ ба ҳисоб меравад, нигоҳи дигаре ба зан ва масоили зан ва умуман ба зиндагӣ дорад. Замони зистану таълим гирифтани эҷод кардани Бориқ Шафей давраи дигаре дар адабиёти дарӣ мебошад, ки сабки дигару қолаби дигар ва андешаронии дигарро тақозо менамуд. Ашъори ба зан бахшидаи Бориқ Шафей қабл аз ҳама бо он фарқ мекунад, ки шоир занро сархаму очизу камчуръат дидан намехоҳад. Вай занҳоро даъват менамояд, ки мубориз бошанд, барои аз бадбахтӣ наҷот ёфтани талош кунанд. Ин гуна даъватҳо то андозае ба он даъватҳои пас аз Инқилоби Октябр дар тамоми Иттиҳоди Шӯравӣ ва хусусан дар Тоҷикистон аз забони шоирон садо медоданд, шабоҳат дорад. Чунин даъватҳоро даъватҳои тақозои замони гуём дуруст аст. Дар Тоҷикистони баъди инқилоби ҳанӯз солҳои зиёд барои комилан озод шудани занҳо монеаҳо зиёд буданд. Ашхосе буд, ки бо ҳар баҳона озодии давлати шӯроҳо ба занҳо додари намегузоштанд, ки қабул шавад, барои ҳамин ҳам адибон хомӯш наменишастанд, ҳуқуқи занҳоро дар пояи қонунҳои башардӯстонае, ки барои озодии зан аз ҷониби ҳукумати шӯравӣ дар иҷрову амал буданд, ҳимоя мекарданд, онҳоро бо даъватҳои пуртаъсир ва боманфиат раҳнамоӣ менамуданд. Барои Бориқ Шафей ин қонунҳои дар Тоҷикистони ҳамсоя татбиқшуда ҷои пинҳонӣ надошт, барои ҳамин ҳам вай мехост зани афғонро мисли зани тоҷики озодшуда бедору босаводу хушбахту босаодат бинад. Дар шеъри “Хоҳарон! Эӣ модарон!” занҳои афғонро аз пардаи ҷаҳолат берун дидан мехост:

Хоҳарон! Эӣ модарон! Эӣ чинси ҳассоси ватан,
 То ба кай дар пардаи ҷаҳлу фалокат зистан?
 Чодарии дилфиребу пудару атру гулоб
 Кай суроғе медиҳад аз бошарофат зистан?
 Дар ҷуроби найлуну дар лабсирину з-ин қибол
 Кай тавонӣ ёфтрамзи босаодат зистан?...
 Арсаи парвозро анқофисат паҳно диҳед,
 Бумосо то ба кай дар кунҷи узлат зистан.
 Ҷои нозу вақти ороиш муайян будааст,
 Оре ин бошад ба ҷавкоти шарият зистан.
 Ҳаққи худро боз гиред, ҳаққи мардумро диҳед,
 Месазад дар анҷуман мардонасират зистан.
 Гар дурушт аст ин сухан, аз ман маранҷ, эӣ ҳамватан,
 Маслаки Бориқ бувад оинахислат зистан. [3]

Шоири тоҷик Мирзо Турсунзода андешаи фарзанди модари тоҷикро дар шеъри “Хайр, модари азиз” ки дар вақти Ҷанги Бузурги Ватанӣ эҷод шудааст, таъсирбахш ба қалам додааст, ки аз он фарзанди ватандӯстро тарбия кардани модар аён мешавад:

Модарам, меравам аз пеши ту ман,
 Ба дифои шарафу шаъни Ватан.
 Меравам то ки зиреҳ пӯшам ман,
 Дар раҳи фатҳу зафар кӯшам ман.
 Хабар омад, ки ба торочи Ватан,
 Боз карда пари худ зоғу заған...
 Модар аз чеҳраи гулгуни писар
 Нарм бӯсиду гирифташ дар бар,
 Гуфт: “Рав, ҷанги далерона бикун
 Ҷанг бо лашкари бегона бикун.
 Бош фарзанди сазовори падар,

Лоиқи ин Ватан, ин хонаву дар”. [9]

Асадулло Ҳабиб низ бо номи “Сухане ба модарам” манзумае эҷод кардааст. Модаре, ки ӯ тасвир менамояд ин ҳамон модарест, ки мушкilotи тарбия ва азоби чудой бо фарзандаш дорад, яъне модарест, ки дар симои ӯ образи хамаи модарони мардуми афғонро дидан мумкин аст. Асадулло Ҳабиб мехоҳад ягон чизи тозае дар ин мавзӯ, ба ин олиҳаи калбу нигоҳи меҳри беандоза дошта бо суханҳои оддиву самимӣ бигӯяд. Шеърӣ “Сухане ба модарам” саросар ғамхориву муҳаббати беандозаи модар ва ташвишҳои ӯро ифода мекунад:

Ту чу хуршед ба хангоми ғуруб,
Моили сард шудан, хоб шудан.
Ман чу шамъ, сари болини китоб,
Ташнаи сӯхтану об шудан.
Туву он хоҳиши разбони заиф,
Ман ҳамон шоҳаи ангур шудам.
Ки замон рафту чунон рӯидаам,
К-аз туву хоҳиши ту дур шудам.
Дигар он шоҳаи ангур наям,
Ин замон бодаи оташнокам.
Хоҳишам он, ки бирезӣ боре,
Пеши поҳои худат бар хокам. [1]

Ҳамин тариқ, агар боз ҷустуҷӯ намоем мисолҳои дигарро низ пайдо карда метавонем, ки муштарақоти адабу фарҳанги ду кишвари ҳамсояро, ки ҷӣ аз нигоҳи таърихӣ, ҷӣ аз нигоҳи забонӣ ва ҷӣ аз назари адабӣ-фарҳангӣ пайдо карда метавонем.

Дар замони шӯравӣ дар Тоҷикистон омӯзиши забон, адабиёт, таърих, фолклор ва иқтисодиёт дар марказҳои илмӣ -тадқиқотӣ ба роҳ монда шуда буд. Ҳатто дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар назди кафедраи филологияи Эрон, факултети забонҳои Осиё ва Аврупо шӯбаи забони пушту кушода шуд, ки он ҷо тайёр кардани мутахассисони пуштушинос ба роҳ монда шудааст. Олими тоҷик шодравон Савлатшо яке аз мутахассисони варзидаи пуштушиносӣ на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар тамоми Иттиҳоди Шӯравӣ буд. Вай дар тайёр кардани мутахассисони пуштушинос саҳми калон дорад. Мақолаҳо ва рисолаҳои ӯ дар ин бахш назаррас мебошанд. Дигар пуштушинос дар Тоҷикистон Ирина Михайловна Шпак, ки ба омӯзиш ва тадқиқи адабиёти пашту машғул буд, “Современный афганский рассказ на пашто. (становление жанра)” ном китобро соли 2001 аз ҷоп баровардааст. Ҷавонони тоҷик ба марказҳои илмӣ-тадқиқотии калонтарин шаҳрҳои Русия рафта, зери сарпарастии олимони варзидаи рус ба омӯзиши масъалаҳои мухталифи таъриху иқтисоду филологияи Афғонистон машғул мешуданд ва рисолаҳои номзадӣ дифо мекарданд, мақолаҳо ва рисолаҳои илмӣ менавиштанд. Ба ин мисоли равшан монографияи шодравон Саиданвар Шохуморов “Ахками Хузур” как источник по истории Афганистана начала XX в.” шуда метавонад. [13] Мисоли дигар: Имомов Шарофиддин Зухуриддинович дар шаҳри Масква соли 1984 рисолаи номзадӣ аз таърих дар мавзӯи “Общественная мысль Афганистана в первое десятилетие после восстановления независимости (1919-1929 гг.)”.

Дар Тоҷикистон зери роҳбарии профессор Ҳакназар Назаров як қатор ҷавонони тоҷик ба омӯзиши масоили мухталифи таърихи Афғонистон машғул шуда, рисолаҳои илмӣ навишта, бо муваффақият ҳимоя кардаанд.

Аз он вақте ки Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибистиклол шуд (1991), замони дигари ба мамлакатҳои ҳамсоя, аз ҷумла Афғонистон нигоҳ кардану онро омӯхтану муносибатҳои

мухталиф, аз ҷумла муносибатҳои дипломативу фарҳангиро дуруст кардан пеш омад. Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдат, Президенти Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дуруст ва бо манфиат ба роҳ мондани муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистону Афғонистонро борҳо таъкид кардаанд. Акнун шумораи олимоне, ки ба омӯзиши масъалаҳои мухталифи иқтисодиёт, таърихи навтарин, дипломатия, тичорат ва адабу фарҳанг машғуланд, сол то сол бештар шуда истодааст. Дар мавзӯҳои гуногун рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ навишта ҳимоя карда шудаанд. Шумораи хеле зиёди мақолаҳо ва рисолаҳои илмӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ба таърифи расидаанд, ки ҳар кадоми онҳо ба ягон навъе барои муштарақоти таърихиву фарҳангии мардумони тоҷику афғонро муайян кардан метавонанд истифода шаванд. Искандаров Қосимшо. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века. Душанбе, 2004; Масъалаҳои муҳими таърих ва фарҳанги Афғонистон. (Маҷмӯаи мақолаҳо). Душанбе, 2013; Ваҳобова Н.С. Ҳаёт ва эҷодиёти Иброҳими Халил. Душанбе, 2015; Гоибова Ф. М. Сайид Джамалиддин Афғани журналист и публицист XIX века. Душанбе, 2016; Кудратов К. А. Влияние афганского конфликта на национальную безопасность Республики Таджикистан. Душанбе, 2017; Ғулом Набии Ашқарӣ. Садои ошно. Душанбе, 2017; Мирзоев С. Афғанистан: вызовы и угрозы. Душанбе, 2017; Ваҳобова Н. С. Асадулло Ҳабиб – насрнавис. Душанбе, 2018; Қодиров Ғ. Дар олами фарҳангу адаб. Душанбе, 2019; Қодиров Ғ. Чашмандозе бар шеърӣ дари Афғонистон ва таҳаввулотӣ он дар садаи XX. Душанбе, 2020. Ҳамаи ин далели равшан ба он аст, ки омӯзиши масоили фарҳангии Афғонистон дар Тоҷикистон новобаста аз вазъи сиёсӣ ва сохти давлатдорӣ дар ин мамлакат, чун имрӯз дар оянда ҳам як бахши ҳамеша мубрами фаъолияти илмии афғоншиносони тоҷик мемонад.

АДАБИЁТ:

1. Асадулло Ҳабиб. Хати сурх. Кобул, 1362, 98 с.
2. Аслонов М. ва Гирс Г. Баъзе қайдҳо дар бораи адабиёти афғон. Шарқи сурх”. Сталинобод, 1956, № 6, с.121-123
3. Борик Шафай. Давронсоз. Душанбе, 1980, 144 с.
4. Гулпоччо Улфат. Имрӯз ва фардои мо. Маҷ. “Шарқи сурх” (1957, № 6)
5. Иброҳим Халил. Куллийёт. Кобул, 1968, 496 с.
6. Кудратов Р. Устод Халилӣ ва Тоҷикистон. Дар китоби Халилулоҳ Халилӣ “Орёисуруд”. Душанбе, 2006, 306 с.
7. Намунаи ашъори шоирони муосири афғон . Сталинобод, 1958, 184 с.
8. Раҳим Ҳошим. Сарсухан. Дар китоби “Намунаи ашъори шоирони муосири афғон”. Сталинобод, 1958. 184 с.
9. Турсунзода М. Куллийёт. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷилди I, Душанбе, 1971, 228 с.
10. Турсунзода М. Ҳамеша бо Ватан. Душанбе, 2001, 410 с.
11. Турсунзода М. Осори мунтахаб, ҷилди 2. Душанбе, 1981, 336. с. 56.
12. Шарифов Х. Шоири дирӯзу имрӯз. Дар китоби Халилулоҳ Халилӣ “Орёисуруд”. Душанбе, 2006, 306 с.
13. Шохуморов С. “Ахками Хузур” как источник по истории Афганистана начала XX в. М., 1980, 272 с.

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ АФГАНСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ТАДЖИКИСТАНЕ

ВАХОБОВА НАЗИРА САТТОРОВНА

кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник Отдела Среднего и Ближнего Востока ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: г. Душанбе, ул Лоик Шерали 83. Тел.: 901-11-47-00.

E-mail: rajabov_h@yahoo.com

Афганистан, независимо от своего политического устройства, положения народа, своего богатства, своей экономики, своей культуры, а также пытается ли его народ использовать современную технологию, или нет, всегда привлекал и продолжает привлекать внимание всего мира. Сорок лет мировые СМИ регулярно освещают жгучие проблемы современного Афганистана. Ныне во всех востоковедических центрах мира и других центрах научных исследований изучение различных вопросов Афганистана возросло гораздо больше, чем было пол века назад. В Таджикистане в советское время переложением дариязычной художественной литературы из персидского на современный таджикский алфавит, а также изучением афганской литературы, истории и экономики, в основном занимались научные сотрудники академических институтов и преподаватели филологических факультетов высших учебных заведений. В независимом Таджикистане круг изучаемых вопросов по Афганистану стал гораздо шире и охватывает гораздо больше проблем. В данной статье рассматривается изучение Афганистана в советский период. Изучение литературно-культурных проблем Афганистана весьма интересный вопрос, поскольку мы таджики имеем много общего по проблемам языка, истории и культуры.

Ключевые слова: Афганистан, Таджикистан, изучение, литература, культура, язык, история, фольклор, экономика, перевод, поэт, Рахим Хошим, Бетаб, Халили.

STUDYING THE PROBLEM OF AFGHAN CULTURE IN TAJIKISTAN

VAKHOBOVA NAZIRA SATTOROVNA

Candidate of Philological Sciences, Leading Research Fellow of the Department of the Middle East, ISPAEC NAST. Address: 734035 Dushanbe, 83 Loiq Sherali Str. Tel. 901-11-47-00.

E-mail: rajabov_h@yahoo.com

Afghanistan, regardless of its political structure, the position of the people, its wealth, its economy, its culture, and whether its people try to use modern technology or not, has always attracted and continues to attract the attention of the whole world. For forty years the world media has been regularly covering the burning problems of modern Afghanistan. Today, in all the Oriental centers of the world and other centers of scientific research, the study of various issues of Afghanistan has increased much more than half a century ago. In Tajikistan, in Soviet times, the transmission of Dari-language fiction in the modern Tajik alphabet, as well as the study of Afghan literature, history and economics, was mainly carried out by researchers from academic institutions and teachers of philological faculties of higher educational institutions. In independent Tajikistan, the range of issues studied in Afghanistan has become much wider and covers many more problems. This article discusses the study of Afghanistan in the Soviet period. The study of the

literary and cultural problems of Afghanistan is a very interesting question, since we Tajiks have much in common on the problems of the language of history and culture.

Key words: *Afghanistan, Tajikistan, study, literature, culture, language, history, folklore, economics, translation, poet, Rahim Hoshim, Betab, Khalili.*

УДК: 338.31(575.3)

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ПАХТАКОРӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ ОХИРИ АСРИ XIX – ИБТИДОИ АСРИ XX: (Тибқи маълумоти ҳуҷҷатҳои бойгонии Архивҳои марказии давлатии Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Федератсияи Русия)

ЮСУФИ ШОДИПУР

номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷик, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишони: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел. 901112401. E-mail: Shodipur1954@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур ташаккул ва ривоҷу раванқи хоҷагии қишлоқ, қабл аз ҳама, пахтакорӣ дар Осиёи Марказӣ, хусусан ҳудудҳои имрӯзаи Тоҷикистон дар асоси ахбори маъхазу сарчашмаҳои хаттӣ, қаблан ҳуҷҷатҳои нодири бойгонии Архивҳои Марказии Давлатии Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Федератсияи Русия мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода шуда, нақши ҳукумати подшоҳии рус ва самоядорону соҳибкорон дар рушду такомули робитаҳои иқтисодиву тиҷоратии Осиёи Марказӣ ба Русияи охири асри XIX ва ибтидои асри XX бо санаду далелҳои раднопазир ба таври амиқу боэътимод таҳқиқ ва бозгӯ шудаанд, ки ба аҳамияти бузурги илмиву амалӣ молик мебошанд.

Калидвожаҳо: *ташаккул, пахтакорӣ, сармоядорӣ, роҳи оҳан, тиҷорат, робитаҳои савдоӣ, тиҷорати дохилӣ, тиҷорати берунӣ, бозаргон, соҳибкор.*

Дар замони сармоядорӣ барои рушду такомули ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистони тоинқилобӣ шароитҳои мусоид ба амал омаданд. Маҳз дар ин давра дар аксар соҳаҳои хоҷагии халқи кишвар - кишоварзӣ, чорводорӣ, хунармандӣ ва саноати маҳаллӣ муомилоти молиқу пулӣ ривоҷу раванқ ёфта, маҳсулоти ин соҳаҳо хусусияти молӣ пайдо намуда, маҳсулоти ин соҳаҳо ба бозорҳои дохилӣ ва берунӣ робитаи устувор барқарор намуданд. Маҳз дар аҳди мустмаликадорӣ пахтакорӣ ба яке аз соҳаҳои асосии хоҷагии қишлоқи Осиёи Миёна, аз ҷумла Тоҷикистони тоинқилобӣ табдил меёбад. Аз ин рӯ, нигоранда тасмим мегирад, ки пиромуни ташаккул ва такомули пахтакорӣ дар Осиёи Миёна, аз ҷумла музофоти Хучанд ва Бухорои Шарқӣ дар асоси ахбори манбаъу сарчашмаҳои таърихӣ, хусусан асноду ҳуҷҷатҳои бойгонии ҷумҳуриҳои Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Федератсияи Русия мулоҳизаҳои судманд ироа намояд.

Соҳибкорон ва сармоядорони рус ба Осиёи Марказӣ ҳамчун манбаи молиқу хоми арзон назар мекарданд. Дар охири асри XIX - ибтидои асри XX дар Русия доир ба «Пахтакорӣ дар Осиёи Миёна» китобҳои зиёде нашр гардиданд. Дар ин асарҳо пешомадҳо ва ояндаи пахтакорӣ дар Осиёи Марказӣ пешгӯӣ карда мешуд: «Дар оянда пахта ба мисли нафт ва гандум ҷаҳонро идора мекунад» [10, с.18]. Зимнан санадҳо собит мекунанд, ки пахтакорӣ дар Осиёи Миёна, аз ҷумла музофоти Хучанд аз ҳисоби кишти

дигар зироатҳои хоҷагии қишлоқ зиёд мегардад. Чуноне баъдтар муҳаққиқи тоинқилобии рус В. Масалский тасдиқ мекард, ки «...инкишофи пахтакорӣ, қабл аз ҳама, дар натиҷаи васеъ гардидани майдонҳои кишти пахта аз ҳисоби кишти зироатҳои дигар ба даст дароварда шудааст» [17,с.74]. Дар воқеъ, музофоти Хучанд дар ин давра ба яке аз ноҳияҳои асосии пахтакорӣ табдил ёфта, дар ин ҷо кишти пахта зиёд мегардад. Аз рӯи ахбори академик З. Раҷабов, агар дар соли 1895 дар Хучанд ба миқдори 2784 десятина (1 десятина = 1,09 га) пахта кошта шуда бошад, пас дар соли 1899 майдони кишти пахта ба 10 ҳазору 903 десятина расидааст [19, с.41]. Хусусан дар ибтидои асри XX дар Тоҷикистони шимолӣ кишти пахта ҳамчун маҳсулоти саноатӣ бартарӣ пайдо намуда, доираи масоҳати кишти он зиёд мегардад. Зимнан дар Осиёи Миёна, аз ҷумла, ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон пас аз бунёди хати роҳи оҳан (самти Самарқанд - Андҷон) кишти пахтаи навъи америкой ҳамчун моли хоми саноатӣ дар содирот мавқеи намоёнро ишғол намуд. Чунончӣ, муҳаққиқи тоинқилобии рус В. Масалский зикр намудааст, ки дар волости Конибодом дар соли 1911 кишти пахта 46,5, Бешарик-54,7, Маҳрам-18, Бободархон - 22,7 фоизи майдонҳои киштро ташкил мекард [17,с.51]. Чуноне профессор Н. Турсунов иттилоъ медиҳад, дар ноҳияи Исфара низ «пахта дар поёноби Исфара ба миқдори начандон калон кишт карда мешуд» [24,с.43].

Худуди Тоҷикистони тоинқилобӣ чун тамоми Осиёи Марказӣ ба хоҷагии асосии пахтакорӣ табдил ёфта, дигар соҳаҳои хоҷагии қишлоқро зимнан танг месозад. Агар дар соли 1889 дар музофоти Хучанд ба кишти пахтаи америкой ҳамагӣ 133 десятина замин ҷудо карда шуда бошад, пас дар соли 1916 майдони кишти пахта 8 баробар афзуда, ба 9319 десятина расид [11,с.8]. Чуноне академик З. Раҷабов изҳор месозад, ки дар охири асри XIX - ибтидои асри XX дар иртиботи иқтисодиву тиҷоратӣ бо Русия содироти пахта мавқеи аввалро ишғол менамуд. Маҳз дар ин давра пахта маҳсулоти асосии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ гардида, хоҷагиҳои пахтакор бо суръати баланд ривочу равнақ ёфтанд. Ҳукумати подшоҳӣ, хусусан соҳибони фабрикаву заводҳо ва соҳибкорон талош ба он мекарданд, ки майдонҳои кишти пахтаро дучанд афзун намоянд, то ки саноати бофандагии мустамлика бо ашёи хоми арзони метрополия таъмин гашта, бо ин роҳ аз хориҷа ворид гардидани пахтаро маҳдуд созанд. Дар натиҷа, дар тӯли солҳои 1886-1915 ба Русия содироти пахтаи кишвари Туркистон 55 маротиба зиёд гардид [20, с.11].

Пас аз бунёди хатти роҳи оҳан дар музофоти Хучанд майдонҳои кишти пахта, бештар пахтаи навъи америкой роиҷ гардида, содироти пахта ба шаҳрҳои Русия мунтазам зиёд мешуданд. Аз рӯи ахбори адабиёти таърихӣ, агар дар соли 1889 аз Хучанд 8 ҳазор пуд пахта содир карда шуда бошад, пас дар солҳои минбаъда барориши пахта ба шаҳрҳои Русия боз ҳам афзоиш ёфт [19, с.46]. Бино бар шаҳодати маъхазҳои таърихӣ, дар соли 1900 аз истгоҳи Хучанд пахта ба миқдори 102 ҳазору 120 пуд, ғӯза (пахтаи навъи маҳаллӣ) - 16,6 ҳазор пуд, аз истгоҳи Мелниково пахта - 40 ҳазору 409 пуд [15, с.379], аз истгоҳи Веревкино пахта - 10 ҳазор пуд, ғӯза (пахтаи навъи маҳаллӣ) - 10,9 ҳазор пуд ва ғайра содир карда шуданд [14, қ.3, с.123, 125, 174, 182; 12, 123-124].

Хосатан, дар аксар бекиҳои Бухорои Шарқӣ (ба ғайр аз Қаротегин) кишти пахта, бештар навъи америкой равнақ ёфта, талаботи замони нави сармоядориро қонеъ мегардонд. Аз рӯи шаҳодати асноди бойгонӣ ва осори муҳаққиқони тоинқилобии рус, аз охири асри XIX дар бекиҳои Бухорои Шарқӣ аҳоли бештар ба кишти пахтаи маҳаллӣ ва америкой машғул шуда, аз он нафъи бештар ба даст меоварданд. Воқеан, дар ин давра пахтакорӣ дар хоҷагии қишлоқи Осиёи Миёна мавқеи устувор касб карда,

на танҳо талаботи мардуми маҳаллиро қонеъ мегардонд, балки инчунин ба Русия ва берун аз он содир карда мешуданд. Чуноне маъхазҳои таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки кишти пахта дар радифи Бухорои Фарбӣ, инчунин дар Бухорои Шарқӣ, ба монанди ноҳияҳои Китоб, Шеробод, водихои Сурхону Кофарниҳон, резишгоҳи дарёи Сурхоби наздикии Кӯлоб ва амсоли он ривочу равнақ гирифта буданд [18, с.21]. Аз рӯи маълумоти матолиби таърихӣ, ҳатто дар заминҳои оби Дарвози дурдаст низ дар баробари гандум, чав, арзон, инчунин пахта кашт карда мешуданд [18, с.54]. Профессор А. Бобохонов, сабабҳо ва омилҳои муҳими рушди пахтакориро дар Осиёи Марказӣ, хусусан Тоҷикистони тоинқилобӣ ба тариқи боварибахш нишон дода, бар он таъкид месозад, ки «азбаски пахта назар ба дигар зироатҳо даромади зиёд медоду он дар хоҷагӣ ғайриқимбат буд, аз ин хотир, соҳибкорону кишоварзон маҷбур мешуданд, ки сол то сол ҳарчӣ бештар кишти паختаро афзун намоянд» [11, с. 4].

Пас аз он ки Бухорои Шарқӣ ба Русия тобеъ гардид, пахтакорӣ дар ин минтақа ба яке аз нишондиҳандаҳои асосии киштукори зироат табдил ёфт. Зеро аз он ашӯи хоми пахтае, ки соҳибкорони Русия аз Бухорои Шарқӣ харида мебуданд, он нисбатан арзон буда, бештар ғайриқимбат меовард. Соҳибкорони рус ба воситаи пахтачаллобони маҳаллӣ ва деҳқонони тоҷик паختаро даҳҳо маротиба арзон харида, ба ноҳияҳои марказии Русия интиқол медоданд. Чунончӣ, полковники штаби генералии рус Матвеев, ки дар соли 1887 ба Бухорои Шарқӣ сафар карда буд, доир ба рушду инкишофи пахтакорӣ дар ин минтақа ахбори ҷолибе овардааст, ки он бағоят судбахш хотирмон аст: «Сокинони ин водӣ аз қабилҳои зироатҳои ғалладона, гандум, шолӣ, чав, канаб ва ғайра кишт мекарданд... Вале соҳаи аз ҳама асосии кишоварзӣ дар ин минтақа пахтакорӣ ба шумор мерафт ва дар соҳаи саноати маҳаллӣ истифода бурда мешуд. Инчунин қисми зиёди он ба Русия содир карда мешуд. Хусусан пахтакорӣ дар резишгоҳи дарёи Сурхоб аз ҳама бештар инкишоф ёфта будааст [18, с.21].

Кашида шудани хати роҳи оҳан робитаҳои иқтисодиву тиҷоратии аморати Бухороро бо Русия боз ҳам қавитар ва наздиктар намуд. Хусусан дар ҳудуди фароҳи аморати Бухоро кишти пахта ба соҳаи асосии хоҷагии қишлоқ табдил ёфт. Чуноне санадҳо далолат мекунанд, ки агар дар охири асри XIX дар шаш бекиҳои Бухорои Шарқӣ- Қурғонтеппа, Кӯлоб, Балҷувон, Ҳисор, Қубодиён, Дарвоз дар масоҳати 2587,5 десятина замин пахта кишт карда шуда бошад, пас дар соли 1914 аллақай дар ин бекиҳо дар масоҳати 5390,3 десятина пахта корида шудааст [11, с.8; 23, с.71]. Дар натиҷаи афзудани кишти пахта дар аморати Бухоро, аз ҷумла Бухорои Шарқӣ истеҳсоли пахта бештар ба роҳ монда шуда, содироти он ба Русия зиёд мегардад, Аз рӯи ахбори адабиёти таърихӣ, агар дар солҳои аввали мустамликадорӣ, ба Русия аз ин ҷо 50 ҳазор пуд пахта содир карда шуда бошад, пас он дар соли 1914 ба 2 милёну 624 ҳазор пуд мерасад [24, с.68].

Дар кишвари Туркистон ва аморати Бухоро, аз ҷумла, Тоҷикистони тоинқилобӣ кишти пахтаи америкой нисбат ба навъи маҳаллӣ аз ҷиҳати масоҳат васеътар мегардад, ки дар ин хусус санаду бурҳонҳои бойгонӣ шаҳодат медиҳанд. Чунончӣ, дар соли 1911 соҳибкорони рус дар бекиҳои Қурғонтеппа ва Қубодиён заминҳои амлокиро иҷро гирифта, дар 2 ҳазор десятина замин пахтаи америкой кишт карданд [4, с.78; 23, с.124].

Ин ташаббуси наҷиб ба фаъолияти аграрии деҳқонони Бухорои Шарқӣ таъсири калон расонд. Дар натиҷа, дар солҳои 1913-1914 қариб дар аксар мавзёҳои ин минтақа пахтаи америкой кишт карда шуд [10, с.17-18]. Аз рӯи маълумоти муҳаққиқи тоҷик Д. Шарифов дар зарфи солҳои 1911-1914 масоҳати кишти пахта дар бекиҳои Кӯлоб 700

десятина ва дар Балчувон бошад, 600 десятинаро ташкил меоданд. Умуман дар Хатлонзамин бештар аз 500 ҳазор пуд пахта истехсол карда шудааст [26, с.70]. Хуллас, агар дар охири асри XIX дар бекиҳои Бухорои Шарқӣ 123 ҳазору 818 пуд пахта рӯёнида шуда бошад, пас он дар соли 1914 аллақай ба 179 ҳазору 718 пуд расидааст [26,с.71].

Иқрори он ҷоиз аст, ки минбаъд дар кишвари Туркистон ва аморати Бухоро, алалхусус Тоҷикистони тоинқилобӣ кишти пахтаи америкой вусъати тоза пайдо намуда, аз он ҳосили баланду фаровон рӯёнида шудааст. Чуноне ахбори санадҳои бойгонӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки дар баробари дигар мавзӯҳо, инчунин дар соли 1913 дар Бухорои Шарқӣ ҳосили пахтаи чамбовардашуда аз 90 то 100 ҳазор батман (1 милёну 80 ҳазор то 1 милёну 200 ҳазор пуд)–ро ташкил меоданд, ки аз он 90 фоизаш пахтаи америкой ва танҳо 10 фоизаш пахтаи ғӯза ба шумор мерафтанд [7,с.17; 10, с.6-17]. И.А. Ремез дар асараш «Тиҷорати берунии Бухоро то ҷанги якуми ҷаҳонӣ» изҳор кардааст, ки дар солҳои 1880-1881 ҳар сол аз аморати Бухоро ба Русия 410 ҳазор пуд пахта фиристода шуда бошад, пас дар соли 1915 ин нишондиҳанда ба 2 милёну 624 ҳазор пуд расид [21,с.49,68]. Чуноне аз ин санадҳо ба назар мерасанд, ки содироти пахта дар ин муддат қариб 6 маротиба афзудааст [23,с.117].

Ҳангоми ҷустуҷӯоти илмиву тадқиқотӣ аз бойгонӣҳои ҷумҳурӣ, Ўзбекистон ва Русия чандин ҳуҷҷатҳои марбути хоҷагии қишлоқ, қабл аз ҳама, пахтакорӣ дастрас гардиданд, ки дорои аҳамияти илмиву амалӣ мебошанд. Чуноне аз ахбори муҳаққиқони тоинқилобии рус бармеоянд, ки дар ҳудуди ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубию шарқии Тоҷикистони кунунӣ аз ҳама бештар пахта кишт гардида, аз он ҳосили баланд рӯёнида мешуд. Чунончӣ, аз рӯи маълумоти В. Масалский, дар соли 1890 дар бекиҳои Ҳисор 16 ҳазор пуд, Қўрғонтеппа 8 ҳазор, Кўлоб 240 пуд пахта чамъ оварда шуданд [16, с.139-140]. Бино бар шаҳодати ҳуҷҷатҳои бойгонӣ, аз 1 сентябри соли 1897 то 1 марти соли 1898 дар Янги Бозор (қаламрави беки Ҳисор) 32 ҳазору 904 пуд [4, с.73-74; с.124-125], аммо аз 1 январ то 15 майи соли 1899 ва аз 1 октябри соли 1899 то 1 январи соли 1900 беш аз 30 ҳазору 240 пуд пахта фурӯхта шуданд [16, с.47-52; 15, с.336-337, 400, 435, 437, 450, 451, 461, 463; 21,с.30].

Дар ибтидои асри XX дар музофоти Ҳисор пахтакорӣ ривочу раванқ ихтиёр намудааст. Масалан, агар дар охири асри XIX дар бекии Ҳисор 52 ҳазору 800 пуд (4400 батман х 12=52800) пахта чамъоварӣ гардида бошад [21, с.31], пас мувофиқи маълумоти ҳуҷҷатҳои бойгонӣ, аз 1 сентябри соли 1911 то 1 апрели соли 1912 аз Янги Бозор 21 ҳазору 634 пуд пахта ба маблағи 174 ҳазору 508 сӯм содир карда шудааст [7, с.122-123].

Зикри он мусаллам аст, ки аз охири асри XIX бекиҳои Бухорои Шарқӣ чун тамоми қаламрави аморат ба манбаъҳои асосии ашёи хоми мустамлика табдил ёфтанд. Хусусан дар ибтидои асри XX кишти пахта дар аксар бекиҳо дигар намудҳои ғалладонаро аз заминҳои обӣ куллан танг намуда, ба соҳаи ҳукмрон табдил мегардад. Ин омилро, пеш аз ҳама, дар қаламрави бекии Қўрғонтеппа, хусусан водии Сарой мушоҳида кардан душвор нест, зеро дар ин минтақа масоҳати кишти пахта бартарӣ пайдо карда буд [22, с.45]. Агар дар охири асри XIX дар бекии Қўрғонтеппа масоҳати кишти пахта 475 десятина бошад, пас он дар соли 1911 ба 2 ҳазор десятина ва дар соли 1914 бошад, ба 3 ҳазору 800 десятина расид [21, с.31]. Дар ин муддат аз кишти пахтаи ин беки ҳосили баланд ба даст дароварда шудааст. Чунончӣ, агар дар охири асри XIX дар бекии Қўрғонтеппа 22 ҳазору 400 пуд (1400 батман х 16=22400), дар соли 1911 беш аз 110 ҳазор пуд, дар соли 1914 бошад, 76 ҳазор пуд (4750 батман х 16=76000) пахта чамъоварӣ гардидааст [21, с.31].

Мавқеи бандарҳо ба истгоҳҳои нақлиёти дарёӣ ва роҳи оҳан дар интиқоли борҳои гуногуни хоҷагии халқ, хусусан содироти пахта, пӯсти қароқўлӣ, пашм, меваҳои хушк ва амсоли он афзуданд. Чунончӣ, мавқеи ҷуғрофии бекии Қўрғонтеппа дар рушду такомули пахтакорӣ мувофиқ буда, дар ин ҷо Сарой Камар нуқтаи муҳими содиротии нақлиёти обӣ ба шумор мерафт. Бино бар ахбори матолиби таърихӣ, ҳар сол (то ҷанги якуми ҷаҳонӣ) аз бандари Сарой Камар тавассути Амударё дар мавсими ҷорӣ 100 ҳазор пуд пахта содир карда шудааст [13, с.9;21, с.33].

Хулласи калом, агар ҳиссаи пахтаи Осиёи Миёна дар саноати бофандагии Русия дар соли 1890 тақрибан 30 фоиз ва пахтаи хориҷӣ 70 фоизро ташкил намояд, пас дар соли 1914 ҳиссаи пахтаи осийимийёнагӣ тақрибан ба 70 фоиз ва пахтаи хориҷӣ бошад, танҳо 30 фоиз буду халос [24, с.239].

Зимнан амирони Бухоро ва умуман синфҳои ҳукмрон дар муомилоти тичоратӣ фаъолона иштирок намуда, манфиатҳои калони иқтисодӣ ба даст меоварданд ва бо ҳар роҳ мардуми аморатро фиреб медоданд. Масалан, амалдорони амирӣ хариди пахтаро аз деҳқонон ва кишоварзон бо роҳи усулҳои фиребу маккорӣ анҷом медоданд, ки ниҳоят мудҳишу аламовар буд. Чуноне шоҳидону ҳамзамонон таъкид месозанд, ки амир амалдорони худро ба музофотҳо ба харидани пахта сафарбар мекард, ки он аз андозситонӣ ва ҷамъоварии бочу хироч фарқе надошт. Амалдорони амир бо таҳдиди ҷазо ва мучозот пахтаро бо нархи арзонтар ва дастрас харида мегирифтанд ва онро бо санги муқаррарӣ, ки дар Бухоро ба ҷои санги тарозу кор фармуда мешуд, баркаш мекарданд ва деҳқононро дар аксар ҳолатҳо фиреб медоданд. Дар натиҷаи чунин амалиёт, аз ҷониби амир пахтаро ба маблағи милёнҳо сўм нархи арзон харида мегирифтанд [19, с.76].

Дар натиҷаи бунёди хатҳои нави роҳи оҳан дар ривочу равнақи хоҷагии халқи Осиёи Марказӣ, аз ҷумла ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон шароити нисбатан мусоидтаре ба миён омад. Хусусан, дар ин давра истехсоли пахта бештар роҳандозӣ гардида, он ба яке аз соҳаҳои тараққикарда табдил ёфт. Дар ибтидои асри XX низ барориши молу маҳсулоти гуногун, аз ҷумла пахта аз музофоти Хучанд ба империяи Русия афзоиш ёфтанд. Мувофиқи маълумоти адабиёти таърихӣ, агар дар соли 1903 ширкатҳои гуногун ба Русия беш аз 66 ҳазор пуд пахта бурда бошанд, дар соли 1907 миқдори пахтаи аз музофоти Хучанд содиркардашуда ба 197 ҳазор пуд расиданд [16,с.17]. Дар ин муддат ширкатҳои гуногуни тичоратӣ ва соҳибкорону тоҷирон аз Хучанд ба Русия, Кавказ ва Сибир ва берун аз ҳудуди он пахта, абрешим, меваи хушк, рағани растанӣ ва амсоли онро содир намуданд. Миқдори умумии муомилоти тичоратӣ аз музофоти Хучанд беш аз 2 милён 728 ҳазор сўмро ташкил медоданд [2,с.24].

Қаблан дар хусуси муайян намудани ҳаҷму миқдос ва дараҷаи рушду густариши муомилоти молию пулӣ ва робитаҳои савдоӣ омори шабакаи роҳи оҳан ва истгоҳҳои он дар Осиёи Миёна ва нақлиёти киштигардӣ ба воситаи дарёи Ому сарчашмаи ягона ва маъхази бозғимод ба шумор мераванд. Дар шабакаи роҳҳои оҳани аморати Бухоро 16 истгоҳ мавҷуд буда, масофаи байни ҳар як истгоҳ ба ҳисоби миёна 20 ҷақримро ташкил медод. Дар байни истгоҳҳои роҳи оҳани ҳудуди аморат, бештар истгоҳҳои Бухоро, Когон, Чорҷўй, Қаршӣ ва монанди он дар ҳаёти иқтисодию тичоратии на танҳо Осиёи Марказӣ, балки Бухорои Шарқӣ низ нақши муассир мегузоштанд. Ба ҳамагон маълум аст, ки ҳаёти иқтисодӣ ва маҳсулоти истехсолии ноҳияҳои марказию ҷанубӣ ва шарқии Тоҷикистон ва умуман Бухорои Шарқӣ тавассути бандарҳо ва истгоҳҳои роҳи оҳани Осиёи Миёна - Чорҷўй, Когон, Бухоро, Қаршӣ ва ғайра бо Осиёи Марказӣ ва шаҳрҳои

марказии Русия пайваст мегардид. Танҳо хаминро қайд кардан кифоят мекунад, ки дар соли 1911 тавассути истгоҳҳои роҳи оҳани худуди аморати Бухоро, дар маҷмӯъ 7 милёну 468 ҳазор пуд борҳои гуногун содир карда шуданд, ки молҳои асосии содиршаванда: пахта - 2 милёну 478 ҳазор пуд, ғӯза - 717 ҳазор пуд, ғалладона - 390 ҳазор пуд, пӯсти қароқӯлӣ - қариб 32 ҳазор пуд ва ғайра ба шумор мерафтанд [14, қ.1.-Зам. XIV, с.286-287].

Ҳамин тариқ, зимнан аз рӯи санаду далелҳои матраҳёфта ба хулоса расидан душвор нест, ки пиромуни муомилоти молию пулӣ ва иртиботи туччорӣ худуди имрӯзаи Тоҷикистон, хусусан истеҳсоли пахта ва содироти он дар бойгонӣ, маъхазу сарчашмаҳои хаттӣ ва матолиби таърихӣ мадраку абёти наву тоза зиёд мебошанд. Маводу санадҳои наву тозае, ки мавриди гузоришу ҷамъбаст ва муқоиса қарор ёфтанд, аз ривочу раванқи муомилоти молию пулӣ, васеъ гардидани робитаҳои тиҷоратии музофоти Хучанд ва аморати Бухоро бо Осиёи Миёна ва Русияи охири асри XIX - ибтидои асри XX шаҳодат медиҳанд.

АДАБИЁТ:

1. АМДҚТ - Архиви марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - З.Т. 1. - Р. 1. - Д. 1263. - В. 3-
2. АМДҚТ - Архиви марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - З.Т. 6. - Р. 1. - Д. 30. - В. 24.
3. АМДҚТ - Архиви марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - З.Т. 21. - Р. 1. - Д. 424. - В. 16..
4. АМДҚЎ - Архиви марказии давлатии Ҷумҳурии Ўзбекистон. - З. 3. - Р. 1. - Д. 368. - В. 78; 122-123; Д. 553. - В. 75
5. АМДҚЎ - Архиви марказии давлатии Ҷумҳурии Ўзбекистон. - З. 3. - Р. 1. - Д. 875. - В. 3.
6. АМДҚЎ - Архиви марказии давлатии Ҷумҳурии Ўзбекистон. - З. 3. - Р. 1. - Д. 919. - В. 16-18.
7. АМДҚЎ - Архиви марказии давлатии Ҷумҳурии Ўзбекистон. - З. 3. - Р. 1. - Д. 620а. - В. 17.
8. АМДХТФР - Архиви марказии давлатии ҳарбию таърихии Федератсияи Русия . - З. 400. - Р. 262/912-915. - 1909 г. св. 293. - Д. 140. - В. 336-337, 400, 435, 437, 450-451, 461, 463.
9. АМДХТФР - Архиви марказии давлатии ҳарбию таърихии Федератсияи Русия . - З. 400. - Р. 262/912-915. - 1909 г. св. 293. - Д. 165. - В. 47-52.
10. Березиков Е. Бухорои Сурх: Роман / Тарҷ. Ш. Ҳаниф. - Душанбе: Адиб, 1988. 240 с.
11. Бобохонов М. Бедории сиёсии омма дар арафаи Револютсияи Ўктябр. - Душанбе: Ирфон, 1966. - 80 с.
12. Вазъияти иқтисодии ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон баъди ба Русия ҳамроҳ шудани он // Хрестоматияи таърихи ҶШС Тоҷикистон. - Душанбе: Маориф, 1967. - С. 121-140.
13. Гаевский П. Курган-Тюбинское бекство // Изв. Русск. геогр. об-ва. 1919-1924 гг. - Том 55. - Вып. - 2. - М. - Пг., 1924. - С. 14-67.
14. Гулишамбаров С.И. Экономический обзор Туркестанского района, обслуживаемого Среднеазиатской железной дорогой. - Асхабад, 1914. - Ч. 1-3. - 90, 184, 293 сс.

15. Каримов Т. Тоҷикистон дар давраи инқилоби солҳои 1905-1907. - Душанбе: Ирфон, 1986. - 128 с.
16. Масальский В.И. Туркестанский край: Россия: Полное географическое описание нашего отечества. - Т.19. - СПб., 1913. - 861 с.
17. Матвеев П.П. Поездка ген. штаба полковника - Матвеева по Бухарским и Афганским владениям в феврале 1877 г. // Сб. геогр. топогр. и стат. материалов по Азии. - СПб., 1883. - Вып.5. - С. 26-27.
18. Раҷабов З. Аз таърихи афкори ҷамъиятӣ - сиёсии халқи тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XIX- и бидои асри XX.- Сталинобод, 1959.- 459 с.
19. Раҷабов З. Одамони пешқадами Осиёи Миёна дар бораи Россия ва маданияти рус.-Сталинобод, 1951.- 96 с.
20. Ремез И.А. Внешняя торговля Бухары до первой мировой войны. - Ташкент, 1922. - 68 с.
21. Стеценко И.А. Из истории народных движений в Таджикистане во второй половине и начале XX вв.: (1870-1917 гг.). - Душанбе: Дониш, 1963. - 168 с.
22. Тухтаметов Т.Г. Русско-бухарские отношения в конце XIX - начале XX в. - Ташкент: Фан, 1966. - 190 с.
23. Турсунов Н.О. Сложение и пути развития городского и сельского населения Северного Таджикистана XIX - начала XX вв. - Душанбе: Ирфон, 1976.- 304 с.
24. Ҳотамов Н. Халқи тоҷик дар замони ҳукуматдории мустамликавии Русия и подшоҳӣ дар Осиёи Миёна (солҳои 1867-1917) // Ҳотамов Н., Довудӣ Д. ва дигарон. Таърихи халқи тоҷик. - Душанбе: Эр-граф, 2011. - С. 218-254.
25. Шарифов Д. Таърихи мухтасари Балҷувон. - Душанбе, 1994. - 240 с.
26. Турсунов Н.О. Сложение и пути развития городского и сельского населения Северного Таджикистана XIX-начала XX вв.-Душанбе: Ирфон, 1976.- 304 с.

**СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ХЛОПКОВОДСТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ
КОНЦА XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ. (на основе данных архивных источников
центральных государственных архивов республик Таджикистана, Узбекистана и
Российской Федерации)**

ЮСУФИ ШОДИПУР

кандидат исторический наук, доцент кафедры истории таджикского народа, Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел. 901112401. E-mail: Shodipur1954@mail.ru.

В данной статье на основе ценнейших убедительных сведений письменных источников и особенно данных архивных материалов источников центральных государственных архивов республик Таджикистана, Узбекистана и Российской Федерации исследованы и показаны становление и развитие сельского хозяйства, в том числе хлопководства на территории нынешнего Таджикистана в конце XIX – начале XX века.

Ключевые слова: становление, хлопководство, капитализм, железная дорога, торговля, торговая связь, внутренняя торговля, внешняя торговля, бизнесмен, предприниматель.

**ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF COTTON GROWING IN
TAJIKISTAN AT THE END OF THE XIXTH CENTURY AND THE BEGINNING OF THE
XXTH CENTURY: (based on data from archival sources in central state archives of the
republics of Tajikistan, Uzbekistan and the Russian Federations**

YUSUFI SHODIPUR

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of history of the Tajik people,
Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.
Tel. 901112401. E-mail: Shodipur1954@ mail.ru.

In this article, based on the most valuable persuasive information from the written sources and especially archival data, materials from the sources of the central state archives of the Republics of Tajikistan, Uzbekistan and the Russian Federation researched and shown the formation and development of rural farms, including cotton growing in the territory of the present Tajikistan in the late XIXth and early XXth century.

Key words: formation, cotton growing, capitalism, railway, trade, commercial communications, domestic trade, foreign trade, businessman, entrepreneur.

**ТАҲҚИҚ ВА ШИНОХТИ “ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО”-И ҶУНАЙДУЛЛОҶИ ҲОЗИҚ
ДАР АДАБИЁТШИНОСИИ ТОҶИК**

НУРУЛЛОЕВА МУХЛИСА НУСРАТУЛЛОЕВНА

дотсенти кафедраи адабиёти классикии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд”. Нишонӣ:
735700? ш. Хучанд, х. Мавлонбеков 5. Тел: 92-981-87-50. E-mail: muhlisa81.81@ mail.ru

Дар мақола масъалаи таҳқиқи достони “Юсуф ва Зулайхо”-и шоири асри 19 Ҷунайдуллоҳи Ҳозик дар адабиётишиносии тоҷик, дар ин замина сайри таърихӣ ин достон, заминаҳои ташаккули адабиёти тоҷик дар асри 19, зарурат ва моҳияти достонсароӣ дар ин давра, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар мақолаи мазкур дар таърих ба пешини таҳқиқ таъкид мегардад, ки ин достон аз адабиёти шифоҳӣ ибронӣ тавассути адабиёти араб ба осори адабии шоирони тоҷику форс роҳ ёфтааст. Илова бар ин, дар адабиёти ақвоми дигар низ ба ҳайси достони мустақил роҷ будааст. Таъсирпазирӣ ва маъниофарӣ дар заминаи достони “Юсуф ва Зулайхо” аз осори Одамушиуаро Рӯдакӣ оғоз гардида, то ҳол идома дорад. Омӯзиши таҳқиқотҳои донишмандон нишон медиҳад, ки нахустин достони мустақил ва дорои суҷае, ки бо номи “Юсуф ва Зулайхо” вуҷуд дорад, мансуб ба қалами Мавлоно Ҷомӣ доништа шуда, дар пайрави он достонҳои дигар бо ин ном суруда шудаанд. Теъдоди онҳоро муҳаққиқон беш аз 57 достон доништаанд. Дар ин шумор “Юсуф ва Зулайхо”и Ҷ. Ҳозик аз беҳтарин достонҳо шинохта шудааст.

Калидвожаҳо: Ҷунайдуллоҳи Ҳозик, Абулқосим Фирдавӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Нозими Ҳиротӣ, осор, достони “Юсуф ва Зулайхо”, нусхашиносӣ, мансубият, адабиёт, адабиёти таълимӣ-дидактикӣ, жанрҳои адабӣ, адабиётишиносӣ, сарчаиша, дастнавис, адабиёти шифоҳӣ, Қуръони карим, сураи Юсуф, достонҳои сайёр, ривоятҳои исломӣ, тафсири, шоири лирик, ҷоти сангӣ, куллият, А. Насриддин, С. Амиркулов.

Адабиётшиносон садаи XIX-ро аз давраҳои шадидтарини мавҷудияти адабиёт дар шароити бозмондаи асримиёнагӣ ва дарбастагии милливу маҳаллӣ ба шумор овардаанд, ки роҷеъ ба таърих, ташаккул ва тақомули он метавон аз таҳқиқоти донишмандони ватаниву хориҷӣ чун С. Айнӣ, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, Н. Маъсумӣ, Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев, А. Қаюмов, А. Насриддин, С. Амиркулов ва дигарон маълумоти муфассале ба даст овард. Аз муҳаққиқони адабиёти ин давра Субҳон Амиркулов садаи XIX-ро давраи гузариши адабиёт аз ҳолати асримиёнагӣ ба асри ҷадид доништа, дар ҳоли бунбаст ва бидуни тақони нерӯҳои зеҳнии хориҷӣ инкишоф ёфтани онро аз хусусиятҳои умдаи адабиёти ин давра меҳисобад [2, с. 5]. Муҳимтарин рукни адабиёт ва фарҳанги мо – тоҷикон пас аз ҷудо шудан аз марказҳои бузурги адабии Хуросон ва густастани робитаҳои адабӣ дар ҳавзаҳои адабии маҳаллии Бухорову Хеваву Хўканд густариш ёфта, марҳилаи нави ҳудро сипарӣ намуд. Омӯзиши ин давраи нави адабиёти тоҷик далели он хоҳад буд, ки дар муҳити адабии асри XIX жанрҳои маъмулии классикии адабиёт (ғазал, қасида, рубоӣ, қитъа, маснавӣ, мухаммас) гоҳо бо ду забон идомат ёфта, таъсирпазирии шоирон аз суҳанвароне чун Саъдиву Ҳофиз, Амир Хусраву Хоча Камол, Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, Абулмаонӣ Бедилӣ Деҳлавӣ бештар ба назар мерасад. Фузун бар ин, бо тақвият ёфтани равобити адабии халқҳои ҳамҷавори тоҷик ва ўзбек таъсири осори Фузуливу Навоӣ низ дар ашъори шоирони тоҷик зиёд мешавад. Вале аз вижаҳои умдаи адабиёти ин давра он аст, ки бо вучуди дар шароити нави адабӣ густариш ёфтани адабиёти дузабона (тоҷикӣ ва ўзбекӣ) ва бо ду забон эҷод кардани Ҳозик, Гулханӣ, Маъдан, Махмур, Хиромӣ, Ҳочӣ Ҳакимхон ҳатто дар осори бо “забони дуҷум” (ўзбекӣ) эҷод кардаи онҳо низ ҳамонро рӯҳия ва кайфияти миллии тоҷикии эшон устувор нигоҳ дошта мешавад [2, с. 11]. Пас, ин қисмати осори адибони мазкур низ чун мероси адабиву фарҳангии миллати тоҷик мавриди омӯзиш қарор бигирад.

Сарчашмаҳои адабӣ ва таърихномаҳои адабиёт бар онанд, ки дар шумори суҳанварони соҳибзавқе чун Махмуди Махмур, Гулханӣ, Нозили Хучандӣ, Фано, Маъдани Понғозӣ ва шоирони дигар Ҷунайдуллоҳи Ҳозик низ аз шуарои пурқори адабиёти тоҷик маҳсуб мешавад, ки осори бозмондаи адабияш худ далели таъби салим ва завқӣ баланди суҳанвариву суҳансанҷии ӯ будааст.

Ҷунайдуллоҳ Ҳозик бино ба таъкиди аҳли таҳқиқ дар шаҳри Кархи Ҳирот ба дунё омадааст. Роҷеъ ба омӯзиши зиндагӣ ва осори шоир ба ҷуз навиштаҳои худӣ ӯ омӯзиши сарчашмаҳое, ки дар замони зиндагонияш рӯи қор омадаанд ва илова бар ин дар бораи таҳқиқи рӯзгор ва нусхашиносии осораш маълумот медиҳанд (тазқираи Фазли Намангонӣ, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, Ҳашмати Бухорӣ, Садри Зиё, “Мақтуботи Амир Ҳайдар”, Амир Олимхон ибни Амир Абдулаҳад; Хотираҳои Амир Олимхон (Таърихи ҳузн-ул-милали Бухоро; Зафарномаи хусравӣ; Абурайҳони Берунӣ; Аҳмади Мунзавӣ. Феҳристи муштараки нусхаҳои хаттии форсии Покистон; Намунаи адабиёти тоҷик. Садриддин Айнӣ ва ғ.), аз ҷониби аҳли таҳқиқ басо муҳим доништа шудаанд [1, с.274,;7,с. 449].

С. Амиркулов ва А. Насриддин дар таъя ба сарчашмаҳои хаттӣ ва илмӣ ба омӯзиши зиндагӣ ва осори Ҷунайдуллоҳ Ҳозик пардохта, аз “Намунаи адабиёти тоҷик”-и устод Айнӣ ба ҳайси аввалин китобе, ки дар адабиётшиносии муосир дар ин маврид рӯи қор омадааст, ёд кардаанд ва муҳимтарин манобеъро дар таҳқиқи осори Ҳозик, ки

дар феҳристи нусхаҳои хаттии кишвари ҳамсоя, Ҷумҳурии Ўзбекистон ниғаҳдорӣ мешаванд, зикр намудаанд [3, 3; 7, с. 449-452].

Худи шоир аз исми мубораки худ, исми хонаводагӣ ва таҳаллуси адабияш дар оғози достони “Юсуф ва Зулайхо” бад-ин гуна хабар додааст:

Ҳамин Ҳозиқ таҳаллус бошаду ном,
Ҷунайдуллоҳ ибни Шайхулислом.

Дар мавриди мақому манзалат, ҳунари шоирӣ ва донишу таҷрибаи суҳанвар сатрҳои дигари ӯ маълумот медиҳанд, ки мегӯяд:

Қалам дар даст дорам чун Аторуд,
Китобам дар бағал, маънӣ таворуд.
Сафои ботинам ҳаҷре зи асрор,
Забонам ҳамчу мавҷ аз файз саршор.
Ба майдони қасоид гар дароям,
Зи Урфӣ гӯии маънӣ мерабоям.
Битобам панҷаи Носир Алиро,
Ба мазмуни мухаммас ҳам Ғаниро.
Валекин «Ҳамса»-е дорад Низомӣ,
Ки тобад панҷаам дар хушқаломӣ [10, с.30].

Ҷои дигар низ аз дасти боло доштани худ дар олами маънӣ мефармояд:

Кунун дар Мисри доноӣ азизам,
Бар авранги суҳан соҳибтамизам.
Ба ҳикмат Ҳозиқам, дар шеър Нозим
Агар будӣ, маро гаштӣ мулозим.

Аз абёти боло маълум мегардад, ки Ҷунайдуллоҳ Ҳозиқ ба ҷуз шоири забардасти замони худ буданаш дар илми тиб низ дасти боло доштааст ва ин нуктаро соҳибони тазкира низ тасдиқ кардаанд. Фазлии Намангонӣ дар “Маҷмуату-ш-шуаро”-и худ Ҳозиқро ба унвони шоири маънигаро ва муъҷазбаён ном бурда, дар васфаш мефармояд:

Туро гар ҳавои маонӣ бувад,
Сари дарки муъҷазбаёнӣ бувад.
Нигоҳе дар ашъори Ҳозиқ гумор,
Ба чашми тааммул зи ҳусни шиор.
Шавад муфти вақти ту сайри суҳан,
Зи боғи ҳаёлотӣ он неқфан [7, с. 99].

Соҳиби ин тазкира Ҳозиқро чун шоири чирадаст ёд карда дар арзиши маънавии осораш чунин хулоса мекунад: “Назебад ба назмаш ба ҷуз офарин” [7, с. 92].

Тамоми сарчашмаҳо аз Ҳозиқ ба унвони шоири лирик, суҳанваре, ки руҳияи инқилобӣ доштаву ба муқобили носозгориҳои рӯзгораш бо ҷасорат ва матонат сар боло кардааст ва бештари ҳол дар ғурбат зери таъқиби амалдорон ба сар бурдааст, ёд мекунад. Ва маҳз ҳамин хислати шоирро ҳамчун сабаби асосии аз зодгоҳаш ба Бухоро ва аз он ҷо ба хавзаи адабии Қўқанд омадан ва фузун бар ин дубора ба Бухоро бозгаштану сипас озими Хоразм гардидани ӯ ва ниҳоят дар вилояти Шаҳрисабз ба қатл расиданаш донистаанд, ки ин ҳама дар китоби адабиётшинос С.Амиркулов (Ҷунайдуллоҳ Ҳозиқ ва достони ӯ Юсуф ва Зулайхо) мавриди таҳқиқоти амиқи илмӣ қарор гирифтааст.

Мероси адабии шоирро иборат аз “Девони ғазалиёт”, достони “Юсуф ва Зулайхо”, рисолаҳои “Воқеоти исломӣ” ва “Таҳқиқу-л-қавоид”(“Шарҳи қонунча”)

донистаанд. Дар мавриди нусхаҳои девони Чунайдуллоҳи Ҳозик, ашъори бозмондаи шоир, ки дар тазкирахову баёзҳо зикр шудаанд ва илова бар ин, дар хусуси тафовути ин нусхаҳо, шарҳи китоби тиббии ба забони арабӣ навишташудаи Чамғинӣ [а. XIII-XIV] будани “Шарҳи қонунча”-и Ҳозик метавон аз боби 2 –юми китоби С. Амиркулов [3, с. 22-28] ва мақолаи А. Насриддин [7, с. 451] маълумоти муфассал ба даст овард.

Фузун бар ин, ба забони туркӣ тарҷума шудани “Равзату-с-сафо”-и Мирхонд аз ҷониби Муниси Хоразмӣ, бо марғи ин шоир нотамо мондани тарҷума ва бо супориши ҳокими Хоразм – Оллоқулихон идомат ёфтани ин қор аз ҷониби Ҷ. Ҳозикро муҳаққиқи ҳол ва осори шоир адабиётшинос С. Амиркулов дар асоси дастнависи худ шоир ибраз намудааст. Муҳаққиқ таъкид медорад, ки дастнависи шоирро адабиётшиноси ўзбек А. Қаюмов дар ихтиёри ӯ гузоштааст [3, с. 14].

Дар мавриди таҳаввулотии жанрҳои адабӣ дар асрҳои XVIII-XIX аз ҷумла дар ашъори Ҷ. Ҳозик С. Амиркулов таъкид медорад, ки дар сурудаҳои ин давра як навъ зиндадилӣ ва шӯру эҳсос ба мушоҳида мерасад. Дар ин самт намунае аз ғазалиёти Ҳозикро оварда, дар ин замина ибраз медорад, ки рушди оҳангу навоҳои мардумӣ, мусиқии Шашмақом дар байни мардуми ҳамҷавори тоҷику ўзбек то андозае дар таҳкими робитаҳои адабии ин давра нақши муассир гузоштааст [4, с.30].

Мавсуф дар ташаккули жанри мустазод, хосса мустазодҳои тоҷику ўзбекӣ низ мустазодҳои Чунайдуллоҳ Ҳозикро ҷолиби тавачҷух хонда сурудаҳои шоирро дар ин навъи адабӣ, ки бо ду забон навишта шудаанд, мисол меорад:

Ҳарчанд, ки беманъ бувад боди саборо
дар кӯи ту роҳе,
Аммо натавонад, ки барад номаи моро
бе нолаву оҳе.

Ва ё мустазоди ўзбекии шоир:

Эй лаъли лабинг хурматидин мавҷаи кавсар
ўлмиш юраги су,
В-эй меҳри юзинг хичлатидин чашмаи ховар
хӯйдин тӯдла хуччу.

Муҳаққиқ Ҳозикро дар мустазодҳои ба забони дувум навиштааш пайрави шоири Озарбойҷон Фузулӣ медонад ва ибраз медорад, ки пайравии суҳанварони ин аҳд дар мустазодсарой ба шоире чун Фузулӣ беасос ҳам набудааст. Зеро Фузулӣ худ дар назм пайрави Ҳофизу Қомӣ будааст [3, с.42]. Пас, рӯҷи Ҳозик ва шоирони ҳамзамони ӯ ба ашъори Фузулиро ҳамон рӯҷи эшон ба рӯҳияи аслии шеърӣ форсӣ доништан низ ғалат нахоҳад буд.

Аз таҳқиқоти С. Амиркулов дар мавриди такомули жанрҳои адабӣ дар нимаи аввали асри XIX чунин бармеояд, ки маснависарой дар ин давра ба ҳайси як равияи тамоюли эҳёи сурат гирифт. С. Амиркулов усули воқеънигории суҳанварони ин давраро ба истифода аз образҳои бадеии адабиёти классикии тоҷик таъкид дошта, ин тамоюлро равияи “пайравгарӣ” ном мебарад [4, с.59]. Достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҳозикро дар тасвири воқеъбинионаи замони шоир басо созгор ва муҳим қаламдод намуда? таносуби образҳои Юсуф ва Зулайхоро дар достони Ҳозик ба таври ҷиддӣ тағйирпазируфта медонад [4, с. 60-61].

Достони Юсуф аз шӯрангезтарин дostonҳоест, ки реша дар эҷодиёти шифоҳии яҳудиёни қадим дорад ва ба адабиёти форсу тоҷик тавассути Қуръони Карим роҳ

ёфтааст. Ин дoston дар сураи дувоздахумини Қуръон мусаммо бо “Сураи Юсуф” (сураи маккӣ) дар яксаду ёздаҳ оят нақл мешавад ва ба ҳайси дostonи ҳазрати Юсуф ибни Яъқуб (а) маъруфият дорад. Сураи мазкур, ки аз зиндагиномаи Юсуф (а) қисса мекунад, дар “омулхузн” (соли ғам), пас аз вафоти Абӯтолиб ва Хадича ба ҳайси таслият ба Расули Худо (с) нозил гардидааст. Ин соле буд, ки Паёмбар (а) рӯз то рӯз ба озору шиканҷаҳои дардноку чонкоҳтар рӯ ба рӯ мешуд. Аҳли қабилааш мисли Абучаҳл, Абулаҳаб (амаки эшон) даст ба озор додани ӯ бардоштанд, ки дар ниҳояти ин ҳама Паёмбар (а) маҷбур шуд, диёри худро тарк кунад. Ана дар ҳамин замони азобу шиканҷаҳо сураи Юсуф фуруд омад.

Чун қиссаи Юсуф дар Қуръон ба ҳайси “аҳсану-л-қасас”, яъне беҳтарин ва шуниданитарин қисса ёд мешавад, дар осори адабӣ талмеҳоти зиёде бар ин қисса ибтидо аз Одамушшуаро Рӯдакӣ то адибони имрӯз ба қасрат дучор меояд. Аз тарафи дигар ворид шудани ин қиссаро ба адабиёти тоҷику форс ханӯз дар замони ташаккули адабиёти классикии мо дар давронии Сомониён донистанд, ки дар ин бора ба чӯз муҳаққиқони ватанӣ А. Мирзоев, Х. Мирзозода, Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев, А. Насриддин, А. Қаюмов, С. Амиркулов, З. Аҳрорӣ донишмандони хоричӣ монанди доктор Хайёмпур, Иқбол Яғмоӣ, Хусайни Наимободӣ ва дигарон таҳқиқотҳои ҷолиберо манзур доштаанд.

Таърихи таҳаввул ва ташаккули ин дoston дар адабиёти халқҳои ҷаҳон то ҷое шохиди баҳамзистии фарҳангҳо ва нақши суҷаҳои сайёр дар адабиёт хоҳад буд. Тавсифи образҳои дostonи мазкур дар осори адабиёти Шарқ, Қафқоз, Осиёи Миёна ва бархе аз мамолики Ғарб ин нуктаро собит месозанд. Дostonҳои “Юсуф ва Зулайҳо”-и Аъмаки Бухорӣ, Масъуди Ҳиравӣ, Масъуди Дехлавӣ, Озари Тӯсӣ, Масъудии Қумӣ, силсиларомани нависандаи бузурги олмонӣ Томас Манн бо номи “Юсуф ва бародарони ӯ”, “Юсуфи канъонӣ”-и адиби турк Нозим Ҳикмат, дostonи “Юсуф ва Зулайҳо”-и адиби тотор Гали (асри XIII), “Қиссаи Юсуф”-и адиби турк Алӣ, “Юсуф ва Зулайҳо”-и Ҳамдулло Чалабӣ, нашри пурраи дostonи “Юсуф ва Зулайҳо”-и Дурбек ба забони ўзбекӣ, асари илмӣ – таҳқиқотии муҳаққиқи гурҷӣ А. Гавҳария роҷеъ ба сарчашмаҳои форсии ривоятҳои гурҷии “Юсуф ва Зулайҳо” ва навиштаҳои дигар фарогири сайри таърихии дostonи мазкур дар осори адабӣ хоҳад буд.

Агарчи нахустин сарояндаи қиссаи мазкурро дар адабиёти тоҷик Абулмуайяди Балхӣ ва Бахтиёрӣ ном шоир донистанд, аз манзумаҳои эшон то имрӯз чизе боқӣ намондааст [8, 18; 7, с. 304]. Омилҳои аз байн рафтани дostonи Бахтиёрӣ ва танҳо як байт боқӣ мондан аз “Юсуф ва Зулайҳо”-и А. Балхиро С. Амиркулов дар мавҷудияти рӯҳияи зиддиарабӣ то ба миён омадани давлати миллии Сомониён медонад [3, с. 48-49].

Дар ривоятҳои муътабари қадимаи исломӣ, таъриху тафсир ва аҳодиси набавӣ номе аз Зулайҳо ба назар намерасад. Ривоятҳои яҳудӣ низ дар мавриди Зулайҳо ба ҳамин сурат аст. Дар Тафсири Табарӣ ва Таърихи Ибни Асир ин зан бо номи Роил, дар бархе аз тафсирҳо ва қиссаҳои паёмбарон бо номи Раҳило ёд гардидааст. Номи Зулайҳо бори нахуст дар дostonи “Юсуф ва Зулайҳо”-и мансуб ба Фирдавсӣ ба ҷашм мерасад [10, с. 1196].

Масъалаи мансуб донистани дostonи комили дорой суҷаеро бо номи “Юсуф ва Зулайҳо” ба Фирдавсии Тӯсӣ, ки баҳси умдаеро байни муҳаққиқон барангехта буд, донишманди тоҷик, доктор А. Насриддин ҳаллу фасл намудааст. Мавсуф перомуни иштибоҳоти аҳли таҳқиқ дар мавриди шинохти муаллифи асли собит менамояд, ки онро

нахуст Лутфалибеки Озар дар “Оташкада”-и худ хабар дода, минбаъд олими олмонӣ Ҳ. Эте ва ҳамақидаҳои ӯ ин иштибохро пайгир будаанд. Аммо таҳқиқи амиқи ин масъала ва муқоисаи достони “Юсуф ва Зулайхо”-и мансуб ба Фирдавсӣ ва “Шоҳнома” нишон медиҳад, ки сабки таълиф ва вижагиҳои забони ин ду асар комилан аз ҳам тафовутдоранд. Ҳамин тариқ, достони “Юсуф ва Зулайхо”, ки моли Фирдавсӣ донистаанд, мутааллиқ ба қалами яке аз шоирони ношинохтаи асри XI буда, пас аз 60 соли даргузашти Фирдавсӣ дар зерини таъсири достонҳои ишқию ҳамосии шоир рӯи қор омадааст [6, с. 448-449]. Фузун бар ин, дар мавриди суруда шудани нахустин достонҳо бо ин ном дар адабиёти тоҷик зимни мақолаи эшон “Қиссаи Юсуф (а) дар осори сабки хуросонӣ” баррасӣ гардидааст [7, с. 303-304].

Ҳароина сурудани қиссаи “Юсуф ва Зулайхо” дар адабиёти тоҷик ба ҳайси достони суҷадор, ки мавриди пайравии шуарои дигар қарор гирифт, ба қалами Мавлоно Абдурахмони Қомӣ мансуб аст. Дар пайравии Мавлоно Қомӣ шоироне чун Бадрӣ (аз шоирони дарбори Абдуллоҳон – 1557 -1598), Маҳмудбеки Салими Табрэзӣ - (давраи шоҳ Таҳмос – 1524 - 1576), Тазарви Абҳарӣ (ваф.1620), Муллошоҳи Бадахшонӣ (ваф. 1659 ё 1662), Лутфалибеки Озар (ваф. 1780), Шуълаи Гулпойгонӣ (асри 18), Ҷавҳари Табрэзӣ (асри 18), Муҳаммади Ширини Балхӣ ва Абдусамоди Қотиби Бухорой, Нозими Ҳиротӣ, Ҷунайдуллоҳи Ҳозик (ваф. 1843), Салоҳиддин (асри 19) ва ғ. ин достонро ба риштаи назм кашидаанд [8,с. 19-19]. Пешинаи таҳқиқ дар ин замина бар он аст, ки достони ишқӣ Юсуф ва Зулайхо аз ҷониби беш аз 57 шоири форсигӯй истиқбол гардида, аз он 33 манзума то мо расидааст [5,с. 44].

Бо он ки қиссаи ишқӣ “Юсуф ва Зулайхо” дар адабиёти форсу тоҷик аз бехтарин достонҳои ишқӣ шинохта мешавад, бино ба қавли муҳаққиқони адабиёт тақозои вазъи ахлоқиву маънавии ҷомеа буд, ки онро барои пурқувват сохтани тасвирҳои ахлоқиву дедактикӣ бештар мавриди истифода қарор доданд.

Достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҳозик яке аз се достонест, ки таҳти ҳамин унвон дар асри XIX рӯи қор омадаанд. Ду достони дигари “Юсуф ва Зулайхо”, ки яке моли Қотиб ва дигаре Ширин ном адибони он давр будаанд, бино ба гуфтаи С. Амиркулов дар феҳристи китобхонаҳои кишвари мо ба назар нарасидаанд. Аз ин хотир, барои аҳли таҳқиқ ин ду достонро ба ҳайси достонҳои пурраи анҷомёфта арзёбӣ қардан душвор омадааст. Ин аст, ки “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҳозик дар ин маврид охири ва машхуртарин достон шинохта мешавад [9, с.51].

Ҷунайдуллоҳ Ҳозик сабаби назми достонашро шарҳ дода, таъкид доштааст, ки қабл аз ӯ аз достони ишқӣ Юсуф ва Зулайхо борҳо гуфтаанд ва сухан муқаррар афтадааст. Аммо муътақид аст, ки маониро бо ҳар гуна зевар оростан далели равшани завқу салиқа ва ҳунари шоирии суханвар аст. Аз ин хотир, дар ин майдон бо эътимод ба маҳорату ҳунари маънисароии худ метозад ва бовар дорад, ки дар назми достон чирадаст хоҳад шуд:

Бувад маънӣ арӯси нозпиро,
Ба чашми аҳли ботин чилвафармо.
Кашад ҳар як худ ушшоқаш чу дар бар,
Кунад дар бар либос аз ранги дигар.
Либоси тозаю ушшоқи тоза,
Баҳори тозаю авроқи тоза.
Зи ҳар гул рангу бӯи тоза ҷӯшад,

Зи ҳар булбул наво дигар хурӯшад.
Чу ин маънӣ ба дил маъкул афтод,
Забонамро сухан мақбул афтод.
Чу хури субҳ қаламро шақ кушудам,
Саводи нусхае равшан намудам.
Кушодам сархуми асрори маънӣ,
Намудам чомҳо саршори маънӣ [11, с.33].

Достони мазкур аз ҳамду наът, тавсифи чор халифаи бузурги ислом, мадҳи шох Умархон, тавсифи сухан оғоз ёфта сипас таваллуди Юсуф, камол ёфтани ӯ, хоб дидани Юсуф, ҳасади бародарон ва лаҳзаҳои дигари марбут ба рӯзгори Юсуф зикр мегардад. Дар идомаи достон сухан аз таваллуди Зулайхо – духтари ягонаи Малик Таймус, мукаррар дар олами хоб дидани Зулайхо Юсуфро, иттилоъ ёфтани дигарон аз хоби Зулайхо, кас фиристодани Азизи Миср ба хостгории Зулайхо, истиқболи Зулайхо аз чониби Азизи Миср, фиристодани Малик Райён Азизи Мисрро ба истиқболи Юсуф, Юсуфро харидорӣ кардани Зулайхо, талаби мувосалат кардани Зулайхо аз Юсуф, достони шубонии Юсуф, иттилои доя аз андӯхи Зулайхо ва Юсуфро насихат кардани ӯ, макру ҳилаи Зулайхо дар роҳи васл, забони таарруз кушодани Юсуф, таънаву тавбихи занони Миср, зиндонӣ шудани Юсуф, исботи бегуноҳӣ ва аз қайди исёни Зулайхо раҳо ёфтани ӯ, пушаймон шудани Зулайхо, бемориву бетобии ӯ аз ҳачри Юсуф ва роҳ сӯи зиндон гирифтани ӯ, хоб дидани обдор ва суфрагустари Малик Райён дар зиндон ва маъруз доштани он ҳар ду ба ҳазрати Юсуф, хоб дидани Малик Райён ва очиз мондани муаббирон аз таъбир, мурочиат намудани обдор аз зиндон ва сабаби таъаллули ҳазрати Юсуфро (а) маъруз доштани Малик Райён ба эҳзори занон ва Зулайхо ҳукм фармудан ва ҳақ аз ботил мумтоз кардан ва ба исмати он ҳазрат тасдиқ овардан ва аркони давлатро ба ғадрхоҳӣ ва ба муждаи мансаби вазорат назди он ҳазрат фиристодан, ҳалосии Юсуф аз зиндон, рафтани Зулайхо аз он хароба бар сари роҳи ҳазрати Юсуф, ҳонае аз най сохтан ва пой то сар ҳамчу най ба нолаву афгон камар бастан, охир бути ширкро шикастан ва ба оини тавҳид гаравидани Зулайхо, бо дуои Юсуф дубора чавон ва бино шудани Зулайхо, оростани ҳазрати Юсуф бисоти чашну арӯсӣ ва Зулайхоро ба шарафи издивоҷ ва ақди худ расонидан ва хусни анҷом пазируфтани қисса иборат аст. Фузун бар ин, муаллиф чо – чо барои тақвияти фикр ҳикоятҳои алоҳидаеро ба унвони “тамсил” ё “ҳикоят” меоварад.

Байтҳои оғозини достон чунин аст:
Илоҳӣ, синаамро соз қонун,
Зи оҳаш банд тори нола мазмун.
Ки ишқи нағмапардозаш навозад,
Наво аз қиссаи ушшоқ созад.
Маро аз чоҳи торики хаёле,
Барорад маънии юсуфҷамоле.
Ки то гардад Азизи Мисри гуфтор,
Зулайҳои хирад гардад харидор [11, с.17].

Бино ба таъкиди худи Чунайдуллоҳ Ҳозик дар оғози достон маълум мегардад, ки шоир онро дар замони салтанати Амир Умархон (1809-1822) ба зевари таъб ораста, соли 1824 ба итмом расонидааст. Дар ин маврид боби алоҳидае дорад бо номи “Сабаби интизом бо мадҳи ҳазрати чаҳонпаноҳи хуршедкулоҳ, анҷумсипоҳи гардундастгоҳ Хоқон ибни Хоқони Умар – султони соҳибу-л-ҷуди ва-л-эҳсон”.

Намуд илҳом дар таърихаш иншо,
Муфасссал қиссаи Юсуф, Зулайхо.
Шуд ин оғози ишқи ҳуснанҷом,
Ба соли «анҷуманорой» итмом.

Дар ин боб аз шоҳ Умархон ба ҳайси шоҳи одил ёд мекунад:

Зи ҳаддаш кишвари Фарғона он ёфт,
Ки дар оғоз аз Нӯшервон ёфт [11, с.27].

Илова бар ин, аз тавфиқи шоҳ дар майдони сухан низ ёд кардааст:

Ба туркӣ бурда дар ширинадой,
Ба майдони сухан гӯй аз Навоӣ.
Ба назми форсӣ гаҳ бо Низомӣ,
Ҳариф афтода ҳарфаш гаҳ ба Ҷомӣ.
Каломи шоҳ чун шоҳи калом аст,
Маи шеъраш беҳ аз ҷоме ба ҷом аст [11, с. 29].

Аз ин хотир, замони салтанати Умархонро чун шоҳи соҳибзавқ замони равнақи бозори сухан медонад:

Кунун Хӯқанд Мисри қандрез аст,
Шакарғуфтор чун тӯтӣ азиз аст [11, с. 29].

Достони “Юсуф ва Зулайхо” – и Ҳозик ду навбат, бори нахуст соли 1905 дар Тошканд ва бори дувум соли 1914 дар Лоҳур ба тарзи литографӣ ба нашр расидааст. А. Насриддин дар мақолаи “Ҷунайдуллоҳи Ҳозик” маснавии “Юсуф ва Зулайхо”-ро аз осори хуб ва машҳури қарни XIII х/XIX м. доништа, ҷопи сангӣ шудани ин достонро дар Тошканд дар соли 1323/1905 овардаанд [7, с. 451]. Адабиётшиносон аз мавҷудияти 21 нусхаи хаттии достон маълумот додаанд ва дар аксарияти нусхаҳои қадим ва ду наشري дар боло зикргардида ҳаҷми достонро 4496 байт қаламдод мекунанд, аммо ҳуди Ҳозик дар хусуси ҳаҷми достонаш ишорае надорад [1, с. 282; 7, 451].

Дар адабиётшиносии имрӯзи тоҷик достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҳозик, ба ҷуз он ки аз ҷониби муҳаққиқи ҳол ва осори шоир адабиётшинос С. Амиркулов соли 1967 ба таъб расидааст, дар шакли алоҳида нашр наёфтааст. Аз тарафи дигар бо мурури замон камёб ва дастнорас гардидани ин китоб низ ҳаводорони сухани ноби шоирро нигарон хоҳад кард. Муассисаи давлатии “Маркази илмии Камоли Хучандӣ” бо мақсади то ҷое пур кардани ин холигоҳи адабӣ наشري тозаии достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷунайдуллоҳи Ҳозикро ба роҳ монд.

Матни наشري нави достон аз рӯи ҷопи сангии “Куллийет”-и Ҷомӣ (ҷопи литографии О. А. Порцева 1323/1905), ки дар ҳошияи он маснавии “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷунайдуллоҳи Ҳозик бо эҳтимоми Қозӣ Гуломрасул-хоҷа дарҷ ёфтааст, таҳия гардидааст. Норасоҳои матн аз рӯи дастхате, ки таҳти рақами 13 24 дар захираи дастхатҳои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон нигоҳдорӣ мешавад, такмил дода шудааст.

Хулоса, зиндагинома ва осори Ҷунайдуллоҳи Ҳозик дар илми тоҷик аз ҷониби адабиётшиносони номвар ба монанди С. Айни, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, Н. Маъсумӣ, Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев, А. Қаюмов, А. Насриддин, С. Амиркулов ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст. Муҳаққиқон бар он назаранд, ки дар миёни осори ин шоири тавонои асри XIX достони “Юсуф ва Зулайхо”-и ӯ мақоми хосса дорад ва аксар маҳорати шоирии Ҳозик ва калимасозиву маъниороии ӯ низ дар ин достон ба мушоҳида мерасад.

Бо он ки масоили гуногуни рӯзгор ва эҷодиёти Ҳозик аз назари муҳаққиқони фавқуззикр дур намондааст, омӯзиши амиқи таълифоти эшон моро ба хулосае меорад, ки ҳанӯз масоили зиёди таҳқиқӣ аз ҷумла шинохти нусхаҳои хаттии достони “Юсуф ва Зулайхо”-и шоир, ки дар феҳристи нусхаҳои хаттии кишварҳои дигар нигоҳдорӣ мешаванд, ба уҳдаи адабиётшиносони замон вогузор шудааст.

АДАБИЁТ:

1. Адабиёти тоҷик асрҳои 16 -19 ва ибтидои асри 20. / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. – Душанбе: Маориф, 1988.-416 с.
2. Амиркулов. С . Нигоҳе ба инкишофи таърихи адабиёти тоҷик дар Мовароуннаҳр (қарни 19), (мунтахаби мақолаҳо).- Душанбе: Ирфон, 2010. – 230 с.
3. Амиркулов. С. “Ҷунайдуллои Ҳозик ва достони ӯ “Юсуф ва Зулайхо”, Душанбе: Ирфон, 1967.- 91 с.
4. Амиркулов. С. Таҳаввули жанрҳои адабиёти тоҷик дар нимаи аввали асри 19, Душанбе, Деваштиҷ, 2005.-127 с.
5. Зувворӣ Муҳаммадамин, дуктур Ҳасани Зулфиқорӣ, Маҷаллаи Ковишнома, № 19, 1388, - С. 44.
6. Насриддин. А. Куллиёти осор, ҷ. 2, Хуҷанд, Хуросон 2013 .- 764 с.
7. Насриддин. А. Куллиёти осор, ҷ. 6, Хуҷанд, Хуросон 2013.-764 с.
8. Намангонӣ Фазлӣ. Маҷмуату-ш-шуаро, чопи литографӣ, Тошканд, 900. - С. 99.
9. Нозими Ҳиротӣ. Осори Мунтахаб. Мураттиб ва муаллифи сарсухан Абубакр Зухуриддинов. Муҳаррири масъул, доктори илмҳои филология Аълоҳон Афсаҳзод, Душанбе, Адиб.
10. Сайре дар маснавиҳои Юсуф ва Зулайхо, маҷаллаи Ваҳид, № 12. -С. 1196.
11. Ҳозик Ҷунайдуллоҳ. Юсуф ва Зулайхо. Таҳия ва тавзеҳи Нуруллоева Мухлиса, Хуҷанд: Ношир, 2019.-332 с.

ИССЛЕДОВАНИЕ И ПРИЗНАНИЕ «ЮСУФА И ЗУЛАЙХО» ДЖУНАЙДУЛЛО ХАЗИКА В ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

НУРУЛЛОЕВА МУХЛИСА НУСРАТУЛЛОЕВНА

дотсент кафедры классической литературы ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова». Адрес: 735700, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова 3.
Тел: 92-981-87-50. E-mail: muhlisa81.81@ mail.ru

В статье рассматривается изучение произведения поэта XIX-ого века Джунайдулло Хазика «Юсуф и Зулайхо» в таджикской литературы, в данном контексте показаны исторический путь этой поэмы, предпосылки формирования таджикской литературы в XIX веке, а также, необходимость и сущность повествования в этот период. В этой статье, на основе предыдущих исследований, подчеркивается, что эта история прошла свой путь от устной литературы на иврите через арабскую литературу к литературным произведениям таджикских и персидских поэтов. Кроме того, она использовалась в литературе других народов как самостоятельный рассказ.

Влияние и смысл на основе повести «Юсуф и Зулайхо» началось с произведений Рудаки и продолжается по сей день. Исследования ученых показывает, что первая самостоятельная повесть с сюжетом под названием «Юсуф и Зулэйхо» была написана Мавлоно Джоми, и под этим именем воспевались другие рассказы. По оценкам исследователей, существует более 57 историй. Среди них рассказ «Юсуф и Зулэйхо» Дж. Хазика известен своими лучшими рассказами.

Ключевые слова: *Джунайдуллох Хазик, Абулкасим Фирдавси, Абдурахмон Джоми, Нозим Хироти, наследие, поэма «Юсуф и Зулэйхо», копирование, принадлежность, литература, учебно-дидактическая литература, литературные жанры, литературоведение, первоисточник, источник, рукопись, сура Юсуф, путевые рассказы, исламские повествования, комментарий, лирик, литография, сборник, А. Насриддин, С. Амиркулов.*

RESEARCH AND RECOGNITION OF "YUSUF AND ZULAIKHO" BY JUNAIDULLO HAZIQ IN TAJIK LITERATURE

NURULLOEVA MUKHLISA NUSRATULLOEVA

Associate Professor of Classical Literature, Khujand State University. Address: 735700, Khujand, 5 Mavlonbekov av. Tel: 92-981-87-50. E-mail: muhlisa81.81@mail.ru.

The article discusses the study of the story "Yusuf and Zulaikho" by the 19th century poet Junaidullo Haziq in Tajik literature, in this context, the historical journey of this story, the background of the formation of Tajik literature in the 19th century, the need and essence of storytelling in this period. . In this article, based on previous research, it is emphasized that this story has found its way from Hebrew oral literature through Arabic literature to the literary works of Tajik and Persian poets. In addition, it has been used in the literature of other races as an independent story. Influence and meaning on the basis of the story "Yusuf and Zulaikho" began with the works of Rudaki and continues to this day. The study of scholars shows that the first independent story with a plot called "Yusuf and Zulaikho" was written by Mavlon Jomi, and other stories were sung under this name. Researchers have identified more than 57 of them. In this issue "Yusuf and Zulaikho" by J. Haziq is known for his best stories.

Keywords: *Junaidullohi Haziq, Abulqasim Firdavi, Abdurrahmoni Jomi, Nozimi Hiroti, works, the story "Yusuf and Zulaikho", copying, affiliation, literature, educational and didactic literature, literary genres, literary criticism, source material, source manuscript, source Yusuf, traveling stories, Islamic narrations, commentary, lyric poet, lithograph, collection, A. Насриддин, С. Amirkulov.*

НАҚШИ НАҶМУДДИНИ РОЗӢ ДАР ТАЪЛИФИ АСАРҶОИ АДАБИИ ТАСАВВУФӢ

ГАДОЗОДА М.Д.

муаллими калони кафедраи забонҳои факултети №2 Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, майори милиса. Тел: 93 446 10 45.

Дар мақола масъалаи ҷойгоҳ ва нақши Начмуддини Розӣ дар таълифи осори адабии тасаввуфӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Агарчи аз Начмуддини Розӣ осори гаронбаҳое, то замони мо боқӣ мондааст, аммо ҳанӯз ҳамаи онҳо ба пуррагӣ шинохта нашудаанд ва он чи имрӯз ба ӯ нисбат медиҳанд, ҳаши асар мебошад. Шоир дар кулли осораи афкори тасаввуфиву ирфонӣ, худшиносиву худогоҳӣ ва ахлоқиро арзишҳои неки инсонӣ медонад.

Тамоми осори нодирӣ Начмуддини Розӣ бо таваҷҷуҳ ба соҳаҳои гуногуни ҳаётӣ ва ахлоқию тарбиявӣ бахшида шудааст. Барои ҳамин, маълумоти мундариҷ дар онҳо дар худ бурду бохт ва роҳҳои гуногуни паймудани марҳилаҳои тасаввуф ва вазъи иҷтимоии намоёндогани мардуми Шарқи Наздик ва Миёнаро акс кунонидааст.

Бо бовари комил метавон гуфт, ки тамоми осори Начмуддини Розӣ барои баёни ақидаҳои ирфонӣ, тасаввуфӣ, қонуну масъалаҳои шинохти инсонӣ огоҳ равона карда шудааст. Аз ин рӯ, дар асарҳои ӯ доир ба масъалаҳои ирфону тасаввуф маълумоти зиёде ба даст овардан мумкин аст.

Калидвожа: *Начмуддини Розӣ, нақш, осор, адабӣ, тасаввуфӣ, худшиносӣ, худогоҳӣ.*

Адабиёти тасаввуфӣ форсу тоҷик асрҳои зиёдеро тай карда, дар тӯли таърих бо осори гаронбаҳо диққати тамоми муҳаққиқони Шарқу Ғарбро ба худ ҷалб сохтааст. Ин ҷарраёни адабӣ сараввал дар доираи мавзӯҳои хос шакл гирифта, баъдан мавқеи худро беш аз пеш мустаҳкам намуд. Масъалаҳои зиёди вобаста ба ин ҷараёни маърифатӣ то ин замон мавриди баҳсу муҳокимаҳои муҳаққиқону олимони қарор гирифтааст. Адабиёти тасаввуфӣ фарогири масъалаҳои зиёде мебошад, ки то ба имрӯз на ҳамаи онҳо пурра омӯхта шудаанд. Дар адабиёти тасаввуфӣ форсу тоҷик орифону шайхони комил то андозае нақшгузоранд, ки шумораашон номаҳдуд аст. Яке аз чунин шоирон ва шайхони комили хушсалиқаи форсигӯ Начмуддини Розӣ (1179-1254) мебошад, ки дар таҳаввули маърифати тасаввуфӣ нақши муҳимме дорад.

Агарчи аз Начмуддини Розӣ осори гаронбаҳое, то замони мо боқӣ мондааст, аммо ҳанӯз ҳамаи онҳо ба пуррагӣ шинохта нашудаанд. Он чи имрӯз ба Начмуддини Розӣ нисбат медиҳанд, ҳаши асар мебошад. Шоир дар кулли осораи афкори тасаввуфиву ирфонӣ, худшиносиву худогоҳӣ ва ахлоқро арзишҳои неки инсонӣ медонад.

Дар мавриди теъдоди асарҳои Начмуддини Розӣ низ гуногунандешӣ вучуд дорад. Алиакбари Деххудо дар «Луғатнома» аз нух китоби Начмуддини Розӣ ёдовар шудааст. Муҳаммад Муин бошад дар «Фарҳанги форсӣ» ҳаши то ва Забехуллои Сафо зиёда аз чор номгӯи осори ин мутафаккири бузургро зикр кардааст.

Дар ин ҷо тартиби китобҳои Начмуддини Розиро Муҳаммад Муин дуруст нишон додаст, зеро дар феҳрасти ӯ номи китобҳо такрор нагаштааст. Дар рӯйхати овардаи Алиакбари Деххудо як китоб бо ду ном сабт гашта, дар рӯйхати Забехуллои Сафо чор асар зикр шудаасту халос.

Мувофиқи гуфтаи Муҳаммад Муин, осори боқимондаи Шайх Начмуддини Розӣ аз инҳое борат аст:

1. «Мирсод-ул-ибод мин-ал-мабаъ ва-л-маод»;
2. «Баҳр-ул-хақоик-ва-л-маонӣ фӣ тафсири-сабъи-л-масонӣ»;
3. «Минорот-ус-соирин»;
4. «Мармузоти асадӣ»;
5. «Рисолат-ут-туюр»;

6. Рисолаи «Ақл ва ишқ»;
7. «Сироч-ул-кулуб»;
8. «Ҳасрат-ул-мулук ва тухфат-ул-ҳабиб».

Тамоми осори нодирӣ Начмуддини Розӣ бо тавачҷуҳ ба соҳаҳои гуногуни ҳаётӣ ва ахлоқию тарбиявӣ бахшида шудааст. Барои ҳамин, маълумоти мундариҷ дар онҳо дар худ бурду бохт ва роҳҳои гуногуни паймудани марҳилаҳои тасаввуф ва вазъи иҷтимоии намояндагони мардуми Шарқи Наздик ва Миёнаро акс кунонидааст.

Бо бовари комил метавон гуфт, ки тамоми осори Начмуддини Розӣ барои баёни ақидаҳои ирфонӣ, тасаввуфӣ, қонуну масъалаҳои шинохти инсонӣ огоҳ равона карда шудааст. Аз ин рӯ, дар асарҳои ӯ доир ба масъалаҳои ирфону тасаввуф маълумоти зиёде ба даст овардан мумкин аст. Дар идома ба таври мухтасар сохт ва таркиби осори Начмуддини Розиро шарҳ медиҳем.

1. «Мирсод-ул-ибод». Маъруфтарин асари ӯ “Мирсод-ул-ибод” аст ва мавзӯи он чунон ки худ гуфта, “баёни сулуки дин ва вусул ба олами яқин ва тарбияти нафси инсонӣ ва маърифати сифоти Раббонӣ” аст (6,1168). Дар ин китоб андешаҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ ва ирфонӣ Начмуддини Розӣ баён ёфтааст. Муаллиф ин асарро дар рамазони соли 618 ҳичрии қамарӣ дар Қайсария оғоз карда ва онро дар рӯзи душанбеи аввали моҳи раҷабӣ соли 620 дар шаҳри Сивоч ба охир расонидааст. Ин асар аз панҷ боб ва чаҳор фасл иборат буда, боби аввал дебоча, боби дувум дар мабдаи мавҷудот, боби савум дар маоши халқ, боби чаҳорум маъодӣ нуфуси суъадо ва ашқиё ва боби панҷум дар баёни сулуки тавоифи мухталиф аст.

Аз номгӯи асарҳои Начмуддини Розӣ, «Мирсод-ул-ибод» асари мукамал ба ҳисоб меравад. Чунонки дар боло ҳам ёдовар шуда будем, муаллиф дар ин асар оид ба зодгоҳ, соли таваллуд, ном ва таҳаллуси худ маълумоти дақиқ додааст. Начмуддини Розӣ дар оғози асар аз воқеаҳои мудҳише, ки ӯ шохиди онҳо будааст ва бо қадом восита худро аз ҷанги муғул ҳифз кардааст, ба хубӣ ёдовар шудааст. Инчунин, Начмуддини Розӣ дар хусуси ҳангоми сафар ҳамсуҳбат шудан бо шайхони комил, ҳокимони давр, пайрави қадом шайх гардидани худ, дараҷаи илмӣ ӯ ва ғайра маълумот додааст.

Ин китоб бори дуюм аз ҷониби муаллиф дар Хоразм таҳрир шудааст. Баъди шиносӣ бо Сухравардӣ ва бо тавсияи ӯ, ба қавли Алиакбари Деххудо, соли 626 ҳичрии қамарӣ, мутобик ба соли 1228 мелодӣ Шайх Начмуддини Розӣ ин китобро ба Султони Салҷуқӣ Қайқубод бахшидааст (2, 330).

Агар мо дар мавриди номи асари зикршуда қазоват кунем, мебинем, ки андешаҳо мухталифанд. Ба ақидаи муҳаққиқ Муҳаммадамини Риёҳӣ, «мирсод» ба маънии «қамингоҳ» омадааст.

Аммо Шайх Начмуддини Розӣ ба ин калима бори маъноии андаке дигар додааст, ки чунин аст: роҳи сафед, роҳи дурусти бамартабаи шайхӣ расидан ва ғайра. Аз ҷумла, дар оғози асар бо чунин сатрҳо дучор мешавем: «Роҳи бандҳои Худо рост аст, бо кумаки пуштибонии тариқату шариат пайдост, аз аввал то ба охир» (11, 12).

2. «Баҳр-ул-ҳақоик». Асари дигари Начмуддини Розӣ «Баҳр-ул-ҳақоик» аст, ки ин асар дар “Кашф-уз-зунун” ба Начмуддини Розӣ нисбат дода шуда, вале Ҳоҷӣ Халифа онро дар даст надошта, бо ин далел, ки ибтидо ва имтиҳони онро нақл накарда аст. Дар “Маноқиб-ул-орифин” омада, ки нусхаи тафсири Шайх Начмуддини Розӣ, ҳанӯз дар мамлақати Рум набуд ва бузурге аз фузлои Табрз, ки дар наздикии Козон маъид буд, ки онро ба Орифи Чалабӣ Мутавафӣ дар соли 619 (замони сафари Чалабӣ ба Эрон) бахшид ва Чалабӣ дар Рум шоир гашт.

Асар зикршуда, доир ба ҳаёти сӯфиҳо баҳс мекунад ва дар ин мавзӯ сарчашмаи бисёр муҳим ба ҳисоб меравад. Ин асарро Начмуддини Розӣ дар солҳои поёни умри хеш, дар шаҳри Бағдод, бо номи «Баҳр-ул-ҳақоик вал-маонӣ фй-т-тафсир-ал-сабъ-ал-масонӣ» навиштааст. Баъдҳо он бештар ба номи «Тафсири ирфонии Куръон» шуҳрат пайдо кардааст.

Агар мо дар мавриди мазмун ва муҳтавои асар тавачҷуҳ намоем, аз рӯи маълумоти муҳаққиқон Муҳаммадамини Риёҳӣ, Забехуллоҳи Сафо, Алиакбари Деххудо, Абдулхусайни Зарринкуб ва дигарон маълум мегардад, ки ин асар яке аз тафсирҳои пурарзиши он замон будааст (11, 30).

3. “Манорот-ус-соирин”. Китоби дигаре бо номи «Манорот-ус-соирин», ки бо забони арабӣ таълиф шудааст аз таълифоти Начмуддини Розӣ буда, ки Ҳочӣ Халифа дар “Кашф-уз-зунун” низ аз ӯ ёдовар шудааст. Ба тавре, ки Шайх Начмуддини Розӣ дар муқаддимаи ин китоб мегӯяд, онро сӣ сол пеш аз таълифи «Мирсод-ул-ибод» иншо кардааст. Асари зикршуда соли 654 ҳичрии камарӣ, мутобиқ ба соли 1253-54 мелодӣ, дар поёни умри шоир, дар Бағдод таълиф шудааст. Муҳтавои ин китоб ҳамон матолиби “Мирсод-ул-ибод” аст, вале аз нигоҳи лафзу ширинии муҳтаво ба пояи “Мирсод-ул-ибод” нест. Нусхаи комили ин асар дар Китобхонаи миллии Малик таҳти № 4174 ниғаждорӣ мешавад.

4. “Мармузоти асадӣ”. Бо тақя ба навиштаҷоти Эҳсон Ёршотир, «Мармузоти асадӣ» соли 621 ҳичрии камарӣ, мутобиқ ба соли 1224 мелодӣ ба забони тоҷикӣ навишта ва ба Довуд Ибни Баҳромшоҳ тақдим шудааст. Бо маълумоти Муҳаммадамини Риёҳӣ, дар китобхонаи Асъад Афандӣ дар Истамбул рисолае бо номи “Мармузоти Асадӣ дар мармузоти Довудӣ” бар шумораи 1604 мавҷуд аст, ба соли 635 истинсоҳ шуда ва муҳаққиқ Минавӣ, ки нусхае аз онро низ барои Китобхонаи марказии донишгоҳ фароҳам кардааст.

Начмуддини Розӣ ин китобро дар деҳи Мармуз бо номи Алоуддин Довудӣ писари малики Арзанҷонӣ аз Олмонгучак дар қалам оварда, муқаддима ва нимаи аввали китоб алоқаманд бо “Мирсод-ул-ибод” аст. Вале охири рисола дар таърихи мулук ва калимот ҳукамаи холӣ аз ғоида нест (11, 51). Ин китоб фарогири масъалаҳои тасаввуфӣ буда, таълифи он баъд аз «Мирсод-ул-ибод» иттифоқ афтадааст (11, 52).

5. “Рисолат-ут-туюр”. Асари дигари Начмуддин Розӣ «Рисолат-ут-туюр» аст, ки онро шоир дар солҳои ҷавонӣ, дар Рай тасниф кардааст. Ин асар дар бораи эътирози халқи мазлуми Рай бар зидди вазир Ҷалолуддини Шараф мебошад (11, 52). Мутаассифона, маълумоти муқаммале дар бораи соли таълифи ин асар дар даст нест.

6. “Сироч-ул-қулуб”. Дигар аз осори Начмуддини Розӣ, ки бо забони тоҷикӣ навишта шудааст, «Сироч-ул-қулуб» мебошад, ки ин рисолаи кӯчак дар даврони ҷавонӣ ва иқомати аввали ӯ дар Рай тадвин гардидааст. Ин асар ба шеваи суолу ҷавоб тасниф шуда, аз сиву се саволу ҷавоб иборат аст. Доир ба соли таълифи ин асар низ маълумоте дар даст нест, аммо аз рӯи сарчашмаҳои таърихӣ доир ба фаъолияти Начмуддини Розӣ дар Рай, солҳои 1240-ро нисбат додаем (11, 53).

7. Рисолаи “Ақлу ишқ”. Бо маълумоти баъзе сарчашмаҳои болозикр гӯё Начмуддини Розӣ худ ба асар ном наниҳода буд ва бо ҳамин сабаб онро “Камоли ишқ ва камоли ақл” ва гоҳ “Ақл ва ишқ” ва гоҳ “Ишқу ақл” ва гоҳ “Меъёр-ул-сидики-фимисдоқ-ул-ишқ” ва монанди инҳо навиштаанд. Баъдҳо низ ин асар бо номи рисолаи “Ақлу ишқ” шуҳрат пайдо кардааст.

Рисолаи «Ақлу ишқ»-и Начмуддини Розӣ аз чумлаи асархоест, ки ба сурати комил то замони мо омада расидааст. Чунонки муҳаққиқ Муҳаммадамини Риёҳӣ мегӯяд, яке аз нусхаҳои ин рисола дар моҳи рамазони соли 704 ҳичрии қамарӣ дар мадрасаи «Алоия»-и шаҳри Сабзавор рӯйнавис шудааст. Ин рисолаи ҳаҷман хурд бо хатти хеле зебо дар ҳаҷми 26 саҳифа китобат шудааст. Ҳарчанд рисола аз ҷиҳати ҳаҷм хурд аст, вале сар то сар пурғановату пурарзиш мебошад. Санаи дақиқи таълифи рисола муайян нест. Шояд он пеш аз «Мирсод-ул-ибод» навишта шудааст, зеро муҳокимаи муаллиф доир ба «ишқ» ва «ақл» дар китоби «Мирсод-ул-ибод» пурратар дарҷ гардидааст.

Шайх Начмуддини Розӣ ин асарро ба хоҳиши яке аз дӯстонаш таълиф кардааст. Муаллиф дар ин асар нуқтаи назари хешро оид ба «ишқ» ва «ақл» баён сохтааст. Доир ба суолҳо перомуни қувваи «ақл» ва «ишқ» мутафаккир ҷавобҳои худро медиҳад, ки дар байни файласуфон ва донишмандони Шарқу Ғарб гуногунандеширо ба вучуд овардааст.

Оғози ин асар чун дигар рисолаҳои дар ин мавзӯё эҷодшуда ба ҳамду ситоиши Худованди бузург бахшида шудааст. Пас аз он, чун анъана, ба наъти хотам-ун-набӣ ҳазрати Муҳаммади Мустафо (с) пардохтааст. Дар ин асар нисбат ба «Мирсод-ул-ибод» масъалаҳо равшантар баён гардида, муаллиф бештар дар мавриди ирфон баҳс кардааст. Начмуддини Розӣ кӯшидааст, ки атрофи масъалаи ақлу ишқ ва саҳми онҳо барои расидан ба мақсади аслии изҳори назар намояд. Начмуддини Розӣ баръакси аксари орифон ақро дар расидани мақсуд комилан инкор намекунад, вале ишқро аз ақл афзалтар медонад. Ба андешаи Начмуддини Розӣ, тарбияти ақл аст, ки ҳар як қувва ба амал мубаддал мегардад.

Шайх Начмуддини Розӣ дар аксар маврид ақидаҳои худро доир ба ақл ва ишқ баён кардааст, ки сартосар фарогири андешаҳои ирфонист. Шоир ақро комил ва ишқро заиф медонад, зеро дар сурате, ки ақл комил набошад, ишқ ҳеҷ гоҳ ба ҳадафи худ ноил нагардад ва ин ақл аст, ки ишқро мубталои маъшук мегардонад.

Зиддияти ақл ва ишқ, аз нигоҳи вай, инчо муайян мешавад, ки боз донад, ки ақл қаҳрамони ободонии ду олами ҷисмонӣ рӯҳонӣ аст ва ишқ оташи хирмансӯзу вучудбарандӯзи ин ду олам аст.

Ақл шахсест хоҷагиомӯз,

Ишқ дардест подшоҳисӯз.

Пас, ба ҳақиқат ишқ аст, ки ошиқро ба каломи нестӣ ба маъшук расонад ва ақл оқилро ба маъқули беш нарасонад ва иттифоқи ҳукамест, ки мегӯяд: Ҳақтаёоло маъқули ақли ҳеҷ оқил нест (11, 22).

Аз Начмуддини Розӣ то ба мо ба сурати пароканда, дар хилоли асархоҷаш, порчаҳои манзуме ҳам расидаанд, ки шоёни тавачҷух мебошанд. Пеш аз он ки дар хусуси шеърӣ вай баҳс бикунем, бояд таъкид кард, ки тавачҷухи ӯ ба шеърӯ шоирӣ ва ҳунари шоириаш дар доираи тавачҷухот ва назари шайхону сӯфиён ба ин ҳунари адабӣ қобили мулоҳиза мебошад.

Начмуддини Розӣ бо вучуди шайхи комил буданаш ба монанди орифону мутасаввиғони дигар гоҳ-гоҳ дар сухану сухбатҳо ва осораш шеър низ гуфтааст. Аз муҳтавои сурудаҳои ӯ маълум мешавад, ки Начмуддини Розӣ, қабл аз ҳама, эҷодкори ашъори пандуахлоқӣ ва инсондӯстӣ аст. Аз ӯ рубой, дубайтӣ, китъа, ғазал, достон ва тарҷеъбанду таркиббанди зиёде боқӣ мондааст, аммо дар шакли пароканда. Ашъори ӯ

то кунун ба сурати маҷмӯа мураттаб нашудааст, онҳоро дар тазкираҳо ва дохили осори мансур пайдо кардан мумкин аст.

Дар бораи сабки ашъори Начмуддини Розӣ Маликушшуарро Баҳор чунин менависад: «Начмуддини Доя шеърро ба сабки Саной мегӯяд ва дар дақиқ шеърро форсӣ аст ва... кофияҳои махсуси мутақаддимонро дар шеър сахт ва беғалат ба кор мебарад...ва аз ӯ як маснавии ҳафдахбайтӣ низ дар «Мирсод-ул-ибод» омада, ки шабоҳати том ба сухани Саной дорад ва набояд гуфт, ки ашъори вай ба пояи суханҳои мансураш намерасад» (11, 54).

Дар фароварди ин фасл метавон чунин хулоса кард, ки Начмуддини Розӣ, бидуни шак, аз орифони бузург ва муршиди комил буда, муридону пайравони зиёдро тарбият кардааст. Ӯ дар рушди адабиёти бадеӣ ва тасаввуфӣ бо таълифи осори мутааддиде, ки аз худ ба ёдгор мондааст, хидмати бузург кардааст.

АДАБИЁТ:

1. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Нафаҳот-ул-унс.- Техрон, 1370.- 437 сах.
2. Алиакбари Деххудо. Луғатнома.-Техрон, 1137.- Ҷ. 43.- 440 сах.
3. Амин Аҳмади Розӣ. Ҳафт иқлим. Бо тасхеҳи Ҷаводи Фозил. Дар се ҷилд.- Техрон, 1340.- 571 сах.
4. Браун Э. Таърихи адабиёти Эрон.- Техрон, 1358.- Ҷ.2.- 266 сах.
5. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуарро. Бо тасхеҳи Муҳаммади Рамазонӣ.-Техрон: Ховар, 1338.- 431 сах.
6. Забехулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон.- Техрон, 1373.- Ҷ.3.-168-169 сах.
7. Забехулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон.-Техрон, 1373.- 704 сах.
8. Зарринқуб Абдулхусайн. Думболаи чустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон.- Душанбе: Ирфон, 1992.-375 сах.
9. Муҳаммад Муин. Фарҳанги форсӣ. -Техрон, 1375 ҳ.-1954 сах.
10. Начмуддини Розӣ. Рисолаи Ақл ва ишқ. Бо эҳтимом ва тасхеҳи Такии Тафаззулӣ.-Техрон: Интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1367.-19 сах.
11. Начмуддини Розӣ. Баргузидаи “Мирсод-ул-ибод”. Бо тавзеҳи доктор Муҳаммадамини Риёҳӣ.- Техрон, 1352.- 645 сах.

РОЛЬ НАДЖМУДДИНА РОЗИ В СОЗДАНИИ ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ, ОТНОСЯЩИХСЯ СУФИЗМУ

ГАДОЗОДА М.Д.

старший преподаватель кафедры языков факультета №2 Академии МВД Республики Таджикистан, кандидат филологических наук, майор милиции. Тел: 93 446 10 45.

В статье рассматривается место и роль Наджмуддина Розы в создании литературных произведений, относящихся к суфизму. Хотя до наших дней дошли ценные произведения Наджмуддина Розы, но не все они до конца известны и то, что ему приписывают сегодня, это восемь работ. Во всех своих произведениях поэт считает благими человеческими ценностями суфизм и мистические мысли, самопознание, самосознание и нравственность.

Все уникальные произведения Наджмуддина Розы посвящены различным жизненным, нравственным и просветительским сферам. Поэтому содержащиеся в них

сведения отражают победы и поражения и разные способы наблюдения за этапами суфизма и социального положения народов Ближнего и Среднего Востока. Можно с уверенностью сказать, что все произведения Наджмуддина Рози направлены на выражение суфизма, мистических идей, законов и вопросов познания. Поэтому в его работах можно получить много информации по вопросам суфизма и мистицизма.

Ключевые слова: Наджмуддин Рози, роль, произведения, литературный, суфизм, мистицизм, самопознание, самосознание, нравственность

THE ROLE OF NAJMUDDIN ROZI IN THE CREATION OF LITERARY WORKS RELATED TO SUFISM

GADOZODA M.D.

Senior Lecturer of the Department of Languages of Faculty No. 2 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences, Police Major. Tel 93 446 10 45

The article discusses the place and role of Najmuddin Rozi in the creation of literary works related to sufism. Although the valuable works of Najmuddin Rozi have survived to this day, not all of them are fully known and what is attributed to him today is eight works. In all his works, the poet considers sufism and mystical thoughts, self-knowledge, self-consciousness and morality to be good human values.

All unique works of Najmuddin Rozi are devoted to various vital, moral and educational spheres. Therefore, the information contained in them reflects the victories and defeats and different ways of observing the stages of sufism and the social situation of the peoples of the Near and Middle East. It is safe to say that all the works of Najmuddin Rozi are aimed at expressing Sufism, mystical ideas, laws and questions of knowledge. Therefore, in his works one can get a lot of information on the issues of sufism and mysticism.

Keywords: Najmuddin Rozi, role, works, literary, Sufism, mysticism, self-knowledge, self-consciousness, morality

ПАЙВАНДҶОИ АДАБИИ ДУ ХАЛҚИ ҲАМҶАВОР ДАР МИСОЛИ ҶОМӢ ВА НАВОӢ

ЗИЁЕВ СУБҲИДДИН НАСРИЕВИЧ

н.и.фил., мудири шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики ИОМДОА АМИТ. Тел: +992 92-704-09-08. E-mail: rakesh-23@mail.ru

Мақолаи мазкур перомунӣ пайвандҳои адабии Ҷомӣ ва Навоӣ таҳқиқ шудааст. Дар мақола оид ба фаъолияти адабӣ ва сиёсии Алишер Навоӣ ва ҳамкориҳои ӯ бо Абдурахмони Ҷомӣ дар «Баҳористон», «Сабҳат-ул-Аброр», «Тӯҳфат-ул-Аҳрор», «Юсуф ва Зулайхо», «Хирадномаи Искандарӣ» таҳқиқот анҷом дода шудааст. Инчунин, оид ба чигунагии равобитии дӯстонаи байни шоирон маълумот дода шудааст. Алишери Навоӣ дар «Моҷолис-ун-Нафоис», «Хайрат-ул-Аброр», «Ширину Фарҳод», «Лайлию Мачнун» ва «Садди Искандарӣ» роҷеъ ба мақоми Ҷомӣ ахбори муҳим пешкаш кардааст. Вале дар байни осори ин ду мутафаккир ягона асаре, ки равобитии адабии онҳо дар он ба хубӣ

таҷассум гардидааст «Хамсат-ул-мутаҳайирин»-и Алишер Навоӣ мебошад, ки дар мақола оварда шудааст.

Калидвожаҳо: *пайвандҳои адабӣ, адабиёти тоҷик, адабиёти ўзбек, Ҷомӣ, Навоӣ, шеър, дўстӣ.*

Пайвандҳои адабӣ миёни шоирони миллатҳои мухталиф дар ҳар даври замон вучуд доштааст ва имрӯз низ ин робитаҳо мушоҳида мешавад. Ин робита на фақат чиҳати рангорангӣ, зебову муҷалло сохтани ашъори шоирон мутаассир мебошад, балки тавассути он миллатҳо аз тамаддуну фарҳанг, расму русум, адабиёту забон ва дигар арзишҳои миллии ҳамдигар огоҳ мегарданд ва аз чунин арзиҳои миллии ҳамдигар таъсирпазир мешаванд.

Тоҷикон ва ўзбекҳо дар замонҳои пеш байни ҳамдигар пайвандҳои адабӣ дошта, адибони ўзбек, аз қабилҳои Турдӣ, Машраб, Махмур, Гулханӣ, Увайсӣ, Нодира, Муқимӣ, Фурқат, Убайдуллоҳи Завқӣ дар пайравии адибони тоҷик Камоли Хуҷандӣ, Мавлоно Ҷомӣ, Ҳилолӣ, Восифӣ, Бедил, Зебуннисо, Аҳмади Дониш, Шамсиддини Шоҳин ва дигарон ғазалу қасида, достону маснавӣ ва асарҳои насрро ба забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ таълиф мекардаанд.

Бино ба тасдиқи муҳаққиқони равобити адабии тоҷику ўзбек И. Брагинский, С. Воҳидов, Ҷ. Бақозода, А. Сайфуллоев ва дигарон аввалин намунаи асаре, ки аз вучуди зулсонайнии тоҷикӣ-ўзбекӣ гувоҳӣ медиҳад, маснавии «Муҳаббатнома»-и Хоразмӣ мебошад, ки асосан ба ўзбекӣ ва баъзе фаслу қисматҳои он ба тоҷикӣ навишта шудааст. Бояд гуфт, ки дар марҳалаи аввали худ зулсонайнии тоҷикӣ-ўзбекӣ дар эҷодиёти шоирони ўзбекзабон, ки дар мактаби шеъру шоирии форсӣ-тоҷикӣ тарбият ёфта, дар баробари ашъори ўзбекӣ дар пайравии Саъдӣ, Ҳофиз, Низомӣ, Амир Хусрав, Камоли Хуҷандӣ ва дигарон шеърҳои тоҷикӣ ҳам менавиштаанд, ба вучуд омад ва аз асри XV ба баъд ба василаи осори Ҷомӣ, Алишери Навоӣ (Фонӣ), Атой, Лutfӣ, Саккоқӣ, Биноӣ ва дигар намоёндагони адабиёти тоҷику ўзбек ба авҷи аъло расид[1].

Устувориву побарҷо мондани дўстии Ҷомӣ ва Навоӣ заминае гузошт, ки шоирону нависандагони мо дар асрҳои баъдӣ ин намунаи хуби инсонпарваронаро ба худ касб намуданд ва миёни шуарову нависандагони ду миллат муносиботи устувори адабиву фарҳангӣ ба миён омад. Аз зумраи суханварони тоҷик Хоҷа Осафӣ, Амир Шайх Суҳайлӣ, Дарвеш Нозуӣ, Давлатшоҳи Самарқандӣ, Камолиддин Биноӣ, Асирӣ, Фаҳри Рӯмонӣ, Зуфархон Ҷавҳарӣ, Садриддини Айнӣ ва адибони ўзбек Амирӣ, Яқинӣ, Машраб, Нодирбегим, Анбар Отун, Дилшоди Барно, Муқимӣ, Фурқат, Завқӣ, Ҳамза, Фитрат анъанаҳои зулсонайноро идома доданд, ҳамдастӣю ҳамкориро ба пардаҳои баланд бардоштанд, ҷилои нав бахшиданд. Ин ҳамдастӣю ҳамкорӣ алҳол низ ҷӣ дар адабиёт ва ҷи дар дигар ҷодаҳои рӯзгори халқҳои тоҷику ўзбек решаҳои нав пайдо мекунад [18]. Робитаҳои адабии халқҳои тоҷику ўзбекро бе санъати муламмаъот ё ширу шакар тасаввур кардан маҳол аст, зулсонайнӣ, яъне бо забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ эҷод кардани осори адабӣ ҳисоб меёбад [6].

Сардафтари адабиёти классикии ўзбек Мир Алишер Навоӣ, бо таъсири осори устодаш Мавлоно Ҷомӣ бо садоқате, ки ба забони тоҷикӣ доштааст, бо таҳаллуси Фонӣ ғазалҳои ноби тоҷикӣ эҷод карда, онҳоро дар шакли девони алоҳида мурааттаб сохтааст. Аз эҷодиёти Навоӣ оғоз карда, минбаъд ҷи дар назми ўзбек ва ҷи дар назми

точик падидаи зуллисонайнӣ, яъне ба ду забон эҷод кардан, ба таври васеъ ривоч пайдо намуд [13].

Халқҳои тоҷик ва ўзбек дар замонҳои қадим то ҳол дар ҳамсоғӣ умр ба сар бурда, аз расму оин ва хулқу атвори ҳамдигар бо хабар буда, риштаи ногустании хешутабории ҳамдигарро то ба ин рӯз расонидаанд. Намояндагони барҷастаи ин ду миллат дар соҳаи адабиёту фарҳанг Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ ва Низомиддин Алишери Навоӣ намунаи барҷастаи дӯстӣ ва рафоқатии ин ду миллат мебошанд. Дар ин маврид Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фармудаанд: «Тоҷикон ва ўзбекҳо ҳамеша ба таҳкими риштаҳои дӯстию бародарӣ кӯшиш мекарданд ва садоқати худро ба ин арзишҳо собит намуданд. Намунаи возеҳи ин гуфтаҳо муносибатҳои дӯстона ва бародаронаи Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ ва Мир Алишер Навоӣ мебошад. Мо бояд барои халқҳоямон фазои дӯстию самимиятӣ ва ҳамдигарфаҳмию ҳамкориро тавре дар замони Мавлоно Ҷомӣ ва Алишер Навоӣ буд, фароҳам орем». Ё худ Мирзо Турсунзода гуфтааст: “Халқҳои тоҷик ва ўзбек шабеҳи ду тори як дутор ҳастанд. Дӯстии ин ду халқ азалист”.

Абдурахмони Ҷомӣ ва Алишер Навоӣ дар ҳамдастӣ адабиёти форсу тоҷикро қадру манзалати тозае бахшиданд. Ҳар ду дар жанрҳои рангоранги адабиёт маҳорати худро зоҳир карданд, мавқеи устувор гирифтаанд. Мероси назмию насрии ҳарду бисе мустағанӣ ва рангоранг аст [19].

Е.Э. Бертелс дар китоби “Навоӣ и Джами” (“Навоӣ ва Ҷомӣ”) роҷеъ ба равобити адабии Ҷомӣ ва Навоӣ гуфтааст: “Дӯстии Навоӣ ва Ҷомӣ шояд аз охири соли 1469, баъди ба Ҳирот омадани Навоӣ оғоз шуда, Навоӣ Ҷомиро ба сифати шайхи худ пазируфта, зери роҳбарии вай ба тариқати нақшбандия ворид мешавад ва то охири умр дар ақидаи худ содиқ мемонад. Аммо Ҷомӣ то ба охир на танҳо ба сифати пири тариқат ба Навоӣ вафодор мондааст, балки дар як муддати кӯтоҳ бо вай дӯсти самимӣ гашта, шогирди худро дӯст доштааст ва ба хунари шеърдонии шеърфаҳмии вай баҳои баланд додааст” [4, 28].

Дӯстии Ҷомӣ ва Навоӣ то он дараҷае будааст, ки ин ду абармарди таърих осори худро бо маслиҳату машварати ҳамдигар иншо менамудаанд. Яке аз асарҳои ирфонӣ ва тасаввуфии Ҷомӣ “Нафаҳот-ал-унс”, ки рӯзгору осори суфиёнро дар бар мегирад, бо хоҳиши Навоӣ иншо гардида будааст. Дар таълифи асари тарҷумаиҳолии «Нафаҳот-ал-унс» дар бораи ҳаёту фаъолияти 616 мард ва 34 зан маълумот медиҳад. «Нафаҳот-ал-унс-мин ҳазарот-ал-қудус» асари насрӣ ва илмии Мавлоно Ҷомӣ буда, солҳои 1475-1476 бо забони тоҷикӣ таълиф гардидааст. Дар ин асар оид ба шарҳи ҳол ва тавсифи шайхони тасаввуфу шоирони асрҳои XIII ва XIV сухан меравад. Асари мазкурро Абдурахмони Ҷомӣ дар пайравии «Табақот-ус-суфия»-и Ҳоҷа Абдуллоҳ Ансорӣ навиштааст, аммо асар аз ҷиҳати таркибу сохт ба «Тазкират-ул-авлиё»-и Фаридаддуни Аттор шабоҳат дорад. Калимаи «нафаҳот» арабӣ буда, маънояш бӯи хуш, роиҳа мебошад. Калимаи «унс» бошад, маънояш дӯстӣ, ошноӣ ва улфат мебошад. Ҳазрати Ҷомӣ мефармояд:

Мо надорем машома, ки тавонем шунид,
В-арна ҳар дам вазад аз гулшани васлат нафаҳот.

«Нафаҳот-ал-унс» соли 1495 бо унвони «Насоим-ул-улд» аз ҷониби Мир Алишер Навоӣ бо забони ўзбекӣ тарҷума гардидааст, инчунин, тарҷумаи англисию олмонию ин асар низ мавҷуд аст [20].

Академик Абдулғанӣ Мирзоев перомуни дўстиву ҷаринии Ҷомиву Навоӣ дар сарсухани китоби “Ҷомӣ ва Навоӣ” ва таъсири онҳо ба рушди адабиёти ин ду миллат ёдовар мешавад: “Ҳамкории ин ду марди таърихӣ намунаи беҳтарини ҳамкорӣ ва муносибати бародаронаи ду халқи қадимии Мовароуннаҳр тоҷикон ва ўзбекон мебошад. Хизмати бузурге, ки онҳо махсусан дар тараққию маданияти асри XV-и тоҷик нишон доданд, қобили муқоиса нест. Хизмати фидокоронаи ин ду шахси олиқадрро мо дар тамоми соҳаҳои дониши ин давра айнан мушоҳида карда метавонем. Дар адабиёт, илм, мусиқӣ, наққошӣ, ғанни таърихнависӣ, тазкиранигорӣ, санъати меъморӣ, сиёсат ва амсоли он, ки дар ин давра пешрафти азиме пайдо карда буданд, ҳеҷ як соҳаеро пайдо карда наметавонем, ки бешу кам бо номи ин ду симои бузург алоқае надошта бошад.

Оид ба фаъолияти адабӣ ва сиёсии Алишер Навоӣ ва ҳамкории ӯ бо Абдурахмони Ҷомӣ таҳқиқоти зиёде нашр шудааст. Абдурахмони Ҷомӣ дар «Баҳористон», «Сабҳат-ул-Аброр», «Тўҳфат-ул-Аҳрор», «Юсуф ва Зулайхо», «Хирадномаи Искандарӣ» мавқеи адабӣ ва сиёсии Алишери Навоиро хеле баланд бардошта, оид ба чигунагии равобитӣ дўстонаи байни ҳамдигар маълумот медиҳад. Алишери Навоӣ дар «Маҷолис-ун-Нафоис», «Хайрат-ул-Аброр», «Ширину Фарҳод», «Лайлию Маҷнун» ва «Садди Искандарӣ» роҷеъ ба мақоми Ҷомӣ ахбори муҳим пешкаш кардааст. Вале дар байни осори ин ду мутафаккир ягона асаре, ки равобитӣ адабии онҳо дар он ба хубӣ таҷассум гардидааст «Ҳамсат-ул-мутаҳайирин»-и Алишер Навоӣ мебошад.

Дар ҳақиқат равобитӣ адабиву фарҳангӣ рӯкни муҳими таҳкими дўстии тоҷикону ўзбекон мебошад. Боиси тазаккур аст, ки баъди ба сари қудрат омадани Президенти кунунии кишвари ҳамсоя Ҷаноби оӣ, муҳтарам Шавкат Мирзиёев яхпораҳои шахшудаи чандинсолаи ба тавқиф гузоштаи ин ду миллат об гашт ва равобитӣ дўстонаву ҳамкориҳои дуҷониба барқарор гашт, ки боиси сарфарозии мардуми халқи тоҷику ўзбек гардид ва нақши фарҳангу адабиёт дар ин раванд назаррас аст. Дар ду се соли охир шоирони муосири ду ҷониб дар васфи дўстиву рафоқатӣ шеърҳои тоза офариданд ва муғанниён бошанд ин ашъори дилписандро ба риштаи мусиқӣ кашиданд. Намунаи беҳтарини дўстӣ ин таронаи "Замон, замони мост" (Замон биздики)-ро Ҷўрабек Муродов ва Шералӣ Ҷўраев бо ду забон иҷро кардаанд:

Замон, замон- замони мо, даврон аз они мост,
Замин осмон дар дасти мо, имкон аз они мост.
Замон замон — бизнинг замон, даврон бизники,
Кўлимизда йеру осмон, имкон бизникӣ.

Дар ду давлати ба ҳам дўст фаъолияти марказҳои фарҳангии миллатҳо ба роҳ монда шудаанд. Чунончи, дар Тошкент 8-уми июни соли 1990 маркази милли-фарҳангии тоҷикон «Ориёно» таъсис дода шуд. Ҳадафи марказ рушди фарҳанг, забон, ҳифзи урфу одатҳои милли ва омӯзиши фарҳанги дигар халқҳо ба шумор меравад. Дар шаҳрҳои Қиззах, Самарқанд, Намангон, вилоятҳои Фарғона ва Сурхондарё шаҳри Чирчиқи вилояти Тошкент марказҳои фарҳангии тоҷикон фаъолият мебаранд. Айни

замон дар вилояти Бухоро маркази тоҷику форс «Офтоби Суғдиён» созмон дода шуда, ҳафтавори «Бухорои шариф» нашр мегардад [16, 42].

Намунаи дигари дӯстии халқҳои тоҷику ўзбек дар мисоли Ҷомӣ ва Навоӣ ин бунёди Боғи “Низомиддин Алишер Навоӣ” дар маркази шаҳри Душанбе ва бунёди Боғи “Абдурахмони Ҷомӣ” дар шаҳри Самарқанд мебошад.

Дӯстии Ҷомиву Навоӣ тӯли қарнҳо рамзи дӯстии абадии ду халқи бародар боқӣ мемонад. Ҷомӣ дар мавриди дӯстии халқҳоямон чунин байтҳоро пеш овардааст:

Соиле гуфт бо касе ба аҷаб:
 Бо фулонат чӣ нисбату наздик?
 Гуфт: Ў турк буду ман тоҷик,
 Лек дорем хешии наздик [7].

Ба қавли устод Айни, «Ҷомию Навоӣ дар атрофи масъалаҳои асосии замон баробар фикр карда, дар роҳи ҳалли ин масъалаҳо бо маслиҳату дастгирии якдигар баробар мубориза мебуданд». Ин андешаи устод Айниро пасон академик Муҳаммадҷони Шакурӣ идома дода, менависад: «Ба ин маънӣ дӯстию ҳамкорию Ҷомӣ ва Навоӣ аз бисёр ҷиҳат муборизаи якҷояи халқҳои тоҷику ўзбекро дар роҳи адолати иҷтимоӣ, дар роҳи идеалҳои олии ҷамъиятию эстетикӣ ифода намудааст».

Навоӣ баъд аз вафоти Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ низ лаҳзае эътиқодашро ба устодаш кам накарда, меҳру муҳаббати бепоёни хешро дар асараш «Ҷамсат-ул-мутаҳайирин», ки ба мулоқоту суҳбатҳо, мукотибаю ҳамкорию эҷодии ҳар дуяшон бахшида шудааст, беҳтарин сифатҳои Мавлоно Ҷомӣ ва дигар муосиронашро қайд намудааст. Мир Алишер Навоӣ то охири умр ҳамчун шогирди вафодор ба Мавлоно Ҷомӣ содиқ монда, ҳамеша дар осори хеш хислатҳои бузурги инсондӯстонаи пирашро ба некӣ ёд оварда, бо як меҳру муҳаббат оид ба хоксорӣ, фурутанӣ, ҳимматбаландӣ, саховатпешагӣ, хайрхоҳӣ ва дигар хислатҳои ҳамидаи ӯ ишора ва дар шеърӯ шоирӣ, фалсафаю ҳикмат, шариату тариқат забардаст будани устодашро зикр кардааст. Аз ҷумла, ҳамин сифатҳои беназири устодашро Навоӣ дар қасидаи “Тухфат-ул-афкор” возеҳ шаҳр дода, на танҳо дар пайравии ӯ дар як муддати кӯтоҳ қасидаи ҷавобия таълиф кардааст, балки беҳтарин хислатҳои Мавлоноро дар баробари дигар масъалаҳои фалсафӣ ҳаётӣ таъкид намудааст.

Ҷомиву Навоӣ асосгузори равобитаи адабии халқи тоҷику ўзбек мебошанд. Аз ин таҳқиқот бармеояд, ки ин ду халқи ҳамҷавор дар замони пешробитаи дӯстӣ дошта аз фарҳангу тамаддуни ҳамдигар боҳабар буданд. Ин дӯстиву пайвандӣ, ки то имрӯз омада расидааст барои мо зарур аст, ки арзишҳои миллии ҳамдигарро ҳифз намоем то дар асрҳои баъдӣ низ чунин дӯстиву ҳамкориҳо устувор бошад.

Вобаста ба мавзӯи матраҳшуда ҷиҳати тақвияти ҳамкориҳои адабӣ чунин пешниҳодҳо ироа мешавад:

- дар назди муассисаҳои илмӣ Тоҷикистон ва Ўзбекистон бахшҳои фарҳангиву адабӣ таъсис дода шаванд ва он бахшҳо бо маҷаллаҳои илмиву китобҳои илмӣ тозанаҳр таъмин карда шаванд.

- шартномаи ҳамкориҳои илмӣ миёни институтҳои таҳқиқотии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва Академияи миллии илмҳои Ўзбекистон ба имзо расонида шаванд;

- осори шоиру мутафаккири бузург Мир Алишер Навоӣ ва дигар шоирони ўзбек, ки ба адабиёти тоҷик робита доранд ба забони тоҷикӣ тарҷима карда шаванд;

- осори шоиру мутафаккири тоҷик Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ ва дигар шоирони тоҷик, ки ба адабиёти ўзбек робита доранд ба забони ўзбекӣ тарҷума карда шаванд.

АДАБИЁТ:

1. Абдушукури Абдусаттор. Адибони зулисонайн – мурағғибони дўстии халқҳои тоҷику ўзбек // <http://tnu.tj/index.php/tj/to-ikiston-uzbekiston-sa-ifai-nav-dar-tarikhi-munosibat-oi-muta-obilai-du-khal-i-barodar/542-adiboni-zulisonajn-mura-iboni-d-stii-khal-oi-to-iku-uzbek> (Санаи мууроҷиат: 30. 03. 2019)
2. Алиев О. Таҳкими муносиботи дўстона ё таҳаввулоте, ки бо ҳарфҳои заррин сабт хоҳанд шуд // Ҷумҳурият. – 2018. - 13 апрел.
3. Атобуллоев Ш. Баррасии муносибатҳои байнипарлумонии Тоҷикистону Ўзбекистон // Садои мардум. – 2020. - 17 сентябр.
4. Е.Э. Бертелс. “Навои и Джами”. Москва, 1965. – 236 с.
5. Ёдгор Саъдиев: «Халқи тоҷик бузург аст, зеро устод Рӯдакӣ ва Эмомалӣ Раҳмон дорад» // Минбари халқ. - 2018. - 7 март.
6. Исомитдинов Ҷ.Б. Мулоҳизаҳо роҷеъ ба равобити халқҳои тоҷику ўзбек дар соҳаи адабиёт ва санъат // <https://hgu.tj/news/media/item/149.html>.
7. Исомитдинов Ҷ.Б. Мулоҳизаҳо роҷеъ ба равобити халқҳои тоҷику ўзбек дар соҳаи адабиёт ва санъат // <https://hgu.tj/news/media/item/149.html?>
8. Каримзода К. Афзалияти таърихӣ ё тавсеаи робитаҳои дўстонаи ду халқи бародар // Ҷумҳурият. -2018. - 19 март.
9. Қутбиддин Б. Нақши ду сарвар ва дўстии чил миллион нафар // «Фараж». - 2018. – 7 март.
10. Қамарзода А. Робитаҳои адабии тоҷику ўзбек дар давраи истиқлол // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://ovozitajik.uz/news/view?id=2640>.
11. Низомӣ А. Замину осмон ёри мо гардиданд // Ҷумҳурият. – 2018. -16 август.
12. Раҳмонов Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ / Э. Раҳмонов. - Душанбе, 2001. Ҷ.3. - 512 с.
13. Раҳмонзода Абдуҷаббор. Равобити адабию фарҳангӣ – рӯкни муҳими таҳкими дўстии тоҷикон ва ўзбекон // <https://ovozitajik.uz/news/view?slug=ravobiti-adabiyu-farxangy-rukni-muximi-taxkimi-dustii-tojikon-va-uzbekon>.
14. Сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон Шавкат Мирзиёев ба Тоҷикистон // Садои мардум. -2018. – 10 март.
15. Солиҳов Р. Тоҷикон ва ўзбекон. Таърихи навини ҳамсоядорӣ // Ҷумҳурият. - 2018. – 4 апрел.
16. Ўзбекистон умумий уйимиз.–Тошкент: Ўзбекистон, 2004.–226 с.
17. Шоалифзода А. Баҳори дўстӣ. А.Шоалифзода // Ҷумҳурият. – 2018. - 16 апрел.
18. Шоислом Шомуҳаммедов. Тарҷумон: Ҷонибек Қувноқ. Таҳияи Фарзонаи Мирзо // <http://old.kmt.tj/chomi-va-navoi>
19. <http://old.kmt.tj/chomi-va-navoi>
20. <https://tg.wikipedia.org/wiki/>

**ЛИТЕРАТУРНЫЕ ОТНОШЕНИЯ ДВУХ СОСЕДНИХ НАРОДОВ НА
ПРИМЕРЕ ДЖОМИ И НАВОИ**

ЗИЁЕВ СУБХИДДИН НАСРИЕВИЧ

к.фил.н., заведующий отделом Среднего и Ближнего Востока ИИПСАЕ НАНТ.

Тел: +992 927-04-09-08. E-mail: rakesh-23@mail.ru

В данной статье рассматриваются литературные связи между Джомии и Навои. В статье рассматривается литературно-политическая деятельность Алишера Навои и его сотрудничество с Абдурахмони Джомии в «Бахористон», «Сабхат-уль-Аброр», «Тухфат-ул-Ахрор», «Юсуф и Зулейхо», «Хирадномаи Искандари». А также имеются сведения о дружеских отношениях между поэтами. Алишер Навои в «Маджолис-ун-Нафоис», «Хайрат-ул-Аброр», «Ширину Фарход», «Лейли и Меджнун» и «Садди Искандари» предоставил важную информацию о статусе Джомии. Однако среди произведений этих двух мыслителей единственным произведением, в котором хорошо отражены их литературные связи, является «Хамсат-уль-мутахаирин» Алишера Навои.

Ключевые слова: *литературные связи, таджикская литература, узбекская литература, Джомии, Навои, поэзия, дружба.*

**LITERARY RELATIONSHIPS BETWEEN TWO NEIGHBORING PEOPLES AS
SAMPLE of JOMI AND NAVOI**

ZIYOEV SUBHIDDIN NASRIEVICH

Head of Department for Middle East and Near Asia, ISPAEC NAST.

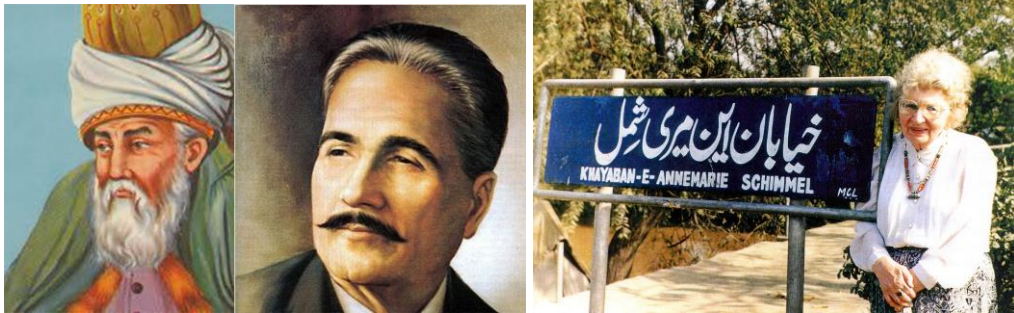
Tel: +992 927-04-09-08. E-mail: rakesh-23@mail.ru

The article analyses the literary connections between Jomi and Navoi. The article studies the literary and political activities of Alisher Navoi and his collaboration with Abdurahmoni Jomi in the view of "Bahoriston", "Sabhat-ul-Abror", "Tuhfat-ul-Ahror", "Yusuf and Zulaikho", "Khiradnoma Iskandari" accordingly.

There is also information about the friendly relations between the poets. Alisher Navoi in "Mojolis-un-Nafois", "Khairat-ul-Abror", "Shirinu Farhod", "Layliu Majnun" and "Saddi Iskandari" provided important information about Jomi's status. However, among the works of these two thinkers, the only work in which their literary relations are well reflected is "Hamsat-ul-mutahairin" of Alisher Navoi that has been mentioned in the article.

Keywords: *literary links, Tajik literature, Uzbek literature, Jomi, Navoi, poetry, friendship.*

СИПОСУ СИТОИШИ ДОНИШМАНДОНИ ҒАРБ АЗ ЗАБОНУ АДАБ ВА ИШҚУ ХУДШИНОСИИ МАВЛОНО ЧАЛОЛИДДИНИ РУМӢ ВА МУҲАММАД ИҚБОЛИ ЛОҲУРӢ



РАҲМОНОВ МИРСАИД

ходими калони илмии ИОМДОА АМИТ. Тел.: (992) 919.29.31.05.

E-mail: esrp_mirsaid@yahoo.co.uk.

Дар мақола муаллиф дар бораи мусоҳибаи ирфонии Мавлоно Чалолӣдини Румӣ ва Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ дар партави пиру мурид маълумоти илмӣ фароҳам меоварад. Зинми он, муаллиф тамҷиду таъсирпазироии олимони ғарбиро аз ин ду донишманди ҷаҳони шарқ ба тасвир кашида, дилбохтагиву шефтагии онҳоро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ҳамин тавр, муаллифи мақола андешаву назарҳои донишмандони ғарбу шарқро оиди ҳадамоти илмиву адабии Мавлоно ва Иқбол дар рушди забону адаби тоҷикӣ-форсӣ муҳим арзёбӣ карда, омӯзиши осору афкори онҳоро дар фуруғи адабиёту фарҳанг, дипломатияи мардумӣ ва дӯстии халқиятҳо зарӯр медонад.

Калидвожаҳо: ирфон, ишқ, худшиносӣ, пиру мурид, ғарбу шарқ, олим, забону адабиёт, таъсирпазирӣ, тамҷид.

Ҷаҳонро бояд ба чашми хирад нигарист то аз ҳақиқату каромати он хубтар огаҳӣ пайдо кард. Ин буд, ки донишманд ва файласуфи шарқ Муҳаммад Иқбол аввалин маротиба дар замони таълимоташ дар Англия ва Олмон аз чашмаи сафои забони фораму ширини тоҷикӣ-форсӣ нуши чон карда, аз ҳақиқату воқеияти ҳаёти башар огаҳӣ паёдо кард, ки акнун метавонад андешаҳои озодаи ободу ором ба шунавадагонаш расонад. Ҳамин забони фасиху форам буд, ки ӯ тавонист ба дилдода ва дӯсти адабу ишқу маърифат ва устоду роҳнамои фозилу фарзонаи худ соҳиби Маснавии Маънавиро пайдо карду шефтаи ӯ гашт. Бо камали ифтихор ӯ ёди Мавлоно карда, чунин изҳор менамояд:

Нуктаҳо аз Пири Рум омӯхтам,

Хушро дар роҳи ӯ восӯхтам.

Ҳамин тариқ, тавассути ҳамин забони ширину шеърӣ аз ҳақиқати олами ғарб огаҳӣ пайдо карду воқеияти зиндагӣ мардумони онҷоро шинохт.

Ҳамин буд, ки ҳидоятҳову роҳнамоҳои Мавлонои Румӣ ба дилу андешаи Муҳаммад Иқбол таъсир расонида, ӯро ба сӯи ҷустуҷӯи ҳақиқат равона кард. Ӯ Мавлоно Румро чун пири хирад пазируфта, ҳудаширо муриди вай эълон кард. Ҳамин тавр, достони пиру муриди Иқбол суруда шуд ва асарҳои машҳураш зери номи “Асрори худӣ” ва “Румузи беҳудӣ” рӯй коғаз омад. Иқбол ҳамеша даъват бар он дорад, ки инсон

сараввал ба шиноҳти нафси худ ва ислоҳи нуқсу заъфи он майл намояд. Худшиносӣ дар таълимоти мутафаккир мавқеи намоён дорад ва ӯ ин маъниро бо истилоҳи «худӣ» баён месозад.

Бо чунин эҷодиёт ӯ ба башарият хитоб мекунад, ки худшиносӣ унсур асосии чомае буда, дарки дурусти он заминасози ободии ҳар як миллату халқиятҳо мебошад ва ба қавли устоди маънавии Муҳаммад Иқбол Мавлоноӣ Рум:

Чаҳд кун дар беҳудӣ худро биёб,
Зудтар, валлоҳу аълам биссаваб.

Дертар Муҳаммад Иқбол андешаҳояшро оид ба ҳақиқати ҳаёти мардумони Ғарб дар асари “Паёми машрик” дар ҷавоб ба шоир ва файласуфи олмонӣ Гёте ин тавр баён мекунад:

То маро рамзи ҳаёт омӯхтанд,
Оташе дар пайкарам афрӯхтанд.
Як навои синаттоб овардаам,
Ишқро аҳди шабоб овардаам.
Пири мағриб шоири олмонавӣ,
Он қатили шеваҳои паҳлавӣ. [1,203]

Муҳаммад Иқбол таъкид менамояд, ки файласуфи олмонӣ низ шефтаи адабу забони тоҷикӣ-форсӣ буду андешаҳояшро бештар дар партави он баён карда, шефтаи шеваҳои он гардида буд. Ҳамин буд, ки Муҳаммад Иқбол дар ҷавобаш аз ҳақиқати тамаддуну адаби Шарқ огоҳӣ медихад ва ба қавли худи ӯ:

Дар ҷавобаш гуфтаам пайғоми шарқ,
Моҳтобе рехтам бар шоми шарқ. [1,203]

Бояд зикр кард, ки дар ҳақиқат Муҳаммад Иқбол дар партави пири худ Мавлоноӣ Рум андешаҳояшро комилу пухта гардониду Ғарбро ҳам аз ҳақиқати он огоҳ сохт. Дар воқеъ Маснавии Мавлоноӣ Рум оиннамои равшаннамо барои башарият мебошад, ки моҳияти он то ҳол дар замири инсонҳо боқӣ мондааст.

Нависанда Хоҷа Ирфонӣ дар китобаш зери унвони “Гуфтаҳои Румиву Иқбол” [3] овардааст, ки профессори ғарбӣ ва яке аз аввалин муфассирони забону адабиёти тоҷикӣ-форсӣ Броун Мавлоноӣ Румро аз шоирони сӯфии барҷаста ва китоби Маснавии онро аз беҳтарин дастоварҳои шеърӣ ҳама вақту замон медонад.

Ҳамин тавр, донишманди маъруфи Аврупо Николсон китоби Маснавию ягона дурнамои абадии ҳар даври замон мепиндорад [4]. Донишманди дигар Арберӣ Мавлоноро аз бузургоне медонад, ки тавассути шеърӯ адаб каромати шарофати инсониятро дар тамоми шарқу ғарб ғанӣ гардонид [5]. Ҳамин тариқ, Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ ва аллома Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ ду орифу мутафаккири барҷастаи ҷаҳони Шарқ, шахсиятҳои ҳастанд, ки мавриди тавачҷуҳ ва алоқаи хоси профессор Аннемари Шиммел (1922-2003) қарор гирифтаанд [6]. Профессор Шиммел яке аз устодони моҳир дар бахши мутолиоти “Мавлавишиносӣ” ва “Иқболшиносӣ” шинохта шуда, чанд асари муҳиме аз осори манзум ва мансури ин ду шахсияти фозилу фарзонаро ба забонҳои олмонӣ, англисӣ ва туркӣ тарҷума намудааст. Яке аз китоби муҳими Шиммел дар бораи Мавлоно китоби “Шукуҳи Шамс” (The Triumphal Sun) аст, ки сайре дар осор ва афкори Мавлоноӣ, дертар ба ҳиммати Ҳасани Лоҳутӣ бо муқаддимаи Ҷалолиддини Оштиёнӣ ба забони форсӣ тарҷума гардидааст.

Ҳамин тавр, Аннемари Шиммел (тав.1922-ваф.2003) аз бохтагони ашъори Мавлоноӣ Иқбол буд, ки солиёни дароз дар омӯзишу дарки онҳо бедорхобиҳо кашид. Қадру манзалати ӯро донишманди тоҷик-иқболшинос Абдуллоҷон Ғаффоров дар таҳқиқоти илмии худ “Муҳаммад Иқбол”, арзёбӣ карда, чунин ёдоварӣ кардааст: “Профессор Аннемари Шиммел

оиди Иқбол ва баъзе чихатҳои афкори фалсафӣ ва иҷтимоию сиёсии ӯ мақолаҳои таҳқиқотӣ навиштааст” [7, с.29]. Муҳим онаст, ки Аннемари Шиммел- шарқшиноси олмонӣ тавонист дар тӯли ҳаёти худ беш аз 100 асарҳои илмӣ бо забонҳои гуногун эҷод кунад, ки муҳимтарини он “Боли Цабраил. Омӯзиши ғояҳои динии Муҳаммад Иқбол”, мебошад, ки дар соли 1963 нашр гардид.

Ҳиндшиноси тоҷик профессор Ҳабибуло Рачабов дар китоби тозанашираш зери унвони “Муҳаммад Иқбол-шоири абадзанда” (Душанбе. “Эрграф”, 2019, -180 с.) матлабе оид ба саҳми Аннемари Шиммел дар омӯзиши Муҳаммад Иқбол навишта, чунин ёдоварӣ мекунад: “Боли Цабраил. Омӯзиши ғояҳои динии Муҳаммад Иқбол” дар солҳои 1947-1981 аз беҳтарин асари таҳқиқотӣ дар микёси ҷаҳонӣ бахшида ба иқболшиносӣ доништа шудааст, ки бори охир соли 2000-ум дар шаҳри Лоҳури Покистон бо ташаббуси Академияи Иқбол бо забони англисӣ бознашр шуд [8].

Хулоса, Аннемари Шиммел бо чунин таҳқиқоти олий ва нодирӣ худ тавонист, роҳро барои дарки дурусти осори Мавлоно ва Иқбол боз намояд.

Аз нахустин тарҷумаҳои манзуми ӯ ба забони олмонӣ китоби “Ҷовиднома” -и Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ бо муқаддимае аз Хирмон Хиссе аст, ки шомили зиндагинома ва пажӯҳиш дар осор ва андешаи иҷтимоӣ ва сиёсӣ ва динии Муҳаммад Иқбол нақл мекунад.

Бешак, Муҳаммад Иқбол ҳаёту эҷодиёти донишмандони ғарб аз ҷумла Кант, Бергсон, Гёте, Шопенхевеер ва дигаронро хело хуб омӯхт, вале Маснавии Маънавии Мавлонои Румӣ ӯро аз ҳақиқат бештар огоҳӣ бахшид, ки дар натиҷаи он тавонист ҳақиқати ҳаёт ва воқеияти мақсаду мароими башариятро бо забони фораму зебо баён кунад.

Бояд қайд кард, ки ӯ аз аввалин олимони шарқ аст, ки ба мисли Николсон чун беҳтарин муфассир ва шорехи китоби Маснавии Мавлонои Румӣ буда, онро бо дилу дида омӯхта, ҳақиқату асолаташро ба дигарон омӯзонд.

Бо муотилиа осори ӯ хонанда метавонад аз ҳақиқати он дар шеърҳову мусоҳибаи ихтисосии пиру муриди Муҳаммад Иқбол дарк намояд, ки бо забони ноби тоҷикӣ-форсӣ онро тафсиру ташриҳ намудааст ва ба қавли худӣ ӯ:

Гӯфт, Румӣ хезу гоме пеш ниҳ,
Давлати бедорро аз каф мадеҳ.
Ботинаш аз зоҳир ӯ хуштар аст,
Дар қафори ӯ ҷаҳони дигар аст.
Ҳар чӣ пеш ояд, туро ай марди хӯш,
Гир андар ҳалқаҳои чашму гӯш.
Чашм агар биност, ҳар шай диданист,
Дар тарозуи ниғаҳ санчиданист. (1, с.318)

Ҳамин ҳақиқат ва сирре буд, ки Муҳаммад Иқбол тавассути ҳамин мусоҳиба бо пири худ Мавлонои Рум роҳи ишқу маърифатро дарк карду онро ба башарият низ ошкору фаҳмо чунин баён намуд:

Зиндагиро шаръу ойин аст ишқ,
Асли таҳзиб аст дин, в-ин аст ишқ.
Ва ё дар идома мегӯяд:
Дин нагардад пухта бе одоби ишқ,
Дин бигир аз сӯҳбати арбоби ишқ. (1, с.362)

Хулоса, замон, макон ва ҳаёту мамот миёни Мавлонои Рум ва Муҳаммад Иқбол хело фарқ мекард, ҳар ду аз ҳам тақрибан 6 аср ҷудо буданд. Он яке дар соли 1207 дар Балх таваллуд шуда, 17-уми декабри соли 1273 дар шаҳри Куниаи Туркия вафот мекунад [9, с.59-

60] ва дигарӣ 9-уми ноябри соли 1877 дар шаҳри Сиёлкути Покистон таваллуд шуда, соли 1938 дар шаҳри Лоҳури инчо олами ҳастиро падрӯд мегӯяд [10].

Аммо ӯ воқеияти ҳаётро аз пири Румӣ омӯхту мадрак ва дараҷаи инсони комил буданро дарёфт кард ва асосу асолати онро ба тамоми башарият эълон кард ва ба қавли худи ӯ:

Дар ҷаҳон равшантар аз хуршед шав,
Соҳиби тобонии ҷовид шав. (Куллиёти Иқболи Лоҳурӣ)

Ва ё ба андешаи Мавлонои Рум бояд дӯст аз дӯст дар дила кина нагирад ва ғаразҳои шуму нопокро аз дили биронаду қадри якдигарро бидонад:

Биё, то қадри якдигар бидонем,
Ки то ногаҳ зи якдигар намонем. (Чалолиддини Румӣ)

Дар ниҳоят бояд таъкид кард, ки ҳар дуи ин мардони бузург дар таърихи фарҳангу адаби тоҷику форс мақому манзалати воло дошта, дар рушди забону адабиёт ва тамаддуни башарӣ саҳм гӯзоштанд. Ҳанӯз, осорашон миёни ҳамаи миллату халқиятҳои ҷаҳон ва хусусан, Шарқу Ғарб шуҳрату манзалати хос пайдо карда, онҳоро ба чашми хирад нигариста, эҳтирому қадриносии мекунанд.

Бояд зикр кард, ки Муҳаммад Иқбол (1877-1938) яке аз бузургтарин шоирони Ҳинду Покистони садаи бист, ва аз маҳбубтарин гӯяндагони шеър миёни форсии тоҷикӣ мебошад. Ягона китоби гулчини ӯ соли 1966 вироштаи шодравон Мирсаид Миршакар бо номи «Паёми Машрик» дар Тоҷикистон чоп шуда буд. Сипас баъд аз дувоздаҳ сол бо кӯшиши А. Ғаффоров нашри мукамалтари осори шоир бо номи «Садои Машрик» чоп шуд. Дар ниҳоят соли 2008 пас аз 30 сол, бо саъю эҳтимоми яке аз донишмандони тоҷик Қиёмиддин Сатторзода «Куллиёти Форсӣ» [13] ба хати кириллик баргардон ва пешкаши хонандагони тоҷик гардид. Илова аз он ҳамасола дар санаҳои 30-уми сентябр ва 9-уми ноябр дар Тоҷикистон рӯзи Мавлоно ва Иқбол баргӯзор мегардад, ки заминаи хубест дар омӯзиши осори ин бузургони илму адаби тоҷику форс чун неруи нарм дар нигоҳдории пайванди башарӣ боқӣ мемонад.

АДАБИЁТ:

1. Куллиёти Иқболи Лоҳурӣ, Эрон. Интишороти Илҳом. 1386.-с.512
2. Ҳамончо, сафҳаи 203
3. Dr. Khawaja Abdulhamid Irfani. The sayings of Rumi and Iqbal (Adam publishers and distributors, New Delhi).
4. Reynold A. Nicholson, Rumi: Poet and Mystic (Oxford: One world,1998) pp.17-26.
5. Hu, The Sufi Way a journal of the Rumi foundation, volume 3, India
6. http://www.naghed.net/Maghale_ha/Schimmel_farzane.htm
7. Ғаффоров А. Муҳаммад Иқбол, Душанбе, 1977, с.29.
8. Аннемари Шиммел. Боли Ҷабраил. Омӯзиши ғояҳои динии Муҳаммад Иқбол. Лоҳур, 2000.
9. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 9, Душанбе, Маориф, 2014.-саҳ.59-60.
10. Ҳабибулло Раҷабов, Муҳаммад Иқбол-шоири абадзанда. Душанбе, Эр-граф, 2019,-180 саҳ.
11. Andrew Harvey, The way of passion: A celebration of Rumi (Souvenir press)
12. Seminar papers (8-12 may 2007/. Istanbul, Turkey).
13. <https://allinweb.ru/adabiyot/25891/>

**БАЛАГОДАРНОСТЬ И ХВАЛЕБНЫЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ ЗАПАДНЫХ УЧЁНЫХ О
ЯЗЫКЕ, ЛИТЕРАТУРЕ, ЛЮБВИ И САМОСОЗНАНИИ РУМИ И
МУХАММАДИКБОЛА ЛОХУРИ**

РАХМОНОВ МИРСАИД

старший научный сотрудник ИИПСАЕ НАНТ. Тел.: (992) 919.29.31.05.

E-mail: esrp_mirsaid@yahoo.co.uk.

В статье автор предоставляет научную информацию о мистическом интервью Мавлоно Джалолиддина Руми и Мухаммада Икболи Лохури в свете преклонного возраста. По его словам, автор описывает восхищение и влияние западных ученых на этих двух ученых восточного мира, а также обсуждает их любовь и привязанность.

Таким образом, автор статьи рассматривает взгляды западных и восточных ученых на научные и литературные заслуги Мавлоно и Икбола, важные в развитии таджикско-персидского языка и литературы, и считает необходимым изучить их труды и идеи в свет литературы и культуры, народной дипломатии и дружбы.

Ключевые слова: мистицизм, любовь, самопознание, пир и мурид, запад и восток, ученый, язык и литература, влияние, восхваление.

**THANKS AND PRAISE OF WESTERN SCHOLARS FOR THE LANGUAGE,
LITERATURE, LOVE AND SELF-KNOWLEDGE OF MAVLONO JALOLIDDINI RUMI
AND MUHAMMAD IQBOL LOHURI**

RAKHMONOV MIRSAID

senior researcher of the ISPAEC NAST. Tel.: (992) 919.29.31.05.

E-mail: esrp_mirsaid@yahoo.co.uk.

In the article, the author provides scientific information about the mystical interview of Mavloni Jaloliddin Rumi and Muhammad Iqboli Lokhuri in the light of old age. According to him, the author describes the admiration and influence of Western scholars on these two scholars of the Eastern world, and also discusses their love and affection.

Thus, the author of the article examines the views of Western and Eastern scientists on the scientific and literary merits of Mavloni and Iqbol, important in the development of the Tajik-Persian language and literature, and considers it necessary to study their works and ideas in the light of literature and culture, public diplomacy and friendship.

Keywords: mysticism, love, self-knowledge, piri murid, west and east, scientist, language and literature, influence, praise.

БОБОҶОН ҒАҒУРОВ ВА ҲИНДШИНОСӢ

ДУШАНБИЕВА НИГИНА

ходими илмии шӯъбаи Осиеи Чанубу Шарқии ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734025, ш.

Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел: (+992) 935170401. Е-майл: bomijahon@mail.ru.

Бобоҷон Ғафуров ходими барҷастаи илмию сиёсӣ на фақат дар Тоҷикистон, балки дар тамоми ҷаҳон шӯҳратманд аст. Ғафуров дар инкишофи шарқшиносии даврони шӯравӣ саҳми зиёд гузоштааст. Хизмати вай инчунин дар вусъати соҳаи ҳиндиносӣ баръало намоён аст.

Барои хизматҳои бепоёнаш дар ривоҷу равнақи муносибатҳои дӯстона Ҳукумати Ҳиндустон Бобоҷон Ғафуровро бо мукофоти байналхалқии ба номи Ҷавоҳирлаъл Неҳру сарфароз гардонд.

Калидвожаҳо: ҳиндиносӣ, ҳамкориҳо, илм, фарҳанг, Тоҷикистон, Ҳиндустон, муносибат, дӯстӣ, сиёсат.

Бобоҷон Ғафуров ходими барҷастаи илмию давлатӣ дар тамоми дунё машҳур буда, дар илми тоҷик саҳми калон гузоштааст.

Китоба безаволи ӯ «Тоҷикон», ки бори нахуст дар соли 1972 дар Маскав ба чоп расид яке аз беҳтарин офаридаҳои мебошад, ки дар бораи таърихи як миллати бузург маълумоти бою ғанӣ дода, дар тамоми ҷаҳон маълуму машҳур аст. Ин китоб дар илми таърихи ҷаҳон яке аз асарҳои бонуфузу барҷаста боқӣ мемонад. Китоби «Тоҷикон» бо дигар забонҳои хориҷӣ низ тарҷума ва нашр шуда, инчунин дар Афғонистон ва Эрон ба табъ расидааст.

Бобоҷон Ғафуров дар таърихи ташаккули илму адаби тоҷик саҳми бузург гузошта, номи ин олими барҷаста дар ҳақ давру замон аз хотираи мардум фаромӯш нахоҳад шуд. Ӯ бо осори гаронбаҳо ва ғояҳои инсонпарваронаи худ дар инкишофи тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми сазовор гузоштааст. Ходими номдори давлатию сиёсӣ, Қаҳрамони Тоҷикистон Бобоҷон Ғафуров тамоми ҳаёт ва фаъолияти худро ба омӯзиши таърихи миллати тоҷик ва таърихи дигар халқҳои ҷаҳон, махсусан мардуми Шарқ бахшидааст. Вай солҳои тӯлонӣ таъриху тамаддуни мардуми машриқзаминро омӯхта, инчунин дар илми шарқшиносӣ корҳои зиёдеро ба анҷом расонда, яке аз беҳтарин шарқшиносони ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

Дар муқаддимаи китоби «Тоҷикон» академик Бобоҷон Ғафуров чунин навиштааст: «Омӯзиши таърихи халқи тоҷик барои фаҳмидани сарчашмаҳои робитаҳои анъанавии халқҳои Осиёи Марказӣ кӯмак мекунад ... Беҳтарин арзишҳои маънавию моддии фарҳангӣ ки дар тӯли ҳазорсолаҳои амалияи ҷамъиятию таърихии инсоният офарида шудааст, самараи фаъолияти моддӣ, илмӣ ва бадеии инсоният, донишҳои пешрафта, назарияҳо ва шаклҳои тафаккури созанда, яъне мероси фарҳангӣ ба маънои васеътарини ҷомеашиносии ин мафҳум, воситаи тавоноии ба куллӣ дигаргун сохтани ҷамъияти имрӯза мемонанд. Аз ин ҷост, ки мо ба омӯхтани амалӣ ва аз нав дида баромадани гузаштаи бойтарини таърихии халқҳо рӯ оварда, гӯё мо ба манфиати прогресси ҷамъиятӣ ва ташаккули ҳамаҷиғии шахсӣ торафт бештар қувваи маънавий мегирем [1, с.5].»

Ҳамин тариқ, Бобоҷон Ғафуров гузаштаи халқҳоро омӯхта, дар дар роҳи ба ҳам наздику ошно намудани тамаддуни халқҳои Шарқу Ғарб саҳми арзанда гузоштааст. Хизмати Бобоҷон Ғафуров инчунин дар интишори силсилаи осори хаттӣ халқҳои Шарқ хеле назаррас аст. Бобоҷон Ғафуров дар соли 1956 директори Институти шарқшиносии Академияи фанҳои Россия - калонтарин маркази Иттиҳоди Шӯравӣ, ки кишварҳо ва халқҳои Осиё ва Африкаи Шимолиро меомӯхт, таъин шуда буд. Саҳми олим дар рушди Институти шарқшиносии Москва хеле арзанда буд. Барои ба ин

мансаб соҳиб шудан махсусан дар даврони Шуравӣ кори осон набуд. Шарқшиносӣ дар такмил додани муносибатҳои байналмиллалӣ нақши муҳим мебозид. Бинобар ин, сардори чунин муассисаи муҳим шахсе буда метавонист, ки на танҳо олиму доно, балки бояд дорои дипломатияи баланд ва пуртаҷрибаю кордида шуда метавонист. Бобоҷон Ғафуров ҳамчун олими дурандеш таърихи гузаштаи халққоро омӯхта, кӯшиш мекард, ки мардуми Шарқу Ғарбро ба дӯстӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ даъват намояд.

Махсусан қайд кардан лозим аст, ки дар вазифаи директори Институти шарқшиносии Академияи фанҳои Иттиҳоди Шуравӣ қобилияти Ғафуров ҳамчун ташкилотчии илм равшану баръало намудор шуд. Қобилияти ташкилотчигиаш ва саводу маърифаташ ба он мусоидат намуд, ки дар ибтидои солҳои 60-ум Институти шарқшиносӣ ба калонтарин муассисаи шарқшиносии ҷаҳон табдил ёфт. Маълум буд, ки барои тайёр кардани мутахассисони равияҳои нави илмие, ки Б. Ғафуров ба нақша гирифта буд, пойгоҳи мустақкам ташкил кардан лозим меомад. Аз ҷумла, доир ба давлатҳои нави аз мустамлика раҳо ёфтаву ба доираи таҳқиқот воридшуда, равияҳои илмии иқтисодиёт, сотсиология, сиёсатшиносӣ, забоншиносӣ ва ғайра на танҳо барои ҳуди институт, инчунин, барои дигар марказҳои шарқшиносии Иттиҳоди Шӯравӣ мутахассисони соҳавӣ тайёр кардан зарур буд.

Аз ин рӯ, Б. Ғафуров барои зиёд намудани теъдоди аспирантон чораҷӯӣ намуда, бо роҳҳои гуногун, аз ҷумла бо роҳи машварат бо мутасаддиёни банақшагирӣ ва маблағгузориҳои давлатӣ дар як муддати кӯтоҳ теъдоди қабул ба аспирантураро зиёд намуд.

Ҳуди олим доир ба ин масъала дар мақолааш “О перспективах развития советского востоковедения” дар соли 1957 менависад, “Ҳарчӣ зудтар мактаби илмӣ ташкил карда шавад, ки дар он олимони барҷаста фаъолият кунанд, ба онҳо ҷавонони қобилиятнок вобаста карда шуда, таҷриба ва тарзи корбариашонро оид ба омӯзиши таъриху филологияи Шарқ омӯзанд [2, с.9].

Саҳми Б. Ғафуров дар вусъат ва мустақкам намудани муносибатҳои байналхалқии шарқшиносони шӯравӣ калон аст. Дар тӯли дар вазифаи директори Институти шарқшиносӣ будан вай гузарондани як қатор конфронсҳои байналхалқии шарқшиносони ҷаҳонро пешниҳод намуд, ки онҳо бомуваффақият гузаронда шуда, дар онҳо олимону донишмандони кишварҳои гуногун иштирок намуданд.

Майлу рағбати Бобоҷон Ғафуров махсусан ба Ҳиндустон хеле зиёд буд. Ҳанӯз аз солҳои даврони шӯравӣ олимони тоҷикро сарзамини афсонавии Ҳинд ба худ ҷалб карда буд. Бобоҷон Ғафуров яке аз аввалин донишмандоне буд, ки дар бораи Ҳиндустон навиштааст. Мақолаи вай “Таъсири Ҳиндустон ба ташаккули тафаккури иҷтимоии халқҳои Осиёи Марказӣ” дар бораи таъсири фалсафаи ҳиндӣ ба тафаккури инсон ва муносибатҳои халқҳои Осиёи Марказӣ ва Ҳиндустон маълумот медиҳад. Вай инчунин дар нашри корҳои илмию мақолаҳои олимону донишмандони Ҳиндустон ба монанди нашри китоби Ҳумоюни Кабир “Фарҳанги Ҳинд” (1963), маҷмӯи мақолаҳои “Ақидаҳои Ҷавохирлаъл Неҳру” (1973), Индира Гандӣ “Мақолаҳо, баромадҳо ва мусоҳибаҳо”, шеърҳои Голиб ва дигарҳо саҳми калон дошт [7, с.3].

Ғафуров ба фондҳои китобхонаҳою сарчашмаҳои Дехлӣ, Алигарҳ, Патна, Ҳайдаробод, Рампура рафта, бисёр чизҳои навро таҳқиқу мутолиа карда, баъдтар мақолаҳои зиёди ҷолибро навиштааст. Таҳқиқот ва баромадҳои вай доир ба фарзандони машҳури Ҳиндустон Маҳатма Гандӣ, Амир Хусрави Дехлавӣ, Муҳаммад

Иқбол, Мирзо Ғолиб ва дигарон намунаҳое мебошанд, ки ҳам дар илми Тоҷикистон ва ҳам Ҳиндустон беназиранд ва дар тамаддуни ва густариши равобити илмиву фарҳангии Тоҷикистон бо Ҳиндустон мусоидат намудаанд. Бо ташаббуси бевоситаи Бобоҷон Ғафуров дар соли 1969 конфронси байналхалқӣ таҳти унвони “Таърихи ташаккули ақидаҳои иҷтимоии мардуми Осиёи Марказӣ”, дар шаҳри Деҳлӣ баргузор шуд, ки дар он намояндагони тоҷик низ иштирок ва суҳанронӣ карданд.

Дар қорҳои илмии Б. Ғафуров инчунин хислатҳои шахсиаш ва дӯстӣ бо мардуми кишвари Ҳиндустон, ба монанди собиқ Вазири маорифи Ҳиндустон, доктор Ҳумоюни Кабир, собиқ сафири Ҳиндустон дар Иттиҳоди Шӯравӣ профессор Саид Нурул Ҳасан ва дигарон нақши муҳим бозидаанд.

Барои ҳамин ҳам, ба ин дӯсти самимии Ҳиндустон як қатор олимони китобу мақолаҳо бахшидаанд ва то ҳоло дар Ҳиндустон ӯро бо як ҳурмату самимияти хос ба ёд меоранд. Олими машҳури Ҳиндустон Шашӣ Бҳушан соли 1977 китобро бо забони англисӣ бо номи “Академик Бобоҷон Ғафуров”, ки дар он дар бораи ҳаёт ва фаъолияти дӯсти наздики Ҳиндустон Бобоҷон Ғафуров маълумот медиҳад, нашр кард. Дар ин китобаш Шашӣ Бҳушан маълумотҳои хеле аҷибро дар бораи сафарҳои Бобоҷон Ғафуров ба Ҳиндустон ва дар бораи дӯстии ӯ бо олимони ҳинд медиҳад. Инчунин бахшида ба 90-солагии зодрӯзи академик Бобоҷон Ғафуров дар шаҳри Деҳли Ҳиндустон дар таърихи 28-29 июли соли 1999 конфронси байналмиллалӣ баргузор гардид, ки дар он олимону донишмандони кишварҳои гуногун иштирок ва суҳанронӣ доштанд. Дар мавриди ин конфронс Девендра Каушик профессори омӯзиши масъалаҳои Осиёи Марказӣ дар Маркази пажӯҳишҳои байналмиллалӣ Донишгоҳи ба номи Чавохирлаъл Нехру дар Деҳлӣ ва раиси Пажӯҳишгоҳи омӯзиши Осиёи ба номи Аллома Мавлоно Абул Калом Озод дар Калкатта як мусоҳибаи хеле ҷолибро баргузор кард. Профессор Каушик дар конфронси дар Бонн баргузоргардида, 21-уми апрели соли 1999 баромад карда, дар мусоҳиба, ки аз аз ҷониби Марк Бурдман ва Дин Андромидас рӯзи 10 - уми август баргузор шуд, чунин қайд кард: ин конфронс рӯзҳои 28-29 июл дар Ҳиндустон дар шаҳри Деҳлӣ ба 90-солагии зодрӯзи академик Бобоҷон Ғафуров, собиқ директори Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии Маскав бахшида мешавад. Бобоҷон Ғафуров барои таҳкими равобити фарҳангӣ ва илмии Иттиҳоди Шӯравӣ бо Ҳиндустон бисёр кор кардааст ва ӯ аввалин осийё буд, ки директори Донишкадаи бонуфузи шарқшиносӣ шуд, ки ҳоло ин пажӯҳишгоҳ 200 сол дорад [8].

Чуноне ки дар боло қайд гардид, Бобоҷон Ғафуров дар омӯхтани тамаддуни мардуми Шарқ ва тариқи он ба ҳам наздик кардани халқу миллатҳо саҳми бепоён дорад. Саҳми Ғафуров махсусан дар баррасии таърих, адабиёт ва фарҳанги Ҳиндустон бебаҳост.

Бобоҷон Ғафуров олим ва арбоби сиёсӣ дар назди олимони ватанӣ ва хориҷӣ дорои шӯҳрати калон буд. Ҳукумати Ҳиндустон ба ҳиссаи Бобоҷон Ғафуров дар инкишофи илми ҳиндшиносӣ ва ҳамкориҳои илмии Ҳиндустону Иттиҳоди Шӯравӣ баҳои баланд дод ва вай дар соли 1963 ба унвони аввалин Лауреати мукофоти байналхалқии ба номи Чавохирлаъл Нехру сарфароз гардид.

Дар соли 1970 бошад, Бобоҷон Ғафуров соҳиби унвони доктори фахрии Донишгоҳи Мусулмонии Алигарҳ мегардад [5, с.44].

Дар навбати худ тариқи кӯшишҳои Ғафуров олимони ҳинд низ ба таҳқиқотҳои донишмандони тоҷик тавачҷӯҳӣ махсус зоҳир намуда, ба Тоҷикистон сафарҳои корӣ

анҷом доданд. Дар соли 1976 таърихшиноси Ҳиндустон профессори Донишгоҳи Калкатта, Ашок Кумар Гҳош ба Тоҷикистон омад ва дар Институти таърихи АИ Тоҷикистон кор кард. Якҷанд маротиба профессори Донишгоҳи Алигарҳ Мансура Ҳайдар ва дигар олимону донишмандон ба Тоҷикистон бо сафарҳои корӣ ташриф оварданд.

Бобоҷон Ғафуров шарқшиноси беҳтарин буд, ки илми шӯравиро ба сатҳи нав бароварда, тасавури ҷомеаи ҷаҳониро нисбат ба Тоҷикистон ва тоҷикон тағйир дод.

Ғафуров муаллифи зиёда аз 300 асари илмӣ оид ба масъалаҳои ҳаракати озодихоҳии халқҳои Осиё ва Африқо мебошад. [3, с.6].

Бобоҷон Ғафуров мероси ғании илмию оммавӣ, таърихӣ, фарҳангӣ ва ҷамъиятию сиёсиро боқӣ гузошта, асарҳои илмӣ вай дар бисёр маҷаллаҳо ва китобҳо нашр гардида, ба бисёр забонҳои халқҳои ҷаҳон тарҷума шудаанд.

Ба Бобоҷон Ғафуров олим, сиёсатмадор, муборизи сулҳу озодӣ ва намоёндаи арзандаи халқи тоҷик тадқиқотҳои сершумори олимони ватанию хориҷӣ ба монанди С.Айнӣ, М. Турсунзода, А.Мухтаров, Ш.Шарифов, М. Шаҳобова, Б.А.Литвинский, А.Ф.Журавлева, Н. Халфин, М. Хазанов, О. Каримзода, И. Каримова, А.М.Пулотов, А.Турсунов, С. Абдуллоев, У. Ғафуров ва бисёр дигарон бахшида шудаанд. Вай дар соҳаҳои гуногуни илму фарҳанг, сиёсат, таърих, адабиёт ва санъат саҳми пурарзиш гузошта, бо осори пурқимати худ машҳури ҷаҳон шудааст.

Доктори илмҳои тиб, профессор А.М.Пулотов дар китоби ёддоштҳои «Академик Ғафуров ифтихори миллат, машъали дониш аст» қайд мекунад: “Истеъдоди бузурги тадқиқотчӣ, обрӯи ходими давлатӣ, интернационалист ва муборизи барҷастаи сулҳ ба ӯ ҳамфикрии бузурги миллионҳо нафар одамонро овард; дар тамоми гушаю канорҳои рӯи замин. Кори академик Бобоҷон Ғафуров, бешубҳа, аҳамияти умумиҷаҳонӣ ва сиёсӣ дорад” [4, с.4].

Дар паёми худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин конференсияи байналхалқӣ, ки бахшида ба 90 – умин солгарди Бобоҷон Ғафуров, ки дар Ҳиндустон дар шаҳри Деҳлӣ дар соли 1999 баргузор гардида буд чунин қайд кардааст: “Мо аз муносибатҳои дӯстонаи байни Тоҷикистон ва Ҳиндустон шодем ва самарай имрӯзаи муносибатҳои дутарафаро натиҷаи таҳқиқот ва фаъолияти ҷамъиятии академик Бобоҷон Ғафуров мефаҳмем [8, с.3].

Асарҳои илмӣ академик Бобоҷон Ғафуров аҳамияти ҷамъиятию сиёсӣ дошта машҳури ҷаҳонӣ гардидаанд.

Азбаски Ҳиндустону Тоҷикистон дар тӯли қарнҳо ба ҳам дӯсту наздик буданд ва ҳамеша равобити дӯстона доштанд, месазад, ки китоби “Тоҷикон”- и Бобоҷон Ғафуров, ки бо якҷанд забони хориҷӣ тарҷума шудааст, ба забони ҳиндӣ низ тарҷума шавад.

Ҳамин тариқ, Бобоҷон Ғафуров олим, шарқшинос ва ходими барҷастаи давлатӣ дар раванд ва ташаккули ҳиндшиносӣ хизматҳои шоиста карда, дар ба ҳам наздик овардани халқҳои Тоҷикистону Ҳиндустон саҳми калон гузоштааст.

АДАБИЁТ:

1. Ғафуров Б.Г. "Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история" Книга первая. Издание второе. - Душанбе: «Ирфон», 1989.- Кн 1.- С.384.

2. Гафуров Б.Г. О перспективах развития советского востоковедения. Восток №3, 1957.
3. Журавлёва А.Ф. К 90-летию Бободжона Гафуровича Гафурова. 1998, № 4-6 стр.6-12.
4. Пулатов. А.М. Академик Гафуров - гордость нации, факел знания. - Душанбе, «Ирфон», 1998-46 с.4.
5. Хазанов, А.М. Мне посчастливилось их знать (из воспоминаний востоковеда) / А.М. Хазанов // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Всеобщая история, 2013, №4 .С. 41-53.
6. Шаҳобова М. Великий востоковед. Маориф ва маданият, 25 январ, 1979.
7. B.G. Ghafurov. Dialog of Cultures and Civilization. The issues of the Scholars of the International Conference on Academician Bobojon Ghafurov on the Occasion of 90 Anniversary, July, 28-29, 2000, New-Delhi, Moscow, p. 249, 2000.

Маводи электронӣ

8. India to take an active interest in the Central Asian region. EIR volume 26, N 35 1999 Aug. 20, p. 66, and p. 50, larouchepub.com/eiw...eirv26n35-19990903

БАБАДЖАН ГАФУРОВ И ИНДОЛОГИЯ

ДУШАНБИЕВА НИГИНА

научный сотрудник отдела Южной Азии и Востока ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33. Тел: (+992) 935170401. E-mail: bomijahon@mail.ru.

Бабаджан Гафуров – выдающийся научный и политический деятель, известный не только в Таджикистане, но и во всем мире. Гафуров внес значительный вклад в развитие востоковедения в советское время. Его вклад также высоко оценен в развитии индологии. За неоценимый вклад в развитие дружественных отношений Правительство Индии наградило Бабаджана Гафурова Международной премией имени Джавахарлала Неру.

Ключевые слова: индология, сотрудничество, наука, культура, Таджикистан, Индия, отношения, дружба, политика.

BABAJAN GAFUROV AND INDOLOGY

DUSHANBIEVA NIGINA

researcher of the South and East Asia Department of the ISPAEC NAST. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 33. Phone: (+992) 935170401. E-mail: bomijahon@mail.ru.

Babajan Gafurov is an outstanding scientist and political figure, known not only in Tajikistan, but throughout the world. Gafurov made a significant contribution to the development of oriental studies in the Soviet era. His contribution is also highly appreciable in the development of indology. For his invaluable contribution to the development of friendly relations, the Government of India awarded Babajan Gafurov with the Jawaharlal Nehru International Prize.

Key words: Indology, cooperation, science, culture, Tajikistan, India, relation, friendship, politics.

ҲАЁТИ СИЁСИВУ ИҶТИМОИИ МАМОЛИКИ АРАБ ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ МУОСИРИ ТОҶИК

КАРИМОВА ШОҶОНА ТОЛИБОВНА

ходими илмии ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, проспект Рудақӣ, 33.

Тел: 918-77-88-77. E-mail: mehrofarin@list.ru

Мақолаи мазкур ба ҳаёти сиёсиву иҷтимоии мардуми мамлакатҳои Араб, ки дар шеъри шоирони муосири тоҷик таҷассум ёфтаанд, баҳшида шудааст. Воқеан, шоирони муосири тоҷик нисбат ба нооромиҳои кишвари Фаластин, Сурияву Ироқ бетарафӣ зоҳир накарда, дарду ормонҳои ин миллатро дар шеъри худ инъикос намудаанд ва бад ин васила ба мардуми ҷафокашидаи араб ҳамдардии хешро иброз доштаанд. Шоирони муосири араб аз қабилҳои Муин Бису, Маҳмуди Дарвеш, Ҳасан Иброҳими Нақшош, Абдулваҳҳоб ал-Баётӣ ва Муҳаммад Солеҳ Баҳру-л-улум перомуни Тоҷикистон шеърҳо таълиф намудаанд, ки ин нуктаҳои боло баёнгари онанд, ки равобити мутақобилаи тоҷику араб дар замони муосир дар сатҳи шоиста қарор дорад.

Калидвожаҳо: Фаластин, Сурия, Ироқ, Гулрухсор, Гулназар, Рустами Ваҳҳоб, Сиёвуш, муқовимат, робитаҳои адабӣ, Муин Бису, Абдулваҳҳоб ал-Баётӣ, Муҳаммад Солеҳ Баҳру-л-улум, Назруллоҳи Назар, шеърҳо, мубориза.

Пайдост, ки мушкилоти ҳаёти сиёсиву иҷтимоии кишварҳои мамолики араб аз қабилҳои Фаластин ва Сурияву Ироқ ҳанӯз дар ашъори суҳанварони замони шӯравии тоҷик инъикоси хешро ёфта буд. Масалан, қаҳрамони миллати тоҷик устод Мирзо Турсунзода нобасомониҳо ва дарду ормонҳои мамолики арабро дар манзумаҳои хеле ҳассос ва таъсирбахш тасвир намудааст.

Дар ин бора адабиётшиноси забардасти тоҷик Муҳаммадҷон Шакурӣ дар мақолааш ба унвони “Мавзӯи Шарқи хориҷӣ дар шеъри М. Турсунзода” чунин нигоштааст: “Манзумаи “Садои Осиё” силоҳе дар дасти муборизони араб буд. Бечиз нест, ки маҷаллаи лубнонии “Ат-тариқ” феврал тарҷумаи арабии онро чоп карда буд” [11, 243]. Дар воқеъ, манзумаи “Садои Осиё” [10, 8] чун малҳаме ба чароҳати мардуми ҷафокашидаи араб маҳсуб ёфта, онҳоро ба муқовимат, ба мубориза ба сӯи душман даъват менамуд ва бешак, достони мазкур ба афкори мардуми араб такони бузурге бахшид, то онҳо алайҳи ноадолатиҳо аз Ватани худ дифоъ намоянд.

Шоири номвари ироқӣ Абдулваҳҳоб ал-Баётӣ, ки тарҷумони манзумаи “Садои Осиё” маҳсуб меёбад, чандин сол дар Иттиҳоди Шуравӣ зиста, борҳо Тоҷикистонро зиёрат намуда, ба ин сарзамини шеърҳои зиёдеро бахшидааст ва дар ин муддат ба ӯ муяссар шудааст, то бо шоири сулҳпарвари тоҷик М. Турсунзода дӯстӣ пайдо намояд [8, с. 189]. Ба ҷуз аз ал-Баётӣ дигар шоирони шуҳратманди араб низ бо устод М. Турсунзода риштаи дӯстӣ ва пайвандҳои мутақобилаи адабӣ доштанд. Масалан, шоири тавонои ироқӣ Муҳаммад Солеҳ Баҳру-л-улум пайваста ба устод М. Турсунзода номаҳои менавишт. Баҳру-л-улум низ борҳо ба Тоҷикистон омадааст ва дӯстиву бародарии халқҳои тоҷику арабро дар яке аз шеърҳои таҳти унвони “*تاجيك، جننا نحیی شاعراً فيك*” (Тоҷик, (мо) омадем, то шоири туро марҳабо гӯем!), [14, с.197] таҷассум намудааст. Аз рӯи унвони шеър маълум аст, ки дар шеъри Баҳру-л-улум суҳан роҷеъ ба яке аз

шоирони тоҷик меравад. Воқеан, шоири дар шеъри ӯ зикршуда Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ мебошад, зеро чунончи Баҳру-л-улум зикр намудааст:

تفنى العصورُ وتبقى روحُ جعفركم [14,197]

Маънои мисраи боло чунин аст: “*Асрҳо нобуд (сипарӣ) мешаванду (вале) рӯҳи Ҷаъфар мондагор аст*”. Яъне, Ҷаъфар Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ. Байти дигари шеъри ӯ чунин аст:

أنا العراق وتمجيدى لشاعركم // شعور شعب يواخى شعب تاجيك [14,197]

Тарҷумаи байти фавқ чунин аст: “*Ман (аз) ироқам ва шоири шуморо васф менамоям, / Бо мардуми тоҷик ҳисси бародарӣ дорам*”.

Чунонки мебинем, шоири ироқӣ меҳру самимияти хешро нисбат ба халқи тоҷик ва сардафтари адабиёти классикии тоҷик устод А. Рӯдакӣ дар шеъри хеш таҷассум намудааст, ки шакли комили шеъри мазкурро метавон аз китоби “Парокандабарғҳо”-и Назруллоҳи Назар (ниг. 14, саҳ. 197) дарёфт намуд.

Он сон, ки дар боло зикри ин нукта рафт, устод Турсунзода низ роҷеъ ба муборизаҳои озодихонаи мардуми Ироқ ва дигар кишварҳои арабизабон борҳо дар шеъри худ нақлҳо оварда буд. Шоиру адибони араб, махсусан кишвари Ироқ Тоҷикистонро ба туфайли устод М. Турсунзода шинохта буданд ва ба ин марзу бум ва халқи тоҷик меҳри самимӣ доштанд. Аз ин лиҳоз, мавзӯи Тоҷикистон ва ҳаёти мардуми тоҷик низ аз нигоҳи шуарои араб дур намондааст.

Шоири дигари ироқӣ Ҳасан Иброҳими Наққош низ дар васфи Тоҷикистон якчанд шеърҳо таълиф намудааст, ки ин шеърҳо низ дар китоби “Парокандабарғҳо” (ниг. саҳ.204-205) нашр шудаанд.

Шоири шуҳратманди фаластинӣ Муин Бсису (1926-1984) низ бо устод М. Турсунзода, М. Қаноат ва Гулрухсор дӯстиву робитаи ногусастанӣ дошт. Инро метавон аз нигоштаҳои ӯ бархонд, ки таассуроти хешро перомуни сафараш ба Тоҷикистон, ки ба ҷашни шастсолагии устод М.Турсунзода (соли 1971) рост омадааст, баён намудааст. Чунончи М. Бсису менависад, шоирони бисёре аз ҳар гӯшаю канори дунё ба ҷашни шастсолагии М. Турсунзода ташриф оварданд. Дар миёни меҳмонон аҳли қалами Фаластин, Лубнон, Ироқ ва Туниси Араб низ ҳузур доштанд. Он лаҳзаҳои хотирмон, ки онҳо бо шоирони тоҷик дар рӯи кати боғи Мирзо Турсунзода нишаста буданд, якумр дар хотири шоири фаластинӣ нақш бастааст. Ӯ роҷеъ ба ин ҷашнвораи бошукӯҳ дар китоби худ “الاتحاد السوفيتي لي” (Иттиҳоди Шӯравии ман) (соли 1983) хотироти некеро ёддошт намудааст, ки порчае аз он чунин аст:

الشاعر الطاجيكي - مؤمن قناعت - الشبيه بنخلة تتدلى منها قطوف دالية.. أهداني اسمه.. حفر بسكين تفاحة وملاها بالنبيذ وقال:

اشرب.. فأنت من القرية التي يجئ منها الشعراء

الشاعرة - جولرُخسار صافييفا - التي يداها - ضفتا نهر - يصنع السمك فوقهما - عرائس

من العشب والماء لأطفال فلسطين... [14,203]

Тарҷумаи порчаи боло чунин аст: Шоири тоҷик Мӯъмин Қаноат ба дарахти хурмои пурборе шабоҳат дорад, ки меваҳояш овезон аст ва гӯё аз ӯ як сар мева чида мешуда бошад. Ӯ ба ман ном ҳадя кард. Ӯ себро бо корд кофта баровард ва бо шароб пур карда гуфт: “*Бинӯшед. Шумо аз деҳае ҳастед, ки аз он шоирон бармеоянд*”.

Шоира Гулрухсор Сафиева - онест, ки дастонаш ду соҳили дарёст.- Дар болои онҳо моҳиҳо барои кӯдакони Фаластин аз об ва алаф лӯхтакҳо месозанд...”

Ҳамин тариқ, М. Бсису дар китоби худ манзараи он маҳфилро, ки бо шоирони тоҷик дар рӯи кати боғи устод М. Турсунзода нишаста буданд, хеле ҷолиб тасвир намудааст ва яке аз бобҳои китоби худро ба Душанбе бахшидааст, ки он боб фарогири қасидаи дарозест, ки аз 56 мисраъ иборат мебошад [14, 203].

Шоирони муосири тоҷик низ дар навбати хеш ба Муин Бсису ва воқеаҳои Фаластин шеърҳо бахшидаанд. Масалан, шоири халқии Тоҷикистон, устод Гулрухсор дар ҳаққи дӯсти наздикаш Бсису шеъре таҳти унвони “Номаи норасида” нигоштааст, ки хеле самимист:

Шабе, ки кӯҳсори ман /Ба сони тифл қад кашид, / Чу кӯҳи дигаре баланд / Хаёли ман туро бидид./ Даме ки ларза доштӣ/ Замину хонаву дарам, / Ту омадӣ ба ёди ман, /Чӣ ҳол дорӣ, додарам?/ Гурехт тифли хоби ман / Ба мулки безамини ту./ Парид мурғи ёди ман / Ба разми бекамини ту./ Ба ҷои хома теғ буд / Ба дасти гулпарастии ту./ Чу Сабраву Шатилаат / Ба разм будӣ зиндарӯҳ./Муин, Муини оташин,/Бародари самандарам,/ Ба сӯзи ақлу рӯҳи ту/Ба чашими раҳм бингарам./Бигӯядам алови ту /Самандарӣ фасона нест./ Шиори тирбори ту /Ду сатри маҳрамона нест./ Замини туст дар дилат,/ Барӣ варо ба ҳар макон./Биё, ба мулки ҷони ман,/ Маро ба қалби худ бихон!/Замин ба ларза омада,/ Ва ё дили қарини дӯст?/Ва ё дили бузурги ту,/ Ки маркази замини туст?!/ Ту дар замини безамин,/Муин, Муини оташин./Барои ту биларзадо /Дили ману дили замин [9, с.43].

Он сон ки мебинем, шоир дар шеъри фавқ манзараҳои қад афрохтани кӯҳҳо ва боис шудан ба зилзилаеро, ки шаби марги Бсису ба вуқӯъ омада буд, тарсим намуда, иброз доштааст, ки дар ин ҳангом на танҳо дили замин, балки дили шоир низ ба ларза омад. Чунончӣ худи Гулрухсор иброз намудааст, дар шаби навишта шудани шеъри мазкур Бсису дар Лондон аз олам чашм пӯшид. Дар шеъри фавқуззикр ҳамчунин воқеаҳои ҷанги “Сабраву Шатила” таҷассум ёфтаанд. Лозим ба таъкид аст, ки дар мавриди тирборон қарор гирифтани лагерҳои “Сабраву Шатила” аз сӯи исроилиён Бсису низ дар он ноҳияҳо қарор дошт ва алайҳи ин шӯриш мубориза мебуд, ки ин масоил низ дар шеъри Гулрухсор хеле ҳассос ва таъсирбахш тасвир шудааст.

Бояд гуфт, шеъри боло бо истифода аз санъати маънавии ташбеҳ (дар калимаи “ба сони тифл”), тавсиф (кӯҳи дигаре баланд, мулки безамини ту, разми бекамини ту, дасти гулпараст), маҷоз (Муини оташин, бигӯядам алови ту, биё ба мулки ҷони ман) ва ғайра эҷод шудааст [2].

Ҳамчунин яке аз шеърҳои шоири халқии Тоҷикистон устод Гулназар “Нома ба шоири фаластинӣ” ном дорад, ки намунае аз равобити адабии шоирони тоҷику араб буда, дар шеъри мазкур низ ихлосу иродати Гулназар нисбат ба Бсису таҷассум ёфтааст:

“Хонаву гаҳвораи ман / Пора шуд аз кини душман / Чун дили садпораи ман” (Муини Бсису)

Хирмани деҳқони ту барбод шуд / Аз дами бадхоҳи обу донаат / Лек дар шеъри ту хирман мекунад / Хаими худро мардуми мардонаат / Гарчӣ аз гармои саҳрои кабир / Решаи бегонаи бадкин насӯхт / З-оташини шеъри ту, аммо ҳар кучо / Қалби нопоки адӯ дар сина сӯхт / Ҳамчу сарбози Фаластин ҳарфи ту / Дар масофи зиндагӣ бечора нест / Дар миёни пораҳои шеъри ту / Хоки аҷдодони ту садпора нест / Аз соқа то садр, / Ситезаҳоят арғувонист / Ғунчаҳоят лоззор аст / Ту чӣ саҳрое, ки ҳар як зарра ту / Сели дарё нолабор аст [5, с. 6].

Дар ин шеър шоир санъатҳои бадеии маҷоз (оташини шеър, сели дарё, решаи бегонаи бадкин, хирман мекунад), ташбеҳ (ҳамчун сарбоз), тавсиф (бадкин), муболиға (сели дарё

нолабор аст) ва амсоли инро моҳирона истифода бурда, ҳамраъйии худро ба сарбоз, Муин Бсису ва мардumi мардонаи Фаластин, ки ба адӯи бадкин муқовимат мекунад, баён мекунад [3, с. 65].

Шеъри дигари шодравон Гулназар Келдӣ “Эй Фаластини даруни синаи ман!” мебошад, ки бо дарду алам ва сӯзу гудози қалби шоир навишта шуда, дар он низ зикри шоири бузурги фаластинӣ Муин Бсису рафтааст:

Сабзаҳоят арғувонист, / Гунчаҳоят лолазор аст. / Ту чӣ саҳроӣ, ки ҳар як зарраи ту / Мисли дарё нолабор аст, / Эй дили оинаи ман, / Эй Фаластини даруни синаи ман?! / Қитъа-қитъа гиря дорӣ аз ғами хеш, / Пора-пора метапӣ дар мотами хеш. / Барабас донистай нӯши замонро / Марҳами ҷони ками хеш, / Эй дили оинаи ман, / Эй Фаластини даруни синаи ман. / Бонги майдон мекунад кар гӯши овозат, / Бори зиндон мефитад дар боли парвозат, / Меҳри ту дар ҳалқаи дори баланд аст, / Шавқи ту сарқӯби ин чархи нажанд аст, / Эй дили оинаи ман, / Эй Фаластини даруни синаи ман. / аз кадомин сарви олам ту асо чӯӣ? / аз кадомин муттаҷоне муттако чӯӣ? / Лаззати ҳалво ту аз мавҷи ҳаво чӯӣ? / Нораво чӯӣ, носазо чӯӣ, / Эй дили оинаи ман, / Эй Фаластини даруни синаи ман. / аз кучо ҷамъ оварам кишти парешонатро? / Хирмани пурбори тӯфонатро? / аз кучо ҷамъ оварам ман пораҳоятро? / Бечораҳоятро? / Овораҳоятро? / аз аламҳое чунин рӯзе бимирам, / Чун Муин рӯзе бимирам, / Эй дили оинаи ман, / Эй Фаластини даруни синаи ман [6, с. 97-98].

Чунонки возеҳ аст, шоир зимни шеъри сафед ва истифодаи санъатҳои бадеӣ чун ташбеҳ (мисли дарё), такрор (қитъа-қитъа, пора-пора) тарсеъ (*Нораво чӯӣ, носазо чӯӣ*), таҷоҳули ориф (*аз кучо ҷамъ оварам кишти парешонатро? / Хирмани пурбори тӯфонатро?*), маҷоз (мавҷи ҳаво, Фаластини даруни синаи ман), тавсиф (пурбор, нажанд, нолабор), таҷнис (*муттаҷоне муттако*) ва ғайра тавонистааст ҳисси таассуфи худро аз ғаму ғусса ва ҳамзамон ҳамдиливу ҳамдардии худро нисбати Фаластини порагашта бо ибораҳои зебову дилнишин ифода намояд.

Зимнан, арабшиноси номвари тоҷик Назруллоҳи Назар ашъори якчанд шоирони тоҷикро, ки дар он ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ мардumi Фаластин таҷассум шудаанд, ба забони арабӣ тарҷума намудааст. Ӯ аз ҷумла, шеъри Гулназар ва шеъри Гулрухсорро низ, ки ба шоири фаластинӣ Муъин Бсису бахшидаанд, ба забони арабӣ тарҷума карда, ба хонандаи араб пешниҳод намудааст (ниг.: 14:с.70-71 ва с.89-91).

Дар замони имрӯза робитаҳои Тоҷикистон бо давлати Фаластин дар сатҳи дипломатӣ ба роҳ монда шудааст. Сафорати давлати Фаластин дар шаҳри Душанбе соли 2020 ифтитоҳ гардида ва сафири мухтори Фаластин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доктор Луай Иса мебошад. Сафорати Фаластин низ барои таҳкими рабобити сиёсӣ адабӣ ва фарҳангӣ бо кишвари Тоҷикистон талош варзида, пайваста бо муассисаҳои давлатӣ вохӯриҳо барпо менамояд. Масалан, сафорат санаи 25-майи соли 2021 бо намояндагони ахбори васоити омма ва ходимони илмиву давлатии Тоҷикистон боздид намуд. Сафири Фаластин дар Тоҷикистон Л. Иса дар рафти мулоқот роҷеъ ба масоили қазияи Исроил ва Фаластин иттилоъ дод ва аз мардumi тоҷик хоҳиш намуд, ки нисбат ба ин ҳаводис беътино набошанд.

Воқеан, шоирони муосири тоҷик ба сарнавишти мардumi Фаластин бетарафӣ зоҳир нанамудаанд ва дар ин росто шеърҳои зиёде навишта, бо ҳамин васила ҳамдардии худро нисбат ба кишвари Фаластин баён кардаанд. Масалан, шоири халқии Тоҷикистон Рустами Ваҳҳоб дар шеъри худ зери унвони “*Қиблаи нахустин*” бо меҳру

муҳаббати хоса Фаластинро “қиблаи нахустини дил”, “Каъба дар миёни ҷони худ” мехонад ва аз дидани сангҳои хунолуд ва захмҳои кӯдаки фаластинӣ ашки дида мерезад:

Мекашад зи банди дил қиблаи нахустинам, / Каъба дар миёни ҷон, рӯй бар Фаластинам. / Ку ҳаловати имон? То зи Қудс маҳрумам, / Аз маломати виҷдон дард мекунад динам. / Сангҳои хунолуд, сангҳои хунолуд,, / Ҳар шаб аз канори дил ситора мечинам. / Бӯса мезанам аз дур, кӯдаки фаластинӣ, / Лолаҳои захми ту – муҳри Оли Ёсинам. / Новгони Озодӣ то ба гил фуру бинишаст, / Ошно нахоҳам буд, беш аз ин чу бинишинам. / Эӣ башар, тафовутро бас азим меёбам. / З-он ки ту ҳамегӯӣ то ман он ки мебинам. / Пойгоҳи меъроҷ, эӣ хоки поки Озодӣ, / Обрӯ зи ту дорад осмони рангинам. / Дидаам ба рӯёе аз миёни хоку хун / Даст мебарад Ҳуре сӯи қалби сангинам [15, с.1].

Шеъри боло низ саршор аз мазомин ва мафоҳими динии исломӣ (“қиблаи нахустинам”, “Каъба дар миёни ҷон”, “ҳаловати имон”, “даст мебарад Ҳуре”, “муҳри Оли Ёсинам” ва ғ.) буда, бо истифодаи моҳирона аз санъатҳои бадеии маҷоз “дард мекунад динам”), муболиға (ситора мечинам), истиора (“Лолаҳои захми ту”), тавсиф (осмони рангинам, қалби сангинам, сангҳои хунолуд) ва амсоли он тавачҷуҳи аҳли башарро ба муборизаи фаластиниён баҳри озодӣ ҷалб менамояд.

Шеъри шоири халқии тоҷик Гулназар “Аналҳақ” низ фалсафаи бузургеро дар бар гирифтааст:

Эӣ Фаластин, эӣ ту Ҳаллоҷи Аналҳақ! / Бар сари ту монда Ҳақ тоҷи Аналҳақ, / Як туй ёри вафодори Аналҳақ, / Мекунӣ ҷавлон сари дори Аналҳақ, / Аз гулӯят мечакад хуни Аналҳақ, / Дар танат карбоси гулгуни Аналҳақ. / Эӣ дареғо, эӣ дареғо, / Интиқоматро кӣ мехоҳад гирифт / Туву хубиву раъноӣ / Аз душмани дуни Аналҳақ?! / Зиндагӣ, Эӣ дори Ҳаллоҷ! / Аз Аналҳақ то Аналҳақ имтиҳонам мекунӣ, / Бе сару бе даступою бе забонам мекунӣ, / Бо ҳамин бечорагӣ / Сӯйи Ҷовидон равонам мекунӣ... [4, с.28-29].

Ин шеъри муассир ба қиссаи Мансури Ҳаллоҷ ва иборайи машҳури ӯ “Аналҳақ” – “Ман Худо ҳастам! Ман ҳақиқатам” ишорат мекунад. Дар шеъри мавриди зикр ақоид ва таълимоти сӯфия ба маънии он ки “ба ғайр аз Ҳақ вучуди дигаре нест ва ҳастии мутлақ ӯст”, инъикос ёфтааст. Шоир Фаластинро маориҷи Ана-л-Ҳақ, нуқтаи пайванд, авҷи кибриё, аслгоҳ, мартабае, ки Мансури Ҳаллоҷ дошт, меҳисобад. Дар пеши назари хонанда лаҳзаҳои хунини қатли Мансури Ҳаллоҷ ҷилвагар мешавад ва ӯро ба гиристан водор менамояд.

Шеъри шоири фақиди тоҷик Неъмат Оташ “Ў намемирад” ҳолати кӯдаки нолону саргардонро, ки дар ҷанги меҳани ба хоку хун оғуштааш модари хешро аз даст додааст, бо сӯзу гудоз ба қалам додааст. Шоир дар шеъри худ ғаму андӯх, вайрониву бехонумонӣ, садои тӯпу мусибатҳои ҷангро тасвир намуда, умед бар пирӯзии Фаластин мебандад, ки ҳеҷ гоҳ намемирад ва қасоси хешро хоҳад гирифт:

Дар Фаластин дар дили вайронаҳо / Кӯдаке нолону саргардон бувад / Меҳаросад аз садои тупҳо / Аз ғамони ғуссаҳо гирён бувад / Дар канораи модараш ҷон медиҳад / Ин замон афтада андар хоку хун / Пеши чаши кӯдаки ҳайрону зор / Мешавад як хона ҳар дам сарнагун / Имшабу ҳар шаб насими меҳанаи / Алла мегӯяд ба ҷои модараш / Мешавад болини тифли бепаноҳ / Санги дашту кӯҳсори кишвараи / Ў намемирад, намемирад ҳеҷ гоҳ / Ў намемирад ба рағми душманаи / Меситонад кини модар аз адӯ, / Меситонад кини халқи меҳанаи / Аз соқа то садр. [15, с.1].

Шоири халқии Тоҷикистон Низом Қосим шеъри пурдарде бо номи “Фаластин” навиштааст, ки дар он Фаластинро чун “хонаи бебому дар”, “хони бенони замон”, “давлати бемарзи ҷовидон”, “мурғи парбишикастаи таърих”, “харобободи ҷовидон” ва “бо ҳақиқат то абад пайвастаи таърих” тасвир мекунад:

Ашки талх бар мижаи яхбастаи таърих / Нафаси гармони дили сарди замон / Ҳар лаҳза / Обат мекунад аз нав / Ва хунолуда ҷорӣ мешавӣ / Бар гунаҳои хастаи таърих. / Чу пеши модари дилхун / Ба пешат / Зиндагӣ ҳам / Мекунад гум сабру тамкинро, / Ки байни лола хун ёбӣ / Ҳамеша наслҳоят – тифлакони шӯҳи гулчинро... / Худо дорӣ фақат, / Эӣ рӯи роҳи додгар бинишастаи таърих. / Фаластин, / Хонаи бебому дар, / Эӣ хони бенони замон, / Эӣ давлати бемарзи ҷовидон, / Нигоҳи хаставу умедворат бар самост, / Эӣ мурғи парбишикастаи таърих. / Ҷудо аз ҳақ наӣ, / Эӣ бо ҳақиқат то абад пайвастаи таърих, / Биларзонанд ҳар гоҳе буну бехат, / Вале барҷост таърихат. / Харобободи ҷовидон, / Ту бо ободии ҷону дилат якумр ободӣ, / Ту дар дунёи озодипарастонат сарозодӣ, / Аё, эӣ бандии ворасти таърих. / Аё эӣ хок, / Эӣ дили чок, / Эӣ бебок, / Сано бар ҷони беҷисмат, / Сано бар ҷисми бечонат, / Ки ҳастӣ кундаи қатли ҳавасҳои фаровонат / Ва то ҳастӣ, / Дарахти ноҳақиро то бибуррӣ аз бех, / Ту бо исёни беанҷому оғозат / Ва бо фарёди беовову овозат / Табар хоҳӣ шудан бар дастаи таърих. [7, с.6].

Чунонки мебинем, шоир силоҳи қалами хешро барои ифодаи ситез бо ҳамаи анвои зулму ситам ва дифоъ аз ҳақ ва ҳаққоният ба кор бурдаст. Шоир дар ин ҷо Фаластинро бо тавсифҳои образнок ва калимаву таъбирҳои таърихиву динӣ ботакрор мавриди хитоб қарор медиҳад, то тасаввуротеро ба вучуд орад, ки дар он моликияти барҳақи фаластиниён бар Ватани харобоободгашта чун меҳвари асосӣ таъкид карда шавад. Ӯ ба озодӣ ва пирӯзии Фаластин боварӣ дорад ва ба матонати мардуми бебоку озодипарасташ дар мубориза бар зидди душманонаш сано меконад. Дар ин шеър низ умед ва эътиқоди шоир ба пирӯзии ҳақиқат эҳсос мешавад.

Ба ҳамин минвол шеъри шоири муосири тоҷик Сиёвуш таҳти унвони “*Номаи манзум ба рафиқи фаластинӣ*”-ро низ зикр намудан мумкин аст, ки бо эҳсосоти баланд ба қалам омадааст:

Ин ҳама, охир дурӯғ аст / Шарқи ман ҳоло намурдаст! / То лабе хунбор, фарёди азоне мезанад, / То дарахте тирхӯрда, дар намоз истодааст, / Ин ватан ҳоло намурдаст! / Эӣ Фаластин, / Эӣ садои хастаи виҷдони дунё, / Эӣ азони субҳдам дар гӯши карҳо, / Он қадар бар хоби саре рафта мағриб, / Ки ба ҷуз овозҳои ишқами худ / Кай садои дигаре хоҳад шунидан? [15, с. 1].

Шеъри фавқуззикр низ фарогири санъатҳои бадеии муболиға (лабе хунбор), тавсиф (дарахти тирхӯрда, садои хаста), маҷоз (виҷдони дунё, дар хоби саре рафта мағриб) ва ғ. мебошад.

Шеъри шоири дигари тоҷик равоншод Муҳаммадали Аҷамӣ таҳти унвони “*Садои санғҳо*”, ки дар қолаби ғазал суруда шудааст, бисёр таъсирбахш ва самимӣ нидо мекунад:

Чаро имшаб ғазал дар қолаби мазмун намегунҷад? / Ба соҳилҳои худ, ҳис мекунам, Ҷайхун намегунҷад? / Зи худ берун шудам, дар он тараф дидам Фаластинро, / Фаластини шаҳодат, дар ҳисори хун намегунҷад. / Сукути санғҳо пур мешавад аз хандаи шайтон, / Қиёми сарвҳо дар қомати мавзун намегунҷад. / Ба изни ҳар шаҳид, ойина меборад ба шайдоӣ, / Дигар дар ҳаҷми ҳайрат, ҳайрати Маҷнун намегунҷад. / Тамомӣ ишқро дидам, ба даври ишқ мечархид, / Аҷаб чархест чархи ишқ, дар гардун намегунҷад. / Ва дидам

чаимҳои ту, ба дарё мехурад пайванд, / Чаро имшаб ғазал дар қолаби мазмун намегунҷад? [1, с.6].

Дар ғазали М. Аҷамӣ низ санъатҳои бадеии маҷоз (зи худ берун шудам), (сукути сангҳо), (қиёми сарвҳо), такрор (дар ҳаҷми ҳайрат, ҳайрати маҷнун), (шиқро дидам, ба даври шиқ мечархид), (аҷаб чархест чархи шиқ), муболиға (дидам чаимҳои ту, ба дарё мехурад пайванд) ва ғайра ҷилва намудаанд.

Шеъри Доро Наҷот “Чамани лоласангҳо” низ хеле муассир буда, саросар аз санъатҳои бадеии ҷиносу такрор (санг-санг, нафас-нафас, шафақ), саҷъ (силоҳ, кулоҳ), ташибҳот (ба сони асби хунҷакон, чун дастони ҳазрати Зайнаб), тавсиф (шеваи сангсори шайтанатӣ, субҳдамида), нидо ва ғайра иборат аст:

Хоҳарам, / бедиранг / бичин санг-/санг, / ки санг ва фалохун бувад омода бар ҷанг. / Бояд нишон дод / дастосанг ва / бартарӣ аз тонк / ва паёй / дар инфичори гулӯлаҳо. / Хоҳарам, / санг бичин, / ки санг аст / силоҳи муҷоҳидат алайҳи иблис / ва ҷиҳоди мост / фаризае аз ҳаҷ. / Хоҳарам, / ин поқубам / гулбуни паёмбарист / бо нақҳати шуҳуд / ва гулафшони муъҷиза / ва ин ҳама тапиш / фароянде аз иброҳемист, / ки зистанро шукуфтаем / дар ҳалқам ҳариқ. / Мо / нафас-нафас / муъҷизаро / таҷриба мекунем / ва ин чарма сангандоз / ёдгори каф Мӯсо (ъ) / ва рағбори санг / дурахши яди байзост. / Хоҳарам, / муъҷиза / дар парпари санги силаҳо / ба ҷои парандаҳои фирорӣ бол мезанад. / Магар муъҷиза нест, / ки онон / Саросар кулаҳхуд нӯшиданд ва / фарқ дар силоҳ / аммо кулоҳи мо / осмон аст ва силоҳи мо / Аллоҳу акбар / ва ҷиҳод / бо шеваи сангсори шайтанатӣ, / ки мехоҳад / садои ғӯсола ояд аз ҳарамии Қудс / ба ҷои азон. / Хоҳарам, / Фаластин / чамани субҳдамида / аз лола сангҳост / ва шукуфаҳои мардумак / бо ҳазорон чаима шафақ. / Инак / мебинам / шафақ ба сони асби хунҷакони Имом Ҳусайн (а) / шиҳа мекашад, / дар остони сарпардаи сапеда / ва ток ва зайтун / печ зада ба ёлаш / чун дастони ҳазрати Зайнаб (раз). / Хоҳарам, / бархез, / ту ҳам овеза шав бар гардани асб, / хуноба рез дар сӯғи мавло / аз дида, ки набарди Фаластин идома оварди ўст. / Хоҳарам, / пас аз ман озодӣ мерасад / ва ҳусайнгунағӣ меояд / ба сурати ҳумо аз биҳишт / дар гулборони пирӯзии Фаластин. / Ту он рӯз / бо азони тӯпи салом / ба ҷои ман бархон / иқомаи намози ҷамоати зайтунҳоро / ва ба ҳаво барондоз / дафтари алифбойро / ки парпар занад / ба ҷои кабутарҳо [16, с.1].

Шеъри фавқуззикр низ дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва тарғиби муқовимат ва муборизаи озодихоҳӣ навишта шуда, умеди шоирро ба пирӯзии мардуми Фаластин ифода мекунад. Дар он пайванди мафҳуми муқовимат бо мафоҳиму таъбироти исломӣ (намоз, ҷиҳод, ҳаҷ, ҳарам, муъҷиза, биҳишт), талмеҳоти қуръонӣ (яди байзо, Мӯсо, Иброҳим, Иблис), шиораҳо ба ашхоси таърихӣ Зайнаб, Имом Ҳусайн (а) ба назар мерасад.

Шеъри шоири дигари тоҷик Абдусалом “Умеди озодӣ” низ дар ин росто бисёр маҳзункунанда ба назар мерасад:

Чӣ кард бо дили сарсабзатон хазони яҳуд / Чӣ рафт бар саратон, эй арозии мавъуд / Чӣ дӯхт пираҳан аз тору пуди бахт ин шаб / Кӣ кард субҳи шуморо ба зулматаш нобуд / Чунон палиду ба хун фарқ гаштаанд бингар / Ки рӯи зулму ситамро сияҳ намуду кабуд / Шумо ба башарафӣ шуҳраи ҷаҳон гаштед / Аҷаб зи муддаиёни ситораи Довуд / Хурӯш бар сари золим дифоъ аз мазлум / Туро вазифаи имонӣ аст, Худо фармуд / Барои нусрати дини Худо ба по хезед / Ба сабру санг кунӣ хонаи ситам нобуд / Умед, ки қиблаи аввал Худо кунад озод / Зи дасти Оли яҳуди палиду хунолуд [15, с.1].

Дар шеъри боло санъатҳои бадеии тавсиф (дар ибораҳои дили сарсабзатон, палиду хунолуд), маҷоз (тору пуди бахт, хазони яҳуд, хонаи ситам), тазод (золим -

мазлум), ва ҳоказо корбаст шудаанд. Дар ин шеър ҳам даъват ба мубориза ва муқовимат, талмеҳоти қуръонӣ, нафрат ба истилогарон, умед ба пирӯзии фаластиниёни ватандӯст ба назар мерасанд.

Шоир ва арабшиноси тоҷик Назруллоҳи Назар низ бо забони арабӣ перомуни Фаластин шеъри муассире нигоштааст, ки он фарогири 18 мисраъ буда, дар китоби “Парокандабаргҳо” (ниг.саҳ 22-23) дарҷ ёфтааст.

Шоистаи таъкид аст, ки китоби “Парокандабаргҳо” бо шеъри Н. Назар, ки ба шоири бузурги Фаластинӣ Маҳмуд Дарвеш бахшида шудааст, оғоз шудааст, ки чанд мисраи аввали он шеър ин аст:

إلى شاعر المقاومة محمود درويش

/أخي الشاعر /أذنب قلبك بالدمع /وألقى الذوب في الصحراء /

وفي وادٍ بلا ماء /هضاب أصبحت عطشى... [14,13-14]

Тарҷумаи байтҳои боло чунин аст: *Ба шоири муқовимат Маҳмуд Дарвеш: “Бародари шоирам, / Дилатро бо ашк об намо/ ва обро ба биёбон парто, / Дар водиҳои беоб, / Тарпаҳо ташина шудаанд...”*

Назруллоҳи Назар дар шеъри “Ба шоири муқовимат Маҳмуд Дарвеш” иродат ва ихлоси хешро нисбат ба шоир, нисбат ба сарзамини Фаластин ва қазияҳои ин қаламрав иброз намуда, бо мардуми ин марзу бум ҳамдарду ҳамормон гаштааст.

Мавриди зикр аст, ки Н. Назар силсилаи шеърҳои Маҳмуди Дарвешро аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума намудааст, ки онҳо дар рӯзномаҳои гуногун нашр шудаанд.

Беътино набудани аҳли қалами тоҷик нисбат ба мардуми ҷафокашидаи араб ва достону шеърҳо сурудани онон дар ҳаққи ин кишвари бародар ба он нукта далолат мекунад, ки имрӯз низ байни ин кишварҳо равобити адабӣ вучуд дорад.

Қобили таассуф аст, ки мардуми Сурия ва Ироқ низ дар вазъияти хеле муташанниҷ қарор доранд. Масалан, Сурияи араб тайи даҳ сол мешавад, ки ҷангу нооромиро аз сар гузаронида истодааст. Аз ин лиҳоз шаҳрвандони зиёди Сурия низ ватани хешро тарк гуфта, ба давлатҳои дигар барои муҳоҷират рафтаанд.

Соли 2015 тавачҷуҳи тамоми шабакаҳои интернетӣ ва расонаҳои хабариро акси писарчаи сесолае ҷалб намуд, ки дар соҳили баҳр бечон хобида буд. Волидаини ӯ мехост бо роҳи баҳрӣ аз ҷанги Сурия ба тарафи Аврупо гурезад, вале дар ин миён тӯфоне шуд ва онҳо фарзандашонро аз даст доданд. Онҳо ҷасади бечони ӯро аз соҳили баҳри Миёназамин баъди чандин рӯз, санаи 30-сентябри соли 2015 пайдо намуданд. Ин ҳодисаи мудҳиш тамоми мардуми дунёро маҳзун сохт. Аҳли қалам низ аз ҳар гӯшаву канори дунё нисбат ба ин воқеа бетараф намонда, онро чун дарди ҷомеаи башарӣ дар ашъори хеш таъкид намуданд. Сурудаи шоири халқии Тоҷикистон Озарахш бо номи “Айлон” низ бозгӯи ҳамин ҳолати фоҷиабор аст, ки мегӯяд:

Дар ман ҳама хандаҳои дунё гирён, / Шодиву умедҳои зебо гирён, / Бар қисмати ман обу ҳаво ҳайрон аст / Дарё гирён, домани саҳро гирён... / Номам ба ҳама забони олам – Айлон / Руҳам ба ҳама макони олам – нолон... / Дар синаву дар нигоҳи ман ханҷари кист? / Хоки сари бепаноҳи ман кишвари кист? / Бозичаи кӯдакии ман бишкаста, / Хуни дили бегуноҳи ман бар сари кист?! / Номам ба ҳама забони олам – Айлон / Руҳам ба ҳама макони олам – нолон... / Дунёдорон! Фиғон зи фарҳанги шумо! / Аз моли шумо! Сулҳи шумо! Ҷанги шумо! / Билло, ба Худо рӯзи ҷазо хоҳам гуфт / Аз баҳси шумо, фиребу найранги шумо! / Номам ба ҳама забони олам – Айлон / Руҳам ба ҳама макони олам – нолон... [12, с. 7].

Дар ашъори ин шоири тоҷик мавзӯоти ҷанги Сурия, Ироқ ва дигар кишварҳои дунё низ чун дардномаи имрӯзи башар баён шудааст. Манзараҳои ҷангу хунрезӣ ва ноадолатиҳои сиёсии кишварҳои ноороми араб дар сурудаи дигари ӯ низ бисёр таъсирбахш ба тасвир омадаанд:

Ҳодиса ашк мешавад, манзара гиря мекунад, / Фосила оҳ мекашад, хотира гиря мекунад / Вой, ба ин замон чӣ шуд, мулк чӣ шуд, макон чӣ шуд? / Кӯҳнаҷаҳон ба ҳоли худ, шашидара гиря мекунад / Кишваракон ба сӯи ҳам тиру гулӯла мезананд, / Қалби замин даридааст, бефара гиря мекунад / Ҷӯли Ироқ хастаҷон аз хатари самуми ҷанг, / Шаҳри фаранг мотамӣ, пайкара гиря мекунад. / Обу ҳавои Сӯриё ғарқои хуну нафт шуд, / Мӯъмину кофари бараиш яксара гиря мекунад...[12,с. 110].

Ҳамдардии адибони тоҷик ба мардуми азиятдидаи олам, аз ҷумла халқи араб дар ин гуфтаи Озарахш низ, ки дар яке аз мусоҳибаҳои иброн дошта буд, ба назар мерасад: “Вақте дар Сурия ва ё гӯшаи дигари дунё ҷанг меравад ва агар як нафаре гӯяд, ки шукри Худо, дар кишвари мо сулҳу амонӣ асту он ҷо ҷанг, хато мекунад, зеро ҷуноне, ки шайх Саъдӣ фармудааст,: “Бани одам аъзои якдигаранд”.

Аз баррасии манобеи боло метавон ҷунин бардоштҳо намуд:

1. Муносибатҳои адабии Тоҷикистон бо Фаластин дар замони истиқлолияти тоҷик вусъат ёфтаанд, зеро шоирони тоҷик нисбат ба воқеаҳои Фаластин воқуниш нишон додаанд ва ин мавзӯ дар адабиёти муосири тоҷик ҷойгоҳ хоса дорад.

2. Дар ашъори шоирони муосири тоҷик ва шоирони Фаластин мавзӯот ва мазомини муштарак, мафҳумҳои ватан, ватандӯстӣ, зулму ситами душманон, румузи динӣ, таърихӣ, таъбироти қуръонӣ, ёдоварӣ ва гиромидошти шаҳидон, умед ба пирӯзӣ дар ҷанг мушоҳида мешаванд.

3. Равобити адабии Тоҷикистон ва мамолики Шарқи хориҷӣ мутақобилаанд, зеро, ҷуноне ки дар боло ироа гардид, шоирони араб чун Муин Бису, Маҳмуди Дарвеш, Ҳасан Иброҳими Наққош, Абдулваҳҳоб ал-Байётӣ ва Муҳаммад Солеҳ Баҳрул-улум бахшида ба Тоҷикистон ва шоирони муосири тоҷик шеърҳои зиёде нигоштаанд ва шоирони тоҷик низ дар васфи онҳо шеърҳо эҷод карда, аз онҳо таъсирпазирӣ намудаанд.

АДАБИЁТ:

1. Аҷамӣ Муҳаммадалӣ. Садои сангҳо. / рӯзномаи Саломат бошед.№6 (474), 11-апрели 2022,саҳ.6.

2. Зеҳнӣ Тӯрақул. Санъатҳои бадеӣ дар шеъри тоҷикӣ. Нашриёти давлатии Тоҷикистон. - Сталинобод, 1960, - 258с.

3. Зеҳнӣ Тӯрақул. Куллиёт. Ҷ 1: Санъати суҳан. –Душанбе: “Истеъдод”, 2021. - 431с, с. 65.

4. Келдӣ Гулназар. Туву хубиву раъноӣ.(Гулчини ашъор) –Душанбе: “Адиб”, 2010. –408с, с. 28-29.

5. Келдӣ Гулназар. Нома ба шоири Фаластинӣ: Шеър // Тоҷикистони советӣ. - 1982. - 8 сентябр, саҳ.6.

6. Келдӣ Гулназар. Дар чодари сафеди маҳтобӣ (гулчини ашъор). Ҷ. 2.– Душанбе: “Адиб”, 2015. –320с, с. 97–98.

7. Қосим Низом. Фаластин. / рӯзномаи Саломат бошед.№6 (474), 11-апрели 2022, саҳ.6.

8. Мардонӣ Тоҷиддин. Саҳифаҳое аз равобити адабии Арабу Аҷам.(Гузашта ва имрӯз). – Душанбе: «Ирфон», 2010. – 236с.
9. Сафиева, Гулрухсор. Рӯҳи Бохтар: шеърҳо ва дostonҳо. – Душанбе: Адиб, 1987. – 400 с, саҳ. 43.
10. Турсунзода Мирзо. Садои Осиё. – Сталинобод: “Нашриёти давлатии Тоҷикистон”, 1957. –63с, саҳ.8.
11. Шакуров Муҳаммадҷон. Мактаби одамият: Баъзе масъалаҳои адабиёт ва маънавият. – Душанбе: Адиб, 1991- 272с, с. 243.
12. Озарахш. Айлон. / рӯзномаи Гулистони дониш. №3(48), март 2022, саҳ.7.
13. Озарахш. Девони ишқ. –Хуҷанд: “Ношир”, 2016. – 516с, с. 110.
14. نذر الله نزار. اوراق متفرقة. - قاهرة: "شمس للنشر و الاعلام"، ٢٠١٧م-٢٢٩ص.
15. www.tajikpress.com.
16. www.tajik.irib.ir

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ АРАБСКИХ СТРАН В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СОВРЕМЕННЫХ ТАДЖИКСКИХ ПОЭТОВ

КАРИМОВА ШОХОНА ТОЛИБОВНА

научный сотрудник ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025. г. Душанбе, проспект Рудаки, 33.
Тел: 918-77-88-77. E-mail: mehrofarin@list.ru

Данная статья посвящена политической и общественной жизни арабских народов, которая нашла отражение в поэзии современных таджикских поэтов. По истине, современные таджикские поэты не остались равнодушными к беспорядкам в Палестине, Сирии и Ираке, и стали отражать в своей поэзии боль и чаяния этого народа, выражая тем самым свои соболезнования многострадальному арабскому народу. Современные арабские поэты, такие как Муин Бсису, Махмуд Дарвеш, Хасан Ибрагим Наккаш, Абдул Ваххаб аль-Баяти и Мухаммад Салех Бахру-л-Улум написали стихи о Таджикистане, которые подчеркивают высокий уровень таджикско-арабских отношений в наше время.

Ключевые слова: Палестина, Сирия, Ирак, Гулрухсор, Гульназар, Рустам Ваххаб, Сиявуш, сопротивление, литературные связи, Муин Бсису, Абдул Ваххаб аль-Баяти, Мухаммад Салех Бахру-л-Улум, Назрулла Назар, стихи, борьба.

SOCIO-POLITICAL LIFE OF THE ARAB COUNTRIES IN THE POETRIES OF MODERN TAJIK POETS

KARIMOVA SHOHONA TOLIBOVNA

scientific researcher of the ISPAEC NAST. Address: 735025, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 33.
Tel: 918-77-88-77. E-mail: mehrofarin@list.ru

This article is dedicated to the political and social life of the people of the Arab world, which is reflected in the poetry of modern Tajik poets. In fact, contemporary Tajik poets have not been indifferent to the unrest in Palestine, Syria and Iraq, reflecting the pain and aspirations of this nation in their poetry, and thus expressing their condolences to the suffering Arab people. Contemporary Arab poets such as Muin Bsisu, Mahmud Darvesh, Hassan Ibrahim Naqqash, Abdul Wahhab al-Bayati and Muhammad Saleh Bahru-l-Ulum have written poems about Tajikistan, which highlight the high level of Tajik-Arab relations in modern times. is worthy.

Keywords: *Palestine, Syria, Iraq, Gulrukhsor, Gulnazar, Rustami Wahhab, Siyavush, resistance, literary ties, Muin Bsisu, Abdulwahhab al-Bayat, Muhammad Saleh Bahru-l-Ulum, Nazrullah Nazar, poems, struggle.*

БОЗТОБИ АШЪОРИ АБУТАЙЙИБ АЛ-МУТАНАББӢ ВА АБУНУВОС ДАР ОСОРИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

ҚАЛАНДАРЗОДА СУБӢХОНИДДИН ЧАМОЛ

Докторант (PhD) – и ИОМДАО АМИТ. Суроға: 734025, Душанбе, хиёбони
Рӯдакӣ 33. Тел.: 902 41 28 27. E-mail: qalandarzoda_1990@index.ru

Дар мақола равобиту адабии шоирони форсу тоҷик ва араб, бахусус Саъдии Шерозӣ ва ду шоири араб Абутаййиб ал-Мутанаббӣ ва Абунувос мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд. Ҷусторҳо ва натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки дар замонҳои хеле пеш то имрӯз ин равобит вуҷуд доштааст ва ин ду адабиёти гаронбаҳо аз ҳамдигар таъсир пазируфтаанд.

Перомунӣ таъсири ашъори Мутанаббӣ ва Абунувос ба эҷодиёти Саъдӣ Шерозӣ чандин муҳаққиқони эрониву араб таҳқиқот анҷом додаанд, вале дар адабиётишиносӣ тоҷик ин падидаи нав ба назар мерасад. Дар асарҳои ин ду шоири арабзабон ва мутафаккири форсу тоҷик Саъдии Шерозӣ маъниҳои ба ҳам монанд, аз ҳикояҳо, рубоӣҳо, газалҳо, зарбулмасалҳо ва панду андарзҳо ба назар мерасанд. Ин далели он аст, ки Саъдӣ ба осори ин шуарои араб бохабар будааст ва дар ҳар маврид аз чунин мисолҳо осораширо рангинтар намудааст.

Калидвожаҳо: *Саъдии Шерозӣ, Абутаййиб ал-Мутанаббӣ, Абунувос, адабиёти араб, адабиёти форс-тоҷик, таъсирпазирӣ.*

Саъдӣ Шерозӣ ба қатори дигар шоирони асрҳои мухталифи форсу тоҷик аз адабиёти араб таъсир пазируфта, инчун ба адабиёти араб таъсир низ гузоштааст.

Дар ин росто ин мутафаккири барҷаста аз шоирони машҳури араб чун Мутанаббӣ, Абунувос, Фароздақ, Абулфатҳи Бустӣ, Ҳассон ибни Собит, Абулатоҳия, Абулқосим Зоҳӣ, Халил ибни Аҳмад Фароҳидӣ, Абу Тамом, Ибни Муқла, Қоҳиз, Яҳё ибни Муъоз, Имраулқайс, Аби Ҳайён ва ғайра мутаассир гардидааст. Ӯ дар услуби равиши нигориши Гулистон ва Бӯстон аз адибону шуарои араб истифода карда, аз вожаҳову истилоҳот ва андешаҳои арабҳо мисолҳову иқтибосҳо овардааст.

Хостем дар ин мақола шинохт ва касби маърифат ба инки Саъдӣ то чӣ ҳудуде аз адабиёти араб, хусусан шоирони араб Абутаййиб ал-Мутанаббӣ ва Абунувос иттилоъ дошта ва то чӣ андоза дар тадвини осор аз ин ду шоирони номии араб баҳраманд гардидааст ин масоилро мавриди таҳқиқ қарор диҳем.

Бисёре аз донишмандон ва аҳли адаб дар миёни мардуми араб бо пажӯҳишу таҳқиқ ва таҳаммули густурда ҷиҳати дастбӣ ба улум ва фунуни мутафовит ба марҳалае аз тақомул дар асри хеш дар адаб ва шеър ва шоирӣ расидаанд, ки натоиҷи захираҳои онон ҳувияти адабиёти арабро раванқ ва тақомул бахшидааст, ки бо осори барҷоймонда дар катибаҳо аз соли 800 қабл аз мелод ин таровишоти андешаҳои бедор мушоҳида гардидааст, ки бештар дар мадҳ ва мадҳгӯии амирон шурӯъ гардидааст, ки аз ин нубуғ, афроде чун Шанфара, Нобиғаи Зубёнӣ, Ҳассон ибни Собит, Антара, Тарафа, Алқам ва Ҳамод ал-Ровия ва ғайраро метавон ном бурд, ки ҳар як ашъоре дар

мавзӯоти дифоъ аз шарафи қабоили гуногун ҷиҳати ҷовидон сохтани қаҳрамони онон доранд.

Саъдӣ дар “Гулистон” саъй намуда аз андӯхтаҳои он шоирон ҷиҳати такмили суҳанони ҳақимона фоида бурда ва аз тафаккури онон, ки реша дар фарҳанги Юнон дорад ҷиҳати пешбурди фарҳанги сарзамини мо ва дигарон бақор гирад, ки дар онҳо аз мазомини ирфонӣ ва сӯфиёна ранг ва бӯе набуда ва ё бисёр заиф аст нуктаҳои шарифе, ки гоҳ ба ҷиҳати зарофат ба зарбулмасал табдил гаштааст, ки гоҳ реша дар сарчашмаҳои ҳикмати исломӣ дорад, ки кам ва беш аз санъати шеърӣ бархурдор буданд.

Мутафаккири тоҷик дар ҳудуди солҳои 621 аз Шероз ба Бағдод рафт ва дар ҳудуди солҳои 623 дар мадрасаи Низомия ба таҳсили илм пардохт. Дар Бағдод ба сӯҳбати Абулфараҷ ибни Ал-Ҷӯзии дуввум ноил гашт. Ва ҳамчунин маҳзари Шихобуддин Умар Сухравардиро дарёфт. Зиндагӣ ва таҳсил дар диёри араб сабаби ошноии ӯ бо адабиёти арабӣ буд ва муносибату мушобеҳати баъзе аз мазомини назм ва насраш бо осори шоирон ва нависандагони араб ва низ қасоиди арабӣ ва муламмаъоти ӯ гувоҳ бар ин аст.

Ҷиҳати шинохти хонандаи тоҷик аз таъсиру таъассури Саъдӣ аз адабиёти араб ва шинохту бозтоби ашъори ду шоири араб, яъне Мутанаббӣ ва Абунувос дар эҷодиёти мутафаккир ин таҳқиқро манзури хонанда медорем.

Мутанаббӣ шоири дарборӣ буд, ки давраи шоирӣ ӯ ба асри Аббосиён рост меомад ва девони ашъори ӯ 5 ҳазору 575 байтро ташкил медиҳад, ки танҳо 350 байти он ҳикмат ва панд аст. Ҳикмати Мутанаббӣ сирфан фалсафӣ ва адабӣ аст ва аз оғози қарни даҳум овозаи Мутанаббӣ дар кишварҳои исломӣ печид ва шӯҳрати ӯ дар шаҳри Ҳалаб ва дар замони Сайфуддаулаи Ҳамадонӣ густурда шуда буд [4].

Шинохти ин шоири араб дар миёни мардуми Мовароуннаҳру Хуросон ба хоҳири пандҳои ӯст ва нишони таъсири ӯ дар удабои мо вучуди абёти ҳикматомези ӯ дар “Таърихи Байҳақӣ” [2], “Марзбоннома” [11] ва “Чаҳор мақола” [9] аст ва аммо Саъдӣ ва Мутанаббӣ ба сабаби авзоъ ва аҳволи рӯзгор ба ҳикмат гароиш пайдо карданд ва нашри фарҳанги юнонӣ ва форсӣ дар гароиши ҳар ду ба суҳанони ҳақимона таъсир доштааст ва ончи ҳикмат он дуру аз ҳам ҷудо мекунад, пирӯзии сиёсии аъроб аст.

Асри Саъдӣ замони шикасти Мовароуннаҳру Хуросон ба сабаби ҳамлаи муғул буд ва гароиши ӯ ба тавозӯъ ва фурутанӣ ва яъсу ноумедӣ ва дар авҷи ҷозибай сӯфиёна аст. Ва Мутанаббӣ дорои худситой ношӣ аз аср ва замона буд ва дӯрӣ аз мазомини ирфонӣ ва сӯфиёна дошт. Ҳар ду ба масъалаи дӯстӣ ва садоқат пардохтаанд. Саъдӣ дар Гулистон бар он бовар аст, ки дӯст набояд ҳамеша хидматгузори дӯст бошад, ӯ меғӯяд дӯст зарурият дорад, ки айбҳои дӯсташро ба ӯ ёдовар шавад ва Саъдӣ аз дӯстоне, ки бадиҳоро гӯшзад намекунанд безор аст. Мутанаббӣ ақида дорад, ки дӯст бояд ба хостаи дӯсташ суҳан бигӯяд. Яке аз омилҳои тавачҷуҳи Саъдӣ ба тавозӯъ ва мазомини панд ва андарз ва одоб ба ҷиҳати умри тӯлонии ӯ буда, ки камтар буданаш дар Мутанаббӣ ба сабаби умри кӯтоҳи 50 солаи ӯст ва ба ҳамин хотир таҷриба ва пухтагиро дар Саъдӣ бештар мебинем. Хусусан дар қасида, ӯ дар мадҳ гароиш ба андарз дорад. Мутанаббӣ ба далел инсоният ва ғурур гароиш ба мадҳ ва қасоид надорад. Саъдӣ аз миёни мардум ва миллат барҳост вале Мутанаббӣ зиндагии қабилай дошт ва нигоҳ ба касби мол ва сармоя дар ҳоле ки Саъдӣ тавозӯъ ва қаноатро меситояд абёти латиф дар девони ҳар ду ҳаст ва дар девони Мутанаббӣ бештар ва эшон бадтарин абёти латифро дар қасидае, ки

беҳтарин байтҳои ҳикматомезро дорад баён намудааст [12,35], ки намунаи абёти таъсирёфтаи Саъдӣ аз Мутанаббӣ аз назари Камоли Сирустонӣ, ки мазомини онҳо голиб бар абёт аст ва метавон гуфт кулли адабиёти куҳани порсӣ аз Мутанаббӣ мутаассир будааст:

Ба чузв аз Мутанаббӣ назар ҳаме кардам,
Дар ин сафина дарёе дар беш баҳо.
Матоъи хештан дар назар ҳақир омад,
Ки равнақе надихад пеши офтоби саҳо.
Ба самъи Хоҷа расидаст гӯй ин маънӣ,
Ки гуфт хайра салуҳа-л-карим аъудуҳо.

Қитъае аз девони Саъдӣ, ки дар мадҳи соҳиби девон аст ва мегӯяд:

Ту он накардай аз феъли хайр бо ман ва ғайр,
Ки дасти фазл кунад домани умед раҳо.
Чуз остонаи фазлат, ки мақсад умам аст,
Кучост дар ҳама олам вусуқи аҳл баҳо.

Хитоб мекунад:

Матоъи хештанам дар назар ҳақир омад. Ба ин маъно, ки сухани ман дар муқобили силаи ту он кадр кам буд, ки партав надихад пеши офтоби саҳо. Дар он ривоят матоъи шеър ба саҳо бадал шудааст ва шеъри Мутанаббӣ ба офтоб.

Арабҳо мӯътақиданд, ки панд ва андарзи сосонӣ ба адаби араб вуруд ёфтааст ва дубора ба порсӣ баргаштааст, таъсири тамаддуни мо дар давраи шоирии Мутанаббӣ яъне асри Аббосиён бар аъроб намуд дорад. Аз чаҳор давраи адабӣ зиндагии Мутанаббӣ давраи чаҳоруми зиндагии адабии ӯ дар Шероз аст, ки осори ӯ дар ин давраи се моҳа табиитар, зеботар, дақиқтар ва беҳтар аст. Баъд аз инки ислом роҳҳои илмро ҳамвор намуда, ки баъд аз зуҳури он китобҳо ва осоре аз забонҳои санскритӣ, паҳлавӣ, сурёнӣ ва юнонӣ ба арабӣ тарҷума шудаанд, бисёре аз мазомин ба забони арабӣ ворид шуданд, ки Мутанаббӣ аз онҳо баҳра чуста ва сипас Саъдӣ аз ӯ истифода карда ва худ низ ибтикор доштааст. Ба унвони мисол: Мутанаббӣ мегӯяд: Касе, ки ба ихонат ва зиллат тан диҳад, хорӣ бар ӯ ҳамвор хоҳад шуд, агар ба мурда захм зада шавад, изҳори дард намекунад. Саъдӣ низ мегӯяд:

Аз маломат чӣ ғам хӯрад Саъдӣ,
Мурда аз нештар матарсон.

Мутанаббӣ ва Саъдӣ аз ин мазмун истифода кардаанд. Бисёре аз зарбуламасалҳоро метавон дар ин даста чой дод. Пас наметавон бар ин мабно бар таъсирпазирии Саъдӣ таъкид кард. Мутанаббӣ бисёре аз мазоминро аз шоирони дигар бор гирифтааст. Бинобарин метавон радди ин мазомини ҳукмиро дар осори шоирони муқаддам биравӣ ва тобишхурҳои ҳикмати исломӣ ва юнонӣ чӯст.

Шоирони дигари мо низ аз Мутанаббӣ мутаассир будаанд, ба вижа Мавлоно Чалолиддини Балхӣ [3,44-64; 6,92-97], Ҳофизи Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ [5,92-95] ва дигарон.

Мутанаббӣ дар ҷое мефармояд:

وَمَوْتُهُ جَا لَيْنُوسِ فِي طَبِّهِ يَمُوتُ رَاعِي الضَّانِ فِي جِهْلِهِ
Ҷӯрони меш дар ҷаҳли худ мемирад
Ҳамчунон ки Ҷолинус бо тибб худ.
وَكَانَ نَرِي مِنْ صَامِتٍ لَكَ مُعْجَبٌ زِيَادَتُهُ أَوْ تَقْصُتُهُ فِي التَّكَلُّمِ

*Басо шахси хомӯше, ки сукути вай туро ба эъҷоб афканад ва ўро битисандӣ.
Афзӯнӣ ва костии ў дар сухан гуфтан маълум мешавад.*

Мутанаббӣ:

وَوَضَحَ النَّدِي فِي مَوْضِعِ السُّفِّ بِالْعُلِيِّ مُضِرٌّ كَوَضَعَ السَّيْفِ فِي مَوْضِعِ النَّدِي

Қарор додани бахшишу ато дар ҷойгоҳи шамиер барои бузургворӣ зиёнбахи аст.

Мутанаббӣ:

أَفَاضِلُ النَّاسِ أَغْرَاضُ لَذَا الزَّمَنِ يَخْلُو مِنَ الهمِّ أَفْأَلُ هُمْ مِنَ الْفِطَنِ

Касоне аз мардум, ки бартар ва донишмандтаранд ҳадафҳои тири масоибӣ рӯзгоранд, касоне, ки аз андӯҳ бар каноранд, ки ў ҳушмандӣ ва доноии орианд.

لَوْ لَا اشْتِعَالَ النَّارِ فِيمَا جَاوَزَتْ مَا كَانَ يَعْرِفُ طَيْبُ عَرَفِ الْعُودِ

Агар дар гирифташ ва шӯла задани оташ дар ончи канори он қарор мегирад набуд, бӯйи хуши уд шинохта намешуд.

Мутанаббӣ:

إِذَا ذَكَرَ جَلِيْسُكَ عِنْدَكَ أَحَدًا بِالسَّوَاءِ فَأَعْلَمْ أَنَّكَ ثَانِيهَا

Агар ҳамнишинат дар назди ту аз касе ба бадӣ ёд кард бидон ки ту дувуми ў хоҳӣ буд.

Ё худ ин зарбулмасали тоҷикӣ низ дар миёни мардум бисёр роиҷ аст:

Ҷар ки айби дигарон омаду пеши ту шумурд,

Бегумон айби ту пеши дигарон хоҳад будр.

Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки адабиёти тоҷику форс ва араб дар асрҳои қадим то кунун байни ҳам робита дошта, шоирони ин ду миллати кӯҳан аз ҳамдигар таъсир пазируфтаанд, ки таъсири шеъри Мутанаббӣ ба эҷодиёти Саъдӣ Шерозӣ мисоле аз ин гуфтаҳо мебошад. Дар мавриди таъсири як адабиёт ба адабиёти дигар шарқшиносони машҳури рус И. Ю. Крачковский чунин қайд намудааст: “Дар рушду такомули фарҳанг ва адабиёти араб на танҳо арабҳо, балки як қатор халқу миллатҳои дигар низ саҳмгузоранд” [8, 563-564].

Инчунин, Саъдӣ Шерозӣ ба қатори дигар шоирони араб аз Абунувос низ таъсир пазируфтааст. Абунувос шоири машҳур, ҷадди ў аз маволии Ҷарроҳ ибни Абдуллоҳ ҳокими волии Хуросон Муҳаммад ибни Довуд ибни ал-Ҷарроҳ дар китоби “ал-Варқа” орад, ки маҳалли таваллуд ва маншаъи Абунувос Басра аст. Пас аз ончо бо Волия ибни ал-Ҳабоб ба Куфа рафт ва баъд ба Бағдод шуд ва дигарон гуфтаанд, ки муваллиди ў Аҳвон буд ва дар ду солагии ўро аз Аҳвон бибурданд ва модари ў аҳвония ва номаш Ҷилён аст ва падар ў аз сарбози Марвон ибни Муҳаммад Оҳар Мулук ибни Умая аз аҳли Димишқ буд ва аз ончо ба Аҳвон мунтақил шуд. Ва аз ончо Ҷилёнро ба занӣ гирифт ва чанд фарзанд овард. Аз ҷумла Абунувос ва Абумуъоз. Вай дар назди Абуусома ва Алба ибни Алҳабоб адаб ва шеър омӯхт. Бо ў ба Бағдод омад. Ва Исмоил ибни Навбахт гӯяд: Касе фарохдоништар ва пурмаҳфузоттар аз Абунувос надидам. Ў аз фарзандон бартар аст ва соҳиби даҳ навъ шеър, ки ҷамъе аз фузало ба гирд кардани шеъри ў ҳиммат гумоштаанд. Аз ҷумла: Абубакр ал-Сулай ва Алӣ ибни Ҳамзаи Исфохонӣ ва Иброҳим ибни Аҳмад ибни Муҳаммад ал-Табарӣ маъруф ба Тузун. Қасидаи Мимиаи Абунувос аз шеъри машҳури ўст, ки Абутомои Ҳабиб аз он истикбол кард, ки дар мадҳи Амин Муҳаммад ибни Ҳорун ба замони хилофати Амин аст ва бино ба зикри хатиб Абубакр дар таърихи Бағдод, замони таваллуди ў ба соли 145 буд. Ва дар соли 195 ё 196 дар Бағдод даргузашт ва қабри ў дар ғӯристонӣ Шавнзия аст ва

гӯянд ўро Бунос аз он чихат гӯянд, ки ду гесу аз дӯш овехта ва дар ў унвон дошт [7,365-366]. Аз касоне, ки девони ўро чамъ кардаанд яке Яҳё ибни Фазлӣ девони ўро ба 10 синф бахш кардааст ва дигаре аз уламо Абу Юсуф Яъқуб ибни Ас-сакият аст, ки илова бар гирд кардани девон ва тақсими он бар даҳ синф дар қарни чордахум варақи мушкилоти онро низ тафсир кардааст.

Гирдовардаи Абусаид Сукрӣ, ки танҳо ду сулси он тақсим ба фусул шуд, бо табиини маонӣ нотамои мондааст ва наздики ҳазор варақ аст ва аз аҳли адаб Сулӣ низ девони Бунувос бар хуруфи чамъ ва шеъри дигаре ба худ бастаро ҳазф кардааст ва гирдовардаи Алӣ ибни Ҳамзаи Исфаҳонӣ низ бар хуруф аст ва Юсуф ибни Аддоа ахбори Бунувосро навишта ва мухтори ашъори вайро овардааст ва Абухафон низ ахбори ў ва мухтороти ашъори вайро нигоштааст [12,45].

Саъдӣ дар боби ҳаштум аз “Гулистон” овардааст:
Мол аз баҳри осоиши умр аст, на умр аз баҳр гирд кардани мол. Назири ин маънӣ аз Абунувос:

انْتَ لِلْمَالِ إِذَا أَمْسَكَتَهُ وَإِذَا انْفَقْتَهُ فَالْمَالُ لَكَ

Ту аз он мол ҳастӣ ҳаргоҳ онро ниғаҳ дорӣ ва чун молро харҷ кунӣ мол аз он ту аст.

يَقْنَى الْبَخِيلُ بِجَمْعِ الْمَالِ مُدَّتَهُ وَ لِلْحَوَادِثِ وَالْأَيَامِ مَا يَدَّغُ

Бахил бо гирд овардани мол, умри худро табоҳ мекунад ва ончи ба ҷо мегузурд, аз он ҳаводис ва рӯзгор аст.

كَوَدِهِ الْقَزْمَا تَبْنِيهِ يَهْدِمُهَا وَ غَيْرُهَا بِالَّذِي بِيَمِينِهِ يَنْفَعُ

Ў монанди кирми пилла аст, ки ончи месозад мояи вайрони худӣ ўст. Аз ончи ў месозад, дигарон баҳраманд мешаванд.

Аз ин таҳқиқот бармеояд, ки Саъдӣ Шерозӣ аз ин ду шоири араб таъсир пазируфтааст ва дар мисоли шеъру зарбулмасалу ҳикмати арабӣ ишораҳо намудааст. Бояд зикр намоем, ки ин мақола заррае аз баҳри ин масъала буда, барои оянда кӯшиш карда мешавад то паҳлӯҳои гуногуни таъсири таъассури Саъдӣ Шерозӣ ва Мутанаббиво Абунувосро мавриди омӯзиш қарор диҳем.

АДАБИЁТ:

1. Абдусаттор А. Таърихи адабиёти араб. Душанбе: Шучоъиён, 2010.-260 с.
2. Абучаъфар Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ. Таърих ар-Русул ва-л-Мулук. (Иборат аз 16 ҷилд). – Мутарҷим Абдулқосим Поянда. – Бо таҳрир, тасҳеҳ ва таҳқиқи умумии Нурмуҳаммад Амиршоҳӣ. Душанбе: ЭР-графф, 2014. – 755 с.
3. Алиризо Манучеҳриён. Мутанаббӣ ва шоирони порсӣ.// Фаслномаи матнпажӯҳии адабӣ. Шумораи 55.- Техрон: баҳори 1392. С. 44-64.
4. Бехноми Қосимӣ, Марям Маҳмудӣ. Теорияи баррасии таъсири Муслихиддин Саъдии Шерозӣ аз адабиёти араб // <https://www.vajehyab.com/>.
5. Зиёев С.Н. Абдурахмони Ҷомӣ ва фарҳангу адаби араб // Суханшиносӣ. (Маҷаллаи илмӣ). – Душанбе: Дониш, 2015. – № 3. - С. 92-95.
6. Зиёев С.Н.. Таъсири шеъри Абуғаййиб ал-Мутанаббӣ ба осори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ // Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалии “Мутанаббӣ ва таъсири ў ба адабиёти классикии форсии тоҷикӣ”. Ба муносибати 25 солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: 2016.- С. 92-97.
7. Ибни Халликон. Вафаёт ал-аъён. – Ҷ. 3. -1391. С. 365 – 366.
8. Крачковский И.Ю. Общие соображения о плане истории арабской литературы // И. Ю. Крачковский. Избранные сочинения. Т.2. –М.-Л., 1956.

9. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола. Зери таҳрири Муҳаммад Қазвинӣ. – Техрон: Дебо, 1372 х.ш. – 160 с.

10. Саъдии Шерозӣ. Гулистон. Аз рӯи нусхаи тасҳеҳшудаи Алии Фурӯғӣ.- Техрон: Михрод.-1383.-218 с.

11. Саъдуддин Варовинӣ. Марзбоннома. Мусахҳеҳ Муҳаммад Абдулваҳҳоб Қазвинӣ. Техрон: Садри Техрон, 1326. – 444 с.

12. Содиқ Аскарӣ. Дарси гуфтори муқоисаи панду ҳикмат аз дидгоҳи Саъдӣ ва Мутанаббӣ. Техрон, Шаҳри китоб, 1391.- 275 с.

ВЛИЯНИЕ АБУТАЙЙИБА АЛЬ-МУТАНАББИ И АБУ НУВАСА НА ТВОРЧЕСТВО СААДИ ШИРАЗИ

КАЛАНДАРЗОДА СУБХОНИДДИН ДЖАМОЛ

Докторант (PhD) ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 33.

Тел.: 902 41 28 27. E-mail: qalandarzoda_1990@index.ru

В статье исследуются литературные связи между персидско-таджикскими и арабскими поэтами, в частности между Саади Ширази и двумя арабскими поэтами Абу Тайибом ал-Мутанабби и Абу Нувасом. Результаты исследования показали, что эта связь существовала с древних времён до наших дней, и что эти две богатейшие литературы находились под взаимным влиянием.

О влиянии поэзии Мутаннаби и Абу Нуваса имеются исследования нескольких иранских и арабских учёных, но это новое явление в таджикском литературоведении. В произведениях этих двух арабоязычных поэтов и персидско-таджикского мыслителя Саади Ширази имеются схожие мысли в рассказах, четверостишиях (рубай), газелях, пословицах и наставлениях. Это доказывает, что Саади был знаком с творчеством этих арабских поэтов и в нужных моментах обогатил свои работы такими примерами.

Ключевые слова: Саади Шерази, Абу Тайиб ал-Мутанабби, Абу Нувас, арабская литература, персидско-таджикская литература, влияние.

THE REFLECTION OF THE POETRY OF ABUTAYYIB AL-MUTANABBI AND ABUNUWAS IN THE WORKS OF SAADI SHERAZI

KALANDARZODA SUBHONIDDIN JAMOL

PhD student ISPAEC NAST. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki ave. 33.

Tel. : 902 41 28 27. E-mail: qalandarzoda_1990@index.ru

The article examines the literary links of Persian, Tajik and Arab poets, in particular Saadi Sherazi and two Arab poets Abu Tayyib al-Mutanabbi and Abu Nuwas. The research and the results of the study showed that this relationship was existed in ancient times to the present day, that two valuable literatures were influenced by each other.

Several Iranian and Arab scholars have studied the influence of Mutanabbi's and Abu Nuwas's poetry on Saadi Sherozi's work, but this is a new phenomenon in Tajik literature. In the works of these two Arab poets and Persian-Tajik thinkers Saadi Sherozi have similar meanings, from stories, rubais, ghazals, proverbs and admonitions. This is a proof that Saadi was aware of the works of these Arabs and relevantly enriched his works with such examples.

Keywords: Saadi Sherazi, Abu Tayyib al-Mutanabbi, Abu Nuwas, Arabic literature, Persian-Tajik literature, influence.

ШАБОҶАТИ ТАҶЛИЛИ ҶАШНҶОИ НАВРӢЗИ ДАР КИШВАРҶОИ АВРУПО

ВОҶИДОВА САНАВБАРБОНУ

доктори илмҶои таърих, профессор, мудири шуъбаи Аврупо ва Амрикои ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734035 ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел.: +(992) 935008732. E-mail: sanajanvahidova@gmail.com.

Мақола ба омӯзиши ва таҳқиқи шабоҷати ҷашнҶои наврӯзи дар кишварҶои Аврупо дар мисоли Итолиё, Фаронса, Олмон, Австрия, Швейтсария, Бритониёи Кабир ва кишварҶои Скандинавӣ бахшида шудааст. Дар мақола таҷлили ҷашнҶои наврӯзи бори нахуст дар кишварҶои аврупой нишон дода шуда, шабеҳияти онҳо ба ҷашни Наврӯзи тоҷикон таҳлил ва баррасӣ гардидааст. Пешиҳод гардидааст, ки дар ҳошияи таҷлили ҷашни “Хонумони Соҳибилм”, ки дар кишварҶои Скандинавӣ ҳамасола 25-уми март ҷашн гирифта мешавад, хуб мешуд, ки дар Тоҷикистон низ ин ҷашн 9-уми март ба хотири баланд бардоштани мавқеи зан дар ҷомеа қайд карда шавад.

Калидвожаҳо: *Наврӯз, баҳор, ҷашн, Аврупо, анъана, шабоҷат, расму оинҳо, фарҳанг, тамаддун.*

Дар таъриху фарҳанг ва тамаддуни кишварҶои гуногуни олам ҷашнҶоё мавҷуданд, ки ифодагари рамзи ин ё он фасли сол мебошанд. Мардум дар тӯли қарнҳо онҳоро такмил дода, дар пайвастагӣ бо расму оин ва бовари манотиқи худашон таҷлил менамоянд. Яке аз фаслҶоё, ки фарорасиаш ҷашнҶои зиёде дар пай дорад, фасли баҳор мебошад. Аз таҳлилҳо маълум мегардад, ки шабоҷати ҷашнҶои наврӯзи дар кишварҶои аврупой ва ҷаҳон нисбат ба дигар фаслҶоё зиёдтар ба назар мерасанд. Вақте мо ба оинаи таърих назар меандозем, мебинем, ки ҷашнҶои наврӯзи дар ҳамаи кишварҶои Аврупо гузаронида мешаванд: амсоли Итолиё, Фаронса, Олмон, Австрия, Швейтсария, Ҷолланд, Австралия, Зеландияи Нав ва ғайраҳо. Ҷолибтараш он аст, ки ҳамаи ин ҷашнҶоё шабеҳи ҷашнҶои наврӯзи мебошанд. Ҷашнгирии наврӯзи ба ҳама мардумони Шарқу Ғарб пайвастагӣ дорад.

Рӯзи 19 март, иди рӯзадорӣ дар Италия, одатан бо ҷашни фароғатии Сан Джузеппе (Сент Ҷозеф) ба охир мерасад. Дар бисёр ҷойҳо дар ин рӯз оташдонҳои зиёд, ки ба моҳи март хос ҳастанд, барафрӯхта мешаванд. Аз ин рӯ, аз замони қадим мардуми сарватманди итолиёвӣ дар ин рӯз барои мардуми камбизоат кӯмак мерасонанд. Одатан онҳо ба назди пиронсолон, барҷомондагон, бенавоён ва кӯдакон барои аёдат мераванд. Дар рӯзи ҷашни Наврӯз ҳамагон либоси хосаи идона ба бар мекунанд, ки ин нишонаи воқеии шабоҷати ҷашни Наврӯзи тоҷикон мебошад [1, 170].

Сан Джузеппе дар Италия хеле маъруф аст. Ӯ ғайр аз камбизоатон ва ятимон, инчунин ба шарикон ва духтарони оиладорро, ки дар ёфтани шавҳар мушкилот доранд, сарпарастӣ мекунад. То имрӯз шуъбаҳои Ҷузеппе низ вучуд доранд ва дар санаи 19-уми март онҳо дар хиёбонҳои бисёре дар Италия баромада, февран кулчақандҳои (zeppole) анъанавӣ монанди донаҳои шаклдор пухта омода месозанд. Бояд зикр кард, ки ин кулчақандҳоро дар хиёбонҳо ба ҳамагон бе пул тақсим менамоянд, ки ин худ яке аз нишонаҳои наврӯзи ба шумор меравад [11].

Дар Фаронсаи католикӣ ҷашни якуми фарорасии баҳор санаи муҳим ба ҳисоб рафта, ҳамчун рӯзи шамъ таҷлил мешавад. Мисли дигар кишварҶои Аврупо, дар

Фаронса низ ба муносибати маросими поксоъӣ маросимҳои диндорон ташкил карда шудаанд: ин маросимҳо махсусан дар қарнҳои миёна бо тантана ҷашн гирифта мешуданд.

Сарзамини зебоманзар ва кишвари тамаддунофари Фаронса барои аҳли башар ошно буда, тӯли садсолаҳо ба доштани фарҳанги бою ғанӣ дар маркази таваҷҷуҳ қарор дорад. Дар ин кишвар низ ҳамасола ҷашнҳои дорои ҷабҳаҳои гуногуни фарҳангиву маънавий бо шукӯҳу шаҳомати ба худ хос ҷашн гирифта мешаванд.

Агар дар муқоиса бо кишвари Тоҷикистон таҷлили шабоҳати ҷашнҳои наврӯзиро дар Фаронса мавриди баррасӣ қарор диҳем, метавон чанд ҷашнҳоро ба мушоҳида гирифт, ки ба айёми маросимҳои наврӯзӣ рост омада, ҳамзамон бо оинҳои ҷашни бузурги Наврӯз наздикӣ доранд. Қобили қайд аст, ки дар Фаронса 8 - уми март ҳамчун “Рӯзи модарон” ё “Рӯзи бибиҳо” таҷлил мегардад. Ҷашни дигаре, ки Франкофония унвон дорад, асосан барои донандагони забони фаронсавӣ баргузор мешавад ва ин ҳам дар рӯзҳои ҷашнҳои наврӯзӣ рост меояд. Бояд қайд намуд, ки дар Фаронса низ иди 8 мартро ҳамчун иди занон таҷлил менамоянд дар ин рӯз ба бонувон тухфаҳои хотиравӣ тақдим мекунанд. Нуктаи дигари ҷолиб ин аст, ки дар ин кишвар якшанбеи аввали моҳи мартро ҳамчун рӯзӣ модаркалонҳо (Бибиҳо) (бо истилоҳи фаронсавӣ la Journée des Grands-mères) таҷлил менамоянд, чуноне ки дар Тоҷикистон рӯзи 8 март ҳамчун рӯзи Модар ҷашн гирифта мешавад. Дар Фаронса низ дар рӯзи модаркалонҳо наберагон ба онҳо тухфаҳо тақдим менамоянд [13].

Дар тӯли таърих Фаронсавиён урфу одатҳои миллиашонро нигоҳ доштанд. Масалан, шамъҳое, ки дар рӯзи “Чандилак” баракат меоварданд, тамоми сол қариб дар тамоми хонадонҳо нигоҳ дошта мешавад. Чунин шамъҳо баъзан дар назди дару тирезаҳо ҳамчун тӯмор (талиман) бо аломати салиб гузошта мешавад ва онҳо гӯё арӯсу домодро баракат медиҳанд.

Деҳқонони фаронсавӣ рӯзи шамъро ҳамчун яке аз муҳимтарин ҷашнҳои наврӯзӣ таҷлил мекарданд, зеро он мувофиқи эътиқодҳо хеле муҳим мебошад. Ҷамчунин дар бисёр минтақаҳои Фаронса корҳои кишоварзӣ маҳз дар ин сана оғоз мешаванд.

Аз ҳамон рӯз тасмим гирифта мешавад, ки кор дар саҳро, дар боғ, тоқзорҳо оғоз меёбад. Маҳз ба муносибати ҷашнҳои шамъ нишонаҳо ва суханони зиёд баён шудаанд. Дар бисёре аз музофотҳои Фаронса боварӣ доштанд, ки ҳавои хуб дар Чанделак нишонае буд, ки зимистон боз чил рӯз идома меёбад. Қобили таваҷҷуҳ аст, ки ин ҷашн бо баъзе аломатҳои ба ҷашни Садаи тоҷикон хеле наздикӣ дорад. Мардуми Фаронса бар он муътақиданд, ки дар рӯзи “Чандил” хирс маконашро агар тарк кунад ва инчунин ҳаво абрнок бошад, офтоб надурахшад, хирс ба макони худ баргашта, дар давоми чил рӯзи дигар ором хоб меравад. Дар моҳи март деҳқонон бисёр ташвишҳо доранд. Чӣ тавре ки дар ҳаёти деҳот маълум аст, муҳлати кор мувофиқи санаи тақвими калосо ҳисоб карда мешавад. Деҳқонон ба мисли Тоҷикистон ба тозақориҳо машғул шуда, бояд заминаи шудгори баҳорӣ, алафдаравӣ, кишти зироатро ба амал меоранд [14].

Ноустувории ҳавои моҳи март, вобастагӣ аз натиҷаҳои корҳои саҳроӣ, деҳқонро водор месозад, ки боду ҳаворо бодикқат назорат кунад. Ин мушоҳидаҳо дар мавриди ба даст овардани натиҷаи муваффақи ҳосил, ҳатто боиси пайдо шудани аломатҳои зиёд ва ривоятҳо дар бораи обу ҳаво гардидааст.

Маросими “Ҷаҳидан аз оташ” низ дар кишварҳои Аврупо хусусиятҳои ба худ хос ва маънии гуногунро дорад. Ҷавонон, паси ҳам як ё ду ҷуфт – духтар ва писар, дасти

ҳамдигарро гирифта ё баъзе бачаҳо танҳо аз болои оташи сурх меҷаҳанд. Ҷаҳидан аз болои оташ дар он ҷо далолат ба он мекунад, ки ҷавонони ҷуфт ба умеди ҳамон сол издивоҷ кардан ва дигарон бо мақсади халос шудан аз ягон беморӣ ва ғайра онро анҷом медиҳанд. Дар баъзе маноқиқи Тоҷикистон низ маросими “Оташпарӣ” то ҳол вучуд дорад, ки дар рӯзҳои наздикшавии ҷашни бузурги ниёгон – Наврӯз анҷом дода мешавад. Мардум дар ҳоле ки аз болои оташ мепаранд, мисраъҳои шеърӣ “Сурхии рӯятро бидеҳ, Зардии рӯямро бигир”-ро замзама мекунанд [2, 259].

Баргузори ҷашнҳои Наврӯзӣ дар қисмати ҷануби Фаронса хело ҷолиб аст. Дар ин муддат гулҳо мешукуфанд ва онҳо ба як ҷузъи муҳими ҷашн табдил меёбанд. Ҷашнҳои Наврӯзӣ дар Фаронса махсусан дурахшон ва маъмулӣ аст, ки мувофиқи анъана “муборизаи гулҳо” (“комба де флуғ”) ном дорад. Дар чунин идҳо тамошобинон дар хиёбонҳо қадам мезананд ё дар вагонҳо савор мешаванду ва гулдастаҳои зеборо ба ҳамдигар тақдим менамоянд ё гирду атрофро пур аз гул мекунанд. Ин ҷашне аст, ки ҳама ҷо ораста бо гул аст. Маврид ба таъкид аст, ки ҷашни “муборизаи гулҳо” (“комба де флуғ”) бо ҷашни Наврӯзи тоҷикон “Сайри гули лола” хеле шабоҳат дорад [11, 108-117].

Бузуртгарин ҷашни Наврӯзӣ барои кишварҳои Олмон, Австрия, Шветсария, Нидерландия ва Белгия ин Карнавал як навъ ҷашнворае ҳаст, ки дар Аврупо мардум бо либосҳои идона ва гулҳои зиёд аспасавор дар хиёбонҳо гашту гузор мекунанд.

Дар Тоҷикистон шабоҳати ҷашни Карнавали аврупоӣ бо бузқашӣ ё аспдавонӣ хос буда, ҳатто дар ин рӯзҳо озмунҳо ташкил шуда ғолибон бо тухфаҳои қиматбаҳо мукофотонида мешаванд. Аз ҷумла автомобил, яхчол, телевизор ва ғайраҳо.

Дар Олмон бошад, ҷашни наврӯзӣ бо тантана қайд карда мешавад. Мардум дар хиёбонҳо сайру гашт мекунанд. Нақлиётро ончунон бо гулҳои зиёди рангоранг оро медиҳанд, ки кас гумон мекунад, ки он аз гул сохта шуда бошад. Дар Олмон ҳангоми ҷашнҳои баҳорӣ мардум ба ҳамдигар тухмҳои рангоранг, кулчақандҳо ва харгӯшчаи зиндаро ҳадя мекунанд, чунки харгӯшча ба назари онҳо ҳайвони ҳалиму меҳрубон буда, тачассумгари хушбахтӣ аст.

Дар Олмон ҷавонон ба ҳамдигар обпошӣ мекунанд, ки ин рамзи асосии ҷашни наврӯзӣ ва зебогиву солимӣ ба ҳисоб меравад. Ба рӯи хонумонашон об мепоянд, чунки об сарчашмаи зинда мебошад ва онҳо наслҳои солимро ба дунё оранд. Ба дигар маъно, азбаски об неъмат зинда аст, намӣ ва таровати зебогии пӯсти занонро нигоҳ медорад.

Ҳатто дар замони пеш аз масеҳият мардуми Олмон ҷашни бузурги эҳёи офтобро бо қурбонӣ ва зиёфат ҷашн мегирифтанд. Ин ҷашн монанд ба ҷашни румиён буд. Дар натиҷаи робита байни ду фарҳанг як маҷмӯи муайяни маросимҳои ҳафта дар Панҷак таъсис дода шуд. Гузашта аз ин, румиён ҷашнгирие бо номи “Ҷаззоб” - (narrenfeest) доранд, ки бо либоспӯшии хоси худ маълум аст ва олмониҳо низ ин ҷашнро аз онҳо гирифтаанд [8, 298].

Масалан, нақши оташ, махсусан дар фарҳанги олмониён ва умуман дар эhtiқоди мардуми Аврупо таъсири бузурги тозакунӣ ва ҳифзи табиат аз партовҳо ба ҳисоб меравад ва бениҳоят бузург аст. Дар фарҳанги мардуми тоҷик низ мегӯянд, ки оташ таъсироти зарароварро нест мекунад ва баръакс қувваҳои хуби ҳосилхезӣ ва шукуфоиро ба вучуд меорад. Бо ин назардошт метавон гуфт, ки фарҳанги тоҷикон бо фарҳангҳои кишварҳои Аврупо хело шабоҳати наздик доранд.

Яке аз анъанаҳои ҷолиби ҷашнҳои наврӯзӣ ҳафтаи Панҷак аст, ки то имрӯз аз ҷониби деҳқонони Ҷазираи Шовен, Нидерландия, ва музофотҳои Зеландияи Нав нигоҳ дошта шудааст.

Нимаи дуҷуми рӯз деҳқонон аспҳои худро бо ёлҳо ва гулҳои зебо ороста ба беруни шаҳр мебаранд. Сипас, иштирокчиёни ҷашнвора ба аспҳои нишаста, ба соҳили баҳр мераванд чунин шарт аст, ки агар асп пойҳояшро ғарқ кунад ба замин чуқуртар фуру равад, ҳамон қадар соҳиби асп ғолиб доништа мешавад. Вақте ки аспсаворон ба деҳа бармегарданд, вақти боқимондари шабона бо рақс ва дилхушӣ мегузаронанд.

Дар Белгия бошад, ҳангоми ҷашнҳои наврӯзӣ кӯдакон хона ба хона мераванд, суруд мехонанд ва барои онҳо чормағз, себ, гӯшти яхӣ дода мешавад. Масалан дар фарҳанги тоҷикон ин ҷашнро ба истилоҳ “Идгаштак” ном мебаранд [15].

Дар Нидерландия бошад, кӯдакон аз оилаҳои камбизоат порчаҳои гуногуни сурудҳое, ки ифодагари саховат ва дасткушодии мардум мебошанд, мехонанд ва ба ин восита гӯё дили ашрофонро об карда, чизҳои мехостагиашонро ба даст меоранд.

Дар Бритониёи Кабир то ба ҳол кабудизоркунӣ ҳамчун як хусусияти ҳоси ҷашнҳои наврӯзӣ боқӣ мондааст. Дар арафаи ҷашн, одатан, ҷавонон ба ҷангал барои ҷамъ овардани сабзаҳо ва гулҳо мераванд ва ба шаҳр бо сурудҳои мусиқӣ, дар даст шохҳои сабз ва гулҳо бармегарданд [6].

Сокинони давлатҳои Скандинавия бошанд, дар моҳи март, пеш аз оғози қорҳои кишоварзӣ, кӯшиш мекунанд, ки ҳавои ояндари тибқи нишонаҳои гуногун пешгӯӣ кунанд. Рӯзи на он қадар сард то ба аввалҳои баҳор ҳанӯз идома меёбад. Бисёриҳо боварӣ доштанд, ки эътидоли баҳорӣ мувофиқи тақвими пешинаи калисо ба 12 март (рӯзи Санкт Грегор - Грегорсес) рост меояд. Ҳам шведҳо, ҳам норвегияҳо ва ҳам данияҳо бар чунин ақидаанд, ки: "Дар рӯзи тақвими Грегор шабонарӯз баробанд". Чуноне ки мувофиқи тақвими шарқӣ, хусусан Тоҷикистон баробаршавии шабу рӯз ба 21 март рост меояд [10, 10].

Мувофиқи эътиқоди маъмул, дар ин рӯз зоғ аз соҳил ба дохили Шветсия ва Норвегия мебарояд, ки ин бешак фасли баҳорро тасвир мекунад. Аз ин рӯ, дар тақвими қадима ин рӯз бо парранда қайд гардидааст, хусусан 12 март рӯзи “Зоғ” эълон мешавад. Зарбулмасалҳо, оятҳо ва гуфторҳо дар бораи зоғон ба амал фаронвон қорбурд мешаванд. Дар моҳи март тӯфонҳо ва ҳавои ноустувор ҳанӯз ҳам кам намешаванд. Гарчанде ки аксарияти сокинони Скандинавия эътидоли баробаршавии шабу рӯзро 12 март ҳисобиданд, он дар баъзе минтақаҳо 21 март рабт дода мешавад. Ин санаро "баробарии рӯз" (jamvår) номиданд [9, 20].

Бисёре аз маросимҳо ва аломатҳо дар бораи обу ҳаво ба ҷашни калисои Эътироз ва 25 март инчунин дар кишварҳои Скандинавия ҳамчун рӯзи “Хонумони Донишманд” доништа мешавад. Донишҷӯёни донишгоҳҳои Уппсала, Лунд, Стокгоlm, шоме он рӯз дар хиёбонҳои шаҳр назди оташ истода, дар васфи баҳор сурудҳои мардумиро месароянд. Ҳамчунин дар Скандинавия, осорхонаи мардумии шведӣ дар болои кӯҳи Дир оташи баланд афрӯхта мешавад. Ин оташ аз чандин километр намоён аст. Дар атрофи он ҳазорон нафар аз Стокгоlm ҷамъ меоянд.

Тибқи эътиқоди мардуми Дания ва Шветсия, ҷодугарон ва девҳо он шаб ба ҷамъомадҳои худ парвоз мекунанд ва чароғҳои оташ ба онҳо монё мешаванд, ки дар кӯҳҳои истода ва ба одамоне осеб расонанд [7].

Дар калисоҳо иди масеҳият пас аз ид ҷашни Наврӯзӣ гирифта мешавад. Номи мардумии қадимии ин ҷашн “helgetortstag” буда, маънои Панҷшанбеи дурахшонро дорад, ки ин ба хотири рӯҳи гузаштагон мебошад. Масалан дар Тоҷикистон низ ба ҳамин маъно бегоҳи панҷшанбе баъзеҳо барои рӯҳу арвоҳи гузаштагонашон оят мехонанд.

Инчунин интихоби "Арӯсу домод" (Сегона) низ аз ҷашнҳои маъмули баҳорӣ дар Скандинавия аст. Дар ҷараёни маросими ҳаҷвӣ, ки дар он ҳамроҳи мусиқинавозон ва "ҳадяи арӯсӣ" ҳамроҳ буданд, онҳо тухфаҳо чамъ меоранд, ки аз тухм, гӯшти хук, нони ширин, шароб ва пул иборат мебошад [5].

Тибқи анъанаи қадим, барои таҷлили ин ҷашн дар Шветсия духтар дӯстдор ё домодро интихоб кардааст. Бисёре аз маросимҳо, ки дар бораи Сегона гузаронида мешаванд, бо ибодати об, чашмаҳо вобаста ҳастанд. Аксар вақт зиёратгоҳҳо "чашмаҳои муқаддас" буданд, ки аз онҳо ҳама маҷбур буданд як каф об нӯшанд. Оби ширин инчунин ба хона оварда ва захира карда мешавад.

Таҷлили ин рӯз дар мактабҳо бо рӯйдодҳо аз ҳаёти Папаи Рим Грегори XIII, ки бо фаъолиятҳои ислохотнаш дар соҳаи мактаб, мусиқӣ ва инчунин ҷорӣ кардани тақвими нав дар асри XVI маълум аст, алоқаманд аст. Аз ин рӯ, эҳтироми ин ҷашн ҳамчун сарпарастии донишҷӯён, устодон, олимон, мусиқинавозон ва овозхонон ба ҷо оварда мешавад [4].

Дар ҳаёти иқтисодии деҳқонони Австрия 17-уми март нақши бузург мебозад. То ин вақт оғози кор дар саҳро ва боғ ба таъхир менамояд.

Дар маросимҳои баҳорӣ урфу одатҳои вобаста ба кабудизоркунӣ, алалхусус тару тоза кардани хонадон, эътимоди зиндагӣ аҳамияти бузург дорад.

Дар Австрия, чун дар дигар кишварҳои Аврупо, дарахтони хурмо, ки чун шохаҳои растаниҳои маҳаллӣ маъмуланд, бештар шинонда мешаванд. Ин дарахтони хурди парваришёфта дар кунҷи боғ нигоҳ дошта мешаванд. Дар урфу одатҳои мардумӣ онҳо ба нақши як воситаҳо бар зидди қувваҳои бадӣ, бемориҳо, раъду барқ ва ғайра мусоидат мекарданд. Дар Воралберг дар рӯзҳои пеш, дар раъду барқҳои шадид шохаҳои онҳо ба оташи баланд партофта мешуданд, дар кунҷҳои таҳкурсии ва дар остонаи хонаи бунёдшуда ҷой доштанд. Эҳтимол меравад, ки дар ин урфу одатҳо қурбонии қадимӣ ба оташ ва рӯҳи хона нигоҳ дошта шуда буданд.

Маврид ба зикр аст, ки рӯзи панҷшанбе хӯрдани кабудӣ ва сабзавоти тару тоза, аз ҷумла шӯрбои сабз аз ҳафт ё нӯҳ гиёҳ (рақамҳои ҷодугарӣ, ки аксар вақт дар эътиқоди мардумони австриягӣ) маъмул аст. Худи ҳамон рӯз дар Тирол бачаҳо бо садои “алафро бедор мекунем” ба марғзорҳо мераванд.

Дар маросими баҳории Швейтсария намунаҳои гуногунии ҷашнҳо, ки ба бедории табиат нигаронида шудаанд, таҷлил мегарданд.

Яке аз чунин ҷашнҳо ("ChalandaMars") “Бедоршавии замин”, ки зимнан аз тақвимиҳои моҳи март Рум пайдо шудааст, мебошад. Одатҳои ҷашни “Бедоршавии замин” ё “алафи бедорӣ” дар дигар қисмҳои Швейтсария низ маълум аст. Дар ин рӯзҳои ҷашн кӯдакон шохаҳои сабзро бо худ мегиранд ва ҳар як роҳгузаро оҳиста бо он мезананд. Ин амалҳо дар гузашта ва ҳоло низ ба мақсади огоҳ кардани мардум аз омадани ҷашни наврӯзӣ ва додани нидои кабудизоркунӣ дарак медиҳад.

Анъанаи «бедор кардани занбӯри асал» низ дар ин кишвар ба моҳи март рост меояд, онҳо фарорасии гармӣ аз садои паррандаро «эълон» мекунанд. Яке аз аввалин

рақамҳои маъруфи баҳор 18 март маҳсуб меёбад, ки рамзи ҷашни Наврӯзиро ифода мекунад.

Хулоса, аз мушоҳидаҳо маълум мегардад, ки қариб ҳамаи кишварҳои Аврупо дар ҷашни Наврӯз ҷашнҳои гуногуни худро доранд, ки бештари онҳо ба ҷашни Наврӯзи кишвари мо шабоҳат доранд. Анъанаҳои пеш аз наврӯзӣ низ қариб якхел ҷашн гирифта мешаванд. Аз кабудизоркунӣ шурӯъ гардида, то обдиҳӣ ва аз болои оташ ҷаҳидан ҷанбаҳои фарҳангии ҳастанд, ки дар кишвари мо низ ба таври густурда дар фасли баҳор анҷом дода мешаванд. Дар арафаи ҷашнҳои наврӯзӣ дар ҳамаи кишварҳои Аврупо устодон, олимон, шоирон, табибон, ҳофизон, мусиқинавозон, ҳунармандон арҷгузорӣ карда мешаванд.

Пешниҳод:

Дар кишварҳои Скандинавӣ рӯзи 25-уми март рӯзи “Хонумони соҳибилм” қайд карда мешавад. Дар робита ба ин хуб мешуд, ки бо назардоште, ки 8-уми март дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун “Рӯзи Модар” ҷашн гирифта мешавад, рӯзи 9-уми март рӯзи “Хонумони соҳибилм” қайд карда шавад. Зеро Хонумони соҳибилм дар ҳамаи самтҳои ҷомеа дар мисоли илм, маориф, тандурустӣ, ҳунар ва фарҳанг нақши босазои худро доранд. Ин ҳам қадршиносии занони фаъолу хирад, ки заҳмат мекашанд барои пешравии миллат ва ҷомеа мақоми худро доранд. Ба маврид аст, ки чунин занҳо ба мукофотҳои ҳавасмандкунонӣ сарфароз карда шаванд.

АДАБИЁТ:

1. Афанасьев А. Поэтические воззрения славян на природу, т. I. М., 1865, с. 690.
2. Kuhn Adalbert. Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks. Berlin, 1859, S. 259.
3. Фрэзер Джемс. Золотая ветвь, вып. I–IV. М., 1928.
4. Вундт В. Миф и религия. СПб. (б. г.).
5. Песня на Западе и у славян, ч. 1–2. М., 1903–1905.
6. Smith W. Robertson. Lectures on the religion of the Semites. New edition. London, 1907, p.
7. Аничков Е. В. Весенняя обрядовая песня на Западе и у славян, ч. 1–2. М., 1903–1905.
8. Geschichte und Tradition des Osterfestes, Berlin – 2011, - S. 8.
9. Nicole Pottroff. Die Bedeutung von Karfreitag und Ostersonntag. Verlag Munchen 2000, s. 20.
10. Osterbrunnen in Niederal Bertsdorf, Sachsen, 20110, s.10.
11. Воҳидова С. Мадимарова Г. Идҳои баҳорӣ дар кишварҳои Аврупо. // Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупову Амрико: марҳилаи нави ҳамкориҳо. Душанбе, 2021. С.- 108-117.
12. Воҳидова С. Мадимарова Г. Расму оинҳои баҳорӣ дар кишварҳои Аврупо. // Гузоришҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. № 1, (009), 2020, - С.- 24-30.
13. Les fêtes nationales comme traits d'union en Europe - Le Monde. <https://www.lemonde.fr › article>.
14. La fête nationale célébrée par littérature - Edilivre <https://www.edilivre.com>.
15. Воҳидова С. Фарҳанг, анъана ва урфу одатҳои Шоҳигарии Белгия. <https://www.osiyoavrupo.tj/>. 29.03.2022.

ПОДОБИЯ ПРАЗДНОВАНИЯ НАВРУЗА В СТРАНАХ ЕВРОПЫ

ВОХИДОВА САНАВБАРБОНУ

доктор исторических наук, профессор, заведующая отделом Европы и Америки ИИПСАЕ
НАНТ. Адрес: 734035 Душанбе, пр. Рудаки 33. Тел.: + (992) 935008732. E-mail:
sanajanvahidova@gmail.com

Статья посвящена изучению и исследованию празднования Навруза в странах Европы, таких как, Италия, Франция, Германия, Австрия, Швейцария, Великобритания и страны Скандинавии. В статье впервые анализируется празднование Навруза в европейских странах, а также рассматривается их сходство с празднованием таджикского Навруза. Было подчёркнуто предложение, что в рамках празднования «День интеллектуальных женщин», которое ежегодно отмечается в скандинавских странах 25 марта, было бы уместно, если бы в Таджикистане этот праздник отмечался 9 марта в целях повышения статуса женщин в обществе.

Ключевые слова: *Навруз, весна, праздник, Европа, традиция, сходство, обычаи, культура, цивилизация.*

SIMILARITIES OF NAVRUZ CELEBRATION IN EUROPEAN COUNTRIES

VOHIDOVA SANAVBARBONU

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Europe and America of the
ISPAEC NAST. Address: 734035 Dushanbe, 33 Rudaki Ave. Tel.: + (992) 935008732. E-mail:
sanajanvahidova@gmail.com

The article is devoted to the study and research of the celebration of Navruz in European countries, such as Italy, France, Germany, Austria, Switzerland, Great Britain and Scandinavian countries. The article analyzes for the first time the celebration of Navruz in European countries, and also examines their similarity with the celebration of the Tajik Navruz. The suggestion was emphasized that within the framework of the celebration of "Intelligent Women's Day", which is celebrated annually in the Scandinavian countries on March 25, it would be appropriate if this holiday was celebrated in Tajikistan on March 9 in order to improve the status of women in society.

Key words: *Navruz, spring, holiday, Europe, tradition, similarity, customs, culture, civilization.*

ЉУМЊУРИИ ТОЉИКИСТОН ДАР ДОИРАИ МАНФИАТЊОИ ГЕОПОЛИТИКИИ ЉУМЊУРИИ МАРДУМИИ ЧИН

АШУРОВ АРДАМЕЊР МУРОДЉУЛОВИЧ

н.и.т., ходими пешбари илмии ИОМДОА АМИТ. Суроѓа: 734025, ш. Душанбе, хиёбони
Рудаќи 33. Тел: +(992)917340294. E-mail: ardamehr.ashurov@mail.ru

Маќола ба омўзиши ва таќќиқи манфиат ва ғадафҳои геополитикии ЉумЊурии Мардумии Чин дар Тољикистон бахшида шудааст. Дар маќола манфиатҳои асосии

геополитикии ҚМЧ дар Осиёи Марказӣ, аз ҷумла, дар Тоҷикистон мавриди омӯзиши қарор гирифтаанд. Қайд гардидааст, ки Тоҷикистон бо назардошти мавқеи ҷуғрофӣ, сарватҳои бойи табиӣ ва захираҳои гидроэнергетикаи тавачҷуҳи ҚМЧро бештар ҷалб менамояд. Дар концепсияи шарикӣ стратегӣ ду кишвар самтҳои таъмини амнияти мутақобила, муқовимат бо таҳдиду холишҳои ҷаҳонӣ, таҳкими суботи минтақавӣ, тавсеаи ҳамкорӣ дар бахшҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, башардӯстона ва гайра мавқеи муҳимро касб менамоянд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, ҚМЧ, Осиёи Марказӣ, геополитика, сиёсати хориҷӣ, манфиатҳо.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми манфиатҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии мардумии Чин (ҚМЧ) мавқеи муҳим ва калидӣ дорад. Яке аз омилҳои асосии муайянкунандаи равиши ҳосаи геополитикии ҚМЧ нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамсоияи он бо Афғонистон асос меёбад, зеро Тоҷикистон бо назардошти чунин марзи ҷуғрофӣ аз таҳдидҳои террористӣ холи буда наметавонад.

Тоҷикистон барои таъмини амнияти минтақавӣ ва таҳкими ҳамкориҳои муштараки иқтисодӣ муносибатҳоро бо ҚМЧ муҳим ва афзалиятнок мешуморад. Барои ҚМЧ нигоҳ доштани таъмини суботи амният дар минтақаи Осиёи Марказӣ, аз ҷумла, дар Тоҷикистон масъалаи муҳим аст. Масалан, ба назари коршиноси чинӣ Шенг Сию, “Тоҷикистон яке аз нуктаҳои муҳимест, ки мустақиман ба амнияти миллии ҚМЧ таъсиррасон аст. Яъне ҳаммарзӣ бо ҚМЧ ин гуфтаҳои метавонад асоснок намояд. Зеро Кӯҳистони Бадахшони Тоҷикистон роҳи мустақим ба Вилояти Мухтори Шинҷони Уйғури ҚМЧ аст” [7].

Илова бар ин, Осиёи Марказӣ дар ҷаҳорҷӯби иҷрои ташаббуси байналмилалӣ “Як камарбанд – як роҳ”, бо истифода аз инфрасохтори нақлиётӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ дар робита ба рушди соҳаи иқтисодиёт ва тичорат тавачҷуҳи Пекинро бештар ҷалб менамояд. Барои ҚМЧ густариш бахшидани ҳамкориҳои иқтисодӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, таъмини амнияти тарҳҳояш дар тамоми масири “Роҳи абрешим” аз ҷумла дар Тоҷикистон, муҳим аст.

Боиси таъкид аст, ки моҳи майи соли 2013 ба имзо расидани “Эълумия оид ба шарикӣ стратегӣ, марҳалаи муҳим дар рушди ҳамкориҳои дучонибаи ҚМЧ ва Тоҷикистон” буд, ки натиҷаҳои он аллакай дар ҳамкориҳои дучониба амалӣ гардида, вазифаҳои хеле мушаххаси робитаҳоро миёни ду кишвар барои солҳои оянда муайян намуд. Дар банди аввали санад концепсияи шарикӣ стратегӣ ду кишвар муфассал зикр гардидааст, ки аз самтҳои зерин иборат аст:

- таъмини амнияти мутақобила;
- муқовимат бо таҳдиду холишҳои ҷаҳонӣ;
- таҳкими суботи минтақавӣ;
- тавсеаи ҳамкорӣ дар бахшҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва башардӯстона.

Дар ҷаҳорҷӯбаи санади мазкур ҷонибҳо уҳдадор ҳастанд, ки «муқаррароти Созишномаи байни Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бораи сарҳади давлатии Чину Тоҷикистон аз 13 августи соли 1999, қатъиян риоя намоянд” [9].

Метавон қайд кард, ки тақвияти нуфузи ҚМЧ тавассути «қувваи нарм» низ назаррас мегардад. Ҳукумати ҚМЧ маблағгузори чандин курсҳои бозомӯзии сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии шаҳрвандон, донишҷӯён ва кормандони масъули соҳаҳои дахлдори кишварҳои минтақа гаштааст. Дар ин радиф масъалаи густариши фарҳанги

чинӣ тавассути марказҳои Конфутсий ва омӯзиши ихтиёри он аз ҷониби ҷавонони минтақа ба назар мерасад [11, с. 109].

Аз ҷониби дигар, наздикии ҷуғрофии ду кишвар бартарихое ба вучуд меорад, ки ба рушди устувор ва вусъатноки ҳамкориҳои дучониба тавассути пешбурди ҷаҳонӣ ва татбиқи лоиҳаҳои муштарак мусоидат намуда, афзалиятҳои соҳаи муносибатҳои иқтисодиро фаро мегирад. Аз ҷумла, як банди алоҳида ба рушди иртибототи нақлиётӣ миёни ду кишвар, хусусан бунёди роҳҳои оҳану мошингард ва содагардонии расмиёти раводид бахшида шудааст. Дар ин эълония тавачҷуҳи ҷониби Чин ба рушди нерӯи Тоҷикистон, аз ҷумла манобеъи энергетикӣ он сабт шудааст. Ин чунин маъно дорад, ки ҚМЧ дар рушди инфрасохтори барқи Қумхурии Тоҷикистон ва фароҳам овардани имкониятҳо барои интиқоли нерӯи барқ аз Тоҷикистон ба минтақаҳои ғарбиаш тавачҷуҳ зоҳир менамояд.

Дар доираи ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Чин вусъат бахшидани самти кишоварзӣ мавқеи муҳим дорад. Дар баробари ин, ҳамкориҳо дар соҳаи гуманитарӣ самти афзалиятнок доништа шуда, таҳкими табодули фарҳангӣ, рушди сайёҳӣ, тандурустӣ ва варзиш дар рушди робитаҳои устувори ҷонибҳо пешбинӣ шудааст. Ҳамкориҳои ду кишвар дар соҳаи маориф низ яке аз бахшҳои муҳим ва манфиатнок доништа мешавад. Масалан, дар доираи сиёсати худ нисбат ба Осиёи Марказӣ ва аз ҷумла Тоҷикистон Чин аз таҳлили донишҷӯёни тоҷик дар донишгоҳҳои худ истиқбол мекунад ва омодагии худро барои пардохти бурсияҳои давлатӣ ба донишҷӯёни муваффақи тоҷик пешбинӣ менамояд.

Маврид ба зикр аст, ки Чин ва Тоҷикистон ҳамкориҳои бисёрҷонибаро дар ҷаҳорҷӯби СХШ низ идома медиҳанд. Яке аз ҳадафҳои асосии ҳамкориҳо ба муборизаи муштарак алайҳи терроризм, ҷудоихоҳӣ ва ифротгароӣ равона гардидааст.

Аҳамияти таъмини сулҳу субот дар Афғонистон дар геополитикаи ҚМЧ нисбат ба Тоҷикистон аҳамияти хоса дорад. Зеро ҚМЧ яке аз муҳимтарин абрқудратҳои минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ аст, ки ҷонибдори нигоҳ доштани равобити дӯстона бо кишварҳои Осиёи Марказӣ аз ҷумла Тоҷикистон мебошад. Бо ин назардошт, ҳамкориҳо бо ҚМЧ дар сиёсати хориҷии Қумхурии Тоҷикистон мавқеи муҳимро ишғол мекунанд. Зеро ҚМЧ ҳамчун кишвари муваффақ дар арсаи сиёсӣ нисбат ба давлатҳои Осиёи Марказӣ “сиёсати нарм” пеш гирифта, ҳадафҳои геополитикӣ худро дар минтақа амалӣ менамояд. Барои ҚМЧ ҳамсарҳадӣ бо давлатҳои Осиёи Марказӣ нақши муҳим дорад. Чунки субот ва амнияти ҚМЧ аз оромӣ ва амнияти кишварҳои ҳаммарз низ вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, бо назардошти вазъи муносибатҳои байналмилалӣ ва вуқӯи хатарҳои рӯзафзуни ҷаҳони муосир, ҳанӯз аз охири солҳои 1990-ум, ҚМЧ дар ҷаҳорҷӯби Созмони ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) робитаҳои худро бо ҳамаи панҷ ҷумхурии Осиёи Марказӣ хеле густариш дод [1].

Чин таҳкими робитаҳои тичоратиро бо Тоҷикистон самти афзалиятнок меҳисобад ва кушиш менамояд, ки ба иқтисодиёти ин кишвар бештар сармоягузорӣ намояд, ки ин равиш яке аз ҳадафҳои асосии геополитикаи ҚМЧ дар Тоҷикистон аст [6, с. 84-87]. Аз ин лиҳоз, метавон гуфт, ки ҚМЧ тавассути сармоягузорӣ ба кишварҳои Осиёи Марказӣ аз ҷумла ба Тоҷикистон нуфузи худро дар минтақа ва дар ҳудуди кишварҳои ҳаммарз аз ҷумла Тоҷикистон устувор менамояд. Ҳамзамон, ҳамкориҳо бо кишварҳои Осиёи Марказӣ барои ҚМЧ барои иҷрои вазифаҳои ҳаётан муҳим дар марзҳои ғарбиаш хело муҳим аст. ҚМЧ мехоҳад, ки амният ва суботро дар сарҳадҳои

ғарбии худ ва дастрасии манбаҳои энергетикиро барои саноати афзояндаи худаш таъмин намояд. Дигар муҳимият ва вижагии сиёсати ҚМЧ нисбат ба Тоҷикистон ба ташаккули робитаҳои боэътимоди гидроэнергетикӣ, рушди инфрасохтори нақлиётӣ асос ёфтааст. Зеро ҚМЧ барои рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар Осиёи Марказӣ манфиат дорад ва умедвор ҳам аст, ки ин нақшаи Пекинро дар робита бо нуфузи Русия дар минтақа ба таври густурда тақвият диҳад [8, с. 156-162].

Қумхурии Тоҷикистон бо ҚМЧ муносибатҳои нисбатан устувор дорад. Дар муддати кӯтоҳи таърихӣ ҳарду ҷониб дар имкониятҳои худ натиҷаҳои назаррас ба даст оварданд. Масалан, тули панҷ соли охир равобитаи Тоҷикистону ҚМЧ ба таври умум рушди босуръатро аз сар гузаронидааст, ки то имрӯз заминаи ҳукукии ин ҳамкориҳо беш аз 150 санади дучонибаро дар бар мегирад [5].

ҚМЧ яке аз шарикони тичорати хориҷии Тоҷикистон аст, ки аз лиҳози ҷалби сармоя бузургтарин сармоягузор ба ҳисоб меравад. Дар робита ба ин, миёни Душанбе ва Пекин гуфтушуниди доимии пурсамари сиёсӣ идома дорад, лоиҳаҳо тартиб дода мешаванд, ки ба тараққиёти иқтисодиёт ва дигар соҳаҳои хоҷагии халқ таъсир мерасонанд. Дар ин давраи таърихӣ миёни давлатҳо дахҳо созишномаҳои байниҳукуматӣ ба имзо расидаанд, ки тамоми паҳлӯҳои муносибатҳои Тоҷикистону Чинро танзим мекунанд. Бо вучуди таъсири манфии бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ, афзоиши гардиши савдои хориҷӣ байни давлатҳо мушоҳида мешавад. Масалан, дар давоми панҷ сол муомилоти моли байни ҷонибҳо 15 баробар афзудааст [2].

Чунин ба назар мерасад, ки сиёсати Федератсияи Русия, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Қумхурии Мардумии Чин нисбат ба Осиёи Марказӣ минбаъд низ бар асоси принсипи минтақагароии геополитикӣ, инчунин бо кӯшиши истифодаи бештари имкониятҳои дохилӣ ва берунии худ асос хоҳад ёфт. Масъала ин аст, ки ин кишварҳои абаркудратҳ ба интиқоли захираҳои энергетикӣ минтақа тавачҷӯҳи зиёддоранд. [4, с. 24-29]. Осиёи Марказӣ танҳо дар сурати нигоҳ доштани субот ва мувозинати геополитикӣ метавонад устуворона рушд кунад. Аз ин рӯ, безарар гардонидани хатари воридаи мадори нуфузи қудратҳое, ки нақшаҳои мухталифи минтақавӣ ва глобалӣ доранд, безарар гардонидани хатари кишварҳои минтақа ва ҳамчунин рафъи хатари амнияти минтақавӣ афзалияти асосӣ дар соҳаи таъмини амният боқӣ мемонад.

Новобаста аз ин, доштани равобитаи ҳасана ва мутақобилан судманд бо ҚМЧ барои кишварҳои минтақа, ба хусус барои Тоҷикистон аз манфиат холӣ нест. Нафъи мазкур дар омилҳои зерин инъикос мегардад:

- ҳалли масъалаи сарҳадӣ бо ҳамсоияи бузург;
- ҷалби сармоя барои иқтисодиёти кишвар ва дурнамои ҷалби бештари он бинобар эълони лоиҳаи «камарбанди иқтисодии Роҳи абрешим»;
- ташаккули зерсохторҳои иқтисодии кишварҳои минтақа (ба хусус низоми коммуникатсионӣ дар Тоҷикистон) ва баланд гаштани иқтидори транзитии кишвар;
- таъмини нисбии амният [11, с. 110].

Ҳамин тарик, дар шароити кунунии муносибатҳои байналмилалӣ барои Тоҷикистон таҳкими ҳамкориҳои бисёрҷониба бо тамоми шарикон, аз ҷумла бо ҚМЧ самти муҳим ва афзалиятнок ба ҳисоб меравад. Ҳамкориҳо бо ҚМЧ аз он ҷиҳат муҳиманд, ки ин кишвар бо назардошти мавқеи ҷаҳонияш ва доштани иқтисодиёти рушдбанда, метавонад ба рушди иқтисодиёти Тоҷикистон сармоягузорӣ намояд. Аммо ин сармоягузорӣ бештар ба ҳуди манфиатҳои миллии ҚМЧ равона шудааст. Мусоидат ба таҳкими субот, амният ва пешгирии хатарҳои номатлуби муосир ба монанди терроризм ва эстремизм дар доираи

хамкориҳои Чину Тоҷикистон масъалаҳои муҳиманд. Зеро дар робита ба ин масоил, Чин ба он манфиатдор аст, ки дар қаламрави сарҳадиаш бо Тоҷикистон устувории амнияти суботро нигоҳ дорад.

АДАБИЁТ:

1. Алиева Р.Р. 2013. Республика Таджикистан в сфере влияния ... <https://cyberleninka.ru/article/view/respublika-tadzhikista>.
2. Сяньжун Фань. 20 лет добрососедства и дружбы //Минбари халк.-29 декабря 2011.
3. Ионова Е. Таджикистан в орбите интересов Китая и России // Россия и новые государства Евразии. 2019. № III (XLIV). С. 107-12
Рубрика: АКТУАЛЬНАЯ ГЕОПОЛИТИКА. DOI: 10.20542/2073-4786-2019-3-107-120.
4. Майтдинова Г.М. Национальные интересы Республики Таджикистан и геополитические процессы в Центральной Азии.// Таджикистан и современный мир: Вестник Центра стратегических исследований при Президенте РТ.-2004.-№ 1(4).-24-29.
5. Мирзоев Н.М. Нақши Тоҷикистон дар ташаккул ва таҳаввули Созмони Ҳамкориҳои Шанхай// Захираи электронӣ/ Речаи дастрасӣ/
<https://www.osiyoavrupo.tj/index.php/mavodhoi-ilm/maqolaho/item/1038-na-shi-to-ikiston-dar-tashakkul-va-ta-avvuli-sozmoni-amkorii-shankhaj/>
6. Ниятбеков В.А. Национальные интересы Республики Таджикистан и новые геополитические ориентации Китая в Центральной Азии.// Таджикистан и современный мир.-2003.-№1(2).-С.84-87.
7. Панфилова В. Китайцы вышли на охрану таджикскоафганской границы. – Независимая газета,30.07.2019. URL: https://www.ng.ru/cis/2019-07-30/1_7636_border.html.
8. Паромонов В. Формирование геополитической ситуации в Центральной Азии-внешние факторы.//Центральная Азия и Кавказ.-2000.-№1(7).-С.156 - 162.
9. Чувакин О. Таджикистан и Китай – одностороннее партнерство. 06.06.2013. URL: <https://topwar.ru/28992-tadzhikistan-i-kitay-odnobokoe-partnerstvo.html>.
10. Самади С. Стратегия и тактика Китая в отношении Таджикистана [Электронный ресурс]. URL: <https://www.e-tadjikistan.org/analitika/strategiya-i-taktika-kitaya-v-otnoshenii-tadzhikistana.html>.
11. Шарипов А.Н. Осӣи Марказӣ дар низоми манфиатҳои геополитикии ҚМЧ. Ахбори институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2018. № 1 С.105.

ТАДЖИКИСТАН В ОРБИТЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

АШУРОВ АРДАМЕХР МУРОДКУЛОВИЧ

к.и.н., ведущий научный сотрудник ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025. г. Душанбе, пр. Рудаки 33. Тел: +(992) 917340294. E-mail: ardamehr.ashurov@mail.ru

Статья посвящена изучению и исследованию геополитических интересов и целей Китайской Народной Республики в Таджикистане. В статье рассматриваются основные геополитические интересы Китая в Центральной Азии, в том числе в Таджикистане. Отмечено, что Таджикистан, учитывая его географическое положение, богатые

природные ресурсы и гидроэнергетические ресурсы, привлекает большое внимание Китая. В концепции стратегического партнерства двух стран важную роль играют направления взаимной безопасности, противостояния глобальным угрозам и вызовам, укрепления региональной стабильности, расширения сотрудничества в политической, экономической, гуманитарной и других сферах.

Ключевые слова: Таджикистан, Китай, Центральная Азия, геополитика, внешняя политика, интересы.

TAJIKISTAN WITHIN THE GEOPOLITICAL INTERESTS OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

ASHUROV ARDAMEHR MURODKULOVICH

Candidate of Historical Science, Leading Researcher of the ISPAEC NAST. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Ave. 33. Tel: +(992) 917340294. E-mail: ardamehr.ashurov@mail.ru

The article is devoted to the study and research of the geopolitical interests and goals of the People's Republic of China in Tajikistan. The article examines the main geopolitical interests of China in Central Asia, including in Tajikistan. It was noted that Tajikistan, given its geographical location, rich natural resources and hydropower resources, attracts more attention from China. In the concept of strategic partnership between the two countries, an important role is played by the areas of mutual security, confronting global threats and challenges, strengthening regional stability, expanding cooperation in the political, economic, humanitarian and other spheres.

Key words: Tajikistan, China, Central Asia, geopolitics, foreign policy, interests.

ҲАМКОРИҶОИ БИСЁРЧОНИБАИ ҚАЗОҚИСТОН ВА АФҶОНИСТОН

ОДИНАЕВ АБДУҲАЛИМ СИЁХМАРДОВИЧ

доктор (PhD), ходими пешбари илми ИОМДОА АМИТ. Тел: +992 917-44-53-70.
E-mail: odinaev45@gmail.com

НОРАНЧОВА АНГЕЛИНА СОДИҚХОНОВА

магистранти ИОМДОА АМИТ. Тел: +992 501-33-09-50, 008-88-41-50.
E-mail: noranjovaangelina@gmail.com

Қазоқистон гарчанде бо Афғонистон сарҳади умумӣ надошта бошад ҳам сиёсати хориҷии Афғонистон нисбат ба ин кишвар бисёр фаъол буда, ҳамкориҳои дуҷонибаи он бо Қазоқистон бисёр амиқ мебошад.

Ҷониби Қазоқистон нисбат ба масоили мубрами Афғонистон тавачҷуҳи доимӣ дошта, дар ин бора мавқеъ ва дидгоҳҳои мушаххаси худро дорад. Нуктаҳои умумӣ ва меҳварии ин сиёсат ҳифзи тамомияти арзии Афғонистон, барқарорӣ суботи устувор дар Афғонистон, ҳамоиши Афғонистон ба зерсохторҳои минтақавӣ, ҳамоҳангсозии талошҳо барои ҳалли масъалаи Афғонистон зери назорати Созмони Милали Муттаҳид, мусоидат ба эҳёи иқтисодии Афғонистон, ҳимояи раванди демократисозии Афғонистон, беҳбудии вазъи

иҷтимоии мардуми Афғонистон, коҳиши таҳдидҳои мавҷуда аз самти Афғонистон, рушди робитаҳои дучониба бо ин кишвар ва ғайра мебошад.

Калидвожаҳо: Афғонистон, Қазоқистон, Тоҷикистон, Созмони Милали Муттаҳид, робитаҳои дучониба, ҳамкориҳои бисёрҷониба, Осиеи Марказӣ, Созмони ҳамкориҳои Шанхай ва Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ.

Перомуни ҳамкориҳои кишварҳои Осиеи Марказӣ бо Афғонистон то ҳол дар сатҳи зарурӣ таҳқиқоти илмии мукамал анҷом дода нашудааст. Бояд гуфт, ки ҳар гоҳ дар мавриди Афғонистон ва мушкилоти он суҳан меравад, саволҳои пайдо мешавад, ки бо вучуди дар ин самт таваҷҷуҳи васеъ доштан, чаро аксари нерӯи худро ба омӯзишу таҳлили масъалаи Афғонистон пурра равона карда наметавонем. Табиист, ки мушкилоти кишвари ҳамсоя мавзӯи ягонаи равандҳои минтақавӣ ва байналмилалии муосир нест, вале аксари эродҳо дар бораи таваҷҷуҳи бештар ба он аз набуди дарки дуруст дар бораи моҳияти «масъалаи Афғонистон» бармеояд.

Таъсиргузори Афғонистон ба кишварҳои Осиеи Марказӣ як раванди якҷониба набуда, моҳияти дучониба дорад. Чӣ гунае, ки мушкилоти Афғонистон ба вазъияти кишварҳои Осиеи Марказӣ муассир аст, ин кишварҳо низ дар навбати худ ба масъалаи Афғонистон таъсири ҷиддӣ доранд.

Қазоқистон гарчанде бо Афғонистон сарҳади умумӣ надошта бошад ҳам, сиёсати хориҷии Афғонистон нисбат ба ин кишвар бисёр фаъол буда, ҳамкориҳои дучонибаи он бо Қазоқистон бисёр амиқ мебошад.

Ҷониби Қазоқистон нисбат ба масоили мубрами Афғонистон таваҷҷуҳи доимӣ дошта, дар ин бора мавқеъ ва дидгоҳҳои мушаххаси худро дорад. Нуктаҳои умумӣ ва меҳварии ин сиёсат ҳифзи тамомияти арзии Афғонистон, барқарорӣ суботи устувор дар Афғонистон, ҳамоши Афғонистон ба зерсохторҳои минтақавӣ, ҳамоҳангсозии талошҳо барои ҳалли масъалаи Афғонистон зер нозрати Созмони Милали Муттаҳид, мусоидат ба эҳёи иқтисодии Афғонистон, ҳимояи раванди демократисозии Афғонистон, беҳбудӣ вазъи иҷтимоии мардуми Афғонистон, коҳиши таҳдидҳои мавҷуда аз самти Афғонистон, рушди робитаҳои дучониба бо ин кишвар ва ғайра мебошад.

Дар сатҳи роҳбарони давлатҳо ва ҳам дар сатҳи ҳукумату идораҳои давлатӣ ва ҳам дар сатҳи парламентҳо робитаҳои мутақобилаи ин кишварҳо ба таври васеъ ба роҳ монда шудааст, ки табодули фаъоли ҳайатҳои баландпоя ва имзои шартномаҳои зиёди умумӣ ва соҳавӣ байни ду кишвар аз он гувоҳӣ медиҳад. Қазоқистон дар аксари конфронсҳо, ташаббусҳо ва чорабинӣҳои байналмилалӣ оид ба масъалаи Афғонистон ба таври фаъол иштирок намуда, дар ин самт уҳдадорӣҳои мушшаҳас, аз ҷумла, ҳамкориҳои ҷиддӣ дар эҳёи иқтисодию иҷтимоии Афғонистонро ба уҳда гирифтааст. Ин кишвар мизбони конфронси вазирони корҳои хориҷии раванди Истамбул буд, ки 26 апрели соли 2013 дар Алмаато доир шуда, масъалаи ҳамоҳангии талошҳои кишварҳои минтақа барои эҳёи иқтисодии Афғонистонро баррасӣ намуд. Дар самти ҳамкориҳои ташкилотҳои Созмони ҳамкории Шанхай (дар оянда СХШ) ва Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ (дар оянда СААД) бо Афғонистон низ Қазоқистон узви фаъоли Гурӯҳи тамос оид ба ҳамоҳангсозии талошҳои кишварҳои узви СХШ дар лоиҳаҳои барқарорӣ Афғонистон ва узви Гурӯҳи кории «СААД—Афғонистон» мебошад[2,96-97].

Эҳёи иқтисодии Афғонистон самти дигари ҳамкориҳои Қазоқистон бо ин кишвари ҷанғзада мебошад. Барои ҳалли ин масъала Қазоқистон, аз ҷумла, шомилсозии Афғонистон ба тарҳҳои иқтисодӣ, коммуникатсионӣ ва энергетикӣ минтақавиро ҳам дар сатҳи Осиеи

Марказӣ ва ҳам дар сатҳи Осиёи Чанубӣ таъкид дорад. Ба таври мушаххас, Қазоқистон бунёди долонҳои транзитӣ аз тариқи Афғонистон, сохтумони роҳҳои автомобилгард, роҳи оҳан, бунёди лоиҳаҳои бузурги энергетикӣ чун «TAPI», «CASA—1000» ва ғайраро ҷонибдорӣ менамояд[2,101].

Қазоқистон Афғонистонро дар самти иқтисодӣ яке аз бозорҳои пурзарфияти маҳсулоти худ доништа, барои содорити молҳои худ ба ин кишвар талошҳои ҷиддӣ дорад. Аз ҷумла, имрӯз Қазоқистон ба Афғонистон маҳсулоте чун гандум, орд, равған, семент, оҳан, варақаи пӯлод, ҷӯб, трансформаторҳо, маводи сӯхт, шиша, маводи шӯстушӯӣ ва ғайра содир менамояд, ки дар бозори Афғонистон талаботи зиёд доранд. Ҳаҷми содироти Қазоқистон ба Афғонистон дар соли 2012 аз марзи 300 млн. доллари Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка гузашта, дар ин миён фақат содироти варақаи оҳан беш аз 9 млн. доллари Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка ва содироти ҷӯб беш аз 20 млн. доллари Иёлотҳои Муттаҳидаи Америкаро ташкил додааст[2,109].

Дар қоркарди сарватҳои табиӣ ва канданиҳои ғоиданоки Афғонистон Қазоқистон омодагии сармоягузорӣ ва иштироки худро низ эълон доштааст, ки он як хатти оянда ва ситратегии сиёсати иқтисодии ин кишвар ба ҳисоб меравад. Умуман, мувофиқи ҳисоби оҷонсии содироти Қазоқистон, зарфияти содироти ин кишвар ба Афғонистон дар як сол метавонад то 2 млрд. доллари ИМА расонида шавад[4].

Қазоқистон дар назар дошт, ки барои рушди имкониятҳои иртиботӣ бо Афғонистон ва истифодаи имкониятҳои бузурги таранзитии ин кишвар, татбиқи лоиҳаи роҳи оҳани «Қазоқистон—Туркманистон—Эрон», ки як шохаи он ба Афғонистон низ мебарояд, дар мӯҳлати муайяншуда (соли 2014) анҷом шавад. Ҳамчунин, Қазоқистон аз татбиқи лоиҳаи байналмилалӣ «Долони Аврупо—Қафқоз—Осиё» ё ТРАСЕКА дар Осиёи Марказӣ ба таври расмӣ Ҳимоя намудааст, ки он кашидани роҳҳои автомобилӣ ва роҳи оҳани байналмилалӣ ба дохили Афғонистонро низ дар назар дорад. Дар ин бораи эълонияи муштаракӣ вазирони нақлиёти Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Афғонистон ба имзо расидааст[4].

Дар самти расонидани кумакҳои башардӯстона ба Афғонистон Қазоқистон низ кишварии фаъоли минтақа мебошад. Барномаи давлатии расонидани кумак ба Афғонистон, ки аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон тасдиқ шудааст, сол ба сол расонидани ҳаҷми бузурги маҳсулоти хӯроқа, аз ҷумла, орду гандум, бунёди роҳҳо, мактабҳо ва беморхонаҳо аз тарафи Қазоқистон дар назар дорад. Ахиран ин кишвар ниҳоди нави давлатӣ бо номи Агентии кумакҳои расмӣ барои рушд ва мусоидати техникӣ таъсис додааст, ки яке аз самтҳои асосии фаъолияти он татбиқи лоиҳаҳои кумакрасонӣ ба Афғонистон мебошад. Масалан, солҳои охир Қазоқистон дар вилояти Самангон як мактаб ва дар вилояти Бомӣ як беморхона сохта, бузургроҳи байни Толиқон то Қундузро таъмир намудааст.

Ҷумҳурии Қазоқистон ҳадафи асосии худро дар ин самт на афзоиши бештари кумакҳои башардӯстона, балки коҳиш додани ҳуди вобастагии Афғонистон аз ин гуна кумакҳо ва ба ҷойи он, афзоиши саҳми сармоягузориҳои мустақими иқтисодӣ дар ин кишвар эълон намудааст.

Миёни Афғонистон ва Қазоқистон ҳамкориҳои низомии амниятӣ низ ба роҳ монда шудааст. Қазоқистон аз рӯзҳои аввал аз амалиёти зиддитеррористии эътилофи ғарбӣ дар Афғонистон ҳимоят намуда, барои интиқоли мавод ва кумакҳои ғайринизомӣ аз тариқи сарзамини худ розигӣ дода буд. Ҳамчунин, порлумони Қазоқистон иҷозат додааст, ки мутахассисони низомии ин кишвар дар ҳайати нерӯҳои байналмилалӣ ISAF дар Афғонистон фаъолият намоянд. Албатта, ҳайати низомии Қазоқистон дар Афғонистон бисёр

маҳдуд буда, ҳузури онҳо асосан, маъноӣ рамзӣ дорад ва ҳамдили Қазоқистон бо ин эътилофи байналмилалиро ифода мекунад.

Чониби Қазоқистон илова бар ин изхори омодагӣ намудааст, ки ҳамкориҳои низомиву амниятиро бо ҳуди Афғонистон низ рушд медиҳад. Ин ҳамкориҳо пеш аз ҳама дар самтҳои - тайёр кардани мутахассисони низомию амниятии Афғонистон дар мактабҳои махсуси низомии Қазоқистон, аз ҷумла, омода намудани афсарони нерӯҳои марзбонӣ ва полис; - истифода аз таҷриба ва имкониятҳои васеи Қазоқистон дар таъмиру навсозии техникаи ҳарбӣ, воситаҳои алоқа, таҷҳизоти радиолокатионӣ, техникаи ҳавоӣ, мошинҳои ҳарбии зирехӣ ва ғайра ва ҳамкорӣ дар баҳши мубориза бо терроризми байналмилалӣ ва қочоқи маводи муҳаддир, пешгирии паҳншавии андешаҳои тундравона, аз ҷумла, ҳамкориҳои байни идоравӣ ва табодули доимии иттилоот дар ин самтҳо мебошанд.

Ҳамкориҳои низомию амниятии Қазоқистон бо кишварҳои узви «эътилофи зиддитеррористӣ» пас аз эълон шудани барномаи хоричшавии нерӯҳои Иёлотӣ Муттаҳиди Америка ва СААШ аз тариқи Осиеи Марказӣ болотар рафтааст. Зеро Қазоқистон дар раванди хоричшавии ин нерӯҳо аз «роҳи шимол» нақш ва ҷойгоҳи калидӣ мегирад. Мувофиқи шартномае, ки Қазоқистон бо кишварҳои эътилоф имзо намудааст, нерӯҳои низомии эътилоф аз тариқи фурудгоҳи шаҳри Чимкент ва аз тариқи бандари оби Оқтов бароварда мешаванд..

Қазоқистон ба дурнамои рушди вазъият дар Афғонистон ва минтақа нигоҳи нисбатан хушбинона ё оптимистӣ дошта, натиҷаҳои ҳузур ва амалиёти нерӯҳои «эътилофи зиддитеррористӣ» дар Афғонистонро мусбат мешуморад. Бинобар ин, роҳбарияти Қазоқистон ҳамчун «оғози ғоҷеа» ва «поёни суботи минтақавӣ» тафсир намудани соли 2014-ро қабул надорад, балки хоричшавии нерӯҳои низомии байналмилалӣ аз Афғонистонро оғози марҳилаи нави рушди ин кишвар медонад[1] ва дар айни замон, Қазоқистон дар ин масъала аз ду мавриди мушаххас нигаронии худро пинҳон намедорад, ки Қазоқистон иттилооти мақомоти махсуси кишварҳои минтақа дар бораи мавҷудияти садҳо шаҳрванди Қазоқистон дар урдугӯҳҳои ҷангандагони ифротӣ дар Афғонистон ва Покистонро дар назар гирифта, ба раванди хоричшавии нерӯҳои СААШ аз Афғонистон аз ин назар низ омодагиҳои муайяне мегирад. Мувофиқи маълумотҳои расмӣ шаҳрвандони ин кишвар асосан хангоми муҳочират дар Россия ба ин шабакаҳо кашида шуда, аз тариқи кишварҳои сеюму чорум ба Афғонистон бурда шудаанд ва ҳоло омӯзишҳои ҷиддии низомию таҳрибгариро фаро мегиранд. Яке аз сабабҳои аз тарафи Қазоқистон фаъолона дастгирӣ шудани қабули барномаи байнидавлатии мусоидат ба таҳкими марзҳои Тоҷикистону Афғонистон дар доираи СААД низ маҳз дар ҳамин аст. Зеро ин кишвар вобастагии амнияти худ бо амнияти ин марзҳоро бисёр хуб дарк менамояд ва дигараш, ин ки Қазоқистон аз ҷумлаи кишварҳоест, ки ба воғузори баҳше аз силоҳу лавозимоти пешрафтаи низомии СААШ ба Ҷумҳурии Ўзбекистон, ки дар раванди хоричшавии нерӯҳои СААШ аз Афғонистон аз тариқи Осиеи Марказӣ пешбинӣ мешавад, дидгоҳи манфӣ дорад. Ба назари баъзе мақомоти низомӣ ва коршиносони Қазоқистон ин ҳолат тавозуни низомии минтақаро барҳам зада, боиси суръатгирии мусобиқаи мусаллаҳшавӣ дар Осиеи Марказӣ мегардад, ки ин амнияти минтақаро ноором месозад..

Робитаҳои фарҳангии Қазоқистон низ дар муқоиса бо кишварҳои дигари Осиеи Марказӣ ҳамрадиқ мебошад. Илова бар расонидани кумакҳои башардӯстона, бунёди роҳу мактабу бемористонҳо ва ғайраҳо, Ҷумҳурии Қазоқистон яке аз шарикони минтақавии Афғонистон дар масъалаи тарбияти мутахассисони соҳаҳои гуногун мебошад. Мувофиқи шартномае, ки 22 ноябри соли 2010 байни Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии исломии Афғонистон дар бораи ҳамкориҳо дар соҳаи маориф ба имзо расидааст,

Қазоқистон барои тарбияи мутахассисони Афғонистон дар мактабҳои миёнаи махсус ва олии худ беш аз 50 миллион доллари ИМА чудо кардааст, ки дар сатҳи кишварҳои Осиёи Марказӣ бузургтарин ҳаҷми кумак ба Афғонистон дар ин самт ба ҳисоб меравад. Мувофиқи ин шартнома Қазоқистон уҳдадор шудааст, ки барои Афғонистон то соли 2018 як ҳазор нафар мутахассис дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла, тандурустӣ, кишоварзӣ, ҳифзи ҳуқуқ, журналистика, иқтисодиёт, соҳибкорӣ, ҳуқуқ, марзбонӣ, омӯзгорӣ ва ғайра омода намояд. Ин кишвар ҳар сол ба 200 донишҷӯи Афғонистон бурсияи тахсилӣ медиҳад ва қарордоди мазкур ҳамчунин, табодули муаллимон, олимон, устодони донишгоҳ ва ҳамкорӣ дар самти таҳсилоти тахассусии баъдидипломӣ байни ду кишварро низ дар бар мегирад[2,102].

Сиёсати хориҷии Қазоқистон нисбати масъалаи Афғонистон нишон медиҳад, ки ин кишвар дар ин самт сиёсати хоссаи худро дошта, онро ба таври ҷиддӣ пайгирӣ менамояд. Бо ҷамъбандии ин масъала метавон гуфт, ки барои дарки моҳияти сиёсати Қазоқистон дар ин самт пеш аз ҳама масъалаи Афғонистон на танҳо як мушкилаи умумӣ, балки ҳамзамон бо ин, як фурсати ҷиддӣ барои рушди ҳамкориҳои ҳамҷонибаи минтақавӣ ва байналмилалӣ мебошад ва бозори дохилии Афғонистон яке аз муҳимтарин бозорҳои дастрас барои маҳсулоти Қазоқистон буда, Қазоқистон зарфиятҳои бузурги содироти мол ба ин кишварро дорад. Афғонистон бояд аз тариқи бунёди долонҳои транзитӣ, аз ҷумла роҳҳои байналмилалӣи автомобилӣ ва шабакаҳои роҳи оҳани байналхалқӣ ба зерсохторҳои иқтисодӣ ва коммуникатсионӣ минтақавӣ ҳамош дода шавад ва таъмини амнияти минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ ба ҳалли бӯҳрони Афғонистон робитаи мустақим дошта, мусоидат ба танзими вазъият дар Афғонистон ба маънои саҳмгузори дар таъмини суботи тамоми минтақа мебошад. Ҳузур ва амалиёти нерӯҳои эътилофи байналмилалӣи зиддитеррористӣ дар Афғонистон бенатиҷа набуда, хориҷшавии ин нерӯҳо аз Афғонистон низ на ба маънои оғози ғоҷа, балки ба маънои оғози марҳилаи рушди ҳамкориҳо ва фаъолиятҳои иқтисодӣ дар минтақа мебошад.

Бо таваҷҷуҳ ба ин, метавон мушоҳида намуд, ки солҳои охир сиёсати хориҷии Қазоқистон дар самти Афғонистон дар ҳолати боз ҳам фаълтар шудан қарор дорад. Аммо баъди ба сари кудрат омадани Толибон то ҳол гуфта наметавонем, ки ҳамкориҳои Қазоқистон бо Толибон то чи андоза вусъат мебахшад.

АДАБИЁТ:

1. Дубнов А. Северный альянс Афганистана: трудные времена [Манбаи электронӣ] / URL: https://www.neweurasia.info/archive/2000/top5/10_09_iwpr-9.html (санаи мурочиат: 05.10.2020).
2. Искандаров Қ. Афғонистони имрӯз: омилҳои дохилӣ ва хориҷии ҷангу сулҳ. [матн] / Қ. Искандаров., Р. Давлатов., Р. Абдуллоев. – Душанбе: Дониш, 2018. –С. 96-97.
3. Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: хусусиятҳо ва дурнамои таъсирпазирӣ / А. Раҳнамо. – Душанбе: 2015. – 380 с.
4. Рашид А. Талибан. Ислам, нефть и новая Большая игра в Центральной Азии [Манбаи электронӣ] / <https://religion.wikireading.ru/90468> (санаи мурочиат: 05.10.2020).
5. Усманов И.К. Управление государственной власти в Таджикистане // Материалы IV Международной научно-практической конференции «Проблемы устойчивого демократического развития в Таджикистане. Душанбе, 1998.
6. Хидирова М.У. Политическая власть. (опыт социально-политического анализа). Душанбе, 2011.

МНОГОСТОРОННЕЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАЗАХСТАНА И АФГАНИСТАНА

ОДИНАЕВ АБДУХАЛИМ СИЯХМАРДОВИЧ

доктор (PhD), ведущий научный сотрудник ИИПСАЕ НАНТ. Тел: +992 917-44-53-70.

E-mail: odinaev45@gmail.com

НОРАНДЖОВА АНГЕЛИНА СОДИКХОНОВНА

магистрант ИИПСАЕ НАНТ. Тел: +992 501-33-09-50, 008-88-41-50.

E-mail: noranjovaangelina@gmail.com

Хотя Казахстан не имеет общей границы с Афганистаном, внешняя политика Афганистана очень активна, и двустороннее сотрудничество с Казахстаном очень глубока.

Казахская сторона уделяет особое внимание вопросам Афганистана и имеет свою позицию и взгляды по этому вопросу.

Основными пунктами этой политики являются защита территориальной целостности Афганистана, восстановление стабильности в Афганистане, интеграция Афганистана в региональную инфраструктуру, координация усилий по решению афганской проблемы под эгидой ООН, содействие восстановлению экономики, защита процесса демократизации Афганистана, снижение существующих угроз со стороны Афганистана, развитие двусторонних отношений с этой страной и так далее.

Ключевые слова: *Афганистан, Казахстан, Таджикистан, Организация Объединенных Наций, двусторонние отношения, многостороннее сотрудничество, Центральная Азия, Шанхайская организация сотрудничества и Организация Договора о коллективной безопасности.*

MULTILATERAL COOPERATION BETWEEN KAZAKHSTAN AND AFGHANISTAN

ODINAEV ABDUKHALIM SIYAHMARDOVICH

Leading Research Fellow of the ISPAEC NAST. Tel: +992 917-44-53-70.

E-mail: odinaev45@gmail.com

NORANJOVA ANGELINA SODIQKHONOVNA

2nd year master of the ISPAEC NAST. Tel: +992 501-33-09-50, 008-88-41-50.

E-mail: noranjovaangelina@gmail.com

In spite of Kazakhstan does not bordered by Afghanistan, Afghanistan's foreign policy is very active and its bilateral cooperation with Kazakhstan is very deep.

The Kazakhstan pays constant attention to the issues of Afghanistan and has its own position and opinions on this issue. The main points of this policy are the protection of the territorial integrity of Afghanistan, restoring stability in Afghanistan, its integration into the regional infrastructure, coordinating efforts to resolve the Afghan issue under supervision of the United Nations, to aid Afghanistan's economic recovery, to protect the democratization process in Afghanistan, improving the social situation of the Afghan people, to reduce existing threats from Afghanistan and development of bilateral relations with this country and etc.

Keywords: *Afghanistan, Kazakhstan, Tajikistan, the United Nations, bilateral relations, multilateral cooperation, Central Asia, the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization.*

МАФКУРАИ ДИНӢ, СИЁСӢ ВА НИЗОМИ СИЁСИИ ТОЛИБОН

ХОЛНАЗАРОВ НАЗАР МИРЗОЕВИЧ

ходими калони илмии ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734025, ш. Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел :(+992)501 99 50 33.

Дар мақолаи мазкур оид ба андешаҳои динӣ, сиёсӣ ва низоми сиёсии Толибон, ки имрӯзҳо бисёр ба осонӣ, дар натиҷаи хиёнати бузурги раҳбарони давлати исломии Афғонистон дар ҳамдастӣ бо Покистону Амрико қудрати сиёсиро ба даст гирифтаанд, маълумоти муфассал оварда шудааст.

Муаллиф дар ибтидо аз таърихи пайдоиши терроризм дар Шарқи Наздик ва Миёна сухан ронда, таърих ва аз тарафи кадом давлатҳо таъсис дода шудан ва пуштибонӣ ёфтани созмонҳои террористии байналхалқии «ал-Қоида» ва «Толибон»-ро ба таври равшану возеҳ нишон медиҳад.

Шамзамон таркиби қавмиву қабилавӣ, ақидаҳои динӣ, сиёсӣ ва низоми сиёсии Толибонро дар алоҳидагӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуд, симои манфур ва ниҳоди аҳримани роҳбарони имрӯза, усул ва тарзи роҳбарӣ ва муносибати онҳо бо мардумро барои хонандаи нозукбин бо мисолҳо нишон дода, диққати хонандаро ба хатарҳои аз ин созмони террористӣ таҳдидкунанда ҷалб намудааст.

Калидвожаҳо: *Толибон, созмон, террористӣ, ал-Қоида, аморати исломӣ, шариъат, ислом, қавму қабила, пашту, тоҷикон, ҳазораҳо, Америка, Покистон, Англия, андеша, низом, ҷангсолорӣ, бераҳмӣ, бунёдгароӣ ва ғ.*

Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба терроризм ва экстремизм ҳамчун як масъалаи доғи рӯз хеле барвақт изҳори назар намуда, чунин иброз дошта буданд: «Терроризм ва экстремизм ҳамчун вабои аср ба амнияти ҷаҳон ва ҳар як сокини сайёра таҳдид карда, барои башарият хатари на камтар аз силоҳи ядроиро ба миён овардааст» [5].

Террори ашхоси алоҳида ва ё куштори дастачамъии одамон ҳанӯз аз охири садаи XIX ва аввали садаи XX ва аз он ҳам пештар ба назар мерасид. Авҷгирии босуръати ҳаракатҳои террористӣ дар Шарқи Наздик бештар дар худуди Фаластин, Миср, Иордания, Лубнон, Сурия ва дигар кишварҳо мушоҳида мегардид.

Ҳамин террорҳо баъд аз он, ки дар худуди Фаластин, давлати Исроил таъсис ёфт, дар худуди Фаластин ва кишварҳои ҳамсои он бештар бо дасти фаластиниҳо ва яҳудиҳо анҷом мегиританд. Дар солҳои Ҷанги ҷаҳонии дувум танҳо дар худуди Исроилу Фаластин ва Сурия ду созмони террористӣ бо номҳои Лехи ва Этсел таҳти роҳбарии сионистҳо амал мекард. Баъзе аз роҳбарони ин созмон баъдҳо ба вазифаҳои Сарвазирӣ (Ариэл Шарон соли 2001), Сардори Ситоди Генералӣ ва дигар вазифаҳои калидии давлатӣ расидаанд.

Ин террорҳо ё «террорҳои Шарқи Наздик» дорои хусусияти хоси худашон буданд. Террорҳои зикр гардида дугарафа буда, дорои хусусияти сиёсӣ ва аз доираи

минтақа берун намерафтанд. Дар ин давра террорҳои мазкур ягон хусусият ё ниқоби динӣ надоштанд.

Агар оид ба терроризми байналмилалӣ ҳозиразамон, ки шабакаҳои тавассути созмони террористии «ал-Қоида» ташкил шудааст, назар андозем, ба натиҷае хоҳем расид, ки ин террорҳо бо ҳаракат ва террорҳои Фаластин ягон робитае надоранд.

Созмони байналхалқии террористии «ал-Қоида» бо кӯмак ва дастгирии ИМЧ (ЦРУ) ва бо мақсади мубориза бо артиши Шӯравӣ дар Афғонистон ташкил карда шуд. Ба Бен Лодан иҷоза дода шуда буд, ки ҳаммаслаку ҳамақидаҳои дар тамоми дунё, ҳатто дар ИМА пайдо намуда, ба созмонаш ҷалб намояд.

Аз ҳамин давра сар карда, дар амалиёти террористӣ ангеҳои динӣ дар ҷойи аввал баромада, тадриҷан ин амалҳо дар тамоми дунё паҳн гашта, хусусияти умумихалқӣ ва умумичаҳонӣ гирифтанд. Дар солҳои ҷанги сард, ҳамин ангеҳои динӣ-экстремистӣ аз ҷониби Амрико бисёр моҳирона, вале аҳмақона истифода шуданд [6,с.33-35].

Аз нимаи дууми солҳои 70-уми асри ХХ сар карда, таълимоти созмонҳои террористӣ дар кишвари мо мавқеъ пайдо карданд ва охишта-охишта ба шакли як созмони сиёсӣ-ҲНИТ ниҳоде ба вучуд омад. Аз ходимони асосии дин сар карда, то ҳамаи роҳбарони ҲНИТ ҳама дастпарварони макотиби «Ваҳҳобия» ва «Ихвон-ул-муслимин» буданд. Барои тасдиқи ин фикр ба суханҳои ҳуди Тураҷонзода рӯй меорем: «... Ба ҷаҳонбинии ман «Ихвон-ул-муслимин», ки дар матбуоти Ғарб онҳоро ҳамчун иртиҷоӣ ба қалам медиҳанд, таъсири зиёд расонидаанд. Ман онҳоро файласуфҳои хуб мешуморам». Ё гуфтаҳои раиси вақти ҲНИТ Муҳаммад Шариф Ҳимматзодро далел меорем: «Қору амали мо асосан тавассути кутубу дастуроте, ки аз ҷониби хоҷагони хоричӣ бо мақсади иҷрои вазоиф дастраси мо мешуданд, ба роҳ монда шуда буд. Дар ин маврид, ба мо донишҷӯёне, ки муҳассилини мамолики хоричӣ буданд, кӯмакҳои хубе карданд. Кутубу рисолати пешгомону пешвоёни давлат ва ҳаракатҳои исломии олам шайх Ҳасани Банно, бародарон Саид Қутб ва Муҳаммад Қутб, Абдуллои Мавлудӣ ва дигарон боис гардиданд, ки мо ба худ роҳ ёбем, тарзу усули муборизаро биемӯзем. Ислом танҳо ибодат нест. Ислом ҳам дин, ҳам давлат, ҳам сиёсат, ҳам дунё ва ҳам охират аст [2,с.259].

Созмони дигари террористии байналмилалӣ бо номи Толибон, ки имрӯз дунёро таҳдид менамояд, низ аз ҷониби қудратҳои бузурги олам Амрико ва Инглистон ва бештар бо ибтиқори Инглистон таъсис дода шудааст. Ин созмонҳо аз ҷониби Амрико ва ҳампаймонҳои аз ҳама ҷиҳат: бо сару либос, пул, хӯроқа, яроқу аслиҳа, техникаву дастгоҳҳои ҳозиразамони алоқа ва ҷангӣ таъмину мучаҳҳаз карда мешаванд.

Барои тасдиқи ин даъво ба мусоҳибаи Сарвазирони собиқи Покистон-хонуми аз ҳар лиҳоз зебо ва сиёсатмадори варзида, ки худ низ қурбонии терроризм гардид, Беназир Бухутто рӯй меорем. Ў ба саволҳои хабарнигори Би Би Си оид ба масъалаи кӯмак ва дастгирии созмонҳои террористии дар Покистон будаи ал-Қоидаву Толибон чунин посух медиҳад: «Фарзи дигари мо дар мавриди низоми сиёсии Толибон он буд, ки Толибон дастнишондаи қудратҳои бузурги ҷаҳон ва минтақа ҳастанд. Покистон танҳо ҳомии Толибон нест, балки мучрии сиёсатҳои Амрико ва Инглистон аст. Ў дар идома меафзояд: Инглистон мубтақир ва тарроҳи аслии ҷунбиши Толибон аст ва Покистон бо таслиҳот (яроқу аслиҳа) ва дулларҳои Амрико ва Арабистони Саудӣ онҳоро созмондеҳӣ ва басиҷ менамояд». Ба ҳамагон маълум аст, ки як қисми умдаи ин кӯмакҳоро Покистон бар ивази ҷой додан, омӯзонидан, таъмини амният, таъмин намудан бо асбобу абзорҳо

ва лавозимоти ҷангӣ ва ширкати мустақими ҷузъу томҳои низомияш дар ҷанг аз тарафи Толибон аз худ менамояд [3,с,28].

Ин ҷо зарур мешуморам, оиди таркиби қавмӣ ва таърихи пайдоиши созмони террористии Толибон кӯтоҳақик маълумот диҳам. Толибон соли 1994 дар маркази минтақаи қабिलाҳои паштуннишин, дар Қандаҳор арзи вучуд намуд ва дар муддати панҷ сол бештар аз 90 дар сади хоки Афғонистон, аз ҷумла, пойтахти ин кишвар—Кобул ва шаҳрҳои дигари муҳими онро тавонист, ки тасарруф намояд. (Ноғуфта намонад, ки бешар аз 250 сол пеш, яъне соли 1747 аввалин давлати Афғонистон низ дар ҳамин шаҳр—Қандаҳор таъсис ёфта буд). Толибон умдатан аз қавми паштун иборатанд ва тибқи оморҳои гуногун ин қавм дар Афғонистон яке аз қавмҳои аз назари шумора зиёд ба шумор меравад (аз 40 то 45 дар сади аҳолиро дар бар мегирад). Тибқи маълумотҳои тоза аз ҷониби мардумшиносии машҳур Ервин Оривел дар Афғонистон 55 қавм шиносӣ гардидааст. (Паштунҳо-аз 40 то 45%, тоҷикон-аз 25 то 32%, ҳазораҳо- аз 6 то 9%, узбакҳо-аз 7 то 10%, туркманҳо-аз 1 то 3%, балучҳо-1,7%, нуристонӣҳо 0,6%, пошоӣҳо-0,5% ва ғайра.) Ин ҷо ба хубӣ аён аст, ки миқдори паштунҳо қасдан зиёд нишон дода шуда, шумораи тоҷикон кам карда шудааст. Дар асл бошад, тоҷикон ва паштунҳо аз назари шумора қариб баробаранд. Миқдори ҳар кадоми ин қавмҳо аз 40 дар сад мегузарад. Созмони Толибон дар ВАО ва гуфторҳо бо номҳои Ҷунбиш, Гурӯҳ, Таҳрик, Ҳаракати танзим, Даста ва ғайраҳо ном бурда мешавад [3,с.10].

Ҳоло мо лаҷоми суҳанро ба самти мафкураи динии Толибон равона месозем ва мебинем, ки ин андешаҳо аз ҷӣ иборатанд ва дар асоси ҷӣ пайдо шудаанд:

1. Мафкураи динии Толибон бар асоси шарияти исломӣ ва ба шеваи хулафои Рошидин шакл гирифтаанд.
2. Мафкураи динии Толибон бардоштҳои иборат аз омӯзишҳои дидашон дар мадрасаи «Девбанд».
3. Мафкураи динии Толибон иқтибосҳои аз андешаҳои ваҳҳобият мебошанд.
4. Мафкураи динии Толибон як таркибе аз тафсири Толибон аз шарият ва боварҳои қавмӣ -қабилавии онон аст.

Мутобиқи гуфтаи онҳо исломе, ки онҳо дар назар доранд, ҳамон шарияти ғуррои Муҳаммад(с) аст ва онҳо усули шарияти исломиро ба шеваи ҷаҳор халифа иҷро хоҳанд намуд.

Дар дастурамале, ки Толибон аз он кор мегиранд, ҷунин омадааст:

- 1.Мазҳаб (дин)-и расмӣ Афғонистон Исломи ва мазҳаби суннат (Абу Ҳанифа) мебошад.
- 2.Низоми давлат бар асоси шарияти исломӣ ва ба шеваи ҷаҳор халифаи рошидин идора мегардад.
- 3.Тақсими мақомоти давлатӣ дар миёни аҳзоб (танҳо аҳзоби динӣ дар назар аст) ба таври баробар мебошад.
- 4.Қатъ намудани решаҳои тамоми таассубҳои қавмӣ, забонӣ ва инсичоми тамоми миллати Афғонистон бар асоси ояи муборакаи «Иннамалмуъминуна ахвату» (тамоми мусалмонон бародаранд) хоҳад буд.
- 5.Амнияти ҷонӣ ва молии мусалмонони сокини Афғонистон таъмин мешавад.
- 6.Давлат бо риояти ҳиҷоби исломӣ таъкид ва эҳтимом (ғамхорӣ, тавачҷуҳ) дорад.
- 7.Аз амалҳои вайронкундаи ахлоқ, омода ва паҳши маводи муҳаддир ва мусаккирот (нӯшокиҳои спиртӣ) ва аксҳои тасвирҳои таҳрикомез (барангезандаи шаҳвоният) пешгирӣ мешавад.
- 8.Ҳайати амр ба маъруф ва наҳӣ аз мункар (пулиси мазҳабӣ) мустаҳкам хоҳад буд.

9.Маҳкамаи ихтисоб (вазорати иттилоот ва амният) бар дигар доираҳои давлатӣ ҳокимият хоҳад дошт. (болотар меистад ва назорат менамояд).

10.Таълим дар макотиб ё мадориси ибтидоӣ ва миёна ба забони маҳаллӣ ва таълими олии дар мадрасаҳо ба забони арабӣ, ки забони Қуръон аст, хоҳад буд.

11.Тамоми қозихо дар партави Қуръон қазоват хоҳанд кард ва ба мансаби қазоват афроди боимон таъйин карда мешаванд.

12.Таъйин ба мансабҳо дар асоси салоҳияти афрод дар улуми шаръӣ сурат мегирад.

13.Тарвиҷ (интишор)-и улуми исломӣ дар мадрасаву донишгоҳҳо ва тадريس улуми рӯз ба шевае, сурат мегирад, ки ҷавонони мусалмон зери таъсири куффор қарор нагиранд. Балки азамати ислом ва Қуръон дар дили онон ҷой гирад ва ҳар яке аз онҳо мубаллиғи Иллатлоҳ ва муҷоҳиди фи сабилиллоҳ тарбият шаванд [3,с.35-36].

Бист сол пеш, замоне, ки Толибон бори аввал хоки Афғонистон, аз ҷумла Кобулро ишғол карданд, ба раҳбарашон Мулло Умар унвон ё мансаби Амралмуъминин доданд ва номи давлаташонро гузоштанд «Амороти исломии Афғонистон» ва ягон моддаи дастурамали дар боло зикр гардидаро иҷро накарданд. Имрӯз, ки онҳо дубора бо кӯмаку дастгирии бевоситаи ҳомиёни хориҷашон Афғонистонро ишғол карданд, кобинаи ба қавли худашон муваққати давлати хешро ташкил ва эълон намуданд. Ҳайбатулло Охундзода ба ҳайси амир, Мулло Муҳаммад Ҳасан Охунд ба ҳайси Сарвазир, мулло Абдулганӣ Бародар ба ҳайси яке аз муовинини Сарвазир, Сирочиддин Ҳаққонӣ вазири корҳои дохила, мулло Муҳаммад Ёқуб-писари муассиси ҳаракати Толибон мулло Муҳаммад Умар-вазири мудофия, Амирхон Муттақӣ вазири умури хориҷа, Аббос Станиқзай муовини вазири умури хориҷа, ду нафар аз кумондонони Толибон, ки майли Эронгароӣ доранд ба ҳайси муовинини вазири дифоъ ва корҳои дохила таъйин гардидаанд. Боз чанд нафар аз роҳбарони Толибон ба ҳайси вазиру муовинон дар ниҳодҳои дигар низ таъйин шудаанд[12].

Толибон дар давлати навтаъсиси хеш ҳуқуқи занонро поймол карда, Вазорати умури занонро ба Вазорати амр ба маъруф ва наҳй аз мункар тағйир додаанд. Баъд аз гирдиҳамойиҳо ва роҳпаймоиҳои занон, Толибон маҷбур шуданд, ки барои умури занон як идораи нав таъсис диҳанд. Дар ин бора сухангӯи Толибон Забеҳулло Муҷоҳид аз номи ҳукумат ваъда дод, ки барои расидагӣ қардан ба умури занон як идораи нави фаълтар ва муассиртаре эҷод мекунанд, аммо на вазорат.

Дар байни вазирон ашхосе ҳастанд, ки ҳамчун террорист аз маҳбаси Гуантанамо гузаштаанд ва ё дар кофтукови байналхалқӣ қарор доранд.

Муҳаммад Ҳасан Охунд, Абдулганӣ Бародар, Сирочиддин Ҳаққонӣ ва чанд тани дигар аз роҳбарони Толибон зери таҳримҳои СММ қарор доранд. Ҳукумати имрӯзаи Толибон танҳо аз ду қавм: дурронӣ ва ғилзӣи ташкил шудааст.

Тибқи баъзе маълумотҳо Толибон ба намояндаи дигар қавмҳо, яъне тоҷикону узбекҳо низ дар вазоратҳо ҷой додаанд. Ин ҷо набояд фаромӯш кард, ки тоҷик-толибҳо ё узбек-толибҳо аз паштун-толибҳо ба маротиб хавфноктаранд. Онҳо ба мисли сагон ба хучаинони хеш то сарҳади ҷон вафодору содиқ буда, ба хотири наранҷонидани хучаинҳои худ, ба даст овардани эътимоду боварии онҳо ва аз даст надодани амалакҳои барояшон додашуда аз ягон фалокату қабохат руй намегардонанд. Саволе ба миён меояд, ки толиб-тоҷикон, толиб-узбекҳо ва толибҳои дигар қавмҳо (ғайр аз паштунҳо) дар Шимоли Афғонистон чӣ тавр ва аз кучо пайдо шудаанд? Ба ин савол тақрибан ҷунин ҷавоб додан мумкин аст. Толибҳо бо дарназардошти шикасти аввалашон дар Шимол, яъне 20 сол пеш ва пуштибонӣ наёфтанишон дар байни аҳоли, тайи 20 соли охир бо истифода аз бесалоҳиятии ҳукуматҳои маҳаллӣ ва Марказӣ дар вилоятҳои

Шимол бо пули Арабистони Саудӣ ва давлатҳои хошияи Халиҷи Форс бештар аз 1,5 ҳазор мадрасаҳои монанд ба мадрасаҳои «Девбанд»-и занонаву мардона кушода, аз ҳисоби ҷавонону духтарони гумроҳ барои худашон ҷонибдор тайёр намуданд.

Мафкураи Толибон бераҳмӣ, зӯргӯӣ ва ҷангсолорӣ мебошад. Ғайр аз ҷанг, куштору гонат, сӯхтану харобӣ овардан касб ё ихтисоси дигаре надоранд. Ҳеч кадоми онҳо соҳиби маълумоти дунявӣ нестанд. Барои мисол: Ҳайбатулло Охундзода-раҳбари мазҳабии Толибон то расидан ба ин мансаб, дар шаҳри Кветтаи Покистон мудирияти мадрасаи ифротгароӣ, тундгароӣ ва ҷангомӯзиро ба зимма доштааст. Фарзандони аксари роҳбарон ва кумандонони ин Созмон дар ҳамин мадраса таълим ва тарбият дидаанд. Сабаби асосии ба раҳбарӣ интихоб шудани ӯ низ ҳамин чиз мебошад. Бераҳмтарин инсон аст. Ба рақибони сиёсии хеш ягон гузаште намекунад ва борҳо барои аз байн бурдани рақибонаш ҳамчун соҳибфатвои Толибон фатво додааст.

Абдулғанӣ Бародар 53 сол дошта, ғайр аз ҷангсолорӣ ва муддате дар зиндон будан собиқаи дигаре надорад.

Муҳаммад Ёқуб, писари аввалин раҳбар ва таъсисдиҳандаи Созмони террористии Толибон 30 сола буда, аз 14 солагиаш дар ҷангҳо иштирок дорад. Дар зери сояи номи падар аз синни хурдсолӣ бахши низомии Созмонро ба уҳда дошта, дар ғайби Раҳбар вазоифи ӯро иҷро мекард.

Сирочиддин Ҳаққонӣ низ яке аз бераҳмтарин ҷангиёни Толибон ба шумор меравад. Ӯ дар ибтидо узви «Гурӯҳи Ҳаққонӣ» буда, бо шӯравиён меҷангид. Баъд аз таъсиси Созмони Толибон ба Толибон пайваст. Падараш Ҷамолиддин Ҳаққонӣ низ ҷангсолор буд ва 4 бародараш дар ҷангҳо бо ИМА кушта шудаанд.

Дар яке аз моддаҳои боло ишора гардида буд, ки андешаи динии Толибон иқтибос аз андешаи ваҳобият аст. Рафтор ва бархурди Толибон бо масъалаҳои иҷтимоӣ, саҳтгириҳои аз ҳад зиёди онҳо дар мавриди забон ва қавмҳои дигар биёрихоро бар ин фикр водор кардааст, ки Толибон дар ҳақиқат меҳоханд барномаҳои ваҳобиятро дар Афғонистон мӯ ба мӯ дар ҳаёт амалӣ намоянд. Сабаби дигари ин натиҷагириҳо дар он аст, ки Толибон бо Ҷамъият-ул-уламои Покистон ва сипоҳи Саҳоба иртиботи тангтанг доранд ва бештари онҳо дар мадрасаҳои ин ҷамъият таҳсил намуда, шогирди ин мадрасаҳо мебошанд. Дар ин хусус, маҷаллаи «Ньюз» чопи Исломобод менависад: «Мадрасаи исломияи Файз-ул-улум дар наздикии Ҳайдаробод, мақари Ҷамъият-ул-уламои Покистон аст ва раҳбари он мавлоно Фазл-ул-Раҳмон буда, маркази муҳими Толибон дар Синд шинохта шудааст. Дар Синд на танҳо ин мадраса, балки тамоми мадориси ваҳобихо аз марказҳои умдаи Толибон ба шумор мераванд» [10].

Толибон бо он иртиботи бисёр ҳам маҳдуди худ, ки бо ҷаҳон доштанд, ба мадрасаҳои Ҷамъият-ул-уламои Покистон дохил гардида, зери таъсир ва нуфузи муллоҳои тангназару камсавод қарор гирифта, ба зудӣ ба «девбанди»-ҳои сарсаҳти мутаассиб ва ифротӣ табдил ёфтанд. Барои нишон додани он ки онҳо то кучоҳо мутассиб ва ифротланд, чанд мисол аз қору фаъолият ва рафтори онҳоро ҳамчун намуна пешкаши хонандаи нозукбин мегардонем.

Толибон дар минтақаҳои зери назораташон оид ба ришу мӯйи сари мардон дастурамалеро интишор доданд ва радиои шарият ин дастурамалро ба тариқи зайл эълон намуд: «Ҳамватанони мусалмони мард, бояд таваҷҷуҳ дошта бошед, ки набояд ришатон камтар аз як вачаб бошад, зеро тарошидани риш як гуноҳи қабира аст». Толибон дар иҷрои амру дастурҳои дастурамал хеле ҷиддӣ рафтор менамоянд. Пулиси мазҳабии Толибон бо бардоштани байрақҳои сафед кӯча ба кӯча, бозор ба бозор,

масҷид ба масҷид ва дигар ҷойҳои ҷамъиятии шаҳру маҳалҳо гашта, риши мардонро андозагирӣ менамоянд ва агар Худое накарда риши касе камтар аз як вачаб бошад, ӯ мавриди ҳамла ва таҳқир қарор мегирад.

Дар масъалаи риш Толибон ба ҳеҷ кас раҳм намекунанд, ҳатто ба мурдаҳо ва тарошидани ришро ба беимонӣ баробар медонанд. Як афгон, ки хангоми ишғоли аввалаи Мазори Шариф аз шарри Толибон ба дигар минтақа гурехта буд, дар ҳамон ҷо аз дунё мегузарад. Бинобар васияти ӯ наздиконаш ҷанозаашро ба Мазори Шариф мебаранд, то дар он ҷо ба хок биспоранд. Маъмури Толибон пас аз он, ки мурдаро шиносӣ карданд, мушоҳида намуданд, ки риши вай ҷавобгӯи меъёр нест. Ҷасадро назди ҳоким ва қозии шаръ бурданд. Қозӣ дастур дод, ки ба ҷурми кӯтоҳ будани риши мурда, аввал ҷасади ӯро панҷ зарбаи шаллоқ бизананд ва баъд онро ба хок биспоранд.

Мисоли навбатӣ: Дар масҷиди Шоҳи Душамшера, воқеъ дар маҳалли Хайрхона (Қобул), як гурӯҳи таблиғотии Толибон ба мардум изҳор доштанд, ки «ҳар касе, ки сад бор «субҳоналлоҳ» бихонад, то се рӯз ҳам сер ва ҳам пӯшида мегардад».

Мисоли дигар: Онҳо дар масҷидҳо китоби ҳозирӣ ғойб кушода буданд. Намозхонро пеш аз намоз саф кашонида мутобиқи рӯйхат ҳозир ғойб менамуданд. Баъд аз оғози намоз ба кӯчаҳо баромада ё ба хонаҳо рафта шахсони дар вақти намоз ба масҷид наомадаро пайдо карда, кашон-кашон ба масҷид оварда дар рӯ ба рӯи ом шаттаву шаллоқ мезаданд [3, с.152-164].

Толибони имрӯза низ ҳамон Толибонеанд, ки 20 сол пеш буданд. Фарқ миёни Толибони имрӯзӣ ва 20 сол пеш танҳо дар он аст, ки Толибони имрӯзӣ хунхортар, муҷаҳҳазтар, ботаҷрубаттар, бо иродатар, бовариноктар ва ҷоҳилтар гаштаанд.

Оид ба мафкура, рафтору гуфтор, тарзи идора ва шеваи бархурди онон бо мардум садҳо чунин мисолҳоро овардан мумкин аст.

Мепардозем ба шарҳи **мафкураи сиёсии Толибон**. Андешаи Толибон оид ба низоми сиёсии Афғонистонро метавон ба шаклҳои зер мавриди қануков ва арзёбӣ қарор дод:

1. Низоми сиёсиеро, ки Толибон дар назар доранд, бар пояи андешаҳои қавмиву қабилавӣ устувор гардидаанд.
2. Толибон дастнишондаи қудратҳои бегонаанд.
3. Низоми сиёсии Толибон ҳамчунин бар пояи шарият устувор гаштааст.

Он чизе, ки худ Толибон барояш даъво доранд ва мехоҳанд барпо кунанд, ба шумораи 3 рост меояд. Онҳо ҳукумати хешро мубтанӣ ба шарият медонанд ва калимаи «шарият»-ро ба номи бисёре аз идораҳои худ часпонидаанд. Ба мисли: родину Афғонистон «Садои шарият», нашрияи давлатии «Шарият» ва ғайра. Онҳо муборизаи ҳудашонро бо баҳонаи истиқрори шарият оғоз намуда, муҷоҳидин ва давлати Раббониро сабаби аслии заифии шарият муаррифӣ карда, мубориза бо онҳоро амри шаръӣ эълон намуданд [7].

Ҳукумати динии Толибонро ҳам кишварҳо-ҳамсояҳои шимолии Афғонистон ва ҳам ғарбиҳо ҳукумати бунёдгари ва андешаҳои сиёсии онҳоро андешаҳои бунёдгаройӣ номида бошанд ҳам, дар асл ҳукумати онҳо ҳукумати зӯру сарнайза аст. Ҳол он ки ислом дини раҳмату утуфат аст ва ба Паёмбари ислом (с) дастур дода шудааст ки мардумро дар роҳи Парвардигор бо мавъизаи ҳасана даъват намояд, бо некутарин гуфтору рафтору шева бо онҳо баҳсу ҷадал намояд.

Мушаххастарин ва боризтарин бунёдгаройии Толибон- ин нақши вижаи мулло Мухаммад Умар аст, ки пайравонаш ба ӯ лақаби «Амир-ал-мӯъминин» додаанд. Мавҷуд будани қабо (ҳирқаи муборак)-и ҳазрати Мухаммад (с) дар Қандаҳор дар назди

ин шахс, маншай машруъияти сумбулик (рамзи)-и кудрати ин шахс мебошад. Роҳу равиши сиёсии мавриди назар ва иддаёҳои мавлавӣ Муҳаммад Умар ин тариқи даъват ба амал дар руъё (монанд ба илҳомоти мавриди иддаёи амир Абдурахмонхон дар сад соли пеш) мебошад, ки ўро аз сиёсатмадорони оддӣ мутамоизтар месозад ва ин меъёре ҳафт барои як кудрати мабно бар кудрати шахсӣ.

Роберт Укли-сафири собиқи Амрико дар Покистон дар як семинаре «Толибонро намояндаи вуруди арзишҳо ва нигаришҳои русто ба шахр хонд». Милӣ менависад: «Дар ҳоле, ки Толибон модернӣ ба назар намерасанд, алоқаи онҳо ба ҳукумати динӣ, иштиёқашон ба бозсозии ҷаҳон ва рӯйкарди Халлоқи онҳо ба тафсири китоби муқаддас, ҳама ба таври зимнӣ, нишондиҳандаи бунёдгароии онҳост» [3,с.19-23].

Толибон ба иштироқи мардум дар қорҳои идораи давлатӣ, ҷомеа ва сарнавишти ҳудашон ягон зарра эътиқод надоранд, баръакс боварҳои қавмӣ худро ба мардум таҳмил мекунанд. Онҳо ба баргузориҳои интихобот, овози мардум, ташкили аҳзоби сиёсӣ, ташаккулиҳои иҷтимоӣ ва ғайра эътиқод надоранд. Онҳо интихобот ва референдумро як шеваи тақлиди ғайриисломӣ медонанд. Яке аз раҳбарони Толибон дар ин бора гуфтааст, ки: «Дар Афғонистон интихобот баргузор нахоҳад шуд, чунки интихобот як тақлиди ғайриисломӣ аст». Толибон ба қоркарди Қонуни асосӣ онқадар ҳавсала надоранд. Онҳо бештар аз бардоштҳои хеш аз Қуръон, боварҳои қишриҳои худ, суннатҳои қабилавӣ хешро вобаста ба рафтори қоргузориҳои хеш мутобиқ намуда, аз номи Қуръон ва шарият истифода менамоянд. Ҳамзамон, онон ба қарибӣ эълон доштанд, ки то замоне аз Қонуни Асосии даврони Зоҳиршоҳ бо баъзе тағйиротҳои истифода хоҳанд кард.

Низомии сиёсии Толибон. Замоне, ки Толибон дар соли 1994 Ҳаракати худро оғоз бахшиданд ва як қатор ғалабаҳо ба даст оварданд, қисми аъзами мардуми Афғонистон ба он боварӣ доштанд, ки Толибон мевоҳанд обро ва ҳайсиати аз даст рафтаи хешро барқарор намоянд. Баъзе аз раҳбарони онҳо низ дар мусоҳибаҳо ва баромадҳои зикр намуда буданд, ки: «мо барои ҳукумат наомадаем». Толибон ҳокимиятро аслан ҳаққи инҳисории паштунҳо эълон карда буданд ва ҳокимияти ғайрипаштунро ғасби машруъият медонистанд. Ифодаи «мо барои ҳукумат наомадаем маънои онро дошт, ки мо омадаем, то ҳукуматро ба соҳибони аслии он, яъне паштунҳо биспорем. Ҳукумати аҷдодию авлодии Толибон ҳукумате мебошад, ки бар пояи сохтори қавмӣ-қабилавӣ бунёд гардидааст. Агар мо як сайри таърихӣ оид ба нақши қабилҳои паштун дар таърих ва таҳаввулотҳои сиёсии Афғонистон анҷом диҳем, ҳукумат ва низомии сиёсии мавриди назари Толибонро амиқтар эҳсос мекунем. Мо аз таърих огоҳ ҳастем, ки Аҳмадшоҳи Абдолӣ то соли 1747 яке аз ясаулони шоҳи Эрон Нодиршоҳи Афшор буд. Ў баъд аз кушта шудани Нодир бо дасти яке аз хешовандони худаш, бо ғанимати зиёде зуд ба Қандаҳор баргашт ва ҷиргаи сарони қабилҳои ташкил дод. Вай дар ҳамин ҷирга подшоҳ интихоб гардида, шоҳигарии меросии силсилаи қабилҳои Дуррониро таъсис дод. Аҳмадшоҳ аз ҳамон давраи ибтидои подшоҳияш ба ҳимоят ва пуштибонии сарони қабилҳои паштун ниёз дошт ва ба ҳамин мақсад ба онҳо инъому бахшишҳои зиёде менамуд. Аҳмадшоҳ тибқи навиштаи Генри Ровенсан тамоми амлок (мулкҳо)-и Қандаҳорро ба 6 ҳазор қулба тақсим карда ба сарони мухталифи қабилҳои паштун бахшид ва аз онҳо тааххуд гирифт, ки онҳо вазираданд то шаш ҳазор нафар барои хидмати низомӣ омода намоянд [3,с.23-24].

Шеваи дигари ҳукуматдори ў аз ҷангу хунрезӣ ва шабохун заданҳо ба ҳамсоҷиқабилҳо ва ҳамсоҷиқшварҳо иборат буд. Аҳмадшоҳ танҳо ба Ҳиндустон ҳафт маротиба лашкар кашидааст. Дар ин ҷангҳо сарбозон-намояндагони қабилҳои дигар,

ба монанди: тоҷикҳо, узбакҳо, ҳазораҳо ва ғайра низ ширкати ғаёл меварзиданд. Аммо ҳангоми тақсимои ғаниматҳои ҷангӣ сарони қабилҳои паштун ва паштунсарбозон бартариат доштанд, зеро Аҳмадшоҳ дастнишондаи онҳо буд.

Оид ба ҳамлаҳои Аҳмадшоҳ ба Ҳиндустон таърихнигори шинохтаи афгон Ғулом Муҳаммади Ғубор ба як нуктаи муҳим тавачҷуҳ намудааст ва он нукта ин аст, ки «Аҳмадшоҳ дар ҷанги Понипат аз миёни асирони Марахта ҳар киро, ки мусалмон буд мекушт ва ҳиндуҳоро озод мекард. Аз ин вазъ компоииҳои ҳинди Шарқӣ бисёр хушхол буданд» [9,с.422]

Баъд аз марги Аҳмадшоҳ ҷангу низоъ ва кашмакашиҳо барои соҳиби тахт гардидан, миёни фарзандон ва дигар ворисони тахту тоҷ тақрибан як қарн идома ёфт. Кишвар ба вайрона мубаддал гашт. Бори сангини ҷанг ба души мардуми ситамдидаи афгон буд. Ҳамин сабабҳо буд, ки солҳо баъд ҳамаи қабилҳои асосии афгон бар зидди таҷовузи бегона бо ваҳдати комил калимаи тавҳидро шиор карда, дар як ҷанги нобаробар аз болои артиши истисморғари Инглистон ғалаба карда, соли 1919 Истиқлоли Афғонистонро ба даст оварданд. Аз ҳамон давра сар карда, дар умури давлатдорӣ ҷойи аввалро паштунҳо дар даст доштанд.

Шоҳ Амонуллоҳони ғозӣ баъд аз он ки Афғонистон соҳибистиклол гардид, ба як қатор иқдомҳои даст зад, ки ҳадафашон навсозӣ ва эҷоди як давлати модерн буд. Ӯ дар қори давлатдорӣ на ба муллоҳои камсаводи ҷоҳил, балки ба ҷавонҳои соҳибистеъдод така карда, онҳоро барои идораи давлат ҷалб намуд. Микдоре аз ин ҷавонҳоро ба ҳориҷи кишвар барои таҳсил фиристод. Аввалин Қонуни Асосии кишвар дар замони ӯ коркард шуда, ба занҳо иҷозаи таҳсил дода шуд. Бо кишварҳои Эрон, Туркия ва Россия Тавоғуқномаҳои дарозмуддати ҳамкорӣ ба имзо расонида, муносибатҳои ҳасанаро бо бисёре аз кишварҳои аврупоӣ ба роҳ монд. Дар ин лаҳзаҳо сарони қабилҳои паштун эҳсос карданд, ки ин навғонӣ ва таҳаввулот бар зарари онҳо анҷом шуда, манфиатҳо, нуғуз ва қудраташон маҳдуд гардида, Амонуллоҳон ба онҳо пушт гардонидаст. Аз ин рӯ, онҳо мардумро шӯронида, шоҳ Амонуллоҳонро маҷбур ба фирор намуданд [11,с.22].

Вазъияти ба вучуд омада дигаргунӣ меҳост. Ҳабибуллоҳи Калақонӣ бо хушёрӣ ва фаросат дарёфт, ки мавриди муносиб барои ба даст даровардани ҳокимият фаро расидааст ва ӯ бо ҷанде аз тарафдоронаш вазъиятро ба нафъи хеш истифода намуд. Дар ибтидо миёни Ҳабибуллоҳ, сарони қабил, руҳониён ва қувваҳои дигари муҳолифи Амонуллоҳон як ҳамдигарфаҳмӣ эҷод гардид. Аммо пуштунтабор набудани Ҳабибуллоҳ хоре буд дар ҷаҳми сарони қабилҳои паштун ва онҳо ҳуқумати ӯро ғайримашруъ ё «ғасби машруъият» эълон доштанд. Англисиҳо ҳам даст ба қор шуда, ба сарони қабилҳои паштун дулор ва аслиҳаи зиёде тақсим намуда, паштунҳоро бар зидди Ҳабибуллоҳ ҳезонида, пас аз нуҳ моҳ ҳокимияти ӯро сарнагун карданд.

Ҳуқуматҳои баъдӣ: Муҳаммад Нодиршоҳ, Муҳаммад Зоҳиршоҳ ва Муҳаммад Довуд-ҳама паштун ва паштунгаро буда, машруъияти худро аз «Луйа ҷирга» гирифта буданд. Луйа ҷирга ҳам аслан як ҷамъомад ё маҷлисе ҳаст, ки соф паштунӣ буда, манфиати паштунҳоро ифода менамояд. Сабоҳиддин Кушқоӣ оид ба Луйа ҷирга ҷунин менависад: «...Луйа ҷирга аслан як падидаи қавми паштун аст ва дар миёни соири ақвоми Афғонистон мисоли он дида намешавад» [1,с.96].

Ҳатто замоне, ки дар Афғонистон инқилоби Савр тавассути низомииён ба пирӯзӣ расид ва Ҳизби халқӣ-демократӣ сари қор омад, ҷаноҳи халқииён ин ҳизб бар муқобили шиорҳои инқилобии хеш оид ба баробарӣ ва бародарии тамоми халқияту миллатҳо новобаста аз наҷодашон амал намуда, дар паштунгароӣ аз шоҳони гузашта пештар рафтанд.

Дар соли 1992 ҳукумати марксистии Начиб бо қувваи мучоҳидон сарнагун гардид. Мучоҳидон ба Кобул ворид гардида, Давлати исломии Афғонистонро таъсис доданд. Аммо аз рӯзҳои аввали таъсиси ин давлат тибқи барномаҳои аз қабл тарҳрезӣ шуда, Ҳизби исломии Ҳикматёр, ки асосан аз паштунҳо ташкил шуда буд, оромиву осоиши кишварро бар боди фано супурда, Кобулро мушакборон намуд. Ҳизби исломии Сайёф, ки он ҳам аз паштунҳои ғилзӣ ва карлонӣ таркиб ёфта буд ва ҳомиву пуштибони асосияш Арабистони Саудӣ буд, як ҷанги эълоншуда ва хатарнокеро бар зидди шиаён оғоз бахшид [4,с.14].

Ҳамчунин ҳукумати ғайри паштуни Раббонӣ, ки тоҷикон, узбакҳо, ҳазораҳо ва дигар қавмҳои хурду майда пуштибони аслияш буданд, низ ба ҳеҷ вачҳ қобили қабули паштунҳо дар дохил ва ҳомиёни хориҷии онҳо: Покистон, Арабистони Саудӣ, Амрикову Англис набуд. Ҳамин буд, ки соли 1995 Толибон бо як барномарезии дақиқ ва пешакӣ тарҳрезӣшуда бо ҳимояти ошқорӣ хориҷӣ ба сахна омаданд. Толибон баробари ба сахна ворид гаштанашон эълон карданд, ки Афғонистон танҳо ва танҳо сарзамини паштунҳост ва миллатҳои ғайрипаштун агар меҳоҳанд, ки дар Афғонистон зиндагӣ кунанд, бояд султаи паштунҳоро қабул намоянд. Онҳо ҳаракат ва ё қиёми худро «барои бозгашт ба ифтихороти гузашта» эълон карданд ва қавмиату миллият маҳаки аслии давлати онҳо буд. Ва ҳамин шиори қавмӣ сабаб шуд, ки паштунҳои марксист, суфӣ, ваҳобӣ, салтанатталаб, националист ва ғайраҳоро чамъ намоянд ва бо кӯмаку ҳимояти ошқорӣ хориҷӣ бо суръат пирӯз гарданд.

Баъдан, Толибонро қувваҳои эътилофи Шимол тахти фармондеҳии қаҳрамони миллии Афғонистон Аҳмадшоҳ Масъуди муборизу мучоҳид бо мушкilotи зиёде аз шимоли Афғонистон маҷбур ба фарор ва ақибнишинӣ намуда, ба онҳо талафоти сангин ворид намуд. Қувваҳои ҳарбии Амрикоӣ ва дигар қувваҳои НАТО дар марҳалаҳои баъдӣ вориди Афғонистон гардиданд ва ба оламиён пайғом доданд, ки ба терроризм ва истехсолу қочоқи маводи муҳаддир нуқта мегузоранд. Мутассифона, онҳо тайи 20 сол натавонистанд ба ин қор муваффақ гарданд. Баръакс, ҳам терроризм рушд кард ва ҳам кишту истехсол ва қочоқи маводи муҳаддир ба маротиб афзуд. Қорхонаҳои хурду калони нав ба истехсоли навҳои нави маводи муҳаддир шурӯъ карданд. Оқибат, амрикоӣҳо баъд аз хароҷоти ҳангуфти чандин триллион доллара, маҷбур гаштанд, ки шармандавор ин кишварро тарк кунанд ва тибқи нақшаи пешакӣ тарҳрезӣ шуда, миёни Толибон, амрикоӣҳо, Покистон ва ҳукумати дастнишондаи онҳо дар симои Ашраф Ғанӣ, Толибонро бо яроқу аслиҳа ва техникаи ҷангӣ мусаллаҳу мучаҳҳаз карда ҷойгузини ҳукумати Ашраф Ғанӣ гардонид, худ саросемавор фарор карданд.

Хориҷ шудани амрикоӣҳо ва ҷонибдоронаш аз хоки Афғонистон бо чунин тарзу усулро метавон шикасти сиёсати хориҷии Америка дар Шарқи Миёна ва Наздик номид.

Шикасти сиёсати Америка дар Шарқи Миёна ва Наздикро профессори Донишгоҳи Омаҳаи НЕ-Браскаи ИМА Мак Намарра ҳангоми мулоқоташ моҳи декабри соли 2021 бо қормандони Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо тасдиқ намуда, илова дошт, ки ин шикаст ва ба сари қудрат омадани Толибон танҳо ба манфиати Покистон мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Кушқой Саҳобиддин. Даҳаи Қонуни Асосӣ, с.96
2. Кенҷаев С. Табаддулоти Тоҷикистон, ҷ.1, Душанбе, 1993, сах.259. (Иқтибос аз рӯзномаи «Чароғи рӯз», №24, 1992)

3. Муҳаммадшошим Исматуллоҳӣ, Ваҳид Биниш, Муҳаммадқосим Дониш Бахтиёрӣ, Муҳаммадакрам Азимӣ ва Шакур Кобулӣ. Ҷараёни пурширтоби Толибон, Техрон, 1999.

4. Мучаддадӣ. Баёнияти ихтиомияи давраи Раёсати Ҷумҳурии аввалин Раиси Ҷумҳурии давлати исломии Афғонистон.с.14.

5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Э.Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ, 20.01.2016, ш. Душанбе.

6. Примаков Е.М. Конфиденциально. Ближний Восток на сцене и за кулисами, Москва,2016.-С.33-35

7. Сардорӣ Шоҳи Чаҳон. Толибон паҳлавонони ҷиход ва душманони фасод.Маълумот аз китоби Ҷараёни пурширтоби Толибон, Техрон, 1999

8. Шер Алӣ Шоҳ. Маълумот дар бораи ҳаракати Толибон, Пешовар, 1995.

9. Мирғулом Муҳаммади Ғубор. Афғонистон дар масири торих, с.422.

10. Ҳафтаномии «Паёми Истиклол» №7, обон(октябр-ноябр)-и 1995.

11. Ҳолидӣ Фард. Инқилоб дар Афғонистон.Тарҷумаи Асад, с.22.

12. www.google.com/search,https://www.du.com talibi (состав нового правительства).

РЕЛИГИОЗНЫЕ, ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ И ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ТАЛИБАНА

ХОЛНАЗАРОВ НАЗАР МИРЗОЕВИЧ

старший научный сотрудник ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33. Тел:(+992)501 99 50 33.

В данной статье автор предоставляет подробную информацию о религиозных и политических взглядах талибов, которые сегодня очень легко, в результате предательства лидеров Исламского Государства Афганистан, захватили политическую власть в сотрудничестве с Пакистаном и США.

В начале автор рассказывает об истории возникновения терроризма на Ближнем и Среднем Востоке, наглядно показывает историю и какими странами были основаны и поддержаны международные террористические организации «Аль-Каида» и «Талибан». Он подробно рассмотрел этнический и племенной состав, религиозно-политические идеи и политическую систему талибов, показал ненавистный образ и демоническую природу сегодняшних лидеров, метод и манеру их руководства и их отношения с народом на примерах, и обратил внимание читателя на опасность, которую эта террористическая организация может привлечь.

Ключевые слова: Талибан, организация, террорист, Аль-Каида, Исламский Эмират, шариат, ислам, народы и племена, пуштуны, таджики, хазарейцы, Америка, Пакистан, Англия, система, воинственность, жестокость, фундаментализм.

RELIGIOUS, POLITICAL VIEWS AND POLITICAL SYSTEM OF THE TALIBAN

KHOLNAZAROV NAZAR MIRZOEVICH

senior researcher of ISPAEC NAST. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 33.
Tel:(+992)501 99 50 33.

In this article, the author provides detailed information on the religious and political system of the Taliban, who today very easily, as a result of the great betrayal of the leaders of the Islamic state of Afghanistan, have taken political power in cooperation with Pakistan and the United States.

At the beginning, the author talks about the history of the emergence of terrorism in the Middle East, and clearly shows the history and by which countries the international terrorist organizations "al-Qaeda" and "Taliban" were founded and supported.

He discussed the ethnic and tribal composition, religious and political ideas and the political system of the Taliban in detail, showed the hateful image and demonic nature of today's leaders, the method and manner of their leadership and their relationship with the people with examples for the discerning reader, and drew the reader's attention to the dangers. This terrorist organization has attracted threats.

Keywords: *Taliban, organization, terrorist, al-Qaeda, Islamic Emirate, Sharia, Islam, people and tribes, Pashto, Tajiks, Hazaras, America, Pakistan, England, opinion, system, belligerence, brutality, fundamentalism.*

МУНОСИБАТҲОИ ДУҶОНИБА ВА БИСЁРҶОНИБАИ ҚИРҒИЗСТОНУ ЧИН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР ВА РОҶҲОИ РУШДИ ОН

МИРЗОЕВ ҲАБИБҶОН ТАБРИКҶОНОВИЧ

номзади илмҳои таърих, ходими пешбари илмии шуъбаи Осиёи Ҷанубу Шарқии
ИОМДОА АМИТ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.
Тел. 933-60-94-94. E-mail: Diplomat.tj94@mail.ru.

ҚОДИРОВ НОСИРҲОН

магистранти ИОМДОА АМИТ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ
33. Тел.: 103-60-94-94. E-mail: qodirovnosirkhon@gmail.com

Мақолаи мазкур муносибатҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии мардумии Чинро дар замони муосир мавриди барраси қарор додааст. Дар мақолаи мазкур кӯшиши ба он рафтааст, ки ҳамкориҳои сиёсӣ амниятӣ, иқтисодӣ ва тиҷоратӣ, фарҳангӣ ва гуманитарӣ ва инчунин ҳамкориҳои дуҷониба дар аҳди пандемияи COVID-19 мавриди таҳлил қарор гиранд. Ҳамчунин барои таҳлили нурраи робитаҳо назари сафирони ду кишвар низ мавриди таҳлили ҳаматарафа қарор гирифтаанд. Дар ҷамъбасти ҳар қисмати мақола тавсияҳо барои рушди ҳамкорҳои дуҷониба ва бисёрҷониба дар соҳаҳои сиёсӣ амниятӣ, иқтисодӣ ва тиҷоратӣ ва фарҳангӣ ва гуманитарӣ пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *Муносибат, дуҷониба, Шоҳроҳи Абрешим, Як камарбанд як роҳ, шариқи стратегӣ, фарҳанг, содироту воридот, COVID-19, созишнома.*

Ҷумҳурии Мардумии Чин истиқлолияти Ҷумҳурии Қирғизистонро 27 декабри соли 1991 эътироф кард ва 5 январи соли 1992 муносибатҳои дипломатӣ байни ду давлат барқарор гардиданд. Аз он лаҳза, таърихи нави муносибатҳои Қирғизистон ва Чин ҳамчун давлатҳои ҳамсояи дӯст ва соҳибхитӣ оғоз ёфт. Чин яке аз аввалин

кишварҳое буд, ки расман сафорати худро дар Бишкек моҳи майи соли 1992 ифтитоҳ намуд. Ҳамчунин Қирғизистон сафорати худро дар Пекин 31 августи соли 1993 дар ҷараёни сафари Вазири корҳои хориҷӣ ба Чин ифтитоҳ намуд. [1] Аз соли 1994 Чин дар радбадандии бозори содироти маҳсулоти Қирғизистон ҷои аввал ва дар воридот бошад дар ҷои дуюм қарор дошт.

Тафсири муносибатҳои дуҷонибаи Қирғизистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин

То имрӯз байни Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии мардумии Чин тақрибан 250 санади байнидавлатӣ, байниҳукуматӣ, байниидоравӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои дуҷониба ба имзо расидааст, ки ин аз мавҷудияти заминаи мустаҳкамҳои ҳуқуқӣ ва хоҳиши ду кишвар барои инкишоф додани ҳамкориҳои мутақобилан судманд шаҳодат медиҳад. Гузашта аз ин рушди робита бо Ҷумҳурии Мардумии Чин барои Қирғизистон хеле муҳим аст, зеро:

➤ Аз нигоҳи иқтисодӣ, Ҷумҳурии Мардумии Чин яке аз пештозони соҳаи иқтисод ва технология буда дар бозори ҷаҳони нақши калиди дорад.

➤ Аз нигоҳи сиёсӣ, Чин дар муносибатҳои байналхалқӣ яке аз акторони асосӣ буда дар Шӯрои амнияти СММ мақоми намоёндагии доимиро дорад.

➤ Аз нигоҳи ҷуғрофи бошад, Чин бо Қирғизистон дорои марзи муштарак мебошанд, ки назорату ҳамкориҳои ҷиддиро тақозо мекунад.

➤ Аз нигоҳи таърихивию фарҳангӣ, қаламрави Осиёи Миёна ҳамчун долоне дар “Шоҳроҳи Абрешим” дар рушди муносибатҳои Осиёву Аврупо нақши калидириро иҷро кардааст, ва дар ниҳоят

➤ Аз нигоҳи илму маърифат, дар замони муосир Чин яке аз қабулқунандагони асосии донишомӯзон аз Қирғизистон гардидааст.

Собиқ сафири Қирғизистон дар Пекин А. Султонов дар мусоҳиба бо рӯзноманигорони Агентии Синхуа қайд кардааст, ки Қирғизистон аз рушди муносибатҳои дуҷониба қаноатманд аст. Ба гуфтаи дипломати қирғиз, дар як муддати таърихан кӯтоҳ, ду кишвар ба тавсеаи муносибатҳои воқеан неки ҳамсоғӣ ва дӯстона, ки бо баробарӣ, эҳтироми тарафайн ва эътимоди тарафайн тавсиф мешаванд, муваффақ шуданд. Имрӯзҳо байни Қирғизистон ва Чин ягон зиддияти ҷиддӣ ва масъалаҳои ҳалношуда мавҷуд нестанд, ки ба рушди пай дар пайи ҳамкорӣ ҳалал мерасонанд. Сафири Қирғизистон ҳамчунин таъкид кардааст, ки ҷониби Қирғизистон ба сиёсати "Як Чин" содиқ аст ва ба ҳама гуна шаклҳои "истиқлолияти Тайван" муҳолиф аст. [2]

Сафири Ҷумҳурии мардумии Чин дар Бишкек хонуми Ду Девен дар мусоҳиба бо рӯзномаи “Овози Қирғизистон” қайд карда буд, ки муносибатҳои кунунии Чин ва Қирғизистон аз ҳама давраи замонашон хубтаранд. Ба гуфтаи дипломат, мардум аллакай одат кардаанд, ки Чин ва Қирғизистон ҳамсоғӣ хуб, дӯстони хуб ва шарикони бозътимод ҳастанд. Ду кишвар дар тӯли асрҳо паҳлӯ ба паҳлӯ зиндагӣ мекарданд. Роҳи қадимаи абрешим аз робитаҳои дӯстонаи байни халқҳои асосӣ шаҳодат медиҳад. [3]

Соҳаи сиёсат ва амният. Ҳамкориҳои сиёсии ду кишвар дар марҳилаи кунунӣ, дар сатҳи баланд қарор дорад. Заминаи ин ҳамкориҳоро муҳимтарин созишномаҳои байни ду давлат ба танзим медароранд. Асоси ин созишномаҳо ин Изҳороти муштаракӣ Қирғизистон ва Чин дар барои принципҳои муносибатҳои дуҷониба мебошад, ки моҳи майи соли 1992 дар ҷараёни нахустин сафари расмӣ Собиқ Президенти Қирғизистон А.Акаев ба Чин баста шуда буд. Ҳамчунин дар соли 1996 Эълонияи муштарак дар

бораи пояҳои муносибатҳои дӯстона ва Созишнома ва дар бораи сарҳади давлатии Қирғизистон ва Чин ва дар соли 2002 Шартнома дар бораи ҳамсоғии нек, дӯстӣ ва ҳамкорӣ ба имзо расид, ки таконе дар муносибатҳои дуҷониба гардид. Ҳамкориҳои дуҷонибаи ду кишвари ҳамсоғ баъди қабули Эълумияи муштарак дар бораи равобити стратегӣ дар соли 2013 ба даври дигари рушди муносибаҳо гузашт ва инчунин дар моҳи июни соли 2018 муносибатҳо то сатҳи ҳамкориҳои стратегии ҳамҷониба расонида шуд. [4] Дар тӯли ин солҳо, дар муносибатҳои дуҷониба Қирғизистон ва Чин ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардиданд, аз он ҷумла эътимоди сиёсии тарафайн тақвият ёфт, ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ дар соҳаҳои амалӣ тавсеа ёфтанд, заминаи мустақкам барои ҳамкориҳои фарҳангию гуманитарӣ фароҳам оварда шуд ва шарикӣ дар соҳаи амният аз наздик рушд карда истодааст.

Масъалаҳои таъмини амнияти минтақавӣ ва субот чун анъана яке аз афзалиятҳои асосии сиёсати хориҷии Қирғизистон ва Чин мебошад. Дар ҳамкориҳои дуҷонибаву бисёрҷониба дар мубориза бо се "қувваҳои бад" - терроризми, экстремизм ва сепаратизм, ва инчунин амнияти киберӣ, муқовимат бо ҷинояткориҳои муташаккили фаромиллӣ ва таҳдиди қочоқи маводи муҳаддир мавқеъҳои муштарак доранд. Дар ин замина ҳамкориҳои ҳарбӣ-техникии ҳар ду кишвар ба таври муассир рушд карда истодаанд. Инчунин ҳамкориҳои ҳарбӣ-техникии ин ду кишвари ҳаммарз дар чорҷӯбаи дуҷониба маҳдуд набуда дар заминаи созмонҳои байналхалқиву минтақавӣ дар ҳоли рушданд ва ҳақори дар заминаи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай далели ин гуфтаҳост. [5. С. 155]

Ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ. Ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ яке аз омилҳои асосии рушди муносибатҳои Қирғизистон ва Чин мебошад. Ҳамкориҳои дуҷониба дар ин самт дар доираи Созишномаҳои байниҳукуматӣ оид ба ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ дар соли 1998 ва таъсиси Комиссияи байниҳукумати Қирғизистон-Чин оид ба ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ дар соли 1994 амалӣ карда мешавад. Чин шарикӣ асосии тиҷоратӣ ва сармоягузори Қирғизистон мебошад. Дар охири солҳои 2017 ва 2018, маълумотҳои омили нишон медиҳанд, ки Чин дар савдо ва сармоягузорӣ ба иқтисоди Қирғизистон дар мақоми аввалро қарор гирифтааст. [6]



Расми 1: Давлатҳои воридкунандаи молу маҳсулот ба иқтисоди Қирғизистон дар соли 2017. Манбаъ: Энциклопедияи Британника. [8]

Тибқи маълумоти Кумитаи миллии омили Ҷумҳурии Қирғизистон, дар соли 2017 гардиши савдои хориҷӣ байни ду кишвар 1 миллиарду 563 миллион долларро ташкил додааст. Дар ин давра содирот аз Қирғизистон ба Чин, 80 миллион доллар ва воридот бошад 1,483 миллиард долларро ташкил додааст. Ҳаҷми савдо дар соли 2018 ба 1 миллиарду 597 миллион доллари ИМА баробар шуда содирот ба 97,5 миллион доллар ва воридот ба 1,500 миллиард доллар расид. Ҳамчунин чараёни сармояи мустақими хориҷӣ аз Чин ба Қирғизистон дар соли 2016 то 301,303 миллион доллар, дар соли 2017 - 303,025 миллион долларро ташкил додааст. [7] Таҳлили омили соли 2017 нишон медиҳад, ки зиёда аз 33,4 %-и воридот аз Ҷумҳурии мардумии Чин ба Қирғизистон ворид шудааст ва дар зер барои муқоиса қадвали манбаъҳои воридоти ба Қирғизистон оварда шудаанд.

Маводи асосии содиротӣ аз Ҷумҳурии Қирғизистон ба Чин маҳсулоти хӯрокворӣ ва ашёи хоми кишоварзӣ (асал, чормағз, меваҳои тару хушк, нӯшоқиҳо ва ғ.), пӯсти хом, маъданҳо ва концентратҳои металлҳои қиматбаҳо ва ғайраҳо мебошанд. Воридот аз Чин ба Қирғизистон - маҳсулоти саноати сабук ва бофандагӣ, мошинсозӣ, саноати кимиё, кимиёи ғайриорганикӣ, маҳсулоти парфюмерӣ ва косметикӣ, дорусозӣ, нақлиёти заминӣ, шиша, сафол, семент, чарм, чӯб, қоғаз ва картонро ташкил медиҳанд.

Дар айни замон, ду ҷониб дар Ҷумҳурии Қирғизистон як қатор лоиҳаҳои муштаракро, ки барои Қирғизистон аҳамияти муҳими иқтисодӣ ва иқтисодӣ доранд, бомуваффақият татбиқ карда истодаанд. Чин дар коркарду итиҳроҷи маъдан дар минтақаҳои гуногуни Қирғизистон корҳои муҳимро ба сомон расонидааст. Дар айни замон ташаббуси раисҷумҳури Чин Си Чинпин дар бораи таъсиси "Як камарбанд - як роҳ" ва сохтани "камарбанди иқтисодии роҳи абрешим" низ имконоти васеъ барои ҳамкориҳои Қирғизистон ва Чинро фароҳам овардааст. Ин ташаббус дорои хусусияти дарозмӯҳлати бисёрвекторӣ буда, ба густариши ҳамкорӣ дар соҳаҳои тиҷоративу иқтисодӣ, дар соҳаи инфрасохтор, аз ҷумла дар соҳаҳои нақлиёт ва энергетика, сармоягузорӣ ва молия равона карда шудааст.

Сониян, суръати ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодии ду кишвар беамайлон меафзояд. Солҳои охир ба шарофати бунёди лоиҳаи "як камарбанд – як роҳ" доираи ҳамкориҳои амалии ду кишвар васеъ шуда, шумораи лоиҳаҳои муштарак амалишаванда меафзоянд, ки ин ба баланд шудани сатҳи зиндагии мардуми ҳарду кишвар ва сатҳи рушди Қирғизистону Чин дар маҷмӯъ мусоидат мекунад. Дар ҳоли ҳозир, дар Ҷумҳурии Қирғизистон беш аз 500 ширкатҳои чинӣ ва чинӣ-қирғизӣ фаъолият доранд, ки дар ташкили ҷойҳои нави корӣ, ва таҳкими дӯстии анъанавии халқҳои ду кишвар саҳм мегузоранд. [9]

Пешниҳод мешавад, ки барои рушди муносибатҳои дуҷонибаи байни ин кишварҳо самтҳои зерини ҳақориҳои иқтисодиву тиҷоратӣ рушд дода шаванд: ин ҳамкорӣ дар рушди инфрасохтор ва нақлиёт, энергетика, саноати коркард, кишоварзӣ, истиҳроҷи маъдан, сайёҳӣ ва инчунин ҳамкориҳои наздимарзӣ бо Шинҷон.

Ҳамкориҳои фарҳангӣ ва гуманитарӣ. Қирғизистон ва Чинро таърих ва фарҳанги чандинасра, ки аз замони Роҳи Бузурги Абрешим тӯл кашидааст, ба ҳам мепайвандад ва таърихи тӯлонии ҳамкориҳои фарҳангӣ аз робитаҳои амиқи байни ду кишвар шаҳодат медиҳад, ки дар давраи истиқлолияти Қирғизистон боз ҳам мустаҳкамтар шуданд. Аз замони барқарор шудани муносибатҳои дипломатӣ байни Қирғизистон ва Чин рӯзҳои фарҳангӣ ва сафарҳои гурӯҳҳои эҷодии Қирғизистон ва Чин баргузор мешаванд, ки

имкон доданд бо анъанаҳои аслии фарҳангӣ ва мусиқии ду кишвар шинос шаванд. Гурӯҳҳои эҷодии Қирғизистон ва Чин дар шаҳрҳои гуногун (Бишкек, Ош, Пекин, Шанхай, Урумчӣ, Гуанҷоу) хунарнамоӣ карданд. Асарҳои рассомони ду кишвар дар пойтахти кишварҳо ба намоиш гузошта шудаанд, ки дӯстии мардуми ду кишварро наздиктар намуданд.

Дар аввали соли 2018 дар самти рушди робитаҳои фарҳангии гуманитарӣ ташрифи Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон С.Ш.Жеенбеков ба Маркази ҳунарии Намояндагии Пекин Тянкао барои тамошои опера дар асоси эпоси Манас ба забони чинӣ буд, ки он бори 10-ум дар сахна аз рӯи асари Юсуф Мамай ба намоиш гузошта шуд. Намоишнома махсус ба муносибати сафари Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон ба Ҷумҳурии мардумии Чин пешбинӣ шуда буд. [10]

Дар муносибатҳои байналхалқӣ ташкили чорабиниҳои муштарак, барои омӯзиши фарҳану таъри миллатҳо саҳми арзанда мегузоранд. Дар ин робита, дар соли 2018 90-умин солгарди нависанлаи қирғиз Чингиз Айтматов бо ташаббуси Сафароти ин кишвар дар Пекин баргузор гардид. Ҳамчунон Сафорати Ҷумҳурии мардумии Чин дар Бишкек низ чорабиниҳои гуногуни фарҳангиву илмиро доир менамояд.

Инчунин, яке аз рӯйдодҳои муҳими соҳаи фарҳанг ва варзиш дар муносибатҳои дуҷонибаи ин ду давлат ин чорабиниҳои байналмилалӣ варзишӣ ва этномаданӣ мебошад, ки рӯзҳои 2-8 сентябри соли 2018 дар соҳили кӯли Иссиққӯл - Бозиҳои сеюми ҷаҳонӣ кӯчманчиён баргузор гардид, ки дар он намояндагони Ҷумҳурии мардумии Чин фаёлона ширкат варзиданд. [11]

Ҷумҳурии мардумии Чин барои рушди рабобити гуманитарӣ низ саҳм гузоштааст. Дар шаҳри Оши Ҷумҳурии Қирғизистон бо грантҳои Ҷумҳурии мардумии Чин беморхонаи замонавӣ муҷаҳҳаз бо лабораторияҳои муосир бунёд гардиданд, ки дар кушодашавии он Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон С. Жеенбеков ҳузур дошт. Ин бузургтарин муассисаи тиббии ҷарроҳӣ дар Осиёи Марказист, ки дар майдони 12,5 ҳазор метри мураббаъ ҷойгир аст, ки барои 150 кат пешбинӣ шудааст. [12]

Ҷузъи асосии муҳим дар соҳаи ҳамкории башардӯстона ҳамкорӣ дар соҳаи маориф мебошад. Дар Қирғизистон шумораи хоҳишмандони фарҳанг ва таърихи Чин сол аз сол меафзояд ва рушди забони чинӣ фаёлона дастгирӣ карда мешавад, аз ҷумла, донишгоҳҳои Ҷумҳурии Қирғизистон факултаҳои чиншиносӣ ва ҳамчунон 4 Институти Конфутсий бомуваффақият фаъолият мекунанд ва соли 2017 дар Бишкек як мактаби алоҳидаи миёна бо омӯзиши забони чинӣ кушода шуд. Ҳамзамон, дар донишгоҳҳои Ҷумҳурии мардумии Чин зиёда аз 4 ҳазор шаҳрвандони Қирғизистон таҳсил менамоянд. [13]

Сирри дӯстии Қирғизистону Чин. Дар муносибати дуҷонибаи байни Қирғизистону Чин новобаста аз камбудии ҷойдошта якҷанд омилҳои вучуд доранд, ки барои рушди муносибатҳои дӯстонаи ду кишвар кӯмак мекунанд. Яқум, муносибатҳои Қирғизистон ва Чин давомнок ва рушдбанд ҳастанд. Қирғизистон ва Чин дар оғоз ба якдигар ҳамчун давлатҳои ҳамсояи дӯст муносибат мекарданд ва сипас моҳи майи соли 2018 ба сатҳи баландтарини ҳамкорӣ ин ҳамкории ҳамҷонибаи стратегӣ ва шарикӣ расиданд. Сониян, муносибатҳои Қирғизистон ва Чин заминаи мустаҳками қонунгузорӣ доранд. Саввум, муносибатҳои Қирғизистон ва Чин ҳамҷониба ва ё ҳамасамта мебошанд. Дӯстии ду кишвар дар ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, экологӣ, илмӣ, техникӣ ва таълимӣ инъикос ёфтааст. Сатҳи

ҳамкориҳои иқтисодии ду кишвар пайваста меафзояд. Ҳамин тариқ, Чин бузургтарин сармоягузор ба иқтисоди Қирғизистон мебошад. Чорум, муносибатҳои Қирғизистон ва Чин дар ҳамкориҳои байниминтақавӣ ё байнишаҳрӣ зоҳир мегарданд. Вусъати ҳамкориҳои байниминтақавӣ саҳифаи нави муносибатҳои Қирғизистон ва Чин мебошад. Шумораи шаҳрҳо ва минтақаҳои ду давлат, ки дар байни худ муносибатҳои гарми бародарона ба роҳ мондаанд, меафзояд. [14]

Ҳамкори дар давраи пандемияи COVID-19. Вазъияти ба амал омадаи ҷаҳони муосир собит намуд, ки ҳеҷ кишваре дар танҳои наметавонад ба зухуроти номатлуби ҷаҳони имрӯза мубориза барад. Барои натиҷагирӣ аз ҳамкориҳои даврони пандемия ҳоло вақт зарур буда, онро наметавон бо таври мунсифона ҳулосагирӣ кард, аммо метавон чанд нуқтаи муҳими ҳамкориҳоро инҷо қайд намуд. Дар моҳи март соли ҷорӣ Сарвазири Қирғизистон дар ҷаласаи Парлумон қайд кард, ки Чин бо додани дорувориҳои дар табобати вирус омода аст. [15] Дар моҳи апрел бошад Вазорати тандурияти Ҷумҳурии Қирғизистон эълон кард, ки аввалин гуруҳи табибон аз Ҷумҳурии мардумии Чин ба Қирғизистон, чиҳати расонидани ёриҳои амали ва омӯзонидани пизишкони ватанӣ барои муолиҷаи беморони гирифта ба COVID-19 ворид гардиданд. [16] Дар оғози моҳи апрел аввалин корвони ёриҳои башардӯстонаи Ҷумҳурии мардумии Чин ворид гардид. Аз тарафи Чин ба ҷониби Қирғизистон 21 ҳазор намунаи тестҳои тезомода шаванда ва дигар васоили тиббии тақсим карда шуданд. Дар моҳи апрел корвони дуҷуми ёриҳои башардӯстонаи Чин ба Қирғизистон ворид гардид. Ҳамзамон дар моҳи август корвони дигари ёриҳои гуманитарӣ ба қаламрави Қирғизистон ворид гардиданд. [17]

Муносибатҳои бисёрҷониба. Як самти хеле муҳим ҳамкорӣ бо Чин дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай мебошад. Қирғизистон ва Чин дар доираи ин Созмони минтақавӣ, ки як платформаи хуби муколамаи сиёсӣ ва рушди ҳамкорӣ дар қариб дар ҳама ҷабҳаҳои амният, ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ ва ҳамкориҳои фарҳангии гуманитарӣ мебошад, бомуваффақият ва самарабахш ҳамкорӣ мекунанд. Яке аз рӯйдодҳои муҳими ҳамкориҳои дӯҷониба сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон С.Ш.Жеенбеков ба Пекин ва иштирок дар Саммити Созмони Ҳамкориҳои Шанхай аз 6 то 10 июни соли 2018 буд. Ин сафар дар таърихи муносибатҳои Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии мардумии Чин саҳифаи нав кушод, ки натиҷаи асосии сиёсии он имзои Эълумияи муштараки Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии мардумии Чин дар бораи барқарор намудани муносибатҳои шарикӣ ҳамаҷонибаи стратегӣ буд. [18] Ҳамчунон нақши Созмони Ҳамкориҳои Шанхай дар рушди муносибатҳои амниятиву сиёсӣ ва фарҳангиву иқтисодии давлатҳои аъзо хеле калон аст. Дар доираи ин Созмон Чин ва Қирғизистон муносибатҳои дӯҷонибаро дар сатҳи нисбатан баланд амали намуда истодаанд. Чи тавре ки аз мақсадҳои Созмон маълум аст, яке аз вазифаҳои ин муборизаи якҷоя нисбат ба терроризм, экстремизм ва сеператизм мебошад. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки дар доираи ин созмон муносибатҳои ин ду кишвар дар ҳоли рушд ҳастанд. Дар доираи созмонҳои дигари минтақавию байналмиллалӣ муносибатҳои мутақобилан судман ба роҳ монда шудаанд.

Дурнамои ҳамкориҳо. Таҳлилҳои анҷомдода шаҳодат аз он медиҳанд, ки муносибатҳои дӯҷонибаи Чину Қирғизистон рӯз то рӯз дар ҳоли густариш ҳастанд. Дар натиҷаи таҳқиқоти кутоҳ маълум карда шуд, ки дар айни замон ду механизм ё гуруҳи қори байни Қирғизистону Чин мавҷуд аст, инҳо гуруҳи қорӣ байни Кумитаи иқтисод

ва савдои Ҷумҳурии Қирғизистон ва Вазорати тичорати Ҷумҳурии мардумии Чин ва гуруҳи дигари кори ин гуруҳи кории “KR-CUAR” мебошандб ки дар баланд бардоштани сатҳи муносибатҳо саҳм мегузоранд. Аз ин рӯ, беҳтар мебуд дар солҳои минбаъда ба эҷоди механизмҳои нав диққат дода шавад, яъне кумитаҳои доимии ҳамкориҳо таҳти сарвари муовинони сарвазирони ду кишвар ва зеркумитаҳо дар сатҳи шӯъбаҳо (гумрук, савдо, мақомоти корҳои дохилӣ, фарҳанг ва ғ.) ташкил карда шаванд. Ҳамчунин барои рушди ҳамкориҳо, ошноӣ шудан бо фарҳангу таърихи ғании мардумони ин сарзаминҳо ва саҳм гузоштан дар таъмини амнияти экологии ин минтақа ду кишвар бояд ҳамкориҳои мутақибилан судмандро дар соҳаҳои туризм ва экологӣ ба роҳ монанд, ки ба нафъи ҳарду ҷониб ҳоҳад буд.

АДАБИЁТ:

1. Конгайтиева, Г. А. Сотрудничество Кыргызстана с КНР как стратегический приоритет внешней политики. Наука, техника и образование, 2016, 1 (19).
2. Кыргызстан удовлетворен развитием кыргызско-китайских отношений за 15 лет. <http://russian.china.org.cn/russian/257396.htm> (Санаи муроҷиат 24.11.2020)
3. Отношения между Китаем и Кыргызстаном переживают наилучший период за всю историю. http://russian.news.cn/2019-07/12/c_138221778.htm (Санаи муроҷиат 23.11.2020)
4. Могилевский, Р. Кыргызстан и Инициатива пояса и пути. Высшая школа развития. Доклад №50, 2019
5. Иманалиев М. Очерки о внешней политике Кыргызстана. - Бишкек 2003 г., С. 154-158.
6. Омори сармоягузорӣ дар Қирғизистон, <http://www.stat.kg/> Санаи муроҷиат (25.11.2020)
7. Омори содирот ва воридот ба Ҷумҳурии Қирғизистон дар солҳои 2017-2018, <http://www.stat.kg/> (Санаи муроҷиат 20.11.2020)
8. Энциклопедия Британника. <https://www.britannica.com/place/Kyrgyzstan/People#ref73582> (Санаи муроҷиат 22.11.2020)
9. Суходолов, Я. А. Торгово-экономическое сотрудничество Китая со странами Центральной Азии. Известия Байкальского государственного университета, 30(1), 2020.
10. Сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон ба Ҷумҳурии мардумии Чин. www.mfa.gov.kg (Санаи муроҷиат 23.11.2020)
11. Баргузориҳои бозиҳои олимпӣ дар Қирғизистон. www.president.kg (Санаи муроҷиат 20.11.2020)
12. Ҳамкориҳои дуҷонибаи Қирғизистону Чин. www.mfa.kg (Санаи муроҷиат 19.11.2020)
13. Кыргызстан и Китай: секрет дружбы. http://www.region.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=3144:2019-06-10-19-04-01&catid=4:politika&Itemid=5 (Санаи муроҷиат 22.11.2020)
14. Китай завезет в КР лекарства для лечения коронавируса и рассмотрит вопрос делегирования своих врачей. <http://kabar.kg/news/koronavirus-v-kr-kyrgyzstan-poprosil-pomoshch-u-kitaiya-s-predostavleniem-medikov-prem-er> (Санаи муроҷиат 21.11.2020)
15. Одним кадром: В Кыргызстан прибыли медики Китая для помощи в борьбе с коронавирусом. <https://kloop.kg/blog/2020/04/20/odnim-kadrom-v-kyrgyzstan->

[pribyli-mediki-iz-kitaya-dlya-pomoshhi-v-borbe-s-koronavirusom/](#) (Санаи муроҷиат 20.11.2020)

16. Из Китая в Кыргызстан прибыла очередная партия гумпомощи для борьбы с COVID-19. <http://russian.people.com.cn/n3/2020/0821/c31519-9736937.html> (Санаи муроҷиат 22.11.2020)

17. Из Китая в Кыргызстан прибыла очередная партия гумпомощи для борьбы с COVID-19. <http://russian.people.com.cn> (Санаи муроҷиат 20.11.2020)

18. Trade and Economic Cooperation. <https://mfa.gov.kg/en/Menu---Foreign/--uslugi/Trade-and-Economic-Cooperation/Trade-and-Economic-Cooperation> (Санаи муроҷиат 22.11.2020)

КЫРГЫЗСКО-КИТАЙСКИЕ ДВУХСТОРОННИЕ И МНОГОСТОРОННИЕ ОТНОШЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ И ПУТИ ИХ РАЗВИТИЯ

МИРЗОЕВ ХАБИБДЖОН ТАБРИКДЖОНОВИЧ

кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник отдела Юго-Восточной Азии

ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе пр. Рудаки 33.

Тел. 933-60-94-94. E –mail: Diplomat.tj94@mail.ru

КАДИРОВ НОСИРХОН

магистрант ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки 33.

Тел. 103-60-94-94. E –mail: qodirovnosirkhon@gmail.com

В данной статье рассматриваются двухсторонние и многосторонние отношения между Кыргызской Республикой и Китайской Народной Республикой в наше время. В этой статье анализируется политика и безопасность, торгово-экономическое и культурно-гуманитарное сотрудничество, а также двухстороннее сотрудничество в период пандемии COVID-19. Для полноценного анализа отношений были тщательно проанализированы взгляды послов двух стран. В конце каждой части статьи представлены рекомендации по развитию двухстороннего и многостороннего сотрудничества по политике и безопасности и в торгово-экономической, культурно-гуманитарной сферах.

***Ключевые слова:** отношения, двухсторонний, Шелковый путь, один пояс и один путь, стратегический партнер, культура, экспорт-импорт, COVID-19, соглашение.*

KYRGYZSTAN-CHINA'S BILATERAL AND MULTILATERAL RELATIONS IN CONTEMPORARY PERIOD AND THE WAYS OF ITS DEVELOPMENT

MIRZOEV KHABIBJON TABRIKJONOVICH

Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher of the Department of Southeast Asia of the ISPAEC NAST. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Ave. Tel. 933-60-94-94.

E – mail: Diplomat.tj94@mail.ru

KADIROV NOSIRKHON

master student of the ISPAEC NAST. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki 33.

Tel. 103-60-94-94. Email: Qodirovnosirkhon@gmail.com

This article discusses the bilateral and multilateral relations between the Kyrgyz Republic and the People's Republic of China in contemporary period. This article seeks to analyze politics and security, economic - trade, cultural- humanitarian cooperation, as well as bilateral cooperation during the COVID-19. The views of the ambassadors of two countries have also been thoroughly analyzed for wider analysis of the relations. At the end of each part of the article, recommendations for the development of bilateral and multilateral cooperation in the politics and security, economic - trade, cultural- humanitarian spheres are presented.

Keywords: Relationship, Bilateral, Silk Road, One Belt One Road, Strategic Partner, Culture, Export-Import, COVID-19, Agreement.

ҲАМКОРИҲО МИЁНИ ЎЗБЕКИСТОН ВА АФҒОНИСТОН

ОДИНАЕВ АБДУҲАЛИМ СИЁХМАРДОВИЧ

доктор (PhD), ходими пешбари илмии ИОМДОА АМИТ. Тел: +992 917-44-53-70.

E-mail: odinaev45@gmail.com

НОРАНЧОВА АНГЕЛИНА СОДИҚХОНОВА

магистранти ИОМДОА АМИТ. Тел: +992 501-33-09-50, 008-88-41-50.

E-mail: noranjovaangelina@gmail.com

Чумхурии Ўзбекистон ҳамчун яке аз ҳамсоҳрои шимолии Афғонистон буда, нисбати ин кишвар сиёсати то ҳаdde фарқкунанда ва таҳаввулбанди худро дорад. Бояд қайд намуд, ки як қисми муайяни аҳолии Афғонистонро, ки ўзбекҳо ташикл менамоянд ҳамкориҳои Ўзбекистон бо ақаллияти ўзбекҳои Афғонистон низ вусъат меёбад, ки ин масъала илова бар ҷанбаи иқтисодӣ, дар дарозмуддат метавонад аҳаммияти ҷиддии сиёсӣ ва амниятӣ касб намояд.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳад, ки муҳимтарин самти сиёсати имрӯзаи Ўзбекистон дар Афғонистон рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва таъсиргузори иқтисодӣ дар минтақаҳои шимолии ин кишвар мебошад. Нуқтаҳои асосии ин сиёсат воридшавии босуръат ба бозори истеъмолӣ шимоли Афғонистон, истифода аз имкониятҳои транзитии Афғонистон, бартарият дар бозори алоқа ва иттилоотӣ шимоли он ва содироти васеи барқи Ўзбекистон ба Афғонистон мебошад.

Калидвожаҳо: Афғонистон, Узбакистон, Тоҷикистон, Созмони Милали Муттаҳид, робитаҳои дуҷониба, ҳамкориҳои бисёрҷониба, Осиёи Марказӣ.

Чумхурии Ўзбекистон ҳамчун яке аз ҳамсоҳрои шимолии Афғонистон буда, нисбати ин кишвар сиёсати то ҳаdde фарқкунанда ва таҳаввулбанди худро дорад. Агар дар солҳои 90-уми асри гузашта Ўзбекистон аз фаълтарин иштирокчиёни ҷустуҷӯи ҳалли бӯҳрони Афғонистон ба ҳисоб мерафт, аммо дар даҳсолаи охир ин кишвар манфиатҳои миллии худро дар самти Афғонистон аз нав таъриф карда, сиёсати худро то ҷое тағйир додааст. Метавон гуфт, ки сиёсати Ўзбекистон дар самти Афғонистон дар марҳилаи нав якчанд хусусиятҳоро касб намудааст. Бо вучуди идомаи «бӯҳрони Афғонистон» ва хусусан, ворид гаштани нерӯҳои эътилофи байналмилалӣ дар Афғонистон, мафҳуми ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва амнӣ Осиёи Марказиро дар сиёсати байналмилалӣ тағйир дода бошад

хам [4,68], аммо дар солҳои охир Ўзбекистон талошҳо дар доираи ташкилотҳои минтақавӣ ва байналмилалиро барои ҳалли масъалаи Афғонистон камаҳаммият доништа, асосан, ба муносибатҳои мушаххаси дучониба бо ҳуди Афғонистон ва бо кишварҳои бонуфӯз дар Афғонистон таъкид менамояд ва мақомоти Ўзбекистон зоҳиран, бӯҳрони Афғонистонро ҳамчун як «вазъияти доимӣ» пазируфта, дар ин масъала аз принсипи «чустани ҳалли масъалаи Афғонистон» амалан ба принсипи «ҳамкорӣ бо ҳар касе, ки вазъиятро дар даст дорад» гузаштаанд. Онҳо ба сари қудрат омадани гурӯҳи «Толибон»-ро низ яке аз вариантҳои рушди вазъият доништа, барои ҳамкорӣ бо ин гурӯҳ низ заминаҳои зарурӣ мегузоранд. Дар ҳоле, ки дар ин муддат кишварҳои дигар асосан машғули баҳсу андеша дар мавриди масъалаҳои сиёсӣ амниятӣ дар Афғонистон мебошанд, Ўзбекистон дар самти рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва хусусан, таъсиргузориҳои иқтисодӣ дар минтақаҳои шимолии Афғонистон қадамҳои қиддӣ гузоштааст.

Як қисми муайяни аҳолии Афғонистонро, ки ўзбекҳо ташкил менамоянд ҳамкориҳои Ўзбекистон бо ақаллияти ўзбекҳои Афғонистон низ вусъат меёбад, ки ин масъала илова бар ҷанбаи иқтисодӣ, дар дарозмуддат метавонад аҳаммияти қиддии сиёсӣ ва амниятӣ касб намояд. Аммо таҳқиқоти Мирсаид Раҳмонов дар бораи дигаргуниҳои забони дар Афғонистон чунин ишора намудааст, ки Амонуллоҳон - шоҳи Афғонистон, дар соли 1920 ба ҷойи урду ҳамчун як василаи нави таълим забонҳои туркӣ ва аврупой, аз қабилҳои фаронсавӣ ва олмониро ҷорӣ карда буд[2].

Таҳқиқотҳо нишон медиҳад, ки муҳимтарин самти сиёсати имрӯзаи Ўзбекистон дар Афғонистон рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва таъсиргузориҳои иқтисодӣ дар минтақаҳои шимолии ин кишвар мебошад. Нуктаҳои асосии ин сиёсат воридшавии босуръат ба бозори истеъмолӣ шимоли Афғонистон, истифода аз имкониятҳои транзитии Афғонистон, бартарият дар бозори алоқа ва иттилоотии шимоли он ва содироти васеи барқи Ўзбекистон ба Афғонистон мебошад. Ин тарҳ дар доираҳои қорӣ «ба шимол вобаста қардани шимоли Афғонистон» ном гирифта, аз ҷумла, аз тариқи Ўзбекистон ба Афғонистон ворид шудани ҷӯб, маҳсулоти сохтмонӣ ва сӯзишворӣ аз Россия, маҳсулоти хӯрокаи аз Қазоқистон (гандум ва ғ.), маводи сӯхт аз Туракманистон ва ғайраро низ дар назар дорад.

Ширкати роҳи оҳани Ўзбекистон «Ўзбекистон темир йўллари» бо ин мақсад дар соли 2010 роҳи оҳани «Ҳайратон—Мазори Шариф»-ро, ки арзиши 129 миллион доллари ИМА ва дарозии 75 километр дорад, сохта ба истифода додааст. Дар марҳилаи аввал ин роҳ солони тавоноии интиқоли то 7 миллион тонна ва дар марҳилаи дуюм то 20 миллион тонна борро дорад, ки он ба хатти асосии воридотию содироти шимоли Афғонистон табдил мешавад. Мувофиқи шартнома, феълан идоракунии қатораҳо дар ин роҳи оҳани дохилии Афғонистон ва идораи хоҷагии ин роҳ низ аз тарафи мутахассисони Ўзбекистон анҷом мешавад [1].

Ҷумҳурии Ўзбекистон талош дорад, ки ин хатти роҳи оҳанро аз рӯи нақшаи «Мазори Шариф—Кобул—Қандаҳор—Ҳирот» идома диҳад, ки он аз Афғонистон ба тамоми самтҳо хориҷ хоҳад шуд. Албатта, ин лоиҳа 2 ҳазор километр тӯл ва 3 миллиард доллари ИМА арзиш дошта, ҳоло дар марҳилаи ёфтани шарикони молиявӣ мебошад. Вале дар сурати наздиктар шудани мавқеи Ўзбекистон бо мавқеи Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва Иттиҳоди Европа, сармоягузориҳои ин тарҳи Ўзбекистон аз тарафи ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ ва ё кишварҳои ғарбӣ аз эҳтимол дур нест. Дар айни замон, Покистон низ ба сохтани ин роҳи стратегӣ тавачҷӯх дошта, омодагии худро барои сохтани қитъаи 170 километрии Қандаҳор-Чаман изҳор кардааст. Бунёди ин роҳи «трансфғонӣ», ки барои он 3-4 сол лозим аст,

метавонад Ўзбекистонро ба муҳимтарин долони транзитии минтақа байни Аврупо то Осиё табдил намояд [3].

Аз тарафи дигар, дар солҳои охир Ўзбекистон содироти ғаёли нирӯи барқи худро ба Афғонистон ба роҳ монда, имрӯз як қатор вилоятҳои шимолӣ ва марказии Афғонистонро бо барқ таъмин менамояд. Тибқи маълумотҳои матбуотӣ, имрӯз ҳатто то 60% аз барқи пойтахти Афғонистон низ аз Ўзбекистон таъмин мешавад. Дар ин самт ҳоло сохтмони хатти баландшиддати интиқоли барқ аз Кобул то марзи Ўзбекистон дар ҳоли анҷом мебошад, ки он бо ҷалби сармояи Ҳиндустон амалӣ мешавад. Ин хат ҳамчунин 5 вилояти Афғонистонро бо барқ таъмин намуда, дар байни ду кишвар аз зеристгоҳи «Сурхон» (Ўзбекистон) ба зеристгоҳи «Ҳайратон» (Афғонистон) пайваст мегардад. Арзиши ин тарҳ ҳудуди 200 млн. доллари ИМА-ро ташкил намуда, он метавонад дар оянда солона то 300 МВт барқро интиқол диҳад.

Гарчӣ нархи барқи Ўзбекистон барои Афғонистон қимат тамом мешавад, аммо бинобар зарурати қатъӣ имрӯз Афғонистон ин шароитро мепазирад. Илова бар аҳаммияти иқтисодӣ, содироти васеи барқ ба Афғонистон барои Ўзбекистон аҳаммияти стратегӣ низ дошта метавонад, зеро дар натиҷаи таъмини барқ аз Ўзбекистон, зарурати ғаврии рӯ овардани Афғонистон ба бунёди нерӯгоҳҳои барқии худӣ коҳиш меёбад. Ҳамчунин, ин талоши Ўзбекистон бозорро барои барқи Тоҷикистон, Қирғизистон ва Туркменистон, ки дар оянда дар Афғонистон рақобатпазирии ҷиддӣ доранд, танг менамояд. Ҳоло Ўзбекистон дар бораи содироти барқи худ аз тариқи Афғонистон ба Покистон низ ба тавофуқ расида, дар назар дорад, ки бо ҳамкориҳои Покистон хатти интиқоли барқро аз Кобул то Пешовар идома диҳад. Ин талошҳо дар маҷмӯъ ғаврияти лоиҳаи байналмилалӣ «CASA—1000»-ро низ барои Афғонистон ва Покистон то ҷое коҳиш медиҳад.

Талошҳои Ўзбекистон барои касби ҷойгоҳи муносиб дар бозори алоқа ва ҳадамоти иттилоотии шимолӣ Афғонистон, ки аҳаммияти калони амниятӣ ва стратегӣ дорад, низ ҷиддӣ будаанд. Таноби нурӣ (оптоволоконная линия), ки аз тарафи ширкати «Ўзбектелеком» бо қудрати 2,5 Гбит/с аз соли 2009 аз Ўзбекистон ба Афғонистон кашида шудааст, имкон медиҳад, ки байни ин ду кишвар алоқаи мустақими телефонӣ ва интернетӣ барқарор буда, Афғонистон маҳз аз тариқи Ўзбекистон ба кишварҳои ИДМ ва хориҷи дур ва ба шабакаи ҷаҳонии Интернет пайваст бошад.

Дар бахши саноати сабук, бо сармоягузориҳои муштарак бо ширкатҳои туркӣ, амрикоӣ ва аврупоӣ то имрӯз дар шимолӣ Афғонистон аз тарафи Ўзбекистон 10 корхонаи ресандагию бофандагӣ ба истифода дода шудааст, ки онҳо пахтаи маҳиннаҳои Афғонистон ва қисман, пахтаи Ўзбекистонро низ коркард ва истифода мекунанд.

Ўзбекистон дар бахши тичорат бошад, дар ин марҳила тавонистааст транзити васеи маводи сӯзишворӣ аз Россия, Қазоқистон ва Туркменистонро ба воситаи қаламрави худ ба Афғонистон ташкил намояд ва дар ин бозори пурдаромад ва стратегӣ худро ба як меҳвари транзитии муҳим табдил созад. Ҳамчунин, ширкатҳои ўзбекӣ дар интиқоли маводи сохтмонӣ (хусусан, оҳан ва ҷӯбу тахта) аз Россия ва маводи истеъмолӣ (хусусан, гандум ва маводи хӯроқа) аз Қазоқистон саҳми ҷиддӣ гирифта, ба ин восита бозори ҷаҳонии маводи сӯхт, маводи сохтмон ва маводи истеъмолии шимол ва маркази Афғонистонро то андозае вобастаи маҳсулоти пешниҳодии худ менамоянд.

То имрӯз сохтмони 11 кӯпрук дар роҳи Кобул—Мазори Шарифро бо мақсади истифодаи беҳтари имкониятҳои транзитии автомобилии Афғонистон Ўзбекистон анҷом дода, ҳамчунин бо ҷалби сармояи Ҳиндустон роҳи автомобилгарди байналмилалӣ «Заранҷ — Дилором»-ро ба истифода супоридааст, ки тӯли он 218 км. буда, роҳи муосири

мошингардро аз марзи Ўзбекистон ба воситаи Афғонистон то марзи Эрон мерасонад. Ин роҳ ба Ўзбекистон имкон медиҳад, ки аз тариқи Эрон ба бандарҳои муҳими обии Чобаҳор ва Бандар Аббос барояд.

Чумхурии Ўзбекистон талош дорад, ки ба таври алтернативӣ аз тариқи Покистон ба бандари Гаводар (Покистон) низ роҳ кушояд. Ин ҳолат, яъне боз шудани ҳам роҳи оҳан ва ҳам роҳи автомобилгард, вобастагии Ўзбекистон ба транзити мол аз тариқи Эронро ба таври чиддӣ коҳиш медиҳад.

Барои тасавури ҳаҷм ва таркиби гардиши мол байни ин ду кишвар метавон гуфт, ки соли 2012 ҳаҷми он аз арзиши 1 млрд. доллари ИМА гузашт, ки аз ин миқдор, беш аз 99% содироти мол аз Ўзбекистон ба Афғонистон ва ҳамагӣ камтар аз 1% содироти мол аз Афғонистон ба Ўзбекистон мебошад. Дар умум, барои тақвияти ин дастовардҳои худ дар шимоли Афғонистон, Ўзбекистон аз назари стратегӣ дубора ба Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка ва Ғарб наздикӣ чуста, дар назар дорад, ки маҳз бо ҳамкорӣ бо онҳо сиёсати худро дар Афғонистон ба таври устувор нигоҳ дошта тавонад.

Ўзбекистон баъзе иқдомҳои дар самти сиёсӣ ва фарҳангӣ низ ба роҳ гузоштааст, ки дар дарозмуддат метавонанд таъсири ин кишварро дар шимоли Афғонистон чиддитар созад. Тавре маълум аст, солҳои охир муносибатҳои байниқавмӣ дар Афғонистон боз ҳам хусусияти ҳассосар гирифта, ҳар қавми сокини он барои болотар бурдани ҷойгоҳи худ дар низоми идорӣ ва қудратии Афғонистон талош дорад. Мувофиқи маълумотҳои таҳлилий, дар ин раванд Ўзбекистон низ барои эҳё ва тақвияти худшиносии миллии ўзбекҳои Афғонистон мусоидатҳои мушаххас менамояд. Тибқи маводи дастраси расонаҳо, ин кишвар барномаҳои васеи фарҳангие чун мусоидат ба фаъолияти мактабҳои ўзбекзабон дар минтақаҳои ўзбекнишини Афғонистон, фаъолияти донишгоҳҳои ўзбекзабон, фаъолияти факултаҳои ўзбекӣ дар донишгоҳҳои Афғонистон, фаъолияти марказҳои фарҳангии ўзбекӣ ва ғайраро ба роҳ мондааст.

Фарқияти алифбо имкон намедиҳад, ки маводи ҷопи Ўзбекистон дар байни ўзбекҳои Афғонистон ба таври васеъ истифода шавад, аммо шабакаҳои маҳаллии телевизионӣ ба забони ўзбекӣ ва шабакаҳои телевизионӣ радиои Ўзбекистон дар ин минтақаҳо ба таври васеъ дида ва шунида мешаванд. Бозиди пайвастаи ҳайатҳои шахсиятҳои илмӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва тичорӣ ўзбекҳои Афғонистон ва ошноии доимии онҳо «бо вазъият ва дастовардҳои Ўзбекистон» низ бахши доимии барномаҳои ин кишвар дар ин самт аст аммо баъди тасаллути ғосибонаи Толибон дар мавриди барномаҳои фарҳангии муштараки ин ду миллат чизе гуфтан мушкил аст.

Чумхурии Ўзбекистон самти дигари сиёсати худро дар қиболи бӯҳрони Афғонистон дар истифодаи ҳарчӣ беҳтари иқтисодӣ ва амниятӣ аз ҳузури нерӯҳои эътилофи ғарбӣ дар Афғонистон ба роҳ мондааст. Дар ин давра, бо вучуди баъзе ихтилофҳои сиёсӣ, ки байни Ўзбекистон ва кишварҳои ғарбӣ пас аз ҳодисаҳои баҳори соли 2005 дар Андиҷон пеш омада буданд, ин кишвар тавонист аҳаммияти низомию амниятии худро дар амалиёти нерӯҳои ғарбӣ (Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка ва СААШ) дар Афғонистон нигоҳ дорад. Ҳатто дар давраҳои шиддати сиёсӣ гирифтани муносибатҳо бо Ғарб, боз ҳам пойгоҳи нерӯҳои СААШ, аз ҷумла нерӯҳои ҳавоии Олмон, дар Ўзбекистон ҳифз шуд[5,2-4]. Дар солҳои охир бошад, ҳамкориҳои Ўзбекистон бо Ғарб боз ҳам фаълтар шуда, хусусан, бо хоричшавии нерӯҳои ғарбӣ аз Афғонистон ба марҳилаи нави худ даромаданд.

Ба Ўзбекистон муяссар гашт, ки барои аз тариқи ин кишвар хорич шудани нерӯҳои СААШ аз Афғонистон шароитҳои беҳтареро пешниҳод карда, бо ин амал, манфиатҳои миллии худро ҳамзамон дар чанд самт таъмин намояд:

Аввалан, ҳамкориҳои наздики Ўзбекистон дар ин масъалаи ҳассоси низомии амниятӣ боиси барқарор ва амиқтар шудани муносибатҳои сиёсии он бо кишварҳои ғарбӣ гашт.

Сониан, Ўзбекистон бо таъмини хоричшавии нерӯҳои ғарбӣ аз тариқи хоки худ дарёфти фоидаи калони иқтисодиро барои худ таъмин намуд.

Сеюм, мувофиқи баъзе бандҳои қарордоде, ки байни Ўзбекистон ва СААШ ба имзо расидааст, дар раванди хоричшавии нерӯҳои ғарбӣ аз Афғонистон баъзе намудҳои пешрафтаи силоҳу лавозимоти ҳарбии ин нерӯҳо ба Ўзбекистон дода мешуд. Мувофиқи маълумоте, ки расонаӣ шудааст, дар ин раванд аз ҷумла, ба ихтиёри Ўзбекистон гузошта шудани ҳавопаймоҳои бесарнишин, дурбинҳои муқтадири шабона, зирехпӯшҳои мучаҳҳаз бо идоракунии электронӣ ва ғайра пешбинӣ мешаванд, ки ин ҳолат боиси якбора боло рафтани тавони низомии Ўзбекистон низ мегардад ва чи гунае, ки ба ҳамагон маълум аст, чандин тайёраҳои ҷангии Афғонистон баъди фирори раисҷумҳури пешини Афғонистон Ашраф Ғанӣ Аҳмадзай ва ба сари қудрат омадани Толибон дар Ўзбекистон бе бозгашт монданд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки Ўзбекистон аз раванди хоричшавии нерӯҳои эътилофи ғарбӣ аз Афғонистон истифода намуда, на танҳо баъзе манфиатҳои мушаххаси сиёӣ, иқтисодӣ ва амниятии худро таъмин намудааст, балки ба таври умумӣ, муносибатҳои худро бо кишварҳои ғарбӣ барқарор сохтааст.

Ин баррасии кӯтоҳи сиёсати Ҷумҳурии Ўзбекистон нисбати Афғонистон нишон медиҳад, ки ин кишвар дорои сиёсати хосса ва таҳаввулбандаи худ дар ин самт буда, идомаи он метавонад дар дарозмуддат таъсири Ўзбекистонро дар Афғонистон ва хусусан, дар минтақаҳои шимолии ин кишвар, хеле ҷиддитар гардонад.

АДАБИЁТ:

1. Дубнов А. Северный альянс Афганистана: трудные времена [Манбаи электронӣ] / URL: https://www.neweurasia.info/archive/2000/top5/10_09_iwpr-9.html (санаи мурочиат: 05.10.2020).

2. Нақши геостратегии фарҳангу забон дар Афғонистон. Таҳияи Мирсаид Раҳмонов, ходими калони илмии Шуъбаи Осиёи Ҷанубу Шарқии Институти Осиё ва Аврупои АМИТ. Дар маҷаллаи “Ахбори”-и Академияи миллии Тоҷикистон омодаи ҷоп мебошад.

3. Рашид А. Талибан. Ислам, нефть и новая Большая игра в Центральной Азии [Манбаи электронӣ] / <https://religion.wikireading.ru/90468> (санаи мурочиат: 05.10.2020).

4. Сайфуллоева М.А. Тоҷикистон ва афзалиятҳои геосиёсии СҶШ дар замони муосир. СҶШ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ: 20 соли фаъолияти самарабахш ва дурнамо//Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ 23.06.2021). Хучанд «Дабир» 2021. 266 С-.

5. Шарикҳо дар Осиёи Марказӣ. Интишороти Идораи дипломатияи ҷамъиятии НАТО, 1110 Бруссел, Белгия – www.nato.int – © НАТО 2014. Як ҷилд дар 16 С-.

СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ УЗБЕКИСТАНОМ И АФГАНИСТАНОМ

ОДИНАЕВ АБДУХАЛИМ СИЯХМАРДОВИЧ

доктор (PhD), ведущий научный сотрудник ИИПСАЕ НАНТ. Тел: +992 917-44-53-70.
E-mail: odinaev45@gmail.com

НОРАНДЖОВА АНГЕЛИНА СОДИКХОНОВНА

магистрант ИИПСАЕ НАНТ. Тел: +992 501-33-09-50, 008-88-41-50.
E-mail: noranjovaangelina@gmail.com

Республика Узбекистан, как один из северных соседей Афганистана, проводит несколько иную и эволюционирующую политику в отношении этой страны. Следует отметить, что определенная часть афганского населения, состоящая из узбеков, расширяет сотрудничество с узбекским меньшинством в Афганистане, что, помимо экономического аспекта, может иметь большое политическое и силовое значение.

Исследования показывают, что важнейшим направлением современной политики Узбекистана в Афганистане является развитие экономических связей и экономического влияния в северных районах этой страны. Основными пунктами этой политики являются быстрый выход на потребительский рынок северного Афганистана, использование транзитного потенциала Афганистана, доминирование его северного информационно-коммуникационного рынка, масштабный экспорт узбекской электроэнергии в Афганистан.

Ключевые слова: Афганистан, Узбекистан, Таджикистан, ООН, двусторонние отношения, многостороннее сотрудничество, Центральная Азия.

COOPERATION BETWEEN UZBEKISTAN AND AFGHANISTAN

ODINAEV ABDUKHALIM SIYAHMARDOVICH

Leading Research Fellow of the ISPAEC NAST. Tel: +992 917-44-53-70.
E-mail: odinaev45@gmail.com

NORANJOVA ANGELINA SODIQKHONOVNA

2nd year master of the ISPAEC NAST. Tel: +992 501-33-09-50, 008-88-41-50.
E-mail: noranjovaangelina@gmail.com

Uzbekistan, as one of the northern neighbors of Afghanistan, is pursuing a somewhat different and evolving policy towards this country. It should be noted that a certain part of the Afghan population, made up of Uzbeks, is also expanding Uzbek cooperation with the Uzbek minority, which, in addition to the economic aspect, can be of great political and security importance in the long term.

Studies show that the most important direction of the modern policy of Uzbekistan in Afghanistan is the development of economic ties and economic influence in the northern regions of this country. The main points of this policy are the rapid entry into the consumer market of northern Afghanistan, the use of the transit potential of Afghanistan, the dominance of its northern communications and information market, and the large-scale export of Uzbek electricity to Afghanistan.

Keywords: Afghanistan, Uzbekistan, Tajikistan, UN, bilateral relations, multilateral cooperation, Central Asia.

**МОДЕЛИ ИЧТИМОИИ КИШВАРҲОИ СКАНДИНАВӢ ВА ТАҶРИБАИ ОН ДАР
СОХТОРИ ИЧТИМОИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (дар мисоли Шветсия ва
Норвегия)**

ШОЗИЁЕВА Г.П.

номзади илмҳои филологӣ, ходими пешбари шуъбаи Аврупо ва Америкаи ИОМДОА
АМИТ. Суроға: 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 33. Тел.: 935 47 78 98.

ХУШАЧИНОВА М.М.

магистранти ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734025, Тоҷикистон, Душанбе, х. Рӯдакӣ, 33.

Дар мақолаи мазкур муаллифон модели иҷтимоиро, ки ҳамаи робитаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва дигар соҳаҳоро дар бар мегиранд, таҳлил намудааст. Боиси қайд аст, ки мавзӯи мазкур дорои аҳаммияти хосса буда, ба давлатҳои Фарб ва ҷаҳон таъсири мусбӣ расонид. Маҳз бо таҷриба кардани давлатҳои ҷаҳон аз модели иҷтимоии давлатҳои скандинавӣ ё модели шведӣ ба нуқтаи баланди тараққиёти худ расиданд.

Ҷорӣ намудани талаботи иҷтимоӣ-иқтисодӣ имконият медиҳад, ки самарнокии бозори дохилӣ тавассути баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти дохилӣ (ватанӣ) нисбат ба маҳсулоти воридотӣ таъмин гардад.

Калидвожаҳо: модели иҷтимоӣ, гуфтушунид, Фарб, иқтисодиёт, робита, фарҳангӣ, таҷриба.

Истилоҳи «*модели иҷтимоӣ*» ё «*модели шведӣ*» дар робита ба ташаккули бисёрҷонибаи Шветсия, яъне ҳамчун яке аз давлатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии муттараққӣ дар байни давлатҳои Фарб пайдо шудааст. Ин мафҳум бори аввал соли 1936 дар асари Маркиз Чайлдс таҳти унвони «Шветсия: роҳи олии» пайдо шудааст, ки дар он муаллиф роҳҳои инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии давлатҳои скандинавӣ, ба хусус Шветсияро қайд таҳқиқ карда, бозори хусусии капиталистӣ ва иқтисодиёти нақшавиро ҳаллу фасл намудааст. "Шветсия" маънои онро дошт, ки чизе ба назар мерасад, ки дар дигар кишварҳо нест. Дар воқеъ таҳти таҳлил мавзӯи мазкур бармеояд, ки Шветсия дорои сектори кооперативии мустаҳкам нисбат ба давлатҳои дигари Аврупо дошта, талаботҳои зиёди мардум ба мисли манзил, маош, энергетика, зиндагии маишӣ пурра таъмин менамояд. Аз оғози таҳияи концепсияи «*модели шведӣ*» («*модели скандинавӣ*») мутахассисон ва донишмандони соҳавӣ онро «*таҷрибаи олии*» ном гузоштанд, ки пайваста аз ҷониби хоричиён истифода мешуд, вазъи некуаҳволӣ воқеан ба маротиб зиёд баланд бардошт [12:64]. .

Масъалаҳои модели давлатҳои скандинавӣ аз рӯзҳои нахустин дар амал татбиқ мешавад ва дорои умумияту фарқиятҳо аз ҷониби муҳаққиқон ва коршиносони дохилӣ ва хоричӣ таҳқиқоти пурра навишта шуданд. Дар навбати худ бояд қайд кард, ки баъзе ҷанбаҳои ин масъала дар шакли кутоҳ амалан татбиқ шудаанд.

Зимни таҳлили комили *модели иҷтимоии давлатҳои скандинавӣ* мо бештар ба сохтор ва роҳҳои ноил шудан ба инкишофи ҳаматарафаи худ така намудем. Таҷрибаи модели мазкурро ҳатто абарқудратони ҷаҳон, ба вижа Иёлоти Муттаҳидаи Америка, Иттиҳоди Аврупо, Ҷумҳурии Халқии Хитой, Федератсияи Русия ва дигар мамолики дунё фаровон истифода мебаранд. Роҷеъ ба нақши модели иҷтимоии давлатҳои скандинавӣ олимони ва донишмандони зиёди хоричӣ тадқиқотҳои илмӣ анҷом доданд. Аз ҷумла, олимони олимони намоёни Фарб Эрик Лундберг, Гуннар Мирдал, Ассар Линдбек, Йохан Мюрман,

Нилс Элвандер, Рудольф Майднер, Пер-Мартин Мейерсон, Клас Эклунд ва ғайраро таъкид намудан ба маврид аст.

Доир ба масъалаи мазкур олимони тоҷик ҳам таҳқиқоти илмиро дар самтҳои алоҳидаи инфарасохтори иҷтимоиро арзёбӣ намуданд. Масалан, Одинаев Д.А., Шарифов З.Р., Комилов С.Дж., Мадаминов А.А., Рачабов К.Р., Пиризода Ч.С, Самандаров И.Х., Қудратов Р.Р., Амонова Д.С., Саидова М.Х., Қодиров Д.Б., Билолов Н.К., Умаров Х., Ахмедов Р.Р. корҳои зиёдро анҷом доданд.

Моделҳои скандинавӣ, бо номҳои *моделҳои шведӣ, модели Аврупои Шимолӣ, модели иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳои Аврупои Шимолӣ* (Дания, Исландия, Норвегия, Шветсия ва Финландия) маълум аст. Моделҳои скандинавӣ ҷиҳати иҷтимоӣ ва некуаҳволии кишварро рушду таракқӣ медиҳад.

Истилоҳи «кишвари иҷтимоӣ» пас аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ бештар дар байни мамӯлики Ғарб паҳн шуда, дар сохтори давлатӣ ворид гардидааст. Дар баробари ин сатҳи баланди иҷтимоии мамлакатҳои Ғарб аз солҳои 50 инкишоф ёфтааст. Ба таври дигар метавон гуфт, ки асри ХХ истилоҳи «ҷомеаи иҷтимоӣ» маҳз тавассути модели скандинавӣ ба вуҷуд омад. Сатҳи иҷтимоии кишварҳоро аксар вақт бо давлати сотсиалистӣ муайян менамуданд. Бинобар ин “Энсиклопедияи Британника” шарҳ медиҳад, ки давлати иҷтимоӣ дар ҳифз ва пешбурди иқтисодӣ нақши калидӣ дошта, талаботи иҷтимоии шаҳрвандонро қонеъ мегардонад. Он ба сохторҳои ҳукумати баробар асос ёфта, имкониятҳо, тақсими одилонаи сарват ва масъулияти шаҳрвандӣ дар нисбат ба онҳое, ки худашонро мустақилона таъмин карда наметавонанд, стандартҳо иҷтимоиро муайян мекунад [17:69]. .

Ҷамин тариқ, меъёри ибтидоии ҷорӣ кардани модели скандинавӣ дар давлати иҷтимоӣ ба як намуди махсуси сохтори давлатӣ, ки ба ҳамаи табақаҳои ҷомеа, сарфи назар аз вазъи иҷтимоӣ ҷорӣ карда шавад, лекин бисёр давлатҳо усули хоси худро доранд.

Боиси зикр аст, ки ҳарчанд байни кишварҳои скандинавӣ фарқиятҳои назаррас вуҷуд доранд, ҳамаи онҳо баъзе вижагиҳои умумиро низ дороанд. Моделҳои мазкур таракқияти ин давлатҳоро таъмин намуда, барои баланд бардоштани мустақилияти инфиродӣ, мусоидат ба ҳаракати иҷтимоӣ, таъмини ҳуқуқҳои асосии инсон ва суботи иқтисодии кишварро таъмин месозад. Моделҳои скандинавӣ аз дигар намӯҳҳои модули иҷтимоӣ бо тавачҷӯх ба ҳадди аксар расонидани иштироки қувваи қорӣ (шуғли умумӣ), баробарии гендерӣ, баробарҳуқуқӣ ва манфиатҳои иҷтимоӣ ва дараҷаи бештари тақсими даромад ва сарват фарқ мекунад.

Ин модели неқӯаҳволии васеи иҷтимоӣ ва ҳамзамон индивидуализми густурдае, ки ба ин кишварҳо хос аст, аз ҷониби Ларс Трагард (Трагард) аз Коллеҷи Донишгоҳи Эрста Скондал ҳамчун “индивидуализми давлатӣ” тавсиф шудааст. Баъзан модули мазкурро ба сохтори сотсиалистӣ (сотсиализми скандинавӣ) шабоҳат медиҳанд.

Дар баробари ин, баъзе таҳлилгарон ва мутахассисон ин моделро ҳамчун сотсиализми аз ҳад зиёд озоду (демократишуда) ва сардаромад (капиталистӣ) танқид мекунад ва бархе аз олимони ҳатто истифодаи истилоҳи «сотсиализм»-ро дар робита ба модели скандинавӣ нодуруст арзёбӣ менамоянд. Моделҳои скандинавиро метавон ҳамчун бо як навъ марҳала, яъне бо номи “марҳалаи тиллоӣ” тавсиф намуд. Он қомилан на сохтори капиталист ва на сотсиалист мебошад ва танҳо мутахассисон қӯшиш менамоянд, унсурҳои муваффақи ҳар ду сохторро якҷо нишон диҳанд. Дар ин замина соли 2013 маҷаллаи “*The Economist*” изҳор доштааст, ки кишварҳои скандинавӣ бо модули иҷтимоии худ беҳтарин системаи идоракуниро дар ҷаҳон доранд.

Лозим ба ёдоварист, ки кишварҳои скандинавӣ моделҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии худро доранд, ки баъзан аз ҳамсоҳҳои худ хеле фарқ мекунанд. Масалан, баъзе кишварҳои шимолӣ дар 20 соли охир механизмҳои бозории либералиро таҷриба кардаанд. Дар Шветсия, сиёсатҳои неолибералӣ ва безътиной ба сектори давлатӣ дар даҳсолаҳои охир боиси афзоиши босуръати нобаробарӣ дар байни кишварҳои OECD гардид. Бо вучуди ин, маълум гардид, ки Шветсия то ҳол яке аз кишварҳои баробарҳукуки иҷтимоӣ дар ҷаҳон боқӣ мемонад [15:51]. .

Солҳои 1990-2005 тамоюли умумии скандинавӣ барои кам кардани шумораи гирандагони кӯмакҳои иҷтимоӣ ошкор карда шуд. Аз соли 1990 то 2005 шумораи гирандагони кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ аз рӯи синну сол дар Дания аз 235,2 ҳазор то 179,3 ҳазор, дар Норвегия аз 178,3 то 150,6 ҳазор, дар Шветсия аз 339,4 то 271,6 ҳазор нафар коҳиш ёфтааст. Дар ин давра ҳиссаи гирандагони кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ дар шумораи умумии аҳолии аз 18 сола боло низ коҳиш ёфт: дар Дания аз 5,8 то 4,3 фоиз, дар Исландия аз 2,6 то 2,4 фоиз, дар Норвегия аз 5,3 то 4,2 фоиз, аз 5,0 то 3,8 % дар Шветсия ва ғ. Ба истиснои Финляндия, ки шумораи гирандагони кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ дар солҳои 1990-2005 аз 255,6 то 279,6 ҳазор нафар афзуда, ҳиссаи онҳо дар шумораи умумии аҳолии аз 18 сола боло аз 5,9 то 6,7 фоиз афзудааст.

Қайд кардан зарур аст, ки модули иҷтимоӣ метавонад барои мамолики дунё, чун ҷаҳони Шарқ барои баланд бардоштани сатҳи иҷтимоӣ кӯмак кунад. Дар ин раванд Ҷумҳурии Тоҷикистон низ метавонад аз модули скандинавӣ истифода намояд. Истифода аз модели мазкур Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, ки оғози ҷорӣ намудани модели мазкур аз баланд намудани сатҳи сифати моддиву маънавии сохтори илм ва маориф шурӯъ намояд. Вобаста ба ин модел Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонем, аз ҷиҳатҳои “сохтори рушди иҷтимоӣ”и “бабрҳои осийё” (Индонезия, Малайзия ва Сингапур) низ истифода намояд.

Зимни талошу кӯшишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми тоҷику тоҷикистонӣ итминон дорад, ки сохтори иҷтимоии мамлакат дар даҳсолаи оянда ҳалли пурраи худро меёбад.

Дар шароити рушд ва инкишофи муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ яке аз механизмҳои рушди фаъолияти давлатдориро инкишофи ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии иҷтимоии кишвар ташкил медиҳад. Таҳқиқоти давраи муосир аз он гувоҳ медиҳанд, ки дар самти модели иҷтимоии давлатҳои скандинавӣ як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ таҳия намуда, мавриди истифода қарор доданд.

Боиси қайд аст, ки ҷиҳати пажӯҳиши раванди мазкур, модели қатъӣ ба сифати роҳнамои самтҳои таҳкими минбаъдаи рушди устувор самтҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии мамлакатро таъмин менамоянд. Бинобар ин, дар чунин давлатҳо тараққиёт, аз ҷумла бунёди корхонаҳои нави саноатӣ, таъсиси лоиҳаҳои нав, биноҳои нави савдо, корхонаҳои давлативу дохилии кишвар, чун суд, амният, адлия, нозироти андоз, нақлиёт ва ғайра маҳз тибқи *модели иҷтимоии скандинавӣ* амалӣ гардиданд.

Дар баробари ин, Стратегияи ҷудоғона дар асоси модели иҷтимоӣ расман қабул гардид, ки барои рушди давлатҳои скандинавӣ, ба хусус Шветсия ва Норвегия аҳамияти калон дошт.

Мақсади асосии қабули модели мазкур стратегияи амалӣ гардонидани ҳалли масъалаҳои рушди иҷтимоӣ, махсусан, дар соҳаҳои маорифу тандурустӣ, инкишофи иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии хоҷагии кишлоқ дар бар мегирад.

Рушди иҷтимоӣ яке аз масъалаҳои мубрами иқтисодиёти давлатҳои скандинавӣ ба шумор меравад. Бо таҳким ёфтани модели мазкур дар муддати даҳсолаҳо мушкилоти зиёд аз байн рафтанд.

Ҳадафи асосӣ аз амали намудани модели скандинавӣ рушди ҳамаҷонибаи давлат ҷиҳати боз ҳам нашъунамо додани давлат ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии аҳоли бо роҳи беҳтар намудани соҳаи иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, дар соҳаҳои маорифу тандурустӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, таъмин кардани аҳоли аз шароитҳои хуби ҳаёти ва корӣ, бунёду таҷдиди иқтисодиёти кишвар, баланд бардоштани маоши кормандон, рушди сайёҳӣ ва инкишофи он, ба талаботи муосир мутобиқ соختани сатҳи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани неқӯаҳволии мардум дар Шветсия, Норвегия ва дар маҷмӯъ давлатҳои скандинавӣ мебошад.

Танзими давлатии иҷтимоӣ дорои моҳияти иқтисодии худ буда, дар асарҳои олимони классик ва муосир мавқеи хоса дорад.

Масалан, Ҷ. Брейни иброз доштааст, ки танзими давлатии иҷтимоӣ пеш аз ҳама амали бонизом ва махсус ташкилшуда роҷеъ ба таъмини фаъолияти устувор ва мутавозини самти иҷтимоӣ, ки ҳадафи асосии он баланд бардоштани сифат ва сатҳи зиндагии аҳолиро таъмин мекунад, мебошад [12:1].

Модели рушди иҷтимоии давлатҳои скандинавӣ дар соҳаҳои мухталиф фаъолият менамояд, ки ба сатҳи давлатии ҳокимият марбутанд, татбиқ карда мешавад. Ба хусус, ба модели мазкур сиёсати иҷтимоӣ ва ҳалли барномаҳои давлатии рушди скандинавӣ, сиёсати бучавӣ ва ғайрибучавӣ, таҳияи заминаи ҳуқуқии рушди иҷтимоӣ ва муайян кардани тақмили он дохил мешавад.

Танзими модели мазкур, ин рушд ва пешрафт дар шакли дастгирии давлатӣ маҷмӯи амалҳои махсуси дорои хусусиятҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, молиявӣ, иқтисодӣ ва ғайра мебошад:

- ҳавасмандгардонӣ ба рушд ва тақмили иҷтимоӣ, тавассути ҷалби сармояи хусусӣ ва бонкӣ;
- фароҳам овардани шароит барои баланд бардоштани самаранокии соҳаҳои иҷтимоӣ;
- ташкили шароити муносиби ҳуқуқӣ барои фаъолияти иҷтимоӣ.

Рушди устувори иҷтимоии давлатҳои скандинавӣ аз рӯи усулҳои нави сифатӣ на омилҳои рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ, балки заминаи муайяни моддию техникаи пешрафти иҷтимоиро, ки пеш аз ҳама *модели иҷтимоиро* дар бар мегирад, талаб мекунад. Модели иҷтимоӣ нахуст соҳти универсалӣ мебошад, ки объекти пажӯҳиши илмҳои бисёр, ба хусус иқтисодиёт, иҷтимоӣ, географияи иқтисодӣ ва ғайра мебошад. Баъдан, он як ҳодисаи мубрами рӯз ба шумор меравад, ки ҳар як сокини кишвар ба он рӯ ба рӯ мегардад.

Ҳамчунин, боиси қайд аст, ки модели иҷтимоиро метавон заминаи рушди ҷомеа донист, ки фаъолияти минбаъдаи ҷомеа ва давлат аз он вобастагии сахт дорад.

Ба андешаи муҳаққиқи тоҷик В.Г. Алиев сохтори иҷтимоӣ яке аз нишондиҳандаи муҳими муайян кардани сатҳу сифати зиндагии аҳоли ва татбиқи нерӯи шахсӣ мебошад, ки онро ҷомеаи ҷаҳонӣ, масалан, дар рафти таҳлил кардани сатҳи рушди инсон, ба назар мерасад [54:4].

Хотиррасон бояд кард, ки аз сифати пасти сохтори иҷтимоӣ давлат омилҳои зиёдеро аз даст медиҳад, қайд мекунад И. Байрон, ки агар дар кишвар бо ягон сабаб раванди кам кардани соҳти иҷтимоӣ шурӯъ шавад, пас марҳала ба марҳала рушди зиндагӣ

коста мегардад. Дар оянда он ба равандҳои бебозгашти таназзули захираҳои инсонии кишвар, ки яке аз омилҳои рушди иқтисодӣ ба шумор меравад, оварда мерасонад.

Ҳамин тавр, омӯзиши амиқи мушкилоти рушди сохтори иҷтимоӣ барои бисёр кишварҳои скандинавӣ, аз ҷумла Шветсия ва Норвегия, таназзули рушди иншооти он аз кишварҳои пешрафта дар аввали асри ХХ оғоз ёфтааст, аҳамияти калон дорад ва аз он онҷониб, танҳо шадидтар шудааст. Ин вазъ дастгирии самарабахши давлатиро талаб мекунад, ки ба рушди иншооти афзалиятноки инфрасохтор ва баланд бардоштани сифати хизматрасонии онҳо нигаронида шудааст.

Дар асарҳои олимоне, ки мундариҷаи концепсияи «сохтори иҷтимоӣ»-ро таҳия карда, рӯйхати объектҳои он нишон дода шудааст. Усулҳои гуногун барои арзёбии сатҳи рушди маҷмӯи сохтор дар умум ва таркиби он пешниҳод шудаанд. Умуман, дар марҳилаи рушди иқтисодӣ мо метавонем дар бораи мавҷудияти концепсияи муосири ташаккулёфтаи сохтори иҷтимоӣ сухан ронем, ки хусусиятҳои иқтисодии концепсияи рушди устуворро ба назар гирад.

Сохтори иҷтимоӣ ба ташаккули инсоният, ба хусус ба олами маънавӣ, фарҳангӣ, тарзи ҳаёти солим, таҳкими омодагӣ ба мавқеи ғаёли он дар давлат таъсири бузург мерасонад. Бо афзудани сатҳи рушди инфрасохтори иҷтимоӣ сатҳи сифати зиндагии аҳоли низ рӯ ба беҳбудӣ овардааст. Аз ин рӯ, танзими давлатии сохтори иҷтимоӣ дар танзими давлатии соҳаи иҷтимоӣ ва дар маҷмӯъ дар сохтори танзими давлатии иқтисодӣ нақши муҳим мебозад.

Ба ақидаи П. Левинсон дастгирии давлатии рушди ҳама намуд объект ё раванд пеш аз ҳама ба принципҳои афзалиятнок асос ёфтааст, ки ба норасоии захираҳо вобаста аст. Аз ҳамин сабаб, барномаҳои мақсаднок воситаи асосии татбиқи амалии дастгирии давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Дар давлатҳои скандинавӣ ва ҳамчунин Иёлоти Муттаҳидаи Амрико бошад сохтори иҷтимоӣ барои баланд бардоштани сифати зиндагӣ ва рушди сохтори иҷтимоӣ, ба ғаёлияти асосии Департамент, яъне бо маблағгузорӣ ба сохтори иҷтимоӣ, ба хусус ба сохтмони манзил, иншооти иҷтимоӣ (мактабҳо, дармонгоҳҳо, шуъбаҳои амниятӣ, системаҳои энергетикӣ, телекоммуникатсия ва ғайра), чорабиниҳо оид ба рушди тичоратӣ, компютеркунонӣ, рушд ва ҳифзи сарватҳои табиӣ, кӯмаки техникӣ ва коркарди онҳо равона шудааст [10:53].

Ҳамин тавр, қайд кардан ба маврид аст, ки дар ИМА барномаҳои кӯмак тавассути қарзҳо, грантҳо, кӯмаки техникӣ, барномаҳои таҳқиқотӣ ва таълимӣ амалӣ гардонидани мешавад. Департаменти кишоварзии онҳо ҳам бо ҳукумати дохилӣ, корхонаҳои маҳаллӣ, ташкилоти тичоратӣ ва ғайритичоратӣ ҳамкориҳои худро ба роҳ мондааст.

Банақшагирии барномаҳо аз сатҳи поён ба боло анҷом ёфта, чомеа дар асоси ниёзҳои онҳо тавассути пешниҳоди ариза ба ғуруҳи USDA ба нақша гирифта мешавад, дохил мегардад.

Таҷрибаи кишварҳои скандинавӣ дар рушди сохтори иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва дар умум, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии шаҳрвандонро метавон ба якҷанд ғуруҳ тақсим кард:

Ғуруҳи аввал таҷрибаи давлатҳои хориҷии давлатҳои скандинавӣ мебошад, ки дар ин самт натиҷаҳои назаррас ноил гардидаанд. Дар байни ин кишварҳо сиёсати иҷтимоӣ, ки дар ин чода муваффақ шудаанд, мавриди таҳлили мо қарор гирифтаанд. Манфиати таҷрибаи ин кишварҳо бар он асос ёфтааст, ки иқтисоди ин давлатҳо ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон шабеҳ аст. Яъне, онҳо низ дар марҳилаи гузариш ба иқтисоди

бозорӣ карор доранд ва дар ин самт ислоҳоти иқтисодӣ ва тағйироти мухталифро дар иқтисодиёт анҷом доданд.

Гуруҳи дуҷуми кишварҳо давлатҳои Фарб мебошанд, ки дар рушди сохтори иҷтимоӣ дар деҳот ба муваффақиятҳои назаррас ноил шудаанд ва намунаи барҷастаи он ин Ҷумҳурии Мардумии Чин мебошад.

Ба гуруҳи сеюм кишварҳои Иттиҳоди Аврупо дохил мешаванд, ки иқтисодиёт ва умуман сохтори рушди онҳо аз Ҷумҳурии Тоҷикистон бо инкишофи назарраси иқтисодиёти аграрӣ ва инфрасохтори минтақа фарқ мекунад [8:33].

Ба гуруҳи чорум бошад кишварҳои амрикоӣ дохил мешаванд. Дар ин ҳолат, таҷрибаи ИМА ва Канада барои омӯзиш аз ҳама мувофиқ аст.

Инчунин, дар натиҷаи қафомонии назарраси қаблии иҷтимоӣ- иқтисодии рушди маҳалҳои деҳот татбиқи чораҳои дар консепсияи барномаи федералии Русия барои истифодабарии пурра ва самаранок дар иқтисоди манфиатҳои умумимиллӣ ва минтақаҳо, баландбардории сифати ҳаёт кофӣ нагардид. Ҳукуматҳои федералӣ ва минтақавӣ қарорро оид ба идомадиҳии самтҳои пештар ишорагардида қабул намуданд.

Бо дарназардошти таҷрибаи андӯхташуда Консепсияи рушди иҷтимоӣ идома бахшида шуд. Дар ин алоқамандӣ татбиқи чорабиниҳои Барномаи зикргардида ба ноилгардии мақсадҳои асосӣ равона гардидааст, яъне беҳтаргардонии вазъи иҷтимоӣ-демографӣ дар маҳалҳои деҳот, наздикгардонии шароитҳои ҳаётгузаронии деҳот ба сатҳи ҳаётгузаронии шаҳрӣ мебошад.

Ҳамин тавр, баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ҳолибияти зист дар байни шаҳрвандон масоили махсуси актуалии давраи гузариши аъзогии кишвар ба ҳисоб меравад [4:1].

Бояд тазаққур дод, ки рушди сайёҳии экологӣ дар чунин давлатҳо мавқеи муҳимро иштол мекунад. Ин омил боиси беҳтар шудани дохили давлат гашта, анъанаҳои кулинарӣ, хӯрокҳои миллии мардумӣ, фарҳанги халқии он ва аҳолии меҳмоннавози қаламравҳои кишвар он, қисми ҷудонашавандаи захираҳои воқеии рушди сохторҳои гуногун дар ин кишвар гардиданд.

Аз моҳи ноябри соли 2009 дар Аврупо иттиҳодияи ҷамъиятии «Агро- ва экотуризм» амал кардаст. Бо шарофати ин дар шароити имрӯза як қатор аҳоли тавонистанд вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии худро бо роҳи ба даст овардани даромади иловагӣ, ташкили ҷойҳои кории нав ва бо ин васила шароити иҷтимоии худро беҳтар созанд.

Дар навбати худ, туризми кишоварзӣ, инфрасохтореро талаб мекунад, ки устувор ва мунтазам амал намуда, ҳамзамон сармоягузориҳои иловагиро ҷалб карда тавонад [5:102].

Боиси қайд аст, ки инфрасохтори сайёҳии кишоварзӣ, роҳҳо, нақлиёт, иншооти фароғатӣ, хатсайрҳо барои сайёҳон, рушди хизматрасонии маишӣ, иттилоот ва ташкили нуқтаҳои хӯрокавориро ба вучуд оварда, шароити арзандаро дар минтақаҳои деҳот фароҳам меоварад.

Дар асоси талаботи бозори меҳнат, бекорон бо дарназардошти касби асосӣ ва хусусиятҳои инфиродии худ, аз рӯи касбу ихтисосҳои нав таҳсилоти касбӣ ва бозомузӣ мегиранд. Мақсад аз таълими касбӣ ва бозомузӣи шаҳрвандони бекор баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо дар бозори меҳнат тавассути аз худ кардани ихтисосҳои афзалиятнокест, ки талабот ба онҳо бештар аст. Омӯзиши касбӣ ва бозомузӣи аҳолии бекор воситаи муҳими ҳифзи иҷтимоии аҳоли ба ҳисоб меравад. Ҳамасола зиёда аз 8,6 ҳазор шаҳрвандони бекор барои омӯзиши касбӣ фиристода шуда, самаранокии таълими

касбӣ барои шаҳрвандони бекор, пеш аз хама бо нишондиҳандаҳои шуғли минбаъдаи онҳо арзёбӣ карда мешавад. Дар соли 2018 аз ҳисоби омӯзишгирифтагон 4300 нафар бо кор таъмин карда шуданд. Дар оянда дар назар дошта шудааст, ки таълими касбӣ ва бозомузӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати шуғл хоҳад буд ва тақрибан 25,0 - 30,0% шумораи умумии бекорон метавонанд аз ин имконият истифода баранд.

Системаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ бо бозори меҳнат ба таври универсалӣ алокаманд аст. Хар сол то 4,5 ҳазор нафар дар самти шуғли аҳоли дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти ибтидоии касбӣ бозомӯзиро ба роҳ мемонанд. Системаи таҳсилоти ибтидоии дар шароити имрӯза 212 муассисаи таълимиро дар бар мегирад. Дар мачмуъ, холо дар системаи таълими ибтидоии касбӣ 31,4 ҳазор нафар таҳсил намуда истодаанд, аз он ҷумла аз ҳисоби бучети давлатӣ - 23,4 ҳазор нафар, дар ҳоле ки ҳар як се донишҷӯ ба ҳифзи иҷтимоӣ ниёз дорад. Инҳо фарзандони оилаҳои камбизоати серфарзанд, маъҷубон, гурезагон ба ҳисоб мераванд [2:3].

Усули самарабахши паст кардани шиддат дар бозори меҳнат ташкили корҳои пулакии ҷамъиятӣ мебошад, ки ба эҷод ва рушди инфрасохтори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ равона карда шудаанд.

Пардохти кӯмакпулӣ барои бекорӣ яке аз тадбирҳои иҷтимоӣ дар бозори меҳнати давлатҳои скандинавӣ мебошад. Ҳамасола дар онҳо андозаи кӯмакпулии асосии бекорон дар як моҳ 60 миллиардро ташкил медиҳад ва шумораи онҳое, ки кӯмакпулӣ мегиранд, ба даҳҳо нафар мерасад. Дар айни замон яке аз самтҳои асосии соҳаи шуғли аҳоли, рушди соҳибкорӣ мебошад. Дар давоми солҳои охир дар мамолики Аврупо барои бекорон 22 созмони байналмилалӣ қарзӣ таъсис дод, ки аз 80 то 100 имтиёзҳои барои ҳар як сокин бо 3,0% -и солона ба муҳлати 1 сол қарз медиҳанд.

Ҳангоми амалиёти самараноки тичоратӣ ва саривақт баргардонидани қарзи хурд ва ҳам фоизи истифодаи он, ҷомеа ҳуқуқ дорад қарзи минбаъдаро дар ҳаҷми 10,0% аз ҳаҷми ибтидоии қарзи истифодашуда зиёдтар гирад. Ҷанбаи мусбат дар низоми қарзӣ ин пурра баргардонидани қарзии хурд ва маблағҳо барои истифодаи он ба ҳисоб меравад.

Рушди шарикӣ иҷтимоӣ давлат, иттифоқҳои касаба дар самти пешбурди сиёсати шуғл бояд яке аз вазифаҳои афзалиятнок дар ояндаи наздик ҳисобида шавад. Механизми татбиқи он шӯрои дучониба мебошад, ки принципҳои рушди соҳти иҷтимоӣ ташкил медиҳанд.

Аз ин рӯ, нозироти меҳнати шведӣ таъсис дода шуд, ки он барои амалисозии назорат аз ҷониби ҳукумат, муассисаҳо ва ташкилотҳо, сарфи назар аз шакли моликият, соҳаи фаъолияти иқтисодӣ ва мансубияти идоравӣ ва қоидаҳои қонунгузори хифзи меҳнатро ба танзим медарорад.

Сиёсати фаъоли иҷтимоӣ скандинавӣ, ки ба принципҳои иҷтимоӣ ва амниятӣ иҷтимоӣ таъя менамоянд, беҳтарин гавари субот дар ҷомеа ба ҳисоб меравад. «Ҷомеа мақсадҳои миллиро аз иқтисод баландтар гузошта, бояд ба онҳо арҷ гузоштаст», - таъкид мекунад ҳукуматдорони шведӣ.

Таҷрибаи глобалии иҷтимоӣ нишон медиҳад, ки намунаи рушди ҷомеа дар асри XX ва XXI намунаест, ки рушди устувори иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ навъи тамоюли иҷтимоӣро таъмин мекунад.

Дар асоси муқаррароти Конститутсияи ин кишвар як қатор қонунҳо қабул гардиданд, ки дар онҳо меъёрҳои конститутсионӣ минбаъд қафолат дода шуданд. Дар байни онҳо қонунҳои меҳнат, оила, ҳифзи иҷтимоӣ аҳоли ва дигар санадҳои

конунгузории скандинавӣ мавҷуданд. Тибки конунгузории қабулшудаи Шветсия, фаъолиятҳо оид ба ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандӣ аз чониби сохтори таъминоти моддӣ ва хизматрасонии иҷтимоии маъҷубон, оилаҳои серфарзанд ва шахсони дигар тавассути пардохтҳо дар шакли кӯмакпулиҳои давлатӣ ва пешниҳоди кумақҳои иҷтимоӣ таъмин карда мешаванд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки вазифаҳои муҳими давлат дастгирии оила ҳамчун як муассисаи иҷтимоӣ мебошад. Давлат волидони серфарзанд, оилаҳои ҷавонро барои сохтмони манзил аз ҷиҳати молиявӣ дастгирӣ намуда, бо ин васила шароити мусоид ва инчунин бехатарии худро дар ояндаи наздик таъмин месозад.

Қариб ҳама намуд конунҳои дар ин соҳа қабулгардида барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсати иҷтимоӣ аҳамияти калонро доро аст ва заминаи боэътимоди ҳукукиро барои татбиқи бомуваффақияти барномаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ташкил медиҳанд.

Сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳифзи иҷтимоии аҳолии мамлакати скандинавӣ минбаъд низ ба татбиқи ҳукуки шаҳрвандон ба ҳифзи иҷтимоии бо сохтори давлат кафолат дода шуда, таъмини устувории моддии системаи ҳифзи иҷтимоӣ, баланд бардоштани сатҳи нафақаи шаҳрвандон ва ба ҳадди аксар фаро гирифтани аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол бо кӯмакпулӣ равона карда шудааст.

Дар асоси вазифаҳои гузошташуда, афзалиятҳо ба ингуна соҳаҳо, чун дастгирии оила ва ҳифзи арзишҳои оила, масъалаҳои вобаста ба сифат ва бехатарии озуқаворӣ, оби нушокӣ, хизматрасониҳои тиббӣ; одат намудан ба тарзи ҳаёти солим ва ба фароҳам овардани шароити мусоид барои кори пурсамар, яъне таҳсил, истироҳат ва ҳаракати маъҷубон дода мешавад. Муҳити бидуни монеа ҳамчун омил рушди устувори ҷомеа маъноӣ аз усули «тиббӣ» дар дарки маъҷубон ба эътирофи ҳукукҳои ин одамон ба ҳаёти мустақил гузаштанро дорад. Вобаста ба ин зарур аст, ки заминаи меъёри иҷтимоӣ фароҳам овардани муҳити бидуни монеа барои маъҷубон тақмил дода шавад. Давлатҳои скандинавӣ ба нишондиҳандаҳои баланди макроиқтисодӣ ноил гардид ва бо ин заминаи боэътиמודро барои татбиқи бомуваффақияти тақмили инфрасохтори дохилӣ фароҳам оварда тавонист. Дар байни иншооти иҷтимоӣ, ки соли 1990 сохта шуданд, 220 созмони иҷтимоӣ кӯдакон, 312 созмони иҷтимоӣ ноболиғон, 330 созмони ҷавонон ва зиёда аз 400 созмони калонсолон таъсис дода шуд. Дар маҷмӯъ, аз 2000 иншоот ба маблағи 500 миллиарду 900 миллион доллари ИМА ба истифода дода шуданд. Давлатҳои скандинавӣ пас аз иҷрои чунин вазифаҳои мушаххаси иҷтимоӣ барои нигоҳ доштани имтиёзҳо, аз қабилҳои истифодаи роғони нерӯи барқ, газ, бензин, оби нушокӣ, намаки ош ва баъзе намудҳои хизматрасонии коммуналӣ ба аҳоли имкониятҳо пайдо кард. Пешравӣ дар самти “Рушди иҷтимоӣ-иқтисодии босуръат”-и миллии ба назар мерасад, кӯшишҳо ба харҷ дода шавад, ки шароити арзанда дар аҳолии шаҳрвандӣ низ амалӣ гардад.

Дастгирии самарабахши соҳибкорон, мусоидат ба афзоиши шумораи корхонаҳои хусусӣ аз ҷиҳати тавоноии иқтисодӣ, афзоиши шумораи одамон, ки дар бахши ғайридавлатии иқтисод кор мекунанд, инчунин афзоиши даромади аҳолиро таъмин менамояд. Таҷдиди системаҳои обрасонӣ, хусусан дар деҳот, барои ҳалли чунин як масъалаи муҳими иҷтимоӣ, ба монанди таъмини аҳоли бо оби тозаи нушокӣ замина фароҳам меорад. Сохтмони биноҳои нави саломатӣ, иншооти варзишӣ далели он аст, ки ҳифзи саломатии мардум яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ боқӣ мемонад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки самти афзалиятноки сиёсати давлатҳои скандинавӣ пеш аз ҳама соҳаи иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Стратегияи давлатӣ дар соҳаи иҷтимоӣ

афзоиши музди меҳнат ва дигар даромади аҳолиро пешбинӣ намуда, ба мусоидат ба солимӣ ва умри инсон, баланд бардоштани сатҳи маърифат, нерӯи зехнӣ, фарҳангии миллат, баланд бардоштани сифат, дастрасии ҳаргуна хизматрасонии иҷтимоӣ барои ҳамаи шаҳрвандон новобаста аз маҳалли зист, ғайбозии сиёсати ҷавонон, таъмини амнияти иҷтимоии аҳоли ва ғайраҳо дар нуқтаи меҳварии сиёсати иҷтимоии кишвар меистад.

Ҳамин тавр, дар солҳои охир нишондиҳандаи баланди макроиктисодӣ дар ин самт тавассути афзоиши муттасили кӯмакпулиҳо, нафақа, музди меҳнат, бурсияҳои давлатӣ, сиёсати давлатии савдо, дастгирии ташаббусҳои хусусӣ, таъмини андозаи музди миёнаи меҳнат дар ин давлатҳо бо дарназардошти таъмини ройгон бо газӣ табиӣ, барқ, об ва намаки ош, тарифҳои имтиёзнок барои хочагии манзилию коммуналӣ, хизматрасонӣ дар соҳаи нақлиёт ва алоқа ба роҳ монда шудааст [11:39].

Сарфи назар аз бухрони ҷаҳонии молиявӣ дар давлатҳои скандинавӣ, ҳар шаҳрванд метавонад ба кӯмакпулии пиронсолӣ, ҳар як модар ба дастгирии молиявии таваллуди кӯдакон, нигоҳубини кӯдаки то 3 сола, ҳар як кӯдак ба таҳсили ройгон ва ёри тиббӣ бархӯрдор бошад. Яке аз вазифаҳои муҳими давлат дастгирии оила ҳамчун як муассисаи иҷтимоӣ мебошад. Давлат волидони серфарзандро аз ҷиҳати молиявӣ дастгирӣ карда, оилаҳои ҷавон барои сохтмони манзил дастгирии молиявӣ мегиранд.

Ҳамаи ин натиҷаи мантиқии тағйироти мусбат дар инфрасохтори иҷтимоии минтақа, алалхусус деҳот мебошад, ки ин аз суръати баланди афзоиши аҳоли, ки бо кафолатҳои устувори иҷтимоии давлат таъмин карда мешавад, шаҳодат медиҳад.

Оғози давраи нав дар таърихи Шветсия ва Норвегия аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ислохот ва тағйиротҳо, ки дар кишвар гузаронида мешаванд, чунин баҳо дода мешавад. Навсозӣ дар соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ, гуманитарӣ ва дигар нуқтаҳои ҳамгироии давлатро ба ҷомеаи ҷаҳонӣ таъмин менамояд. Давлат диққати тамоми ҷаҳонро ҷалб карда, аз давлати пӯшида ба сиёсати кушодаи прагматикӣ гузашта, ин амалҳо, албатта ислохоти қоидаҳо ва расмиёти қаблан мавҷудбударо ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ мекунад [12:42].

Бояд қайд кард, ки давлатҳои скандинавӣ таҷрибаи кофиро дар самти ҳамкориҳои байни давлат ва шарикҳои хусусӣ ба роҳ монда бо ин васила дар тақсимои мақсадноки захираҳо дар байни шаҳрвандон, таъминоти ҳифзи иҷтимоӣ ва кӯмак дар низоми сиёсати иҷтимоӣ мавқеи марказиро ишғол менамояд.

Тадбирҳои асосии пешниҳодшаванда оид ба рушди механизмҳои дастгирии давлатии иҷтимоии давлатҳои скандинавӣ:

1. Моҳияти дастгирии давлатии рушди устувори модели иҷтимоӣ дар давлатҳои скандинавӣ:

- нуқтаи назари муаллиф доир ба моҳияти “танзими давлатии рушди модели иҷтимоӣ” метавонад, ҳангоми омӯзиши “назарияи иқтисодӣ-иҷтимоӣ”, “иқтисодиёти давлатҳои скандинавӣ” мавриди истифода қарор гирад;

2. Методологияи пешниҳоднамудаи муаллиф оиди таҳқиқи рушди устувори инфрасохтори минтақаҳо дар асоси: [5-М, 8-М, 14-М].

- ҳисоб кардани коэффитсиентҳои устувор;
- истифодаи усули баҳодихии рейтингии ҳолати муносири рушди инфрасохтори иҷтимоӣ;
- истифодаи системаи нишондиҳандаҳои баҳодихии сатҳи рушди инфрасохтори

ичтимой дар минтака.

3. Дар асоси таҳлили таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ доир ба дастгирии давлатии рушди иқтисодӣ-ичтимой ба ҳуҷоса омадем, ки барои Тоҷикистон дар самтҳои зерин хизмат мекунад :

- рушди агротуризм;
- кумакпулии ҳармоҳа барои шаҳрвандон;
- дастгирии оила ҳамчун ҷузъи иҷтимоии ҷомеа;
- ҳамкориҳои байни давлат ва шароитҳои бо ҳамсоҷаи кишварҳо дар доираи модели иҷтимоӣ.

АДАБИЁТ:

1. Антропов В.В. Социальная защита в странах Европейского союза: история, организация, финансирование, проблемы. М.: Экономика, 2009. 271 с.
2. Арабаджи Е.Г. Современное состояние государственного регулирования семейной политики, с учетом опыта развитых стран мира // Интеллигенция и власть. 2014. № 31. С. 59–71.
3. Веттерберг Г. Новое общество. О возможностях общественного сектора. М., 1999. С. 295.
4. Котова Д.В. Социальная работа в Швеции и России: сравнительный аспект // Социально-экономическое развитие российского общества: современные тенденции. М.: ООО «НИПКЦ Восход-А», 2016. С. 28–34.
5. Мелин Я., Юханссон А.В., Хеденборг С. История Швеции. М., 2002. С. 161.
6. Мирзоев Ф. Дипломатия: қоида ва меъёрҳои ташрифотӣ. Душанбе: «Ирфон», 2014.
7. Назаров Т.Н., Сатторзода А. Дипломатияи муосири тоҷик. Душанбе, 2006. 224 с.
8. Нуриддинов Р.Ш., Нуриддинов П.Р. Сухбатҳои дипломатӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе : «ЭР–граф», 2016. 236 с.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 23 апрели соли 2014. Душанбе: «Шарқи Озод».
10. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ бахшида ба нахустин таҷлили «Рӯзи кормандони хизмати дипломатӣ» ва ифтиҳои бинои Сарраёсати консулии Вазорати корҳои хориҷӣ. Душанбе. 29 сентябри соли 2016. URL: <http://www.president.tj/node/13220>
11. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар вохӯрӣ бо кормандони дипломатии кишвар ба ифтихори ифтиҳои бинои нави Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 15 марти соли 2013. URL: <http://www.president.tj/node/4113>
12. Barston R.P. Modern Diplomacy. L. N.Y., 1989.
13. Diamond P., Lodge G. European Welfare States after the crisis: Changing public attitudes / P. Diamond, G. Lodge. - Policy Network Papers January, 2013. – 15 p.
14. Diamond P., Lodge G. European Welfare States after the crisis: Changing public attitudes /
15. Esping-Andersen G. Three World of Welfare Capitalism / G. Esping-Andersen. - Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 34 p. [Electronic resource] / G. Esping-Andersen. – Mode of Access:
16. Ginsburg H., Rosenthal M. The Ups and Downs of the Swedish Welfare State: General Trends, Benefits and Caregiving [Electronic resource]/ H. Ginsburg, M. Rosenthal. - Mode of Access:

17. Kautto M., Kvist J. Distinct or Extinct? Nordic Welfare States in the European Context[Electronic resource]/ M. Kautto, J. Kvist. - Mode of Access:

СОЦИАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ СКАНДИНАВСКИХ СТРАН И ЕЕ ОПЫТ В СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН (на примере Швеции и Норвегии)

ШОЗИЁЕВА Г.П.

кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела Европы и Америки ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33.
Тел.: (+992) 935 47 78 93.

ХУШАЧИНОВА М.М.

магистрант ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки 33.

В данной статье автор анализирует социальную модель, которая охватывает все экономические, социальные, культурные и другие сферы. Следует отметить, что этот вопрос имеет особое значение и оказал положительное влияние на западные страны и мир. Именно на опыте стран мира они вышли на пик своего развития от социальной модели скандинавских государств или шведской модели.

Введение социально-экономических требований позволит обеспечить эффективность внутреннего рынка за счет повышения конкурентоспособности отечественной продукции по отношению к импортной продукции.

Ключевые слова: социальная модель, переговоры, Запад, экономика, коммуникация, культура, опыт.

SOCIAL MODEL OF THE SCANDINAVIAN COUNTRIES AND ITS EXPERIENCE IN THE SOCIAL STRUCTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN (on the example of Sweden and Norway)

SHOZIYOEVA G.P.

Candidate of Filology Sciences, Leading Scientific Specialist of the European and American Department of the ISPAEC NAST. Adress: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 33. Tel.: (+992) 935 47 78 93.

KHUSHACHINOVA M.M.

Master's student of the ISPAEC NAST. Adress: I734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 33.

In this article, the author analyzes the social model, which covers all economic, social, cultural and other spheres. It should be noted that this issue is of particular importance and has had a positive impact on Western countries and the world. It was on the experience of the countries of the world that they reached the peak of their development from the social model of the Scandinavian states or the Swedish model.

The introduction of socio-economic requirements will ensure the efficiency of the domestic market by increasing the competitiveness of domestic products in relation to imported products.

Key words: social model, negotiations, West, economy, communication, culture, experience.

НАҚШИ ХОНАДОНИ БАРМАКӢ ДАР РУШДИ ДАВЛАТДОРИИ ХИЛОФАТИ АРАБ

ДАВЛАТОВА ФАРИДА

докторанти PhD, ИОМДОА АМИТ. Суроға: ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 33. Тел: 919343894.
E-mail: farzonaie momali97@mail.ru.

ШАРИФОВ АРДАШЕР

магистранти ИОМДОА АМИТ. Суроға: ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 33. Тел.: (+992)
888845916. E-mail: Sharifov-5598@mail.ru

Дар мақолаи мазкур фаъолиятҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва илмӣ хонадони тоҷик – Бармакиҳо дар давлати Аббосиҳо масриди омӯзиши ва таҳқиқи қарор дода шудааст. Бармакиҳо дар давраи ҳукмронии халифа Мансур ба сари вазифа омада, то даврони халифа Ҳорунаррашид ба сифати вазир фаъолият намудаанд. Давраи ҳукмронии ин хонадонро дар таърих “давраи тиллоӣ”-и давлати Аббосиҳо мегӯянд. Онҳо ба сифати мушовири халифаҳои араб бо истеъдоди давлатдорӣ худ хилофатро аз бӯхрони сиёсӣ иқтисодӣ наҷот дода, дар охир қурбони фитнаву дасисаи аъроб шуда, аз байн бурда шуданд.

Калидвожаҳо: Балх, Бармакиҳо, вазир, Холид, Фазл, Яҳё, Ҷаъфар, хилофати Аббосиҳо, Ҳорунаррашид, Хуросон, Мовароуннаҳр, аҳли қалам, Навбаҳор.

Солҳои аввали ба сари ҳокимият омадани сулолаи Аббосиён вазъи сиёсӣ назар ба давраи Умавиҳо беҳтар нашуд. Вазъи иқтисодӣ бошад, бисёр хароб гардида, даромади замини ичора аз ҳисоби бештар ба шакли молӣ сурат мегирифт. Академик Б. Ғафуров ваъи иқтисодии ин давраро равшан баён намуда, мегӯяд: “Аз заминҳои лалмӣ нисфи ҳосил ва аз заминҳои обёришаванда аз чаҳоряк то сеяки он ба фоидаи давлат ситонида мешуд. Баъзан аз рост наомадани тақвими қамарии мусулмонон бо тақвими шамсии зироат истифода намуда, дар як сол ҳукуматдорон ду мартаба хироч мегирифтанд” [2, с. 368].

Дар натиҷаи қувват гирифтани чараёни инкишофи муносибати феодалӣ замин, ки исман моликияти хилофат ҳисоб ёфта, вале амалан ҳиссаи умдаи он дар дасти ашрофи заминдори маҳаллӣ буд, ба қитъаҳои хурд ҷудо карда, ба тариқи ичора ба барзгарони бечора дода шуд. Ба ин васила аҳди озоди ҷамоат соҳибхиттиёрии худро аз даст дода, дар қатори ғуломони озодшуда ва ё ғуломони ба заминҳо ҷо додашуда ба ашхоси вобаста мубаддал гардиданд.

Ҷамаи ин омилҳо боиси афзудани эътирози мардум гардида, ба вазъи сиёсии давлат таъсири худро мерасонид. Яке аз бузургтарин шӯрише, ки ба амал омад, дар он замон ин шӯриши Симбоди Муғ буд. Симбод аз пайравони наздики Абумуслим (сарлашқари форснажоди араб, ки Аббосиёнро ба сари қудрат овард ва дар натиҷа аз тарафи онҳо ба қатл расонида шуд) ҳисоб мешуд. Вай дар соли 755 бо шиори «Барои хуни Абумуслим бояд қасос гирем» сар бардошта, ба атрофи худ аз ҳар табақаи аҳоли тарафдорони бисёре ҷамъ овард. Инчунин, гурӯҳҳои зардуштиён ва хуррамиҳо (пайравони таълимоти Зардушт ва Маздак) ба ин ҳаракат ҳамроҳ шуданд. «Одамони сурхалам», яъне ононе ки дар таҳти байраки сурх гирд омада буданд, низ номи хуррамиҳоро доштанд. Шӯриш ноҳияҳои бузург, аз ҷумла, Хуросон ва Табаристонро фаро гирифт. Аббосиён ин шӯришро бо машаққати зиёде паҳш намуданд. Дар натиҷа Симбод шикаст хурда, дар шаҳри Рай ба қатл гардида, зану

фарзандони ӯ ба ғуломӣ фурухта шуданд. Пас аз мағлубияти Сумбод пайравони ӯ ба таври пинҳонӣ

муборизаи худро давом медоданд. Онҳо ваъз мекарданд, ки Абумуслим боз хоҳад омад, то «дар ҷаҳон одилона ҳукмронӣ кунад».[3, с. 135]

Ҳанӯз кушунҳои араб шӯриши Сумбодро тамоман фуру нанишонда, дар гирду атрофи Ҳирот шӯриши дигар ба вуҷуд омад, ки ба он ҳазорҳо муҳолифони он низом ҳамроҳ шуда буданд. Ин шӯришро яке аз муборизони шучоъи зидди истилогарони араб - Муқаннаъ роҳбарӣ мекард. Муқаннаъ аслан аз Марв буда, мувофиқи баъзе сарчашмаҳо яке аз сарлашкарони Абумуслим буд, ки мехост қасоси ӯро аз халифа ситонад. Ӯ дар як муддати кутоҳ тарафдорони зиёдеро дар гирди худ ҷамъ намуда, солҳои 775-785 дар Мовароуннаҳр ҷумбиши бузургро ба вуҷуд овард. Дар натиҷа соли 780 қалъае, ки дар он Муқаннаъ қарор дошт, аз ҷониби арабҳо забт шуд ва ҳуди ӯ таслим нашуда, худкушӣ кард. Ҳатто баъди марги Муқаннаъ дар зарфи чандин сол шӯришҳои ҷудоғонаи пайравони ин мубориза дар маҳалҳои гуногуни Осиёи Марказӣ идома меёфтанд.[9, с. 44]

Аббосиён, ки дар мавҷи руҳияи зидди Умавиён ва зидди араб ба тахт нишастанд, ба ҳаёти сиёсӣ ва фарҳангии давлат шарикони худро - намояндагони аҳолии ғайриараби Хилофат (пеш аз ҳама эронӣ) ҷалб намуданд. Ин ба тамоми соҳаҳои давлати Аббосӣ таъсири ҷиддӣ расонид.

Форсҳо дар низоми бюрократияи (коргузори) давлати Аббосиён нақши муҳим доштаанд. Онҳо дар дарбор вазифаи «аҳли калам»-ро ишғол намуда, дар мансабҳои котибӣ, хазинадорӣ ва ҳатто маъмури фаъолият менамуданд. Дар ин низом мардуми форсӣ асл мавқеъро ишғол намуда, усулҳои идоракунии ва урфу одатҳои дарбориро, ки аз замони Сосониён ба мерос монда буданд, ба он ҷо меоранд. Аксари муҳаққиқон иддао доранд, ки асосгузор ва ҳомии низоми дарбори Аббосиён ходимони эронӣ асл буданд.

Яке аз ин ходимони хонадони машҳури тоҷик –Бармакиёни Балх буд, ки дар ташаккули оини давлатдорӣ ва пешрафти илму фарҳанги даврони салтанати Аббосиён мусоидат намудааст. Чуноне, ки муаррихи рус В.В. Бартолд менависад: “Ин хонавода ҳанӯз дар замони давлатдории Сосониён машҳур гашта буданд. Саркардаи ин хонадон Бармак аз илми фалсафа ва нучум ба хубӣ огоҳ буда, дар дарбори Ардашери Бобакон хизмат намудааст. Ҳамзамон онҳо дар маъбади буддоии Балх- Навбахор вазифаи саркоҳиниро иҷро мекарданд”.[5, с.127]

Бармакиҳо баъди аз байн рафтани давлати Сосониён ва хароб намудани Балх ба хизмати хилофати араб мегузаранд. Дар мавриди ислом ихтиёр кардани Бармак ихтилофи зиёд мавҷуд аст, аммо аҳли хонадони ӯ ба дини ислом рӯ оварда, дар густариши дини Ислом нақши назаррас доранд.

Бармакиён дар замони давлатдории халифа Мансур бо маҳорати баланиди илмии худ нуфӯз пайдо карда буданд. Вақте арабҳо ба қароре омаданд, ки Балхро дубора барқарор кунанд, ба писари Бармак Холид муроҷиат намуданд. Дар ҷараёни бозсозии Марв Холид ба ҳулосае омад, ки минбаъд бо арабҳо ҳамкорӣ кунад ва бо ҳамин ният ба Марв меравад. Аз рӯи тадқиқоти Ф. Старр дар Марв Холид бо донишманди барҷастаи замони Навбахт Аҳвозии ал-Форисӣ во мехӯрад ва ӯ боис мешавад, ки Холид бо Халифа Мансур ҳамкорӣ намояд.[7, с. 144] Ҳамчунин муҳаққиқи эронӣ Абдулҳусейни Зарринқуб дар китоби таърихӣ худ қайд мекунад, ки “Холид дар Марв бо Навбахт ҳамроҳ нақшаи бинои шаҳри Бағдодро тарҳрезӣ мекунад”.[14, с. 442] Ин маълумот ба он шаҳодат медиҳад, ки ин хонадон дар густариши тарҳи меъмории шаҳри Бағдод низ саҳми худро гузоштаанд.

Ба сифати мушовири халифа Мансур бори нахуст аз Холид, дар киссаҳои таъсиси Бағдод (146 х./763-64 м.) ва даст кашидани вориси тахт Исо ибни Мусо (147 х./764-65 м.) ёдрас шудааст. Ба чуз аз чанд бино дар Бағдод, (дар замони воли буданаш) хамчунин бунёди шаҳри Мансураи Табаристонро ба ӯ нисбат медиҳанд. Халифа Мансур хизматхояшро ба инобат гирифта, ӯро волии Мавсил ва писараш Яхёро волии Озарбойҷон таъин мекунад. Сокинони Мавсил ба ҳеҷ воли мисли Холид эҳтироме надоштанд ва ӯ мачбур набуд, ки онҳоро бо мучозоти сангин тарсонад. Халқ Холидро дӯст медошт ва ҳар коре, ки ӯ мекард, ба манфиати мардум буд. Аз чумла, вақте ки коргузори мулки Форсро бар душ гирифт, хирочи мардумро як дараҷа кам намуда, аҳволи мардумро беҳтар намуд. [4, с. 671]

Писари Холид - Яхё, ки ханӯз дар замони халифа Маҳдӣ сохибнуфӯз буд, дар давраи ҳукумати Ҳорунарашид вазифаи мушовири асосиро ба уҳда гирифт. Баъди марги халифа Маҳдӣ писари ҳабдаҳсолаи ӯ Ҳорунарашид ба тахт мешинад, ки ханӯз ҷавон буду аз уҳдаи идораи давлат намебаромад. Ӯ ба Яхё, ки устодаш буд, корҳои идоракуниро бовар кард. Пешвоёни Ҳорун низ аз маволи ёварон меоварданд, аммо касе дар аҳди Аббосиён дар давлати Яхё қудрат надошт. Яхё мӯҳри шахсии халифаро нигоҳ дошта, шикояткунандагонро қабул мекард ва дар ҳамаи таъиноти мансабдорони баландпоя, то амирони вилоят, овози ҳалқунанда дошт.

Дар давоми ҳабдаҳ соли аввали ҳукмронии Ҳорунарашид Бармакиён тамоми корҳои давлати паҳновари Аббосиро тахти назорат доштанд ва тамоми шукуфой ва пешрафти хилофат ба онҳо нисбат дода мешуд. Ҳорунарашид нисбати Яхё эҳтироми зиёд дошт ва тибқи гуфтаи муаррихи араб - Ибни Халдун (1332-1406) ӯро бо эҳтиром бо унвони “Падар” хитоб мекард. [1, с. 116]

Яхё, бешак, дорои истеъдоди барҷастаи давлатдорӣ буд, аммо маҳз бо пуштибонии модари халифа Ҳорунарашид - Ҳайзурон, ки ӯро дар ҳама корҳо ёвари арзишманд медонист, мавқеи намоён дошт. Писарони Яхё низ дар ин салиқа мансабҳои баланд доштанд ва онҳо дар баробари мураббии писарони Ҳорун (Фазл –Амин, Чаъфар – Маъмун) буданашон борҳо ҳокими вилоятҳо таъин шудаанд.

Фазл писари Яхё дар ноҳияҳои наздисарҳадии Эрони Ғарбӣ ва дар як вақт дар Хуросон (солҳои 792—796) ҳукмронӣ мекард ва дар он ҷо ба барқарор намудани тартибот ва ташкили сохтмони обёрӣ муяссар гардид, ки ин ба шукуфоии вилоят мусоидат намуд. Ӯ баъдан (солҳои 796—802) волии Ироқ, Эрони Марказӣ, Табаристон, Озарбойҷон ва Арманистонро ба уҳда дошт. Дар замони ӯ дар Мовароуннаҳр иқтисоди давлати мусулмонон мустаҳкам гардид. Ба баланд шудани мартабаи ӯ далели бародари ширии худ Ҳорунарашид буданаш мусоидат кард. Тибқи иттилои муаррихон “Шӯҳрати Фазл ба мартаба буд, ки чиҳил ҳазор тифли навзодро аз Хуросон ба номи “Фазл” номгузорӣ намуданд”. [15]

Чаъфар, писари дигари Яхё, ки баъдан ба ривояти мардумӣ ворид шуда, бо хатти зебоаш, ҷасоҳат ва дониши ситорашиниаш ӯро ситоиш мекарданд. Ӯ бо халифа Ҳорун дӯстӣ дошт, ки ин ба падараш писанд набуд. Ба чуз як сафари кӯтоҳе дар солҳои 180 х./796-97 м. ба Сурия дар муддати чор сол барои барқарор намудани амният субот дар байни қабिलाҳои араб, ки бо ҳам меҷангиданд, зоҳиран ҳеҷ гоҳ аз Халифа ҷудо намешуд ва ҳатто дар ин муддати кӯтоҳ аз ҷудой хабар медиҳад, ки ӯ ғамгин ва орзуи мулоқоти навро бо ибораҳои муболиға баён кардааст. [3, с. 676]

Ҳорунарашид ба ҷомеаи Чаъфар, заковат, савод ва рафтори ӯ баҳо дода, зуд-зуд ӯро ба сарой даъват мекард ва ҳамсуҳбат ва ҳамсафари худ мекард. Сарпарастии шоҳонаш ӯро борҳо ноибии музофотҳои калон таъин кард, аммо дар ин вилоятҳо ҳамеша

ёварони ӯ ҳукмронӣ мекарданд. Аз сарчашмаҳо маълум нест, ки ӯ боре ба ҳайси вазир корхоро роҳбарӣ карда, ягон сохтмон ё дигар корхоро анҷом дода бошад, танҳо зикри номи ӯ дар тангаҳои халифа аз нуфӯзи ӯ гувоҳӣ медиҳад.

Сиёсатмадорони хирадманд ва ботачриба, Бармакиён тамоми кори аз дасташон меомадаро карданд, то дар ҷомеаи мусулмонӣ як иттиҳоди муайяне ба даст оранд, то аз пошхӯрии эҳтимолии давлат пешгирӣ кунанд. Мавзӯи нигаронии хоси онҳо вазъи минтақаҳои шарқии хилофат, инчунин мушкилоти равобити сулолаи ҳукмрон бо алавиҳо буд, ки ҳатто дар он мавридҳое, ки ошкоро муҳолифат нишон медоданд, кӯшиш менамуданд, ки ба онҳо ҳадди аксар муросо нишон диҳанд.[15]

Бармакиён ба минтақаҳои эронии хилофат таваҷҷуҳи хосса медоданд. Эҳтимол аз эҳёи ҳисси миллӣ дар Хуросон ва дигар манотиқи шарқӣ аз рӯи асли хеш ҳамдардӣ дошта, дар бораи беҳтар намудани шароити зиндагии сокинони ин вилоятҳо нигарон буданд. Баъзан ин норозигии Ҳорунро ба вучуд меовард, ки вай ба ҷараёнҳои шуриши миллӣ дар музофотҳои эроннишини хилофат бо шубҳа менигарист.[8, с.49]

Саҳми Бармакиён ба тамаддуни ҷаҳонӣ дар тарҷумаи осори Юнони қадим калон аст. Халифа Мансур барои чандин тарҷумаҳо маблағ пардохт карда буд, аммо манфиатҳои ӯ аксаран дар доираи ситорашиносӣ буд. Агар Бармакиён бо ин кор машғул намешуданд, Ҳорунаррашид метавонист кори оғозкардаашро идома диҳад. Дар тӯли чанд аср, ин хонавода ҳамчун миёнарави фарҳангӣ байни Ҳиндустон ва Осиёи Марказӣ амал мекард. Дар баробари дигар марказҳои Суғд ва Хуросон, ҷамъияти диндорон дар Навбаҳор марказе доштанд, ки матнҳои буддоиро аз Ҳиндустон тарҷума ва таҳрир намуда, баъдан ба Шарқ - Чин интиқол дода мешуданд.[11, с. 33] Акнун Бармакиён ин анъанаро идома медоданд, аммо аллакай ҳамчун мусулмон, пайвандгари таълимоти Шарқ ва Бағдод буданд. Махз Яҳё ибни Бармак тарҷумаи осори ҳиндӣ оид ба тибро роҳбарӣ мекард ва баъдан дар Бағдод ҳамчун ҳомии илмҳои тиб баромад кардааст.

Таҷрибаи Бармакиён ниҳоят онҳоро ба космополитҳои (космополит - шахсе, ки нисбат ба ҳама миллат ё қавмият назари мусовӣ дорад) устувор табдил дод. Онҳо ҳамчун буддоиёни Осиёи Марказӣ шубҳа надоштанд, ки дастовардҳои фарҳангҳои дигар, ба хусус фарҳанги Ҳинд метавонад аз фарҳангҳои худ хеле бартарӣ дошта бошад ва мардуми маҳаллӣ аз назари васеътар ба ҷаҳон баҳра хоҳанд бурд. Албатта онҳо оид ба тарҷумаҳои аз санскрит, бобулӣ ва юнонӣ, ки дар Марв анҷом дода мешуданд ва ҷӣ тавр ҳаёти ҳамзамонони худро ганӣ мегардонанд, огоҳ буданд. [10, с.142] Онҳо ҳангоми дар Бағдод буданашон фаҳмиданд, ки форсҳои Сосонӣ дар давоми асрҳои гузашта барои комёбиҳои халқҳои дигар низ хамин гуна усулро истифода намудаанд. Онҳо фаҳмиданд, ки дар асри III мелодӣ Сосониён барои тарҷума ва омӯзиши матнҳои қадимӣ, асосан аз юнонӣ ва сурёнӣ дар Гунди Шопур маркази фарҳангӣ таъсис доданд.

Азбаски вазифаи ин тарҷумонҳо тарҷумаи матнҳои классикии юнонӣ ва суриёнии бостонӣ ба паҳлавӣ, забони дарбори форсӣ буд, онҳо намунаи космополитизме буданд, ки Бармакиён ба он пайравӣ мекарданд. Инчунин, таваҷҷуҳ дар Гунди Шопур ба тиб ҷалб шуда буд, ки махсусан Бармакиён ба он диққат медоданд. Ба таври таъҷилӣ аввалин тарҷумонҳои беруна ба Бағдод омада, дар назди ин оилаи бонуфӯз кор мекарданд.

Бармакиҳо инчунин барои тарҷумаи осори илмӣ ва фарҳангӣ аз забони санскритӣ низ иқдол мекарданд. Қариб ҳамаи тарҷумаҳо аз забони санскритӣ дар замони

равшанфикрӣ бо ташаббуси ҳамин хонаводаи собиқи буддоиёни Балх, бахусус, Яҳё сурат гирифтаасд. Дар руйхати асарҳои тарҷумашуда якҷанд маълумотномаҳои оид ба ситорашиносӣ, матнҳои тиббӣ, ки дар беморхонаи Бармакиён истифода мешуданд, дохил карда шудаанд. Тавассути Осӣи Марказӣ осори умдаи тафаккури Ҳинд ҳамзамон бо классикони ҷунунӣ вориди ҷаҳони ислом шуданд.[12, с. 83]

Чунин суоле ба миён меояд ки оё ин тарҷумаҳо, ки аз ҷониби бармакиҳо пардохт мешуданд, мазмуни динӣ доштанд ё не? Гарчанде дар аксари сарчашмаҳо оид ба мақсади интишори дин ва анъанаҳои аҷодӣ доштани бармакиҳо ҳарф мезананд, аммо ба гуфтаи муҳаққиқи амрикоӣ, Ф. Старр, “Бармакиён ва дарбори Бағдод барои тарҷума асосан китобҳои тиб ва фалсафаро интихоб мекарданд”. [6, с. 150] Аз ин рӯ наметавон гуфт, ки ин тарҷумаҳо мақсади динӣ доштанд. Чун ҳамаи ин тарҷумаҳо марбути илмҳои тиб ва фалсафа буданд ва танҳо мақсади рушди илмо доштанд.

Ҳамин тариқ, соли 790 модари халифа - Ҳайзурон, ки Бармакиёро сарпарастӣ мекард, вафот кард ва Ҳорун дар идораи кишвар озодии бештар пайдо кард. Азбаски тарбияи ворисони тахт ба писарони Яҳё, Фазл ва Ҷаъфар вогузор шуда буд, зоҳиран Ҳорун метарсид, ки пас аз маргаш онҳо сиёсати давлатиро пеш баранд ва дар фикри аз байн бурдани ин хонадон шуд.

Тибқи иттилои муаррихон “Бо амри Ҳорунаррашид 29 – уми январи соли 803 Ҷаъфари Бармакӣ қатл гардида, часадашро пора-пора кар да, дар пули дарёи Дачла овезон карданд. Яҳё ва писаронаш Фазл ва Мӯсо дар шаҳри Рақиқа зиндонӣ карда шуданд, ки дар он ҷо вафот карданд. Набераҳои вазир дар озодӣ монданд. Ба Муҳаммад ибни Холид (бародари Яҳё) ва аҳли оилааш ҳеч зараре нарасониданд”. [4, с. 673] Шубҳае нест, ки Ҳорунаррашид ин амалиётро муддати тӯлонӣ омода кардааст ва ин танҳо ба назари одамоне, ки дар дарбор маълумоти кам доштанд, ғайриҷашмдошт менамуд. Куштори ваҳшиёнаи Бармакиён, ки мардумро хеле ба вачд овард, натиҷаи муноқишаи чандинсола буд.

Аз набераҳои вазир, зоҳиран, танҳо Имрон ибни Мӯсо муваффақ гашт. Дар солҳои 196х./811-12м. ҳамчун Ҳимоятгари яке шаҳри бостонии Сосониён - Мадоин бар зидди лашкари Маъмун, дар соли 216/831 - ёвари волии вилояти Синд зикр шудааст.[3, с. 1105]

Ҳамчунин муҳаққиқи рус, В. В. Бартолд дар китоби худ яке аз вазирони охири давлати Сомониён бо номи Абулқосим Аббос ибни Муҳаммади Бармакӣ зикр намудааст. [5, с. 278]Аммо маълумот дар мавриди аз хонадони бармакӣ буданаш дақиқ нест.

Сабабҳои сукути хонадони Бармакӣ аз ҷониби муаррихон бо далелҳои гуногун баён шудааст. Муаррихи дигари араб - Бағдодӣ (1002-1071) сабаби аз байн рафтани ин хонадони бонуфузро чунин менависад: “Онҳо маҷусоне дар либоси ислом буданд, ки мехостанд оини ширкomeзи худро ба ислом ворид кунанд ва ба думболи бозгардонии дини худ буданд” [13, с. 285]. Аммо ба ин ақида мо пурра розӣ шуда наметавонем, чунки Бармакиён барои интишори ислом хизматҳои бузург намудаанд. Чунончӣ Наршахӣ зикр мекунад “Фазл дар Бухоро масҷиди намози ҷумъа бино кард, ки он дар Мовароуннаҳру Хуросон калонтарин ба ҳисоб мерафт. Ҳамчунин бо фармони ӯ аввалин бор дар моҳи Рамазон дар масҷидҳо чароғҳо фурузон мекарданд”. [6, с. 48] Яъне бо ин далел наметавон ақидаи маҷусӣ будани онҳоро рад кард. Чун агар онҳо мақсади эҳёи дини худро медоштанд, ин гуна хизматҳо ба дини ислом намекаданд.

Муаррихи дигар, Ибни Ҳалдун дар муқаддимаи худ оид ба сабабҳои сукути ин хонадон чунин менависад: “Ҳорунарашид Яҳё ибни Абдуллоҳ ибни Ҳасан ибни Алӣ ибни Абитолиб (ъ), ки бар зидди ӯ хуруҷ карда буд, ба Ҷаъфар месупорад ва муқаррар мекунад, ки дар хонааш зиндонӣ бошад, Ҷаъфар муддате ӯро маҳбус кард, он гоҳ ҷасорат ӯро бар он дошт, ки роҳи вайро бозгӯрад ва бандро аз вай бигушояд, бад-ин гумон аз рехтани хуни узве аз хонадони паёмбар (с) даст боз дорад. Чун ин қазияро аз роҳи суҳанчинӣ ба Рашид бозгӯфтанд, Рашид аз Ҷаъфар дар бораи Яҳё пурсид. Ҷаъфар ба фиросат дарёфт ва гуфт: “Ҷаъфар озода кардам”. Халифа ба зоҳир амали ӯро ба хубӣ нишон дод, вале дар ботин кинаи ӯро ба дил гирифт”. [1, с. 117-118] Ин далел мантиқан ба ҳақиқат наздик аст, чун аз байни ин хонадон танҳо Ҷаъфар бераҳмона ба қатл расонида шудааст, вале наметавон гуфт, ки ин ягона сабаби аз байн бурдани онҳо аст.

Мавриди зикр аст, ки нуфӯзи Бармакиҳо боиси зиёд шудани душманони онҳо гашта буд. Назди халифа ҳаргуна номаҳо меомад, ки дар онҳо бар муқобили Бармакиҳо дасисаҳо навишта шуда буд. Халифа Ҳорунарашид ба монанди бобояш Мансур марди сода буд ва ба ин ҳама бовар кард. Ғайр аз ин шоирони он давра Бармакиҳоро дар шеърхояшон чунон мадҳ мекарданд, ки ҳатто халифаро накарда буданд. Онҳо ҳатто сарбозҳои худро доштанд. Албатта, ин ҳама далели нигаронии ӯ шуд ва фикр кард, ки баъди маргаш онҳо хилофатро ба дасти худ мегиранд.

Ҳамин тавр, вақте Бармакиҳо ба сари қудрат омаданд, вазъи сиёсӣ ва иқтисодии давлати Аббосиҳо дар ҳолати бухронӣ буд. Ин хонадон бо собикаи сиёсӣ ва маҳорати давлатдорӣ худ, тавонистанд, ки ин давлатро дар арсаи сиёсати он замон муаррифӣ намоянд. Онҳо на танҳо дар усули давлатдорӣ, балки дар рушди илму фарҳанги давлати Аббосиҳо нақши бузург доранд. Китобҳои, ки аз ҷониби онҳо тарҷума шуд, ба олимони аз Синзян то соҳили Атлантика таъсири калон расониданд. Ва дар ҳеч кучо ин таъсир шадидтар аз ҳуди Бағдод ва Осиёи Марказӣ набуд. Ин тарҷумаҳо заминае шуданд, ки баъдан мутафаккирони барҷаста ба монанди Форобӣ, Ибни Сино ва ғайра аз онҳо истифода намуда, илму адаби форсидагонро дар ҷаҳон муаррифӣ намуданд.

АДАБИЁТ:

Бо забони тоҷикӣ:

1. Абдурраҳмон Ибни Ҳалдун. Муқаддима. Ҷилди 1. Сарредаксияи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, Душанбе, 2019 -688 с.
2. Гафуров Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. - Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. - 976 с.
3. Муҳаммад Ҷарири Табарӣ. Таърихи-р- русул ва-л- мулук Ҷилди 3. Сарредаксияи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, Душанбе, 2014.

Бо забони русӣ:

4. Бартольд В. В. // Бармакиды// Работы по истории Ислама и арабского халифата. 785 с.
5. Бартольд В.В. Сочинения. Том 1. Туркестан в эпоху монгольского нашествия 760 с.
6. Мухаммад Наршахи. История Бухары. Пер. с перс. Н. Лыкошина, Ташкент, 1897. – 128 с
7. Старр Ф. Утраченное Просвещение: Золотой век Центральной Азии от арабского завоевания до времен Тамерлана / Стивен Фредерик Старр. - Пер. с англ. - М.: Алпина Паблишер, 2017. - 574 с.

8. Фильштинский. И. М. История арабов и Халифата (750-1517г) / И. М. Фильштинский.- М.: АСТ:Восток-Запад, 2006.-349 с.

9. Якубовский А. Ю. Восстание Мукадды — движение людей в «белых одеждах». — Советское востоковедение, 1948. — Т. 5.

Бо забони англисӣ:

10. D.I. Evarnitsky, u,ht. b. Yazberdiev, “The Ancient Merv and Its Libraries,” Moscow: «Tsentrpoligraf» - 2017 - 403 p.

11. Dimitri Gutas. Greek Thought, Arabic Culture . Routledge: 1998 - 248 p..

12. Van Bladel, The Bactrian Background of the Barmakids, BRILL – 2011- 377 p.

Бо забони арабӣ:

13. الخطيب البغدادي: تاريخ مدينة السلام (تاريخ بغداد) وذيله والمستفاد دار الغرب الإسلامي, ص - 363 1422

2001

Бо забони форсӣ:

14. زرین کوب. تاریخ ایران بعد از اسلام. - تهران: امیر کبیر ۱۳۴۳, ۱۳۶۲. ۶۸۵ ص

Сомонаҳои электронӣ:

15. <https://allinweb.ru/tarikhi-tojikon>

РОЛЬ СЕМЕЙСТВА БАРМАКИДОВ В УПРАВЛЕНИИ АРАБСКИМ ХАЛИФАТОМ

ДАВЛАТОВА ФАРИДА

докторант PhD, ИИПСАЕ НАНТ. Тел: 919343894. E-mail: farzonaiemomali97@mail.ru.

ШАРИФОВ АРДАШЕР

магистрант ИИПСАЕ НАНТ. Тел.: (+992) 888845916. E-mail: [Sharifov- 5598@mail.ru](mailto:Sharifov-5598@mail.ru)

В данной статье речь идет о политической, экономической, социальной и научной деятельности представителей семейства таджикского рода – Бармакидов в государстве Аббасидов. Бармакиды пришли к власти во время правления халифа Мансура и служили в качестве министров до правления халифа Харуна ар-Рашида. Период правления этих семей известен в истории как «золотой век» государства Аббасидов. Будучи министрами и советниками арабских халифов, они своими управленческими талантами направили халифат от кризиса к процветанию и в конце стали жертвой мятежа и были уничтожены.

Ключевые слова: Балх, Бармакиды, министр, Халид, Фазл, Яхья, Джафар, Аббасидский халифат, Харунаррашид, Хуросон, Мовароуннахр, писатели, Навбахар.

THE ROLE OF THE BARMAKID FAMILY IN THE DEVELOPMENT OF THE ARAB CALIPHATE

DAVLATOVA FARIDA

PhD student, ISPAEC NAST. Tel: 919343894. E-mail: farzonaiemomali97@mail.ru.

SHARIFOV ARDASHER

master student, ISPAEC NAST. Tel.: 888845916. E-mail: [Sharifov- 5598@mail.ru](mailto:Sharifov-5598@mail.ru)

This article deals with the political, economic, social and scientific activities of the family of the Tajik clan - the Barmakids in the state of the Abbasids. The Barmakids came to power during

the reign of Caliph Mansur and served as a minister until the reign of Caliph Harun ar-Rashid. The period of rule of these families is known in history as the "golden age" of the Abbasid state. As ministers and advisers to the Arab caliphs, with their statehood talents they brought the caliphate from crisis to prosperity and in the end fell victim to a rebellion and were killed.

Key words: *Balkh, Barmakids, minister, Khalid, Fazl, Yahya, Jafar, Abbasid caliphate, Harunarrashid, Khuroson, Movarounnahr, writers, Navbahar.*

МУНОСИБАТҲОИ СИЁСИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ МАҶОРИСТОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

ЮСУФӢ ФАРЗОНАИ ШӢХРАТ

ходими хурди илмии шуъбаи Аврупо ва Амрикои ИОМДОА АМИТ. Суроға:

734025, ш. Душанбе, хиёбони Рудакӣ, 33.

Тел. 918 450387. E-mail: sh.farzona@bk.ru

Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Маҷористон мавриди омӯзиши ва таҳқиқ қарор гирифтааст. Инчунин таърихи барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ ва марҳилаҳои рушди ҳамкориҳои сиёсӣ таҳлил гардидаанд. Матлаби мавзӯ ба он асоснок мегардад, ки доштани робитаи дуҷониба бо кишварҳои ҷаҳон, алалхусус бо кишварҳои нешрафта боиси шукуфоии ҳар як давлат мегардад. Ҷумҳурии Маҷористон яке аз давлатҳои нешрафтаи Аврупо мебошад, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон тавачҷӯҳи хосса дорад. Ба ақидаи муаллиф, ҳамкориҳои дуҷониба ба рушди такомули баъди Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад намуд.

Калидвожаҳо: *Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Маҷористон ҳамкорӣ, сиёсат, муносибатҳои дипломатӣ, созишнома, илму фарҳанг.*

Қабл аз он, ки дар бораи роҳи тайнамуда ва мавқеи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон муддати 30 сол дар ҷаҳони имрӯза сухан ронем, доништан зарур аст, ки раванди ташаккули сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кадом давра оғоз ёфт ва кадом марҳилаҳоро сипарӣ намуда, то ба ҷойгоҳи кунуниаш бирасид. Бегумон, ин ҳама дастоварду комёбиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон натиҷаи талошҳои пайгирона ва хизматҳои софдилонаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми феввали соли 1992 ҳамчун иштирокчии Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (минбаъд САҶА) ва аз 2-юми марти ҳамон сол ба узвияти Созмони Милалӣ Муттаҳид (минбаъд СММ) пазируфта шудааст [1, с.22]. Рӯзи хотирмон ин бевосита санаи 9-уми сентябри соли 2021 мебошад, чун Ҷумҳурии Тоҷикистон 30-солагии Истиқлолияти давлатии худро ҷашн гирифт. Чуноне ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид менамоянд: “Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли 30 соли Истиқлолият пайваста дар пайи ба роҳ мондани равобити ҷаҳони созанда бо тамоми кишварҳои хориҷии наздику дур, густариши сафи шарикон ва дӯстон дар арсаи байналмилал будааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон то имрӯз бо 180 кишвари ҷаҳон дар манотиқи мухталифи ҷаҳон равобити дипломатӣ барқарор карда, барои рушди устувори муносибатҳо бо ин кишварҳо пайваста тадбирҳои зарурӣ меандешад” [2]. Муносибатҳои дипломатӣ бо мақсади мусоидат ба рушди

муносибатҳои дарозмуддат ва дӯстона байни давлатҳо ба роҳ монда мешавад. Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои дипломатӣ аз соли 1961 мавриди истифода қарор гирифтааст ва тибқи он муносибатҳои дипломатӣ бо мувофиқаи тарафайн сурат мегирад. Робитаи дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Маҷористон 2-юми июли соли 1992 ба имзо расида шудааст.

Муносибатҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Маҷористон соли 1992 барқарор шуд ва Исматулло Насридинов ҳамчун аввалин сафири Фавкулода ва Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Маҷористон (бо қароргоҳаш дар шаҳри Вена) таъин гардид. Мутаассифона, сафорати Ҷумҳурии Маҷористон то ҳол дар шаҳри Остона қарор дорад ва манфиатҳои Ҷумҳурии Маҷористонро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон намоёндагӣ мекунад. Солҳои охир муносибатҳои дучонибаи Ҷумҳурии Маҷористон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон тақони муҳими рушд пайдо кардааст [3]. Аз соли 1992 сар карда Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои дипломатии худро бо тамоми кишварҳои ҷаҳон оғоз менамояд. Мавриди зикр аст, ки принципҳои асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи стратегияи фарогири рушди кишвар пурра барои ҳалли масоили афзалиятноки он, аз ҷумла таҳкими суботи ваҳдати миллӣ, тақвияти ислоҳоти сиёсӣ иқтисодӣ, тавсеаи рукҳои демократии давлатдорӣ ва ташкили ҷомеаи шахрвандӣ, таъмини пешрафти босуръати ҳамҷониба ва ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи ҷумҳурӣ рағона гардиданд.

Муносибатҳои сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Маҷористон дар пояи усули дӯстӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ устоворанд. Аз замони касби истиқлолият муносибатҳои дучониба инкишоф ёфта истодаанд. Ҳамкориҳои сиёсӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Маҷористон дар сатҳҳои гуногун идома доранд.

Ҳамчунин, 17 январи соли 2011 дар шаҳри Душанбе нахустин машваратҳои сиёсӣ миёни вазоратҳои корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Маҷористон баргузор гардид. Дар ҳошияи сафари мазкур Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Президенти Ҷумҳурии Маҷористон - ҷаноби Пал Шмит мулоқот анҷом дод. Пас аз анҷоми мулоқот дар ҳузури сарони ду кишвар санадҳои зерин ба имзо расиданд:

-баёнияти муштараки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Маҷористон оид ба таҳкими минбаъдаи муносибатҳои дучониба;

-созишнома оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи тандурустӣ миёни Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати тандурустии Маҷористон.

Бо дарназардошти тақвият ва таҳкими ҳамкориҳои мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Маҷористон аз амалӣ гардидани созишномаҳои тарафайн вобаста аст. Зеро дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ Тоҷикистон тавонист бо ҷандин кишварҳои Ғарб аз ҷумла бо Ҷумҳурии Маҷористон ҳамкориҳои устувор ва рушдбанда барпо намояд.

Пеш аз ҳама, ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Маҷористон дар соҳаи тиб дар ҳоли рушд қарор дошта, айни замон бештар ба хариду фурӯши доруворӣ рағона карда шудааст. Ҳоло, Гедеон Рихтер яке аз ширкати байналмилалӣ фармасевтӣ ва биотехнологии Маҷористон мебошад, ки бузургтарин тавлидкунандаи дору дар Аврупои Шарқӣ ва Марказӣ мебошад (тақрибан 200 доруи умумӣ ва асли дар беш аз 400 шакл истеҳсол мекунад). Ин ширкат, ки ҳадафаш беҳбуди саломатӣ ва сифати зиндагии мардум дар саросари ҷаҳон аст, ба таҳияи доруворӣ барои бемориҳои системаи марказии асаб ва саломатии репродуктивӣ занон тавачҷуҳи хоса медиҳад [4]. Ширкати байналмилалӣ

фармасевтии Гедеон Рихтер низ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле маъруф ба истифодабарӣ аст, ки зиёда аз 20 сол фаъолияти пурсамари худро дар Тоҷикистон пеш мебарад ва ин ширкат ба рушду тавсеаи ҳамкориҳои ду кишвар дар соҳаи тандурустӣ ва фарҳанг нигаронида шудааст. Дар соли 2017 барои ҷомеаи Тоҷикистон як рӯйдоди муҳим ба вуқӯъ пайваст ва Президенти Ҷумҳурии Маҷористон Мавлуда Каримоваро, ки намояндаи “Гедеон Рихтер” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, бо Ордени Кавалерияи Маҷористон сарфароз гардонид. «Ордени Кавалерияи Маҷористон» Ҷоизаи олии давлатӣ ба хориҷиёне мебошад, ки дар инкишофи робитаҳои мадании байни мамлакатҳо ҳиссаи калон гузоштаанд.

Қобили зикр аст, ки намояндаи “Гедеон Рихтер” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Мавлуда Каримова сеюмин нафарест, ки дар Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил бо Ордени Кавалерияи Маҷористон мукофотонида шудааст. Ин яке аз дастоварди бузург ба ҳисоб меравад ва Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад бо чунин шаҳрвандонаш фахр намояд. Мусаллам аст, ки рушди ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Маҷористон дар соҳаи тиб дар ҳоли рушд қарор дорад.

Зарурати ба роҳ мондани ҳамкориҳо ин инкишофи робитаҳои дучонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Маҷористон дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳатмӣ ва зарур мебошад. Хушбахтона, ин муносибатҳо бо назардошти манфиатҳои мутақобилан судманд амалӣ мегарданд.

Метавон гуфт, ки ҳамкориҳо дар самти илму фарҳанг миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Маҷористон самти афзалиятнок ба ҳисоб рафта, Маҷористон яке аз шарикони боэътимод дар Аврупо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Нисбат ба Ҷумҳурии Маҷористон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фазои дӯстӣ ва эътимоднок ҳукмфармоаст. Ин омил ба робитаҳои таърихӣ ду кишвар дар давронии шӯравӣ ва пеш аз он вобастагӣ дорад. Аз ҳамон давраҳо сар карда тавачҷуҷи ҷомеаи тоҷик ба Ҷумҳурии Маҷористон, таъриху фарҳанги он эҳтироми мутақобилаи манфиатҳои миллӣ ба назар мерасид.

Барои рушди ҳамкориҳои гуманитарии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Маҷористон ҳамасола барномаи идрорпулии ройғони “Stipendium Hungaricum” (ин як барномаи идрорпулии давлатии Ҷумҳурии Маҷористон аст, ки аз соли 2013 фаъолият менамояд ва ба табодули донишҷӯён ва фарҳангӣ байни Ҷумҳурии Маҷористон ва дигар кишварҳои ҷаҳон нигаронида шудааст) амал менамояд. Ин пешниҳод аз қониби Вазорати иқтисод ва корҳои хориҷии Маҷористон ба Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон шудааст, то донишҷӯёни тоҷик забони маҷориро омӯзанд, чун ин дар доираи барномаи ҳамкориҳои дӯстонаи ду кишвар мебошад [5].

Дар ҷаҳорҷӯбаи муколамаи илму фарҳанги дар Будапешт 11 феввали соли 2022 бахшида ба 30-юмин солгарди барқарор намудани равобити дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Маҷористон филми хунарии «Дарвешӣ ланг» ба намоиш гузошта шуд, ки он соли 1986 ба навор гирифта шудааст. Филми мазкур дар асоси ёддоштҳои шарқшинос ва муаррихи маҷористонӣ Арминий Вамберӣ ва таассуроти ӯ аз сафараш ба Осиёи Марказӣ (минбаъд ОМ), ошноии ӯ бо мардуми тоҷик, таъриху забону фарҳанг ва расму оинҳои он қисса мекунад. Барои тамошои филм намояндагони мақомоти расмӣ, доираҳои илмӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Маҷористон ва ҳайати дипломатии шаҳри Будапешт даъват шуда буданд [6].

Ёдовар шуд, ки санаи 3-юми декабри соли 2021 вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сирочиддин Мухриддин дар хошияи нишастии 28-уми Шӯрои вазирони корҳои хориҷии кишварҳои ширкаткунандаи САҲА дар шаҳри Стокҳолм бо вазири корҳои хориҷӣ ва тичорати Ҷумҳурии Маҷористон Петер Сийярто ва Вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Латвия Эдгар Ринкевич мулоқот карданд. Дар вохӯрии мазкур Сирочиддин Мухриддин бо Вазири корҳои хориҷӣ ва тичорати Маҷористон Петер Сийярто мавзӯҳои таҳкими ҳамкориҳои дучониба дар соҳаҳои маориф, варзиш, тандурустӣ, дастгирии иқдомҳои ду кишвар дар абзорҳои байналмилалӣ минтақавӣ, мубориза бо терроризму ифротгарӣ, инчунин вазъ дар Афғонистон баррасӣ намуданд. Чун таъмини сулҳ ва амният дар кишвар яке аз ҳадафҳои асосӣ дар тамоми ҷаҳон мебошад.

Дар зимн аз ҷониби Ҷумҳурии Маҷористон низ азми ҷонноксозии муносибатҳои дучонибаи сиёсӣ ва иқтисодӣ тичоратӣ фаъолона амалӣ мегардад. Зеро таҳкими самти иқтисодӣ дар доираи ҳамкориҳои дучониба муҳим ва манфиатнок арзёбӣ мегардад.

Бояд иброз дошт, ки санаи 10-уми январӣ соли 2022 ба қормандони Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо муяссар гардид, ки дар мизи мудаввари маҷозӣ “Тоҷикон дар асарҳои шарқшиносии маҷористонӣ Армений Вамберӣ” бахшида ба 30-юмин солгарди истиқрори муносибатҳои дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Маҷористон дар вазорати корҳои хориҷӣ баргузор гардид, иштирок намуданд. Сухбати илмӣ роҷеъ ба тадқиқот дар бораи ОМ аз ҷониби Армений Вамберӣ, ки солҳои 1862-63 ба минтақаи ОМ сафар дошт, сурат гирифт. Армений Вамберӣ сайёҳ ва шарқшиносии маҷорӣ буд. Вай қобилияти аҷибӣ омӯхтани забонҳоро дошт. Армений Вамберӣ дар давоми ҳаёташ дар Туркия теъдоди қобили мулоҳизаи забонҳо ва лаҳҷаҳои шарқиро омӯхта, як қатор асарҳои забоншиносиро ба нашр расонидааст. Армений Вамберӣ дар баробари омӯхтани забонҳои туркӣ ва форсӣ забонҳои узбекӣ, туркманӣ, қирғизӣ ва тоториро хуб медонист. Армений Вамберӣ омӯзиши Осиёи Миёнаро дар назди худ мақсад гузошта буд [7].

Маврид ба зикр аст, ки имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Маҷористонро зарур аст, ки барои ба роҳ мондани ҳамкориҳои дучонибаи созишномаҳои навро ба имзо расонанд.

Дар шароити муосир равобитаи дучонибаи Ҷумҳурии Маҷористон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон тақони нави муҳим барои рушд пайдо карданд. Масалан, муҳимтарин рӯйдод 10-11 июни соли 2011 мебошад, ки дар ин сана сафари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Маҷористон баргузор гардида буд. Дар ҷараёни ин сафар Пешвои миллат созишномаи байниҳукумати дучониба дар бораи:

- мусоидат ва ҳифзи мутақобилаи сармоягузорӣ;
- созишнома дар бораи ҳамкорӣ миёни вазоратҳои тандурустӣ;
- ёддошт дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ;
- ёддошт дар бораи ҳамкорӣ байни вазоратҳои корҳои хориҷӣ ва созишнома дар бораи ҳамкорӣ байни кумитаҳои олимпии ду кишвар ба имзо расида буд.

Ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ яке аз самтҳои сиёсати хориҷии ҳарду ҷониб ба ҳисоб меравад. То ба ҳол байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Маҷористон созишномаи тичоратӣ ба имзо нарасидааст. Аммо аз маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки ҳаҷми тичорати дучониба байни

Љумхурии Тоҷикистон ва Љумхурии Маҷористон дар соли 2015 ба 2 134,3 ҳазор доллари ИМА (содирот – 3,4 ҳазор доллар; воридот – 2 130,9 ҳазор доллар) расида буд. Дар 9 моҳи соли 2016 ин нишондод 4 754,4 ҳазор доллари ИМА-ро (ҳамагӣ воридот – 4 754,4 ҳазор доллари ИМА) ташкил медиҳад [8].

Маврид ба зикр аст, ки тули солҳои соҳибистиклолӣ муносибатҳои Љумхурии Тоҷикистон ва Љумхурии Маҷористон дар соҳаҳои сиёсӣ, низомӣ, тичоративу иқтисодӣ, илмӣ ва фарҳангӣ рушд намуданд. Зиёда аз 8 санаде, ки байни Ҳукумати Тоҷикистон ва Ҳукумати Маҷористон дар давраи баъд аз барқарор шудани муносибатҳои байнидавлатӣ ба имзо расидааст, заминаи ҳуқуқии ҳамкориҳои дучонибаро ташкил медиҳанд. Созишномаҳо чунин соҳаҳои ҳамкориҳо, ба монанди сиёсати хориҷӣ, мудофия, амнияти дохилӣ, сармоягузорӣ, ҳифзи иҷтимоии кӯдакон, ҳамкориҳои фарҳангӣ ва илмӣ-техникиро дар бар мегиранд.

Зимни машваратҳо ҷонибҳои масъалаҳои мубрами инкишофи ҳамкориҳои сиёсӣ ва муносибатҳои Љумхурии Тоҷикистон ва Љумхурии Маҷористон дар соҳаҳои иқтисоду тичорат, сармоягузорӣ, маориф ва фарҳанг, инчунин дигар самтҳои мавриди эҳтимоми муштаракро муҳокима намуданд. Дар машваратҳои сиёсӣ вазирони корҳои хориҷии ду кишвар Сирочидин Аслов ва Петер Сийярто Барномаи ҳамкорӣ миёни Вазорати корҳои хориҷии Љумхурии Тоҷикистон ва вазорати корҳои хориҷӣ ва савдои Маҷористонро барои давраи солҳои 2017-2021 ба имзо расониданд.

Агар сиёсати Маҷористонро дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва ҳамчунин Љумхурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор диҳем, ба чунин хулоса омадан мумкин, ки таваҷҷуҳи Љумхурии Маҷористон ба чунин самтҳо бештар равона гардидааст:

- кӯмаки иҷтимоӣ ва мусоидат ба ҳифзи саломатӣ;
- ҳамкорӣ дар соҳаҳои амният, мубориза бар зидди гардиши
- ғайриқонунии маводи муҳаддир, таҳкими сулҳу суботи минтақаӣ;
- ҳифзи муҳити зист ва захираҳои табиӣ;
- тарғиби забон ва фарҳанги худ ва ғайра.

Заминаҳои қарордодиву ҳуқуқии тарафҳо афзош ёфта, барои васеъ намудани соҳаҳои нави ҳамкорӣ мусоидат мекунанд [9]. Тибқи маълумоти тамосҳои сиёсӣ миёни Тоҷикистону Маҷористон ҳамкориҳои дар сатҳҳои гуногун идома доранд.

Дар доираи ҳамкориҳои сиёсӣ 28-уми ноябри соли 2016 дар шаҳри Будапешт Президенти Љумхурии Тоҷикистон дар Саммити оби Будапешт-2016, ки дар шакли машваратҳои сиёсии байниидоравӣ дар сатҳи вазирони корҳои хориҷии Тоҷикистон ва Маҷористон барпо шуда буд, иштирок намуданд. Дар ҳошияи кори Саммити оби Будапешт-2016 Президенти Љумхурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Љумхурии Маҷористон ҷаноби Янош Адер атрофи ҳолати кунунӣ ва дурнамои рушди муносиботи ду кишвар мулоқоти судманд анҷом дод. Инчунин, дар ин мулоқот масъалаҳои муҳими рӯзномаи ҷаҳонии об, ба вижа масъалаҳои татбиқи ташаббуси нави Љумхурии Тоҷикистон роҷеъ ба роҳандозии Даҳсолаи байналмилалӣ “Об барои рушди устувор” мавриди муҳокима қарор гирифтанд.

Дар охир метавон гуфт, ки талошҳои муштараки ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор, хусусан, кумаки давлатҳои мутараққӣ ба кишварҳои дар ҳоли рушд қарордошта метавонанд ба ҳаллу фасли самараноки мушкилоти вобаста ба об мусоидати бештар намоянд.

Ҳамин тарик, ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Маҷористон дар замони муосир дар ҳоли рушд буда, сол то сол бештар такмил меёбад. Дар тӯли 30 соли барқарории муносибатҳои дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Маҷористон кӯшишҳои зиёде ба харҷ дода шудаанд ва дахҳо лоиҳаҳои ҳамкорӣ амалӣ гардидаанд.

Маврид ба қайд аст, ки 15 июни соли ҷорӣ дар Қасри миллат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 10 сафири нави фавқулодда ва мухтори кишварҳои хориҷ эътимоднома қабул карданд, ки яке аз он Ҷумҳурии Маҷористон мебошад. Эътимоднома бо паёму дуруд аз роҳбарияти кишвар ба сафири нави фавқулодда Рона Отта Иван такдим карда шуд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон як қадам пеш ба роҳи ҳамкориҳои дучониба ба ҳисоб меравад.

Аз ин рӯ, дар шароити ҷаҳонишавӣ ҷиҳати густариши ҳамкориҳои дучониба сармоягузори муштарак ба роҳ монда шавад.

АДАБИЁТ:

1. Китоби электрони “25 қадам дар пахноӣ олам”. С.Аслон. Душанбе “Ирфон” 2016 сол, 220 с. <https://mfa.tj/uploads/main/2020/08/25-qadam-dar-pahnoi-olam-7-11-MB.pdf> 2021 (санаи мурочиат 20.01.2022)
2. Сомонаи расмии АМИТ “Ховар” <https://khovar.tj/rus/2022/03/lider-natsii-emomali-rahmon-prinyal-veritelnye-gramoty-ot-12-novyh-chrezvychajnyh-i-polnomochnyh-poslov-zarubezhnyh-gosudarstv/> (санаи мурочиат 28.01.2022)
3. Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Маҷористон дар шаҳри Нурсултон <https://nursultan.mfa.gov.hu/rus/page/ketoldaluk-kapcsolatok-tadzsikisztan> санаи мурочиат 1.02.2022
4. Сомонаи расмии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон <http://tsulbp.tj/archives/2836> с. (санаи мурочиат 18.02.2022)
5. Сомонаи расмии Авесто <http://avesta.tj/2022/02/14/v-budapeshte-pokazali-film-hromoj-dervish-po-sluchayu-30-letiya-dipotnoshenij-mezhdu-tadzhikistanom-i-vengrija/> (санаи мурочиат 8.03.2022)
6. Сомонаи расмии АМИТ “Ховар” <https://khovar.tj/2021/12/siro-iddin-mu-riddin-bo-vazironi-kor-oi-hori-ii-ma-oriston-va-latviya-mulo-ot-kard/> (санаи мурочиат 8.03.2022)
7. Сомонаи расмии АМИТ “Ховар” <https://khovar.tj/2022/02/dar-budapesht-bahshida-ba-30-yumin-solgardi-ravobiti-diplomatii-to-ikiston-va-ma-oriston-namoishi-film-doir-shud/> (санаи мурочиат 10.03.2022)
8. Сомонаи расмии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон <https://mfa.tj/tg/main/view/163/munosibathoi-tojikiston-bo-majoriston> (санаи мурочиат 9.03.2022)
9. Сомонаи расмии Президент <http://www.president.tj/node/26029> (санаи мурочиат 15.03.2022)

СОВРЕМЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ ТАДЖИКИСТАНА С ВЕНГРИЕЙ

ЮСУФИ ФАРЗОНАИ ШУХРАТ

младший научный сотрудник отдела Европы и Америки ИИПСАЕ НАНТ.

Адресс: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33. Тел. 918 450387.

E-mail: sh.farzona@bk.ru

В данной статье изучаются и исследуются различные направления сотрудничества между Республикой Таджикистан и Венгерской Республикой. Анализируются история установления дипломатических отношений и этапы развития политического сотрудничества. Тема основана на том, что двусторонние отношения со странами мира, особенно с развитыми странами, способствуют процветанию любой страны. Венгерская Республика является одной из развитых стран Европы, которая проявляет особый интерес к Республике Таджикистан. По мнению автора, двустороннее сотрудничество будет способствовать дальнейшему развитию и процветанию Таджикистана.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Венгерская Республика, сотрудничество, политика, дипломатические отношения, соглашения, наука и культура.

MODERN RELATIONS OF TAJIKISTAN WITH HUNGARY

YUSUFI FARZONAI SHUHRAT

Junior Researcher, European and American Department of the ISPAEC NANT,
Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 33. Tel. 918 450387.

E-mail: sh.farzona@bk.ru

This article studies and explores various areas of cooperation between the Republic of Tajikistan and the Republic of Hungary. The history of the establishment of diplomatic relations and the stages of development of political cooperation are analyzed. The subject is based on the fact that bilateral relations with the countries of the world, especially with developed countries, contribute to the prosperity of any country. The Republic of Hungary is one of the developed countries in Europe, which has a special interest in the Republic of Tajikistan. According to the author, bilateral cooperation will contribute to the further development and prosperity of Tajikistan.

Key words: Republic of Tajikistan, Republic of Hungary, cooperation, policy, diplomatic relations, agreements, science and culture.

МУШКИЛОТИ АМНИЯТИИ ЛОИҶАИ "ЯК КАМАРБАНД-ЯК РОҶ" ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ ВА ҲАЛЛИ ОНҶО

ТАЛБАКОВ САИДАҲТАМ ИСРОИЛОВИЧ

магистранти ИОМДОА АМИТ. Суроға: 735025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33.

Тел: 987 97 59 46. E-mail: talbakov.2018@mail.ru

АМИНОВ УМАРҶОН ХОЛНАЗАРОВИЧ

магистранти ИОМДОА АМИТ. Суроға: 735025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33.

Тел: 933 39 79 79. E-mail: umaraminov2727@gmail.com

Ташаббуси «Як камарбанд-як роҷ» яке аз унсурҳои калидии сиёсати хориҷӣ ва самти иқтисоди хориҷӣ мебошад ва барномаҳо дар доираи он таҳия шудаанд, ки рушди Ҷумҳурии Мардумии Чин ва кишварҳои шарикӣ лоиҳаро барои солҳои дароз муайян

мекунанд. Чаҳорчӯбаи васеи концептуалӣ ба мо имкон медиҳад, ки як қатор лоиҳаҳоро дар дохили кишвар ва берун аз он ба стратегияи “Як камарбанд- як роҳ” пайваस्त намоем. Яке аз чунин лоиҳаҳо ин ҳамгирии “Стратегияи Миллии Рушди Тоҷикистон то соли 2030” ва лоиҳаи чинӣ “Як камарбанд-як роҳ” мебошад. Маблағгузориҳои ин лоиҳаҳо аз ҷониби фондҳои махсус ва бонкҳои амалӣ мешаванд, ки дар онҳо қудратҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ ширкат меварзанд ва маҳз барои амалисозии ин лоиҳаи чинӣ таъсис дода шудаанд. Ҷанбаи калидии ин ташаббус модернизатсияи инфрасохтори нақлиётӣ барои тавсеаи содироти молҳо ва афзун кардани иқтисодии кишварҳои аъзо мебошад.

Бо назардошти мубрамияти масъала, дар амалишавии ин лоиҳа монеаҳо вучуд доранд, ки яке аз онҳо ин масъалаи амният дар Осиёи Марказӣ мебошад. Дар мақолаи мазкур муаллиф сабабҳои мушкилоти амниятиро мавриди омӯзиши қарор дода, дар асоси усулҳои таҳқиқшаванда таҳлил намудааст. Ҳамзамон барои ҳалли мушкилоти ҷойдошта пешниҳодҳо ироа гардидаанд.

Калидвожаҳо: Осиёи Марказӣ, амният, лоиҳа, мушкилот, минтақа, ҳамкорӣ, “Як камарбанд - як роҳ”, сабабҳо, сармоягузорӣ, суботи сиёсӣ, ҳамгирӣ ва стратегия.

Шоҳроҳи Абрешим–як масири пайвасткунандаи Шарқ ва Ғарб буд, ки дар таърихи кишварҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти махсусро касб намудааст. Ин роҳ сабаби пайдоиши бисёр шаҳрҳои беназир, ёдгориҳои таърихӣ, гузаргоҳҳои гумрукӣ ва ҳатто давлатҳо шудааст. Шоҳроҳи Абрешим–аз асри II п.а.м. то асри XV мелодӣ арзи вучуд кардааст. Чунин ном гирифтани он рамзӣ аст. Вожаи «Шоҳроҳи Абрешим» (Great silk road) танҳо дар охири асри XIX пас аз нашри китоби таърихшинос Фердинанд Рихтгофен таҳти унвони «Хитой» ба илм ворид карда шуд. Азбаски матоъҳои абрешимии Хитой, махсусан атлас, ё худ шоҳӣ, ки яке аз молҳои асосии тоҷирон ба ҳисоб мерафт, минбаъд аз тарафи муҳаққиқон номи «Шоҳроҳи Абрешим» - ро гирифт.

Оғози робитаҳои мутақобилан судманди мардуми Чин ва халқҳои Осиёи Марказиро роҳбарияти Ҷумҳурии Мардумии Чин чунин шарҳ медиҳанд: Зиёда аз 2100 сол пеш фиристодаи сулолаи Хан бо номи Чжан Тзян бо рисолати сулҳ ва дӯстӣ ба Осиёи Марказӣ ду маротиба сафар карда буд. Маҳз ҳамин сафарҳо ба равобити дӯстонаи Чин ва кишварҳои Осиёи Марказӣ замина гузошта, Роҳи Абрешимро аз Шарқ ба Ғарб, аз Осиё ба Аврупо боз карданд [4]. Яъне аз ин сарчашмаҳо бармеояд, ки Осиёи Марказӣ минтақаи калидии Шоҳроҳи Абрешим будааст ва худи Чин мавқеи муассир доштани халқҳои Осиёи Марказиро дар рушди ин роҳ инкор намекунад.

Оғози фаъолияти Шоҳроҳи Абрешим ба соли 138 п.а.м. рост меояд, вақте Императори Хан У-ди, дипломат ва мушовири худ Чжан Тзянро барои бастанӣ шартномаҳои ҳарбӣ бо қабилаҳои сақои-кушонӣ (чини –юэҷжи) мефиредад. Ин қабилаҳо ҳанӯз дар даврони аввалин ҳуҷумҳо ба самти ғарб, яъне ба минтақаи ҳозираи Осиёи Марказӣ ҳаракат карда буданд. Зимни сафар Чжан-Тзян аз пойтахти Хан мустақиман ба самти Осиёи Марказӣ раҳсипор мешавад [1. с.46]. Аз паси ӯ дар ин масир корвонҳо бо абрешим ба Ғарб рафтандро оғоз намуданд. Дар Чин низ молҳо аз баҳри Миёназамин, Шарқи Наздик ва Миёна ва Осиёи Марказӣ пайдо шуданд. Минтақаи Осиёи Марказӣ дар ин роҳ мавқеи аҳамиятнок дошт. Халқҳои Осиёи

Марказӣ, хусусан суғдиён ва бохтариён, ки бешубҳа роҳнамои ҳар ду ҷониб буданд, дар пайванди ду тамаддуни бузург - Ғарб ва Шарқи Дур нақши барҷаста доштанд.

Чи тавре аз сарчашмаҳо бармеояд, дар ташаккул, вусъат ва инкишофи ин роҳи афсонавии савдои ҷаҳонӣ гузаштагони халқи тоҷик (бохтариён, суғдиён, сақоӣҳо, тахориён, помириён ва ғайра) саҳми сазовор гузоштаанд. Ин ҳисса бо миқёс ва умқи худ аз саҳми хитойӣ, эронӣ, юнонӣ, румӣ, арабӣ ва халқҳои дигар бе шакку шубҳа кам нест [1. с.5]. Яъне агар фаъолияти халқи тоҷикро дар ташаккули “Шоҳроҳи Бузурги Абрешим” ба дигар халқҳо муқоиса намоем, нисбатан назаррас аст. Чунки халқи тоҷик дар минтақаи транзитии роҳ қарор дошт ва маҳсулоти асосии ин роҳ аз минтақаи Осиёи Марказӣ гирифта мешуд. Вобаста ба макони ашӣи хоми “Роҳи абрешим” будани Осиёи Марказӣ ва равшантар гардидани саҳми халқҳои Осиёи Марказӣ дар ин роҳ баъзе аз сарчашмаҳо қайд кардан ба маврид аст.

Аслан гирем, пеш аз он ки “Шоҳроҳи Абрешим” пайдо шавад дар минтақаи Осиёи Марказӣ роҳҳои тиҷоратии дигар низ мавҷуд буданд. Тавассути ин роҳҳо халқи тоҷик ба Аврупу Африқо, ба Шарқи Миёнаву Наздик ва Шарқи Дур молу маҳсулотро содирот ва воридот мекарданд. Ин масъаларо коршиноси соҳа Абдуғанӣ Мамадазимов дар китоби худ “Великий шелковый путь. История становления, расцвета и распада” чунин асоснок намудааст: “Роҳи абрешим аз сифр ташаккул наёфтааст, ин роҳи тиҷорати ҷаҳонӣ ҳади аққал вориси панҷ роҳи тиҷоратии минтақавӣ буд:

1. Роҳи лочувардӣ;
2. Роҳи нефритӣ;
3. Роҳи шоҳона;
4. Роҳи скифо-сақоӣҳо;
5. Роҳ аз Бохтар то Ҳиндустон” [1. с.5].

Ҳамчунин донишмандони хориҷи кишвар низ дар бораи роҳҳои тиҷоратии то мелодӣ дар Осиёи Марказӣ таҳқиқотҳо анҷом додаанд. Масалан, яке аз онҳо бостоншиноси машҳури рус Сарианиди В.И. оид ба фаъолият дар нимаи аввали ҳазораи I п.а.м хабар медиҳад: “Дар замонҳои қадим лочувард дар Бадахшон истихроҷ мешуд ва тавассути хатсайри лочувардӣ, ба Эрону Байнаннаҳрайн, Сурия, Миср ва дигар кишварҳои ҳамсоя интиқол дода мешуд” [1. с.5].

Дар асри V пеш аз мелод ба Чини қадим ворид гардидани лочувард оғоз шуд, аммо дар он ҷо таваҷҷуҳи васеъ пайдо накард, чунки дар он ҷо аз замонҳои қадим то имрӯз маъдани дигари қимматбаҳо–нефрит бартарият дошт [1. с.5]. Ин гувоҳи аз он медиҳад, ки маҳсулоти қимматбаҳои Чин низ он замон аз Осиёи Марказӣ бароварда мешуд ва тавассути роҳи минтақавӣ ба Чин ворид мешуданд. Дар ин вақт ҳоло роҳи абрешим вучуд надошт ва мардуми Осиёи Марказӣ тавассути роҳҳои минтақавии худ тиҷоратро ба роҳ монда буданд.

Ин ва дигар сарчашмаҳо гувоҳи он ҳастанд, ки халқҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ҳамчун мардуми бумии минтақа дар рушд ва ташаккули “Роҳи Бузурги Абрешим” нақши аввалиндараҷаро бозидаанд, чунки ҳануз пеш аз пайдоиши “Роҳи Бузурги Абрешим” халқҳои минтақа ба тиҷорат машғул буданд ва дар интиқоли молу маҳсулот аз Чин ба Аврупо муваффақ гаштаанд.

Аммо баъд аз пайдо шудани роҳҳои баҳрӣ “Роҳи Бузурги Абрешим” моҳияти худро аз даст дод. Дар оғози асри XXI тибқи талаботи рузафзуни ҷаҳони муосир ин

роҳ аз нав эҳё гардид. Бо назардошти аҳамияти таърихӣ ва мавқеи муассири минтақаи Осиёи Марказӣ, ташаббуси эҳёи “Роҳи Бузурги Абрешим” аввалин бор маҳз дар ҳамин минтақа ироа гардид. Ҷояи ташаккули “Камарбанди иқтисодии Роҳи Абрешим” аз ҷониби роҳбарияти Ҷумҳурии мардумии Чин Си Чинпин, бори аввал ҳангоми сафари давлатӣ ба Қазоқистон моҳи сентябри соли 2013 зимни суҳанронӣ дар Донишгоҳи Назарбоеви Остона садо дод [3]. Ташаббуси Ҷумҳурии Мардумии Чин аз ҷониби сарони кишварҳои Осиёи Марказӣ дастгирӣ ёфт ва қайд карда шуд, ки амалишавии ин лоиҳа дар рушди соҳаи иқтисодии ҳар як кишвар нақши калонро хоҳад бозид.

Тавре Си Чинпин қайд намуд, Чин ва кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ як ҳадафи умумии стратегӣ доранд, ки ин рушди устувори иқтисодӣ, шукуфӣ ва қудрати давлатҳо мебошад. Роҳбари Чин ба зарурати "тавсеаи ҳамаҷонибаи ҳамкориҳои амалӣ" ва "табдил додани афзалиятҳои муколамаи сиёсӣ, наздикии ҷуғрофӣ ва ҳамбастагии иқтисодӣ ба манфиати ҳамкорӣ, рушди устувор, эҷоди ҷомеаи мусоид барои манфиатҳои тарафайн ва муштарак"-ро таъкид намуд [3]. Дар ин робита, Си Чинпин истифодаи моделҳои нави ҳамкориро дар Авруосиё ва кӯшиши муштаракро барои ташаккули “Камарбанди иқтисодии роҳи абрешим” даъват кард ва барои ин панҷ тадбири заруриро пешниҳод намуд:

Якум, таҳкими ҳамкориҳои сиёсии давлатҳо бо мақсади мусоидат ба ҳамгирии иқтисодии минтақавӣ;

Дуюм, суръатбахшии сохтмони шабакаи ягонаи роҳ, ки ба ташкили хатсайри нақлиётӣ аз Уқёнуси Ором то баҳри Балтика имкон медиҳад;

Сеюм, таҳкими равобитаи тиҷоратӣ ва ҳамкориҳои сармоягузорӣ тавассути таҳияи нақшаи рафъи монеаҳои гуногун бо мақсади баланд бардоштани суръат ва сифати амалиёти иқтисодӣ дар минтақа;

Чорум, тавсеа додани истифодаи пули миллӣ дар ҳисоби амалиёти ҷорӣ ва сармоявӣ, ки хароҷоти нақдро коҳиш диҳад, низоми молиявии кишварро аз хатарҳои муҳофизат намояд ва рақобатпазирии иқтисоди минтақаро баланд бардорад;

Панҷум, таҳкими ҳамкориҳои гуманитарӣ, мусоидат ба ҳамдигарфаҳмӣ ва дӯстии халқҳо бо мақсади "заминаи иҷтимоӣ барои рушди ҳамкориҳои минтақавӣ" [3]. Барои кишварҳои Осиёи Марказӣ лоиҳаи пешниҳоднамудаи Ҷумҳурии Халқии Хитой метавонад ба таври кофӣ бурднок бошад. Ин лоиҳа имконият медиҳад, ки фазои иқтисодии Авруосиё ба вучуд оварда шавад. Бо ҳамин мақсад Ҷумҳурии Мардумии Чин имрӯзҳо қадамҳои устувори худро баҳри рушди муносибатҳо бо кишварҳои ин минтақа гузошта истодааст.

Чуноне аз таърих ва воқеият бармеояд, сохтмони "Як камарбанд-як роҳ" бо Осиёи Марказӣ робитаи зич дорад. Ҳанӯз аз замонҳои қадим Осиёи Марказӣ дар маҷмӯъ вазъи суботи иҷтимоӣ сиёсиро нигоҳ медорад ва барои сохтмони “Як камарбанд-як роҳ” шароити хуб фароҳам меорад. Аммо дурнамои амнияти минтақа барои амалишавии ин лоиҳаи чинӣ ҳанӯз номуайян аст [2]. Бо назардошти таҳдиду хатарҳои ҷаҳони муосир, имрӯз натавонанд дар минтақаи Осиёи Марказӣ балкӣ дар тамоми ҷаҳон масъалаи амниятӣ муташанниҷ гардидааст. Чунин вазъият тамоми кишварҳоро водор месозад, ки барои рушд ва шукуфӣ пеш аз ҳама иқтисодии амниятӣ худро мустаҳкам намоянд. Аксарияти кишварҳо бо истифода аз зарфиятҳои

молявии худ, барои тажкими амният чораандешиҳо намудаанд. Аммо барои кишварҳои Осиёи Марказӣ масъалаи амният зери суол мемонад.

Мушкилоти асосии амният дар Осиёи Марказӣ ва роҳҳои таъмини он

Бо назардошти таҳдиду хатарҳои ғайрианъанавии ҷаҳони муосир ва “Бозии бузург” дар минтақа, масъалаҳои ҳастанд, ки амнияти минтақаро халалдор намуда, ба оромию суботи он таҳдид мекунад. Таҳдиду хатарҳои амниятӣ ба амалишавии лоиҳаҳои стратегӣ монеа эҷод мекунад. Лоиҳаҳои бузурги стратегӣ дар кишварҳои минтақа бо сармоягузориҳои хориҷӣ амалӣ мегарданд. Сармоягузориҳои хориҷӣ зимни амалӣ намудани лоиҳаҳои стратегӣ худ аввалан ба масоили амниятӣ диққат медиҳанд. Таъмин набудани амният ва амалӣ нагаштани лоиҳаҳои стратегӣ ба пешрафти кишварҳои минтақа монеъ мешавад. Мушкилоти асосии амният иборатанд, аз:

Тавсеаёбии гурӯҳҳои экстремистӣ ва террористӣ. Қисми боқимондаи нерӯҳои “Давлати Исломӣ” мунтазири фурсати террористӣ ҳастанд. Террористони бозгаштаи таҷовузкор аз Сурия ва Ироқ дар минтақаи Осиёи Марказӣ махфиёна амал мекунад ва шумораи қувваҳои террористии маҳаллӣ меафзояд. Ба ғайр аз ин, дар Афғонистон аллакай гурӯҳи террористии Толибон ба сари қудрат омад, ки ин имконияти хубе барои тавсеаи гурӯҳҳои ифротӣ ва террористӣ мегардад. Ҳамчунин пайравони чунин гурӯҳҳои ифротӣ дар минтақа дар ҳоли сар боло кардан ҳастанд.

Нишондодҳои омории расмӣ дар бораи инкишофи зухуроти ифротгароёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфтаҳои болоро исбот мекунад. Тибқи маълумоти омории Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, агар дар соли 2010 дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ як ҳолати ташкилҳои ҷамъияти ифротӣ ба қайд гирифта шуда бошад, пас ин теъдод дар солҳои 2011-3, 2012-8, 2013-9, 2014-43 ададро ташкил додааст [5]. Ҳамзамон нишондодҳои омории расмӣ нисбат ба рақамҳои воқеӣ хеле пасттар аст, зеро бисёр амалҳои гурӯҳҳои мазкур аз назар пинҳон мемонанд.

Таъсири афкори гуногуни манфии иҷтимоӣ. Андешаҳои зидди ҷаҳонишавӣ ва протексионизм, ки популизм, сепаратизм ва миллатгарой дар соҳаи савдо бо он алоқаманданд, ба тамоми ҷаҳон таъсири амиқ гузошта, ба амнияти минтақавӣ таъсир мерасонанд. Чунин андешарониҳо дар миёни мардумони минтақа аллакай паҳн гашта, таъсири манфии худро гузоштааст. Гаравиши ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ, тақлид ба фарҳанги бегона ва кӯчиши мағзҳо натиҷаи он мебошанд. Барои мисол, тибқи иттилои расмӣ шумораи шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз оғози нооромӣ дар Сурия ва Ироқ ба ҳудуди 2000 мерасид, ки миёни онҳо занону кӯдакон низ буданд.

Дар мавриди тақлид ба фарҳанги бегона ҳақ ба ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад, ки 7 март соли 2020 зимни суҳанронии хеш бахшида ба Рӯзи модарон дар робита ба ин масъала таъкид намуданд: “Меҳоҳам тавачҷуҳи модарону бонувони муҳтарамро бори дигар ба масъалаи риояи расму ойинҳои миллӣ, аз ҷумла, тарзи либоспӯшӣ, хусусан, дар ноҳияҳои атрофи пойтахти мамлакат ҷалб намоям. Тақлид ба либоспӯшии бегона, яъне бегонапарастӣ нишонаи возеҳи бефарҳангиву бемаърифатӣ ва гузашта аз ин, ҷаҳолат аст ва оқибати хуб надорад”.

Вобаста ба масъалаи фирори мағзҳо метавон гуфт, ки “тибқи иттилои Вазорати корҳои дохилии Русия, танҳо дар соли 2020, зиёда 63 ҳазору 389 нафар тоҷикистониён

шаҳрвандии Русияро ба даст овардаанд. Яъне ба ҳисоби миёна ҳар рӯз 174 нафар тоҷикистонӣ шаҳрванди Русия шудааст [8]. Ҳамаи ин шаҳрвандоне, ки рафтанд, бо мақсади пайдо намудани шароити хуби зиндагӣ ва истифодаи қобилиятҳои хеш рафтанд. Дар сурате ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин мутахассисон ниёз дорад.

Ихтилофоти сарҳадӣ боиси низоъҳои низоми мешаванд. Баҳсҳои минтақавӣ ва муноқишаҳои қавмӣ марзӣ пурра бартараф карда нашудаанд. Дар ин шароити беназир, имконияти ба муноқишаҳои ҳарбӣ табдил ёфтани баҳсҳои ҳудудӣ ва муноқишаҳои қавмӣ ба таври назаррас афзоиш ёфт. Қариб ҳама кишварҳои минтақа бо якдигар масъалаҳои ҳалношудаи сарҳадӣ доранд. Гарчанде ин кишварҳои минтақа ба СҶШ аъзо ҳастанд ва яке аз вазифаҳои ин созмон-ҳалли маъалаҳои сарҳадӣ миёни кишварҳои аъзо мебошад. Масалан, танҳо дар натиҷаи низоъҳои сарҳадии Тоҷикистону Қирғизистон аз соли 2014 то 2022 – аз ҷониби Тоҷикистон 30 нафар кушта ва 132 нафар чароҳат бардоштанд. Аз ҷониби Қирғизистон бошад 37 нафар кушта ва 219 нафар маҷруҳ шуданд [6].

Нооромии иҷтимоӣ ва ноустувории сиёсӣ. Дар ҳоле, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ тақими қудрат ва такмили идораро идома медиҳанд, номуайяни ба монанди интиқоли қудрат, ғасод, адолати иҷтимоӣ ва экстремизм ҳамчунон вучуд доранд [2]. Воқеаҳои аввали моҳи январи соли 2022 дар Ҷумҳурии Қазоқистон бо мақсади иваз намудани ҳокимият мисоли равшантарин мебошад. Чунки пайдарҳам иваз шудани ҳокимият, яъне ваъдаҳои солҳои тӯлонӣ дар бораи ҷилавгирӣ аз ғасод ва беҳбуди ҳадамоти иҷтимоӣ дар зиндагии рӯзмарраи қазоқҳо тағйироти чашмрасе наоварданд. Дар Ҷумҳурии Қирғизистон зуд - зуд иваз шудани ҳокимият тавассути инқилоб ба устувории давлат халадор месозад. Ҷумҳурии Туркменистон бо нигарониҳои амнияти ғизоӣ ва сару садоҳо дар бораи норозигӣ ва вазъи иҷтимоӣ, аз ҷумла, коҳиши субсидияҳо дар соли 2019 барои молҳои асосӣ ва коммуналӣ мубориза мебарад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ солҳои тӯлонӣ қувваҳои террористиву экстремистӣ пинҳонӣ фаъолият бурда, оқибат соли 2015 хостанд, ки даст ба табaddулот зада, ҳокимиятро иваз намоянд. Аммо хушбахтона муваффақ нашуданд.

Экспансияи Чин. Яке аз масъалаҳои таъхирнопазире, ки коршиносон ба он таваҷҷӯҳ мекунанд, ин пайгирии қувваи кории Чин аз сармоягузори Чин мебошад. Баробари сармоя, ворид шудани қувваи кории чинӣ ба нафъи кишварҳои Осиёи Марказӣ нест, чунки дар ҳуди минтақа захираҳои фаровони меҳнатӣ вучуд доранд. Ғайр аз он, бо назардошти тактикаи Чин оид ба содироти қувваи корӣ ба лоиҳаҳои инфрасохторӣ, чунин ба назар мерасад, ки танҳо Чин аз болои лоиҳаҳо, молҳо, хизматрасониҳо ва сармоя назорат менамояд. Илова бар ин, Чин мавқеи демографӣ ва геополитикии худро дар кишварҳои дар масири лоиҳа воқеъ буда, васеъ менамояд.

Сабабҳои асосии мушкилоти амниятӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ.

Мушкилоти таъмини амният, вобастаи панҷ сабаби асосӣ мебошад:

Масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ. Душвориҳои иқтисодӣ заминаи мушкилоти гуногуни таъмини амниятӣ мебошанд. Пайдоиши пандемияи Covid-19 ба рушди иқтисодӣ халали ҷиддӣ расонд. Дар ин раванд кишварҳои минтақа сарҳадҳои худро бастанд, ки ин сабабгори коҳиши ҳамкориҳои иқтисодӣ гардид. Афзоиши нархҳо ва бекорӣ мушкилоти иқтисодиро шадидтар ва норозигии иҷтимоиро ба вучуд оварданд. Пеш аз пандемия низ болоравии нархҳо, бекорӣ, муҳочирати меҳнатӣ ва нобаробарии иҷтимоӣ вучуд дошта, аммо вазъият шадидтар гардид.

Рақобати қудратҳои бузург. Лоихаҳои муосири ҷаҳонӣ байни худ барои ин ё он минтақа рақобат мекунад, то ба ҳадаф расанд. Имрӯз барои фазои геополитикии Осиёи Марказиро ба даст даровардан байни қудратҳои ҷаҳонӣ, рақобат рафта истодааст. Лоихаи пешниҳод намудаи Ҷумҳурии Мардумии Чин низ як роҳи ба даст овардани ин фазо мебошад. Осиёи Марказӣ барои Иёлоти Муттаҳидаи Амрико як минтақаи муҳим барои пешбурди стратегияи боздошти зидди Чин аст. Русия Осиёи Марказиро минтақаи манфиатҳои ҳаётан муҳими худ мешуморад. Чин дар дурнамои дарозмуддат Осиёи Марказиро ҳамчун минтақаи ҳукмронии худ ва ҳамчун манбаи захираҳои табиӣ ва энергияи арзон меҳисобад. Ҳадафи Иттиҳоди Аврупо ин интиқоли захираҳои энергетикӣ аз Осиёи Марказӣ бидуни убур аз ҳудуди Русия мебошад. Сиёсатмадорони Туркия андешаи таъсиси давлати бузурги турктаборонро дар сар парварида, Осиёи Марказиро қисми таркибии он меҳисобанд. Эрон ҳам кӯшиш дорад, бо рушди тиҷорат, лоихаҳои нақлиётӣ, табиғоти мазҳабӣ ва қаробати фарҳангӣ бо Тоҷикистону Афғонистон дар минтақа таъсиргузор бошад. Ҳоло иқтисоди Покистон бо суръати баланд дар ҳоли рушд аст, ашӣи хоми минтақа тавачҷуҳи ин кишварро ба худ ҷалб кардааст. Стратегияи Ҳиндустон ба пайдо намудани ҷойгоҳ дар иқтисоди давлатҳои минтақа равона гардида, тавачҷуҳи асосӣ ба ҳамкориҳо дар соҳаи истихроҷи нафт, нерӯи барқ ва маъданкорӣ нигаронида шудааст. *Яъне ба ҳам омехтани қувваҳои гуногун дар минтақа ноустувориро зиёд мекунад.*

Шаклҳои нави рақобат. Рақобати рақамӣ шакли нави рақобат шудааст. Гурӯҳҳои ифротӣ Интернетро барои ҳамлаҳои идеологӣ ва паҳн кардани маълумот дар бораи ҳамлаҳои хушунатомез ва террористӣ истифода мебаранд, ки дар афзоиши оташ нақш доштанд. Технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба созмонҳои экстремистиву террористӣ имкон фароҳам овардаанд, ки идеология ва ғояҳои тарсафкании худро паҳн намоянд. Кишварҳои Осиёи Марказӣ дар ин самт заиф ҳастанд ва дар муқобили даҳолату таъсир осебпазиранд.

Мушкилоти гумрукӣ. Мушкилоти гумрукӣ баъзан ба фасод ва ихтилофоти сиёсӣ байни кишварҳо рабт дорад. Барои кишварҳои Осиёи Марказӣ зарур аст, ки стратегияи нигоҳдории тавозун, таҳияи лоихаҳои алтернативии нақлиётро идома диҳанд. Зеро ин имкон медиҳад, ки аввалан роҳҳои иловагии ворид шудан ба бозорҳои Осиёро фароҳам созад ва дуввум, барои ҷилавгирӣ аз хатарҳои чун вобастагии иқтисодӣ аз як қудрати бузургро бартараф мекунад.

Фирори мағзҳо. Инқилоби саноатӣ ҳамчун мавзӯи мубрам дар миёни элитаи сиёсии кишварҳои Осиёи Марказӣ маъруф аст, аммо кишварҳои минтақа сармоия инсонии худро аз даст дода истодаанд. Падидаи ташвишвар он аст, ки бисёре аз ҷавонони эҷодкор ва қобилиятнок дар кишвари худ дурнамоеро намебинанд ва ба самтҳои мухталиф мераванд то дар дигар низомҳои сиёсӣ иқтисодӣ татбиқи “қобилият”-и худро пайдо намоянд. Ҳамин тариқ мушкилоти ҷиддии тамоми кишварҳои Осиёи Марказӣ аз нигоҳи татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ, нарасидани мутахассисони соҳибихтисос хоҳад буд. Ҳарчанд, ки то ин вақт шаҳрвандони минтақа ба Федератсияи Русия муҳоҷират мекарданд, аммо имрӯз на барои муддати муайян ба муҳоҷират мераванд, балки барои иқомати доимӣ раҳсипор ҳастанд. Дар зинаи муҳоҷират бошад кишварҳои Аврупоӣ ва Осиёи Шарқӣ бо пешниҳод намудани имкониятҳои нави кор ва фаъолият, инчунин маоши муносиб шаҳрвандони

минтақаро ба худ ҷалб намудаанд. Вобаста ба ин масъала нишондодҳои омориро дар боло овардем.

Роҳҳои ҳалли мушкилоти амниятӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ.

Пандемия ва тандурустӣ. Чин бояд ҳамкориҳои тиббӣ ва тандурустиро бо кишварҳои Осиёи Марказӣ дар заминаи таъминот, технология, кадрҳо ва таҷриба тақвият диҳад. Кишварҳои Осиёи Марказӣ низ бояд ба ҳалли мушкилоти пандемия аҳамияти ҷиддӣ дода, аз сояи он раҳо шуда, барои чунин ҳолатҳо дар оянда таҷрибаҳои худро мустаҳкам намоянд.

Ҳамгироии иқтисодӣ. Ба ҳамкориҳои иқтисодӣ ҳарчи бештар мусоидат карда шавад, яъне ҳарчи зудтар барқарорсозии иқтисодиёт баъд аз пандемияи कोरोनाвирус ба анҷом расонида шавад. Дар ҳоле, ки ҳамсоиягони минтақавӣ аз қабилҳои Русия, Чин дар баробари пандемия иқтисоди худро рушд доданд. Аммо кишварҳои минтақа аз ин ҷараён қафо монданд. Мушкилоти иқтисодиро баргараф кардан лозим меояд.

Идоракунии давлатӣ. Зарурати таҳкими идоракунии миллии дар ҳар як кишвар ба вуҷуд омадааст. Аз як тараф бояд сиёсати муносибро барои рафъи ихтилофоти эҳтимолии иҷтимоӣ пеш бурдан лозим аст. Аз тарафи дигар, бояд ба амнияти миллии аҳамият дода аз воридшавии идеологияҳо дар ҳар як кишвари минтақа ҷилавгирӣ намудан зарур аст. Чин метавонад ба кишварҳои Осиёи Марказӣ дар тақмили идоракунии дар асри рақамӣ кӯмак расонад, чунки Чин дар ин самт таҷрибаи беназир дорад. Хусусияти ташкилоти сиёсии ҷамъияти имрӯзаи Хитой ба формулаи универсалии тараққиёти мутаносиб, ки дар доираи маданияти анъанавии сиёсии мутеъ инкишоф ёфта, асос ёфтааст: «ҳокими комилан хирадманд — амалдорони поквичдон — одамони нек».

Созмонҳои минтақавӣ. Барои таъмини амният, кишварҳои минтақа дар доираи созмонҳои гуногун аз қабилҳои СААД, САҲА, СҲШ ҳамкорӣ доранд.

Давлатҳои аъзо бо таҷриба ба сатҳи баланди эҳтимоли мутақобила, барои таъмини амният, субот ва ҳамсоиягии нек, дустӣ ва ҳамкориҳои ба ҳамдигар ғоидабахш дар минтақа саъй менамоянд. Аммо мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷаласаҳо ва нишастҳо намоёндагони давлатҳои аъзо масъалаҳои марзиро мавриди баррасӣ қарор наmedиҳанд.

Қудратҳои ҷаҳонӣ бошанд барои пешгирии хатар ва таъмини амният бо кишварҳои минтақа ҳамкориҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи амниятиро тақвият медиҳанд. Яъне, кишварҳои ҷаҳон низ кӯшиш доранд, то амният дар минтақа таъмин бошад, чунки амнияти ҷаҳон аз амнияти минтақа вобастагии калон дорад. Қайд кардан ба маврид аст, ки ба ғайр аз лоиҳаи чинии "Як камарбанд-як роҳ" инчунин лоиҳаҳои стратегии дигар кишварҳо низ дар минтақа амалӣ гардида истодаанд. Онҳо низ ба мушкилоти амнияти рӯ ба рӯ ҳастанд.

СҲШ бояд Эълумияи Бишкекро риоя намояд ва дар идоракунии амният ҳамкорӣ намояд. Моҳияти Эълумияи Бишкек аз он бармеояд, ки дар он кишварҳои аъзо масъалаи таъмини амният ва ҳамкорӣ дар ин соҳаро ҷиддӣ баррасӣ намудаанд. Аз ҷумла, дар Эълумия чунин омадааст: СҲШ иштирокчиҳои бонуфуз ва масъулиятноки низомии муосири муносибатҳои байналмилалӣ буда, иштироки худро дар талошҳо барои таъмини сулҳу амният афзоиш дода, пайваста ҷонибдори ҳалли низоъҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ мебошад. Ин амалҳо бо воситаҳои осоиштаи сиёсӣ ва дипломатӣ, ки дар асоси принципҳои баробарӣ, эҳтиромии соҳибхитиёрӣ, тамомияти

арзӣ ва даҳлат накардан ба корҳои дохилии давлатҳо, даст кашидан аз истифодаи қувва ва таҳдиди истифодаи он амалӣ карда мешавад [9].

Ҳалли масоили сарҳадӣ. Баҳсҳои сарҳадӣ миёни кишварҳои минтақа дар доираи СҲШ баррасӣ шаванд. Барои он ки яке аз вазифаҳои калидии ин созмон махсусан ҳал намудани масъалаҳои сарҳадӣ мебошад. Яке аз сабабҳои асосии таъсисёбии созмон низ ҳамин буд. Ҳанӯз дар давраи ҳукмронии худ Иттиҳоди Шуравӣ натавонист, ки масоили сарҳадии худро бо Ҷумҳурии Мардумии Чин ҳал намояд. Баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ, дар ҳудудҳои бо ҶМЧ сарҳаддошта давлатҳои нави мустақил ба миён омаданд. Аз ҷониби дигар Федератсияи Русия, ки ҳамчун давлати алоҳида дар баробари ҶМЧ ба низоми нави муносибатҳои байналмилалӣ, яъне-низоми бисёрқутбӣ ворид гардиданд. Дар ин сурат, акнун ҶМЧ қудрати алоҳида буд, ки ин алақай ҳалли масоили сарҳадиро мушқил мегардонд. Дар натиҷа давлатҳо ба тавофуқ расиданд, ки барои ҳалли масоили сарҳадӣ ва дигар масъалаҳо, таъсис додани чунин як созмон (СҲШ) мувофиқи мақсад мебошад. Агар кишварҳои Осиёи Марказӣ барои ҳамкориҳои муштарак ба ин созмон ҳамроҳ шуда бошанд, пас кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ (Ҳиндустон ва Покистон) маҳз барои тақияқош пайдо намудан, ҳамроҳ шуданд то ин, ки дар низоҳои сарҳадӣ ғолиб бароянд.

Рақобат. Осиёи Марказӣ ба яке аз объектҳои муборизаҳои манфиатҳои геостратегӣ ва геополитикии абарқудратҳои глобалӣ ва минтақавӣ табдил ёфт, ки байни худ дар муборизаи шадид қарор дошта, манфиатҳои миллии онҳо на танҳо миёни худ, балки ба манфиатҳои ҳаётан муҳими кишварҳои Осиёи Марказӣ ва принципҳои бунёдии сиёсати хориҷии давлатҳои ин минтақа мутобиқат намекунанд. Чин бояд кӯшиш намояд, ки ҳамроҳсозии стратегиро дар асоси манфиатҳои муштарак бо қудратҳои бузург ва минтақавӣ ба роҳ монад. Кишварҳои Осиёи Марказӣ низ бояд дар ҳолатҳои зарурӣ воқуниш нишон диҳанд. Набояд иҷозат дод, ки Осиёи Марказӣ ба арсаи рақобати қудратҳои бузург мубаддал гардад.

Ҳифзи сарҳадот. Чин бояд ба кишварҳои минтақа дар самти ҳифзи сарҳадот ва таҳкими амният кӯмакҳоро афзоиш диҳад. Чуноне ки дар Эъломияҳои СҲШ қайд гардидаанд, машқҳои низомӣ дар доираи созмон натиҷаҳои хуб медиҳад. Машқҳои низомии зерин аз ҷумлаи чунин натиҷагириҳост:

1. Миссияи сулҳ – 2005;
2. Миссияи сулҳ – 2007;
3. Миссияи сулҳ – 2009;
4. Миссияи сулҳ – 2010;
5. Миссияи сулҳ – 2012;
6. Миссияи сулҳ – 2014;
7. Миссияи сулҳ – 2016;
8. Миссияи сулҳ – 2018;
9. Миссияи сулҳ – 2020;
10. Миссияи сулҳ – 2021;
11. Машқҳои низомии ҳадамоти махсус ва мақомотҳои қудратӣ:
 - “Тянь-Шань -2-2011”;
 - “Восток-Антитеррор-2012”;
 - “Казыгурт-Антитеррор-2013”;

- “Восток-Антитеррор-2013”;
- “ЦентрАзия-Антитеррор-2015”;
- “Тяньшань-3-2017”;
- “Сотрудничество-2019”;

Хулоса лоиҳаи чинии "Як камарбанд-як роҳ" бо тамоюлоти давр, бо назардошти вазъи кунунии ҷаҳон таҳия гардидаст. Пас аз бӯҳрони молявии ҷаҳонӣ соли 2008, вазъ дар Аврусиёи муосир тағйир ёфт. Чунин ба назар мерасад, ки иқтисодиёти Осиёи Шарқӣ босуръат рушд мекунад, дар ҷануб-он идома дорад, дар Осиёи Марказӣ-каме қафо мондааст, дар Ғарб бошад, вазъи иқтисодиёт мураккаб боқӣ мемонад. Аврупо яке аз минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикардаи ҷаҳон мебошад, аммо дар зери таъсири манфии бӯҳрон монда, суръати рушди иқтисодии он суст мегардад. Бо назардошти ин ҳама, вазифаи ташаббуси “Як камарбанд-як роҳ” маҳз дар он аст, ки тавассути ҳамкориҳои бисёртарафа бояд потенциали рушди иқтисодӣ дар Аврусиё маҳфуз бударо кушод, ва дар даврони ҷаҳонишавӣ фаъолиятро дар асоси манфиати тарафайн амали сохт.

Ин лоиҳаи чинӣ ҳадафи калидӣ дорад, ки он барқарорсозии иқтисодиёти дохилӣ ва хориҷиро муайян намуда, талаботи рушди ҳам кишварҳои аъзо ва ҳам худӣ Хитойро қонеъ мегардонад. Иқтисоди Ҷумҳурии Мардумии Чин беш аз 30 соли рушди босуръатро таҷриба гузаронда, ба давраи нав ворид шуд: сохтори истеҳсолот таҷдиди назарро тақозо мекунад ва модели рушдро аз сар гузаронида ниёз ба тағйирот дорад. Барои рафъи мушкилоти ҷойдошта Чин бояд дар ҳамкорӣ бо кишварҳои ҷаҳон кушода буданро идома дода, дар якҷоягӣ лоиҳаи “Як камарбанд-як роҳ”-ро амалӣ созад. Ташаббуси чинии "Як камарбанд-як роҳ" платформаи кушодае аст дар саросари ҷаҳон, барои рушди иқтисодӣ ва таҳаммулпазирӣ барои ҳама гуна кишвар ва созмон хизмат мекунад.

Қисмати асосии лоиҳаи “Як камарбанд-як роҳ” ин минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад. Масъалаи амнияти минтақаи Осиёи Марказӣ барои амалишавии лоиҳаи чинӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ҳам барои кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҳам барои ҚМЧ мебошад. Аммо иқтидори кишварҳои минтақа барои ҳифзи сарҳадот кофӣ нест. Бо назардошти он, ки минтақа бо қудратҳои ҷаҳонӣ аз ҷумла, Русия ва Чин сарҳад дорад ва аз тарафи дигар сарҳади тулонӣ бо Ҷумҳурии Ислондӣ Афғонистон дорад, ки маҳз ин омил хавфи хатарро зиёд мекунад. Дар ин замина мусоидати ҷиддии Ҷумҳурии Мардумии Чин барои таҳкими амнияти минтақаи Осиёи Марказӣ аз вазифаҳои аввалиндараҷаи стратегӣ ба шумор меравад.

АДАБИЁТ:

1. Мамадазимов А. Великий шелковый путь. История становления, расцвета и распада. Душанбе, 2014 г.-384 стр.
2. Nan Naojie "The Belt and Road" in Central Asia: Security Challenges and Solutions.
3. Выступление председателя КНР Си Цзиньпина в Назарбаев Университете // Газета "Жэньминь жибао" онлайн. 7 сентября, 2013. URL: <http://russian.people.com.cn/95197/8392674.html>, - (санаи дастрасӣ 15.02.2022)
4. Выступление Председателя КНР Си Цзиньпина в Назарбаев университете (полный текст) (fmprc.gov.cn) (санаи дастрасӣ 24.01.2022)

5. Диссертатсия Статистические данные МВД РТ за 2010-2014 г.
6. Сабабҳо ва омилҳои низои Тоҷикистону Қирғизистон – нигоҳ аз Душанбе (nuqta.info). – (санаи дастрасӣ 12.03.2022)
7. Кукеева Ф.Т., Жекенов Д.К., Ордабаев А.К., Абдикамал А.М. Проблемы реализации инициативы «Пояс и путь» в странах Центральной Азии. (articlekz.com)- (санаи дастрасӣ 26.10.2021)
8. “Фирори мағзҳо”: сабаб ва оқибат - Фараж (farazh.tj)- (санаи дастрасӣ 6.02.02022)
9. Эълумияи Бишкек - СҲШ, 14 июня 2019.
10. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар чорабинии ҷашнӣ бахшида ба “Рузи модар”

ВЫЗОВЫ БЕЗОПАСНОСТИ ПРОЕКТА «ОДИН ПОЯС - ОДИН ПУТЬ» В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ИХ РЕШЕНИЯ

ТАЛБАКОВ САИДАХТАМ ИСРОИЛОВИЧ

магистрант ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 735025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33.

Тел: 987 97 59 46. E-mail: talbakov.2018@mail.ru

АМИНОВ УМАРДЖОН ХОЛНАЗАРОВИЧ

магистрант ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 735025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33.

Тел: 933 39 79 79. E-mail: umaraminov2727@gmail.com

Инициатива «Один пояс-один путь» является одним из ключевых элементов внешней политики и направления внешнеэкономической деятельности КНР, разработанные программы и стратегии определяют развитие и стран-партнеров на многие годы вперед. Широкая концептуальная база позволяет связать ряд проектов внутри страны и за ее пределами со стратегией «Один пояс-один путь». Одним из таких проектов является интеграция «Национальной стратегии развития Таджикистана до 2030 года» и китайского проекта «Один пояс-один путь». Эти проекты финансируются специальными фондами и банками при участии ведущих мировых держав и созданы специально для реализации этого китайского проекта. Ключевым аспектом этой инициативы является модернизация транспортной инфраструктуры для расширения экспорта и повышения экономического потенциала стран-членов.

Учитывая актуальность вопроса, существуют препятствия для реализации этого проекта, одним из которых является вопрос безопасности в Центральной Азии. В данной статье автор рассматривает причины проблем безопасности и анализирует их на основе изучаемых методов. В то же время были внесены предложения по решению существующих проблем.

Ключевые слова: *Центральная Азия, безопасность, проект, вызовы, регион, сотрудничество, «Один пояс-один путь», причины, инвестиции, политическая стабильность, интеграция и стратегия.*

SECURITY CHALLENGES OF THE PROJECT “ONE BELT - ONE ROAD” IN CENTRAL ASIA: AND THEIR SOLUTIONS

TALBAKOV SAIDAHTAM ISROILOVICH

MA student of the ISPAEC NAST. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 33.

Tel.: (+992) 987 97 59 46. E-mail: talbakov.2018@mail.ru

AMINOV UMARJON KHOLNAZAROVICH

MA student of the ISPAEC NAST. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 33.

Tel.: (+992) 933 39 79 79. E-mail: umaraminov2727@gmail.com

The Belt and Road Initiative is one of the key elements of foreign policy and the direction of the foreign economy, and programs have been developed to identify the development of the PRC and partner countries for many years to come. The broad conceptual framework allows us to link a number of projects inside and outside the country to the “Belt and Road” strategy. One such project is the integration of the "National Development Strategy of Tajikistan until 2030" and the Chinese project "One Belt and One Road." These projects are funded by special funds and banks with the participation of the world's leading powers, and were created specifically for the implementation of this Chinese project. A key aspect of this initiative is the modernization of transport infrastructure to expand exports and increase the economic potential of member countries.

Given the urgency of the issue, there are obstacles to the implementation of this project, one of which is the issue of security in Central Asia. In this article, the author examines the causes of security problems and analyzes them based on the methods under study. At the same time, suggestions were made to address the existing problems.

Keywords: *Central Asia, security, project, challenges, region, cooperation, “Belt and Road”, reasons, investment, political stability, integration.*

ИЗУЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ШВЕЙЦАРИИ И ПРИМЕНЕНИЕ ЕЕ ОПЫТА В КОНТЕКСТЕ ТАДЖИКИСТАНА

ВОХИДОВА САНАВБАРБОНУ

зав. отделом Европы и Америки ИИПСАЕ НАНТ, доктор исторических наук, профессор.
Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33. Тел: (992) 93-500-87-32.
E-mail: sanajanvohidova@gmail.com

РАХИМОВ ФАРИДУН

младший научный сотрудник отдела Европы и Америки ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33. Тел:(992) 55-569-31-31. E-mail: 15618363289@163.com

В данной статье дается краткий анализ некоторых отраслей экономики Таджикистана, где используется опыт Швейцарии. Схожесть в ландшафте и в энергетических ресурсах Таджикистана со Швейцарией дает возможность провести параллель между обеими странами, где гидроэнергетика может сделать страну лидером в выработке чистой энергии. Далее автор отмечает, что удаленная работа может благотворно сказаться на экономике страны, также как и привлечение иностранных туристов в изучение природы, климата, ледников, ландшафтов, культуры и истории страны.

***Ключевые слова:** Швейцарское агентство, двусторонние отношения, развитие, сотрудничество, гидроэлектростанция, туризм, потенциал.*

Построить экономическую модель, схожую на швейцарскую, довольно таки сложно, учитывая географическое положение страны и привлекательность банковской отрасли в ней. Но тем не менее, необходимо учитывать историю создания данной модели, как удалось небогатой в полезных ископаемых стране выйти в лидеры по показателям ВВП на душу населения.

Тем не менее схожесть в ландшафте и в энергетических ресурсах Таджикистана со Швейцарией дает возможность провести параллель между обеими странами.

Четыре направления текущей Швейцарской стратегии сотрудничества в Таджикистане были реализованы (2017-2021 гг.) [8]. Многие из проектов, поддержанных Швейцарией, достигли хороших результатов в рамках проектных рамок; медленно, но верно достигается прогресс на национальном уровне. Однако большое количество подсекторов подрывает общую эффективность швейцарской программы.

Наряду с другими донорами, а именно Всемирным банком и USAID, Швейцария помогла разработать систему первичной медико-санитарной помощи на основе семейной медицины в отдельных пилотных районах. Такая система является более экономически эффективной и медицинские услуги более доступны для населения. Система семейной медицины была внедрена в тесном сотрудничестве с местными органами в 11 из 58 районов; 1,2 млн. человек пользуются улучшенными медицинскими услугами в этих районах. В рамках проекта прошли обучение 331 семейных врача и 693 семейных медсестер. В рамках программы, Швейцарское управление по развитию и сотрудничеству (ШУРС) поддержал подход, основанный на сообществе, который начинает играть важную роль в укреплении здоровья и пропаганде гигиены. Швейцария также поддержала реформу медицинского

образования, пересмотрев учебные программы и способствуя переподготовке и непрерывному обучению медицинских работников на разных уровнях, тем самым способствуя повышению качества услуг и созданию адекватных людских ресурсов для оказания первичной медико-санитарной помощи. Швейцария кроме того, оказала поддержку министерству здравоохранения в разработке его Комплексной стратегии сектора здравоохранения (2010-2020) и плана действий по ее реализации путем предоставления технической экспертизы. Данные, полученные в ходе швейцарских мероприятий на местах, послужили основой для политических диалогов и повлияли на новую стратегию сектора здравоохранения. Даже если усилия по тиражированию и институционализации пилотных проектов сталкиваются со значительными проблемами, здравоохранение является необходимым условием выживания и сильные базовые услуги чрезвычайно важны для восстановления уверенности и взаимного доверия между государством и населением [10].

В течение нескольких лет Швейцария активно работает в финансовой сфере. Швейцария предоставила техническую помощь Национальному Банку Таджикистана (НБТ) и помогла укрепить потенциал учреждения [1]. После прерывания сотрудничества с Международным валютным фондом (МВФ) из-за того, что НБТ исказил данные о значительных кредитных резервах хлопковому сектору, Швейцария профинансировала внешний аудит финансовой отчетности НБТ. Аудит был одним из предварительных условий которое позволило МВФ возобновить поддержку Таджикистана [5]. Из-за низкого потенциала, сложной политической и экономической ситуации в стране, прогресс в секторе Управление государственными финансами (УГФ) был медленным, но эффективным. Тем не менее, из-за недостаточной политической поддержки для повышения прозрачности в использовании государственных средств и в связи с необходимостью оптимизации общей программы в Таджикистане, было принято решение о постепенном свертывании двустороннего сотрудничества Швейцарии в этой области. В течение этого процесса, Швейцария обеспечит устойчивость ранних инвестиций и продолжит поддерживать реформы государственного бухгалтерского учета посредством целенаправленной технической помощи, тем самым помогая в переходе от советских принципов к международным методам, основанным на начислении [9].

Важным и ключевым фактором успеха Таджикистана может стать ее энергетическая политика, направленная на обеспечение устойчивой работы национальной энергосистемы. Труднодоступные полезные ископаемые Таджикистана, к счастью, заменяется богатством водных ресурсов. В результате гидроэнергетика составляет значительную часть общего объема производства электроэнергии.

Важным моментом является то, что в Таджикистане единственным доступным промышленному освоению энергоресурсом является гидроэнергия рек. Ее запасы практически неограниченны, 527 млрд. кВт.ч. в год, из которых сегодня освоены только порядка 16 млрд. кВт.ч [6]. При этом в республике имеется огромное количество рек, от крупных до самых мелких, поэтому теоретически возможно обеспечить устойчивое, бездефицитное энергоснабжение, как строительством одной или нескольких крупных станций с передачей их энергии во все регионы, так и возведением сотен мелких ГЭС, размещенных в непосредственной близости к потребителям [6].

Благодаря горам, занимающим 93% территории страны, и огромным запасам природных вод, Таджикистан обладает значительным гидроэнергетическим потенциалом. Инвестиции в существующую и новую энергетическую инфраструктуру являются

стратегическим приоритетом для правительства, и в 2018 году был достигнут значительный прогресс.

Основатель мира и национального единства - Лидер нации уважаемый Президент Эмомали Рахмон торжественно открыл первую из шести турбин на Рогунской ГЭС мощностью 3600 МВт, которая начала работу в 2018 году, добавив в сеть столь необходимые 600 МВт мощности [7]. По сообщениям СМИ, высота плотины в конце 2018 года достигла 75 метров, а после завершения строительства в 2032 году она станет самой высокой в мире - 335 метров.

Строительство Рогунской ГЭС было начато в 1976 году, но из-за политической нестабильности, гражданской войны, наводнений и финансовых трудностей было остановлено на десятилетия. Строительство возобновилось в 2016 году, после того как правительство Таджикистана и Узбекистана сняли свои возражения. После полного ввода в эксплуатацию Рогунская ГЭС станет знаковым достижением и обеспечит дальнейшее удовлетворение потребностей Таджикистана в электроэнергии за счет гидроэнергетики, смягчая дефицит и расширяя возможности экспорта в соседние страны [3].

В исследовании Всемирного банка, опубликованном в 2018 году, Рогунская ГЭС названа "Центральным элементом" стратегии развития Таджикистана и подчеркнута ее роль в стимулировании экономического роста. Однако для обеспечения ее завершения и реализации целей развития страны, в исследовании также содержится призыв к проведению структурных реформ для обеспечения более устойчивого развития бизнес-среды. Большинство основных гидроэлектростанций Таджикистана установлены вдоль реки Вахш ниже по течению от Рогуна. К ним относится Нурекская ГЭС мощностью 3 000 МВт, в настоящее время самая высокая в Центральной Азии, эксплуатируемая национальной компанией "Барки Точик", введенная в эксплуатацию в 1970-х годах. В 2018 году был заключен крупный контракт на замену всех девяти энергоблоков новыми турбинами и генераторами Фрэнсис мощностью 380 МВт, что, как ожидается, увеличит общую выработку на 12 процентов. Первый агрегат гидроэлектростанции "Головная" также был введен в эксплуатацию в 2018 году в рамках текущей программы модернизации, предусматривающей увеличение мощности станции с 240 МВт до 270 МВт [3].

В Швейцарии широкое распространение получила работа на дому с использованием телекоммуникационных средств. Во время пандемии по меньшей мере 34,1% экономически занятого населения эпизодически работало в удаленном режиме, причем в 2020 году в таких секторах экономики, как информационные технологии (76,3%), финансы (61,4%) и образование (54,7%), этот показатель был существенно выше среднего. Это позволило стране реализовывать прагматичные и в целом менее жесткие карантинные меры противодействия пандемии, в результате чего объем её ВВП в 2020 году сократился в куда меньшей степени, особенно по сравнению с другими странами, а в 2021 году данный показатель начал быстро возвращаться к докризисным темпам роста. Таджикистан может использовать данный опыт к решению занятости населения.

Кроме того, экономические последствия кризиса, швейцарский рынок труда в целом преодолел уже к концу прошлого 2021 года, а безработица почти достигла допандемийного периода, составив всего 2,4%. Швейцарские компании завалены заказами, вырос индекс склонности граждан к потреблению, и ожидается, что в 2022 году ВВП Швейцарии вырастет на 2,5%, что даже выше докризисного уровня. Для США и других стран возможность работать удаленно может стать важной предпосылкой для повышения степени участия населения в производственных отношениях. Удаленный формат работы вообще является

важным мотивирующим фактором, например, для трудящихся и их семей, желающих уехать из густонаселенных мегаполисов в глубинку ради безопасности, социальных благ и более привлекательных условий проживания.

Швейцария сильно выиграла и от проведения взвешенной и разумной налогово-бюджетной политики. Оказывая активную поддержку пострадавшим от пандемии отраслям реальной экономики, в частности, туристической, гостиничной отраслям и сфере услуг, Федеральный совет (правительство страны) сумел отчасти сохранить свой ранее накопленный налогово-бюджетный потенциал. В 2020 году дефицит госбюджета составил всего минус 2,2%, а в 2021 году он составил минус 2% по сравнению с дефицитом бюджета США в 2021 году в размере минус 12,4%. В результате этого объем государственного долга снизился в 2021 году до 42,7% ВВП по сравнению с госдолгом США в размере 133% от ВВП.

Это означает, что экономика Швейцарии не перегрелась, даже несмотря на сбои в глобальных цепочках поставок, которые приводят к увеличению сроков поступления системно важных товаров. В результате таких мер стимулирования экономики инфляция в 2021 году в Швейцарии составила 0,6%, и предположительно в течение всего 2022 года она сохранится в пределах целевого диапазона ценовой стабильности Национального банка Швейцарии. Действительно, у SNB нет необходимости повышать процентные ставки, в то время как Федеральная резервная система США должна будет сделать это прямо сейчас, с тем чтобы восстановить ценовую стабильность и сохранить доверие рынка к себе.

Благодаря удачному и выгодному расположению, в отличие от Таджикистана, у Швейцарии много важных международных торговых связей. ЕС - главный иностранный экономический партнер Швейцарии. Во многих европейских странах Швейцария ввела свою экономическую практику, что помогло повысить конкурентоспособность.

Другим ключевым моментом развития является привлекательность в туризме, природная красота и культурное богатство, которыми Таджикистан привлекает туристов со всего мира. Кроме того, наша страна является относительно неизученной и поэтому считается "экзотической". Это придает большую привлекательность для современных туристов, которые хотят исследовать места, где мало кто бывал.

Таджикистан привлекает два типа туристов. К первой группе относятся самостоятельные туристы, которые путешествуют по стране, не полагаясь на туроператоров. К ним обычно относятся бэкпекеры и байкеры, которых привлекают Памирская трасса, Фанские горы, а самое главное, теплый и гостеприимный народ страны Таджикистана.

Половина мировой рабочей силы в сфере туризма моложе 25 лет. Учитывая, что почти 70 процентов населения Таджикистана моложе 30 лет, туризм может стать хорошим источником занятости для растущего населения страны. Проект развития сельской экономики направлен на увеличение доходов местного населения за счет инвестиций в туризм и агробизнес в Хатлонской области и Горно-Бадахшанской автономной области. Оба региона граничат с Афганистаном, и возможности для получения дохода ограничены.

Проект будет поддерживать развитие туризма тремя способами: во-первых, он поддержит сохранение, восстановление и коммерциализацию ряда ключевых исторических и культурных объектов. Кроме того, посредством небольших грантов проект окажет поддержку сообществам в модернизации местной туристической инфраструктуры, такой как культурные центры и музеи, а также в организации фестивалей и других мероприятий для привлечения туристов.

Проект будет поддерживать малые предприятия в сфере туризма, такие как гостиницы, рестораны, туроператоры, художники и ремесленники и другие, чтобы улучшить качество их объектов, услуг и продукции, а также сделать их более привлекательными для посетителей. Например, владельцы домашних гостиниц смогут использовать средства проекта для улучшения санитарных условий.

Наконец, проект поддержит усилия правительства по продвижению Таджикистана на мировом уровне и инвестированию в повышение квалификации в секторе туризма.

Проект развития сельской экономики финансируется за счет гранта в размере \$30 млн. из программы, которая работает над снижением рисков конфликтов и нестабильности в нескольких странах. В Таджикистане программа направлена на создание рабочих мест, получение дохода и снижение уровня безработицы, в частности, для женщин, молодежи и возвращающихся мигрантов, которые являются наиболее уязвимыми группами населения в Хатлонской области и Горно-Бадахшанской автономной области. Создание в этих регионах условий для привлечения большего количества туристов приведет к увеличению доходов и занятости населения.

Государство и частный сектор имеют совершенно разные, но взаимодополняющие обязанности. Государство должно сосредоточиться на "общественных благах", что включает в себя введение соответствующей политики и правил для туристического сектора, таких как электронная виза, и адекватную авиационную политику. Кроме того, оно должно сосредоточиться на инвестировании и сохранении культурных и природных ценностей страны, таких как национальные парки, крепости, исторические и археологические объекты. Кроме того, государство могло бы помочь в маркетинге и продвижении Таджикистана, как туристического направления за рубежом.

Частный сектор, с другой стороны, должен сосредоточиться на предоставлении высококачественных продуктов и услуг для посетителей, таких как размещение, питание, туристические услуги, сувениры и т.д. Есть области, в которых государство и частный сектор могли бы работать вместе с гражданским обществом. Например, содержание исторического объекта может быть делегировано государством организациям гражданского общества. Таким образом, государство и частный сектор должны работать вместе в тесном партнерстве, чтобы сектор туризма развивался и процветал.

Предложение:

1. В краткосрочной перспективе Республика Таджикистан может стать энергетическим центром регионального масштаба.
2. Удалённая работа может стать новым неиспользованным экономически выгодным действием для создания новых рабочих мест, а также для их здоровья и удобства.
3. Туризм может стать ключевым фактором, который не достаточно известен, но может стать важным для привлечения туристов, а также их познания истории и культуры нашей страны.

Заключение

Таджикистан - страна, не обладающая достаточными ресурсами углеводородной энергии, поэтому нуждается в использовании своих гидроэнергетических возможностей, что, в свою очередь, позволит обеспечить свободный водно-энергетический поток между странами региона, а значит, благодаря устойчивому развитию региона, решить ряд важных социально-экономических вопросов.

В этой связи важно рассмотреть ситуацию в регионе в целом и в Таджикистане, особенно в прямой зависимости между геополитическими влияниями и энергетическими факторами.

При значительном гидроэнергетическом потенциале, грамотном управлении налогово-бюджетной политикой, грамотной внешнеполитической деятельности в ближайшем будущем республика поднимется на новую ступень экономического развития, что в конечном итоге приведет к изменению внутрирегиональных отношений и последующему региональному развитию.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Визит Официальной делегации Национального банка Швейцарии <https://nbt.tj/ru/news/449749/>
2. Европейское налоговое право. Учебное пособие. / С.К. Лещенко. – Минск: «Зорны Верасок», 2010. – 144 с.
3. Назаров Т.Н. Таджикистан: экономика, политика, международное сотрудничество. – Душанбе: «Таймс», 2001. – 250 стр.
4. Правовое регулирование внутреннего рынка Европейского Союза. Учебное пособие. / М.В. Мещанова. – Минск: «Зорны Верасок», 2010.
5. Путеводитель для бизнеса по экономическим показателям Швейцарии. <https://export.by/switzerland>
6. Рахматуллоев А. З. Рахимов к. Р. Назаров Х. Х. Использование Потенциала Гидроресурсов Таджикистана Журнал:Вестник Рязанского Государственного Агротехнологического Университета Им. П.А. Костычева Номер: 3 (27) 2015, - стр. 80-83
7. Церемония пуска первого агрегата Рогунской гидроэлектростанции <https://medt.tj/ru/news/novosti-ministerstva-ekonomiki/764-tseremoniya-puska-pervogo-agregata-rogunskoy-gidroelektrostantsii>
8. Швейцария – Таджикистан: программа сотрудничества на 2017 – 2021гг. <https://www.eda.admin.ch/countries/tajikistan/ru/home/sotrudnitschestvo/strategia.html>
9. Экономика Швейцарии: Стабильная и конкурентоспособная с низкими налогами. <https://switzerland-tour.com/ru/information/economy>
10. Switzerland and Tajikistan: cooperation for development. https://www.eda.admin.ch/dam/countries/countries-content/tajikistan/en/resource_en_210607.pdf

ОМУЗИШИ МОДЕЛИ ИҚТИСОДИВУ ИҚТИМОИИ ШВЕЙТСАРИЯ ВА ТАТБИҚИ ТАҶРИБАИ ОН ДАР ШАРОИТИ ТОҶИКИСТОН

ВОҲИДОВА САНАВБАРБОНУ

мудири шуъбаи Аврупо ва Амрико ИОМДОА, АМИТ, доктори илмҳои таърих,
профессор. Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел: (992) 93-500-87-32.
E-mail: sanajanvohidova@gmail.com

РАҲИМОВ ФАРИДУН

ходими хурди шуъбаи Аврупо ва Амрикои ИОМДОА, АМИТ. Суроға: 734025, ш.
Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел: (992) 55-569-31-31. E-mail: 15618363289@163.com

Дар ин мақола таҳлили мухтасари баъзе бахшҳои иқтисодии Тоҷикистон, ки аз таҷрибаи Швейтсария истифода мешавад, оварда шудааст. Шабеҳият будани манзара ва манобеи энергияи Тоҷикистон бо Швейтсария имкон медиҳад, ки миёни ин ду кишвар мувозӣ сурат бигирад, ва инчунин читур гидроэнергетика метавонад кишварро дар соҳаи энергетикаи тоза пешсаф гардонад. Баъдан муаллиф қайд мекунад, ки кори фосилавӣ метавонад ба иқтисоди кишвар ва инчунин барои ҷалби сайёҳони хориҷӣ ба омӯзиши табиат, иқлим, пиряхҳо, манзараҳо, фарҳангу таърихи кишвар муфид мебошад.

Калидвожаҳо: Агенсии Швейтсария, муносибатҳои дуҷониба, рушд, ҳамкорӣ, татбиқ, нерӯи барқи обӣ, сайёҳӣ, зарфият.

STUDY OF ECONOMIC AND SOCIAL MODEL OF SWITZERLAND AND APPLICATION OF ITS EXPERIENCE IN THE CONTEXT OF TAJIKISTAN

VOHIDOVA SANAVBARBONU

Head Department of Europe and America ISPAEC NAST, Doctor of Historical Sciences, Professor.

Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 33. Tel: (992) 93-500-87-32.

E-mail: sanajanvohidova@gmail.com

RAHIMOV FARIDUN

Junior Research Fellow, Department of Europe and America, ISPAEC NAST. Address: 734025,

Dushanbe, Rudaki Avenue 33. Tel: (992) 55-569-31-31. E-mail: 15618363289@163.com

This article provides a brief analysis of some sectors of the Tajik economy where using the experience of Switzerland. The similarity in landscape and energy resources of Tajikistan with Switzerland makes it possible to draw a parallel between the two countries. Where hydropower can make a country a leader in clean energy. Further, the author notes that remote work can have a charitable effect on the country's economy, as well as tourism to attract citizens to study nature, climate, glaciers, landscapes, culture and history of the country.

Key words: Swiss Agency, bilateral relations, development, cooperation, implementation, hydroelectric power, tourism, potential.

ОМИЛҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ ҶАНУБУ ШАРҚӢ

СОҲИБИ БАҲҶУЛО

докторанти (PhD)-и ИОМДОА АМИТ, Суроға: 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе,

ҳиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: (+992) 917-82-02-02. E-mail: sohibbahrulo@gmail.com

Дар мақолаи мазкур омилҳои асосии рушди иқтисодии кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ бо далелҳои эътимоднок таҳқиқ карда шудааст. Минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ яке аз минтақаҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ муосир ба ҳисоб меравад. Рушди босуръати иқтисодӣ минтақа самарани ислохотҳои таъсирбахши иқтисодӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва мавқеи ҷуғрофии он мебошад. Омӯзиши таҷрибаи ислохоти иқтисодию иҷтимоии минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ аҳамияти калони илмӣ амалӣ дорад.

Калидвожаҳо: Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, омилҳои рушд, кишоварзӣ, сайёҳӣ, ҷалби сармои хориҷӣ, имтиёзҳо барои ҷалби сармои хориҷӣ, сарватҳои табиӣ.

Давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (минбаъд-ОҚШ) дар мисоли Сингапур, Индонезия, Малайзия ва ғайра дар муддати кӯтоҳ тавонистанд аз ислоҳоти иқтисодию тичоратӣ ва кафолати сармояи хоричӣ муваффақиятҳои назаррас ба даст оварданд. Ин сабаб шуд, ки дар савдои байналмилалӣ акнун фаъолона ширкат менамоянд. Аз ин рӯ, нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисодии кишварҳои ОҚШ пеш аз ҳама содироту воридот мебошад. Мавриди зикр аст, ки яке аз омилҳои асосии рушди давлатҳои минтақа ин мавқеи муҳими ҷуғрофӣ, баромад ба баҳр ва инчунин захираҳои табиӣ онҳо мебошад.

Ҳудудҳои қитъавӣ ва ҷазиравии байни Ҳиндустон, Чин ва Австралияро минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ меноманд. Ҳамзамон нимҷазираи Ҳиндухитой низ шомили ин минтақа мебошанд. Галаҷазираҳои Малай ва қисми осиегии ҳавзаи укёнуси Оромро ҳамчун минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ҳам мешиносанд. Дар мафҳуми сиёсӣ Осиёи Ҷанубу Шарқӣ фарогирандаи сарзаминҳои 11 давлати мустақил мебошад, ки ба ду гурӯҳ: қитъавӣ ва ҷазиравӣ ҷудо карда мешаванд. Ба гурӯҳи давлатҳои қитъавӣ: - Ветнам, Камбоҷа, Лаос, Мянма, Таиланд, Малайзия ва ба гурӯҳи давлатҳои ҷазиравӣ - Сингапур, Индонезия, Бруней, Тимори Шарқӣ ва Филиппин дохил мешаванд. Қисмати ҷанубии нимҷазираи Малакка ва қисмати шимолии ҷазираи Калимантанро (Борнео) Малайзия ишғол намудааст. [4, с.3] Ҳамин тариқ, давлатҳои Мянма, Таиланд, Лаос, Камбоҷа, Ветнам ва Малайзияро минтақаи Ҳиндухитой ном мебаранд.

Асоси рушди иқтисодии минтақа ин захираҳои табиӣ онҳо буда, 80% каучуки табиӣ, 60% тунукаю копра (таҷҳизот барои истифодаи канданиҳои фойданок), 90% ришта, 50 %-ро кокос, рағғани хурмо (палма) ва биринҷи ҷаҳонро ташкил медиҳанд. Айни замон иқтидори иқтисодии давлатҳо на танҳо аз ҳисоби рушди саноати истихроҷи маъдан ва соҳаи кишоварзӣ вобастагӣ доранд, балки аз ҳисоби таъсиси саноати сабуки бофандагӣ, либос, пойафзол, саноати металлургияи вазнин, кимиё, мошинсозӣ ва истеҳсоли таҷҳизоти саноатӣ, инчунин истеҳсоли нахҳои синтетикӣ, ки ба онҳо хизмат мерасонанд, фаъолият мекунанд. Сармоягузорӣ асоси рушди иқтисодии минтақа буда, сармоягузори асосии давлатҳои ОҚШ кишварҳои ИМА, Чин, Ҷопон, Ҳонконг, Ҷумҳурии Корея, Британияи Кабир ва Олмон мебошанд. [5, с.344]

Бояд қайд кард, ки Маҷмуи Маҳсулоти Доҳилии (минбаъд-ММД) давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар соли 1970 37,8 миллиард доллари ИМА-ро ташкил дода, ҳиссаи ММД-и Индонезия (27,6%), ММД-и Филиппин (20%), ММД-и Таиланд (19,6%), Малайзия (10,2%), ММД-и Ветнам (7,3%) ва дигарон (15,3%). Ҳиссаи ММД-и дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар ҷаҳон 1,1% дарбар мегирифт. Соли 2020 бошад он ба 3017,1 миллиард доллари ИМА баробар шуда, ҳиссаи ММД-и Индонезия (35,1%), ММД-и Таиланд (16,6%), ММД-и Филиппин (12%), ММД-и Сингапур (11,3) ташкил меод. ММД-и Малайзия (11,2%) ва дигарон (13,8%). Ҳиссаи ММД-и Осиёи Ҷануби Шарқӣ дар ҷаҳон 3,5 фоизро ташкил медиҳад. [2]

Кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (ОҚШ) дар тӯли даҳсолаҳои охир ба рушди босуръати иқтисодӣ, сиёсати мутавозуни макроиқтисодӣ, тичорати озод, сармоягузорӣ ва дастрасӣ ба бозорҳои кишварҳои пешрафта, муваффақ шуданд. То имрӯз дар сохторҳои иқтисодии давлатҳои АСЕАН тағйирот дар соҳаҳои хизматрасонӣ ва саноат ба таври назаррас афзоиш ёфтанд. Тағйирёбии сохтори иқтисодӣ инчунин дар содироти АСЕАН инъикос меёбад.

Бояд зикр кард, ки минтақа яке аз содиркунандагони асосии ҷаҳон ба шумор мераванд. Ҳиссаи он дар содироти ҷаҳонӣ 7 фоизро ташкил медиҳад. Ҳар яке аз кишварҳои ОҚШ ба намудҳои муайяни маҳсулоти содиротӣ тақсимбандӣ шудаанд. Масалан: Ветнам—

маҳсулоти либос ва бофандагӣ; Сингапур ва Малайзия таҷҳизоти электронӣ; Тайланд қисмҳои мошин; Индонезия яке аз бузургтарин содиркунандаи рағани хурмо, ангиштсанг ва лӯбиёю какао; Филиппин ба маҳсулоти кишоварзӣ; Мянма дорои захираҳои бузурги нафту газ ва инчунин захираҳои металлҳои қиматбаҳо содир мекунад.

Давлатҳои дигари минтақа бошанд асосан ба бозорҳои ҷаҳонӣ ашёи хомро содир менамоянд.

Яке аз омилҳои асосии рушди кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ин ҳамгирӣ дар доираи созмони минтақавӣ, Ассотсиатсияи давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ мебошад. Имрӯз Ассотсиатсияи давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ бузургтарин блоки иқтисодӣ дар минтақаи Осиё ва Укёнуси Ором мебошад, ки аҳолии он тақрибан 600 миллион нафар ва ММД 1,5 триллион доллари ИМА-ро ташкил медиҳад [1]. Аз ин рӯ, яке аз иқтисодиёти босуръат ва рушдбандаи даҳ давлати узви ин созмон, ки қариб дар тамоми соҳаҳо бо манфиатҳои миллии худ ҳамкорӣ мекунад, рушд намуданд.

Мавриди зикр аст, ки Ассотсиатсияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ((минбаъд-АКОҶШ-) ([англ. Association of South East Asian Nations](#) (АСЕАН)) як созмони байнихукумати минтақавӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии байни кишварҳо дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ мебошад. АСЕАН 8 августи соли 1967 дар шаҳри Бангкоки Тайланд бо имзои Эълумияи АСЕАН, маъруф ба Эълумияи Бангкок таъсис ёфтааст. Шиори АСЕАН: "Як дидгоҳ, як шахсият, як ҷомеа" мебошад. Ба созмони мазкур давлатҳои зерин дохил мешаванд: Индонезия, Малайзия, Сингапур, Тайланд, Филиппин, баъдан Бруней Даруссалом (аз 7 январи соли 1984), Ветнам (аз 28 июли соли 1995), Лаос ва Мянма (аз 23 июли соли 1997), Камбоҷа (аз 30 апрели соли соли 1999). Папуа-Гвинеяи Нав мақоми махсуси нозир дорад [10].

Ҳадаф ва вазифаҳои ассотсиатсия чунинанд: таҳкими рушди иқтисодӣ, рушди иҷтимоӣ ва фарҳангии минтақа, мусоидат ба сулҳу суботи минтақа, тавсеаи ҳамкорӣҳои мутақобилан судманд дар соҳаҳои тичорату иқтисод, маориф ва фарҳанг.

Эълумияи Бангкок дар бораи таъсиси АСЕАН ҳадафҳои зерини қонуниро муайян кард:

- мусоидат дар рушди ҳамкорӣҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии кишварҳои узви созмон;

- мусоидат ба таҳкими сулҳ ва субот дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ.

Марҳалаи сифатан нави инкишофи рушди ҳамгирӣ дар доираи панҷ давлатҳои аъзои Ассотсиатсия дар соли 1976 ин қабули Декларасияи ризоият ва Барномаи амалиёт дар Саммити Бали буд.

Созишномаву ҳуҷҷатҳо ҷаҳор ҷанбаи ҳамкорӣҳои мутақобилаи иқтисодиро муайян кард:

- таъмини дастрасии имтиёзнок ба бозори минтақавии молҳои асосии содиротӣ (асосан сӯзишворӣ ва озуқаворӣ);

- кооператсияи саноатӣ;

- ҳамкорӣҳои тичоратӣ (аз ҷумла дар бозорҳои кишварҳои сеюм);

- коркард намудани платформаи умумии давлатҳои иштироккунанда оид ба мушкилоти иқтисодӣ ба манфиати тарафайн [6].

Дар натиҷаи гуфтушунидҳои муштараки байнидавлатӣ дар доираи Созмони АСЕАН сарони кишварҳо тамоми мушкилоти самти иқтисодӣ ва дигар самтҳои ҳамкорӣҳо ба

манфиатҳои тарафайн нақшабандӣ намуда, имкониятҳои рушди соҳаҳои барои манфиатҳои миллии худ тақсимбандӣ намуданд.

Муҳимтарин омили рушди Осиёи Ҷанубу Шарқӣ барои саноаткунони кишварҳои минтақа ин нақши фаъоли сармояи хориҷӣ ва ширкатҳои фаромиллӣ мебошад. Дар робита бо ин, роҳбарияти ин давлатҳо чунин сиёсатро пеш гирифтаанд:

- дастгирии ҳуқуқҳои моликияти давлат ва ширкатҳои хориҷӣ;
- сиёсати ҳамаҷониба оид ба ҳавасмандгардонии сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ;
- таъсиси минтақаҳои содиротӣ-истехсоли ва минтақаҳои озоди тиҷоратӣ бо пешниҳоди афзалиятҳои андоз ва молиявӣ [8].

Омили асосии рушди давлатҳои минтақа ин таъмини имтиёзҳо барои сармоягузориҳои хориҷӣ ва ватанӣ мебошад. Давлатҳо чунин имтиёзҳоро ҷорӣ намуданд:

- низоми содакардашудаи санҷиши гумрукӣ;
- воридоти бидуни иҷозат;
- хариди бебӯчи ашёи хоми саноатӣ дар бозори дохилӣ;
- озодкунӣ аз андози даромад барои 10 соли аввал [7].

Низоми самараноки андозбандӣ дар Сингапур, Малайзия, Индонезия ин системаи ягонаи андозбандии корпоративӣ амал менамояд, ки ягона восита барои идоракунии иқтисод дар шароити бозоргонӣ мебошад. Даромад танҳо дар соҳаи корпоративӣ андозбандӣ карда мешавад. Ҳамзамон, дивидендҳои, ки муассисони резидентӣ мегиранд, аз андозбандӣ қомилан озод карда мешаванд ва инчунин даромад аз манбаи ширкатҳои ғайрирезидентӣ, ки дар Сингапур ва Малайзия фаъолият менамоянд, аз андозбандӣ озод карда мешаванд.

Таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ (минбаъд МОИ) яке аз омилҳои рушди минтақа ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи он чунин соҳаҳо рушд намуданд: соҳаи технология; навсозии соҳаи саноат; тақмили ихтисосҳо; қувваи корӣ ва диверсификатсияи иқтисодӣ давлатҳо.

Асоси маҳсулоти МОИ-ро ин ИТ-(технологияи иттилоотӣ)-42%, дорусозӣ ва биотехнология- 24 %, электроника ва иттилооти муҳандисии шабакавӣ-14%-ро дар бар мегирад. Дар ҳудуди МОИ зиёда аз 3 ҳазор корпоратсия ва 25 ҳазор филиалҳои ширкатҳои хориҷӣ ҷойгир шудаанд. Таҷрибаи коршиносон ва дастрасӣ ба пойгоҳи нави технологӣ барои ҳалли самараноки вазифаҳо оид ба рушди стратегияи кишварҳои минтақа кумак мерасонад [3, с.67-79].

Таърихи ташаккули МОИ-и минтақа соли 1988 оғоз шуда буд, ки байни давлатҳои сегона, яъне Сингапур, Малайзия ва Индонезия оид ба минтақаҳои озоди иқтисодӣ созишнома ба имзо расид. Соли 1996 дар доираи Созишномаи сегона минтақаҳои нав дар иёлотҳои дигари Малайзия 3-то ва Индонезия 6-то дохил карда шуд. Барои васеъшавии масоҳати умумии сегона “Минтақаи Рушди Ҷанубӣ” номгузорӣ шуда, аксар вақт бо истилоҳи “афзоиши сегона” истифода карда мешавад. “Минтақаи Рушди Ҷанубӣ” дар умум бо ҳудуди 334 ҳазор км² ва 35 миллион нафар аҳолиро фаро мегирад [9].

Ҳадафи “Минтақаи Рушди Ҷанубӣ” густариш ва таҳкими робитаҳои иқтисодии минтақа, вобастагии мутақобилаи се кишвар мебошад. Ин намунаи минтақаи озоди иқтисодии наздисарҳадӣ ҳамчун қаламравест, ки минтақаҳои наздисарҳадии 3 кишварро дар бар мегирад, ки барои ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии онҳо дар асоси сиёсати имтиёзнок, субсидияҳои молиявии давлат, бахши тиҷорати хусусӣ ва таъмини инфрасохтори муносиб барои амалӣ намудани ҳадафҳои дарозмуддати макроиқтисодӣ, мебошад.

Дар умум “Минтақаи Рушди Ҷанубӣ” як намунаи хуби минтақаи наздисарҳадӣ мебошад, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодӣ минтақаҳои иштироккунанда тавассути истифодаи афзалиятҳои муқоисавӣ ва инчунин минтақаи хуби

чуғрофӣ ва вобастагии баланди иқтисодиро дорост. Натиҷаҳои воқеӣ дар соҳаҳои рушди инфрасохтор, ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ ба даст омадаанд. Минтақаи Рушди Ҷанубӣ соли 1993 васеъ шуда давлатҳои дигари аъзои АСЕАН ба он дохил гардиданд.

Яке аз омилҳои дигари рушди минтақа ҳамгирии минтақавӣ дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба шумор меравад. Сайёҳӣ як самти муҳим барои кишварҳои узви АСЕАН аст, на танҳо аз ҷиҳати истеҳсол ва тақсимоли даромади аъсор, балки он як василаи нишон додани гуногунрангӣ ва ғанигии фарҳангҳо ва анъанаҳои гуногуни халқҳои давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ мебошад. Сарфи назар аз бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ дар соли 2009, соҳаи сайёҳӣ барои кишварҳои АСЕАН даромади назаррас дод.

Рейтинги баланди эътимодноки ва имтиёзҳои андозбандии ширкатҳои сайёҳӣ дар минтақа чунинанд: сифати хуби хизматрасонӣ дар меҳмонхонаҳо; мавҷуд будани кормандони ботаҷриба; барномаҳои хуб дар соҳаи сайёҳӣ, ки барои ҷалби сайёҳони дохилию хориҷӣ равона шудаанд.

Афзоиши фаъолияти сайёҳӣ дар кишварҳо ин:

- диверсификатсияи хизматрасонии сайёҳӣ-барои сайёҳон имкон медиҳад, ки арзишҳои фарҳангиро фаъолон мавриди омӯзиш қарор диҳанд;
- модели “home-stay”- яъне зиндагӣ бо оилаҳои маҳаллӣ;
- мусоидат намудан ба раванди фаъолияти сайёҳӣ [11].

Омили дигари рушди минтақа ин соҳаи кишоварзӣ аст. Соҳаи кишоварзӣ дар иқтисодиёти АСЕАН нақши калидӣ мебозад. Кишварҳои АСЕАН содиркунандагони асосии маҳсулоти кишоварзӣ ба бозори ҷаҳонӣ мебошанд. Маҳсулоти содиротии кишоварзӣ аз давлатҳои ОҚШ, асосан аз Малайзия рағани хурмо, резин ва рағани кокос аз Филиппин ва Тайланд бошад ғалла ва биринҷ ба ҳисоб мераванд.

Тавре ки дар боло зикр шуд, омилҳои рушди иқтисодии кишварҳои ОҚШ ин рушди соҳаҳои интиҳобшуда ва ҷойгиршавии чуғрофӣ ва сарватҳои табиӣ онҳо ба шумор меравад. Модели ягонаи интиҳобшудаи иқтисодиёти кишварҳои ОҚШ ин ҳамгирӣ дар доираи созмони Ассотсиатсияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар самти иқтисод, тиҷорат, фазои хуби сармояи хориҷӣ ва имтиёзҳо мебошад. Муваффақияти иқтисодиёти кишварҳои АСЕАН чунин мебошад:

- 1) Стратегияи рушди саноат ва содирот;
- 2) Ҷалби сармояи хориҷӣ;
- 3) Танзими давлатӣ;
- 4) Ташкили корпоратсияҳои миллӣ.

Имрӯз давлатҳои минтақа дар соҳаҳои гуногун як модели осӣегиро эҳё намудаанд. АСЕАН ба бозорҳои босуръати инкишофёбандаи сармоя, технология, ашёи хом ва маҳсулоти саноатӣ таҷриба доранд.

Ҳамин тарик, омилҳои рушди иқтисодиёти минтақаи ОҚШ дорои хусусиятҳои муайян мебошанд. Омилҳои тараққиёти кишварҳои ОҚШ аз якҷанд ҷанбаи муҳим иборат буд, ки ба таври хулоса метавон онро чунин баён намуд:

1. Мавқеи чуғрофӣ, баромад ба баҳр ва захираҳои табиӣ;
2. Ҳамгирӣ дар доираи созмони минтақавӣ Ассотсиатсияи давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар самтҳои мухталиф;
3. Барои саноаткунони босуръати кишварҳои минтақа нақши фаъоли сармояи хориҷӣ ва ширкатҳои фаромиллӣ;
4. Таъмини имтиёзҳо барои сармоягузори хориҷӣ ва ватанӣ;

5. Системаи ягонаи андозбандии корпоративӣ дар Сингапур, Малайзия, Индонезия;
6. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва созишномаи сегона байни Сингапур, Малайзия, Индонезия;

7. Имтиёзҳои андозбандии ширкатҳои сайёҳӣ ва кишоварзӣ.

Пешниҳодҳо:

1. Бо назардошти мавқеи ҷуғрофӣ, имконоти бештари сарватҳои табиӣ ва дигар имкониятҳои давлатҳои Осиёи Марказӣ метавонанд, мисли кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ созмони минтақавиро барои рушди иқтисодӣ ва ҳамкорихои муштараки минтақавӣ ташкил диҳанд ва роҳҳои ҳамгирӣ ва ҳалли масоили иқтисодӣ ва иҷтимоиро дар минтақа ба манфиатҳои миллии худ ҳамроҳ созанд.

2. Таҷрибаи кишварҳои ОҚШ дар соҳаҳои сайёҳӣ, кишоварзӣ, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, имтиёзҳо барои сармоягузори хориҷӣ ва низоми андозбандии корпоративӣ дар шароити давлатҳои Осиёи Марказӣ махсусан дар Тоҷикистон метавонанд мавриди истифода қарор гирад.

АДАБИЁТ:

1. Ассоциация государств Юго-Восточной Азии [Манбаи электронӣ] URL:<https://asean.mgimo.ru/asean/ASEAN> (санаи мурочиат 30.10.2021)

2. Валовой внутренний продукт Юго-Восточной Азии, 1970-2020 [Манбаи электронӣ] URL:https://be5.biz/makroekonomika/gdp/south-eastern_asia.html (санаи мурочиат 30.10.2021)

3. Костюнина, Г. М. Регулирование трудовых отношений в свободных экономических зонах развивающихся стран // Труд за рубежом. –2009. – № 1. – С. 67–79

4. Қудратзода.К.Ф., Ниёзӣ.Ё.Б. Осиёи Ҷанубу Шарқӣ вазъи динӣ ва мазҳабӣ. ш. Душанбе 2021 “ҶДММ Суфра” 142 саҳ-3

5. ASEAN Investment Report 2020–2021 Investing in Industry 4.0 Jakarta 12110, Indonesia саҳ.344 [Манбаи электронӣ] URL:<https://asean.org/wp-content/uploads/2021/09/AIR-2020-2021.pdf>. саҳ.200 (санаи мурочиат 30.10.2021)

6. Association of southeast ASIAN nations [Манбаи электронӣ] URL:https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/fd/04_asean-generalin/04_asean-generalinfo.pdf (санаи мурочиат 15.10.2021)

7. Deden Tarmidi, Nurlis. Comparative Study of Tax Services in ASEAN Countries Comparative_Study_of_Tax_Services_in_ASEAN_Countries [Манбаи электронӣ] URL:https://hrmars.com/papers_submitted/6140/.pdf (санаи мурочиат 26.10.2021)

8. Ponciano S. Intal, Jr., Lurong Chen. The ASEAN Member States and ASEAN Economic Integration [Манбаи электронӣ] URL:https://www.eria.org/3.4.ASEAN_50_Vol_3_Integrative_Chapters_4.pdf (санаи мурочиат 26.10.2021)

9. Tan Yu Hui, R. Singapore’s Untapped Hinterlands: Opportunities and Obstacles? Monetary Authority of Singapore / R. Tan Yu Hui. – Putrajaya Singapore, 2013. [Манбаи электронӣ] URL:<https://www.dvfu.ru/en/apr-magazine/issues/2016-1-2/2016-1-2-article2/> (санаи мурочиат 29.03.2022)

10. The ASEAN Magazine, June 2020, p.49. By Novia D. Rulistia: [Манбаи электронӣ] URL: <https://asean.org/my-asean/> (санаи мурочиат 30.10.2021)

11. Tourism and Regional Integration in Southeast Asia [Манбаи электронӣ] URL <https://www.ide.go.jp/library/English/Publish/Reports/Vrf/pdf/481.pdf> (санаи мурочиат 28.10.2021)

ФАКТОРЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАН ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ

СОХИБИ БАХРУЛО

докторант (PhD) ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе,
пр.Рудаки, 33. Тел.: (+992) 917-82-02-02. E-mail: sohibbahrulo@gmail.com

В статье рассматриваются основные факторы экономического развития стран Юго-Восточной Азии. Регион Юго-Восточной Азии является одним из развитых регионов современного мира. Ускоренное экономическое развитие является результатом успешных экономических реформ, рационального использования природных ресурсов и географического положения региона. Изучение опыта экономических и социальных реформ Юго-Восточной Азии представляет большое научное и практическое значение.

Ключевые слова: Юго-Восточная Азия, факторы развития, сельское хозяйство, туризм, привлечение иностранных инвестиций, концессия, природные ресурсы.

FACTORS OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE REGION OF SOUTH-EAST ASIA

SOHIBI BAHRULO

PhD student, ISPAEC, NAST. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe city, 33 Rudaki ave. Tel.:
(+992) 917820202. E-mail: sohibbahrulo@gmail.com

The article discusses the main factors of economic development of the countries of Southeast Asia. The region of Southeast Asia is one of the developed regions of the modern world. Accelerated economic development is the result of successful economic reforms, rational use of natural resources and the geographical position of the region. Studying the experience of economic and social reforms in Southeast Asia is of great scientific and practical importance.

Key words: Southeast Asia, development factors, agriculture, tourism, attraction of foreign investments, concessions, foreign investments, natural resources.

АРАБИСТОНИ САУДӢ ВА ЧИН. МАХДУДИЯТҲО ВА ДУРНАМОИ ШАРИКӢ

Тайи солҳои ахир равобити Арабистони Саудӣ ва Чин шоҳиди тавсеаи бесобиқа гардида, аз ҷумла ҳамкориҳо дар бахшҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, низомӣ ва фарҳангӣ шудааст. Ҳам Арабистони Саудӣ ва ҳам Чин хостори таҳкими равобити дучониба мебошанд. Муносибатҳо ба афзоиши нишондиҳандаҳои мубодилаи тичорӣ, кушодани бонкҳои чинӣ дар Арабистони Саудӣ, муомилоти аслиҳа ва қабули таълими забони чинӣ дар баъзе мактабҳо ва донишгоҳҳо аз ҷониби Арабистони Саудӣ дар як мисоли беназири арабӣ зоҳир шудааст.

Дар замоне, ки равобити Арабистони Саудӣ ва Амрико, бахусус, дар замони Барак Обама, президенти ИМА, ба таниш мерасид, равобити Арабистони Саудӣ ва Чин пайваста беҳбуд ёфта, бо кишварҳои минтақа барои пайвастан ба тарҳи қабулшудаи Роҳи Абрешим бо мақсади истифода бурдани бартариҳои он шитоб мекарданд.

Дар ин мақола, ангезаҳои наздикшавии Арабистони Саудӣ ва Чин баррасӣ гардида, дар партави нигарониҳои ИМА ва Аврупо аз афзоиши нуфузи Чин дар минтақаи Ховари Миёна ва Африқои Шимолӣ афзуда, суоли мизони мунтазири кишварҳо ва наздикшавии онҳоро меафзояд, ки чӣ гуна аст?

Раванди муносибатҳои Саудӣ ва Чин

Ҳарчанд ду кишвар 15-уми ноябри соли 1946 дар шаҳри Ҷиддаи Арабистони Саудӣ нахустин паймони дӯстиро имзо карданд, аммо оғози воқеии равобити расмӣ ду кишвар то соли 1990 ба таъхир афтод. Муносибатҳо 20 сол боз мутаваққиф шуда буданд; аз соли 1949 то соли 1979 бо идомаи равобити маҳдуд Боздиди шоҳ Абдуллоҳ ибни Абдулазиз, ки валиаҳд буд, дар соли 1998 ба Чин аз назари ҳайати расмӣ ҷониби Арабистони Саудӣ ба Чин баландтарин боздид аст.

Моҳное пас аз тасвиби Конгресси ИМА ҶАСТА ва тафохуми Амрикову Эрон дар бораи созиши ҳастай, Си Чинпин, раиси Ҷумҳури Чин дар моҳи январӣ соли 2017 нахустин сафари худ ба Арабистони Саудиро анҷом дод ва дар чараёни он 14 созишнома, аз ҷумла ҳамкорӣ дар бахшҳои кайҳонӣ, илм ва энергияи барқароршаванда ба имзо расид. Зимни сафар эълон шуд, ки сатҳи равобити дучонибаи ду кишвар ба як шарикӣ ҳамаҷонибаи стратегӣ боло рафтааст ва ҳамчунин дар мавриди таъсиси як кумитаи муштараки сатҳи баланд тавофуқ ҳосил шуд.

Моҳи мартӣ соли 2017 шоҳ Салмон ибни Абдулазиз ба Ҷумҳурии Халқии Чин як сафари расмӣ анҷом дод, ки аввалин шоҳи Арабистони Саудӣ буд, ки аз он дидан кард ва ду ҷониб ба маблағи беш аз 65 миллиард доллар, аз ҷумла дар бораи таъсиси як корхонаи ҳавопаймоҳои низомии чинӣ дар Арабистони Саудӣ тавофуқ намуданд.

Қаблан шоҳ Салмон ибни Абдулазиз Оли Сауд ба Чин пеш аз расидан ба тахт, ду боздид дошт. Аввалин бор дар соли 1999, вақте ки ӯ волии вилояти Риёз буд ва дувуми он дар соли 2014, вақте ки валиаҳд буд.

Дар навбати худ Муҳаммад ибни Салмон ибни Абдулазиз, валиаҳди Арабистони Саудӣ, муовини нахуствазир ва вазири дифоъ дар моҳи февралӣ соли 2019 ба унвони таваққуфи савуми сафараш аз Покистону Ҳинд боздид кард, ки дар чараёни он созишномаҳои зиёде ба имзо расида буданд. Нахустин сафари валиаҳди Арабистони Саудӣ Муҳаммад ибни Салмон ба Чин дар соли 2016, ки тавассути он бо муовини нахуствазири Чин дар мавриди таъсиси кумитаи муштараки Саудӣ ва Чин қарордод

имзо кард, ки дар он протоколи кори ҷаласаи аввали ин кумита сабт шудааст, низ ба мувофиқа расиданд.

Дар дидори Муҳаммад ибни Салмон - валиаҳди Арабистони Саудӣ ва муовини раиси Шӯрои давлатии Чин 15 созишнома ва ёддоштҳои тафохум миёни ҳукуматҳои Чин ва Арабистони Саудӣ дар бахшҳои мухталиф, ба вижа энерҷӣ, захираи нафт, истихроҷи маъдан, тиҷорат ва Созишнома бо Вазорати манзили Арабистони Саудӣ дар бораи таъсиси як шаҳри наве дар канори шаҳри “ал-Асфар” ва имзои як созишномаи дигар оид ба рушди Роҳи абрешими иттилоотӣ ба имзо расид. Дар ин созишномаҳо ҳамчунин ёддошти ҳусни тафохум байни Вазорати илм ва технологияи чинӣ ва Шаҳри илм ва технология барои ҳамкорӣ дар соҳаи илми Малик Абдулазиз, илова ба ин боз як ёддошти тафохум оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи захираҳои об ба тасвиб расидааст.

Дар натиҷаи чунин ҳамкориҳо, ҳаҷми тиҷорати дучониба миёни Арабистони Саудӣ ва Чин аз соли 2000 ба таври қобили мулоҳиза афзоиш ёфтааст, ба навиштаи рӯзномаи саудӣ “Ар-Риёз” (23 феввали соли 2019) ва дар соли 2008 ҳаҷми тиҷорати дучониба миёни ду кишвар ба 32 миллиард доллар расидааст, ки ин ба нафъи Арабистони Саудӣ мерасад. Арабистони Саудӣ бузургтарин шарикҳои тиҷоратии Чин дар Осиёи Ғарбӣ аст. Тибқи изҳороти сафири Чин дар Арабистони Саудӣ Ли Хуасин (2018), табодули тиҷорат байни Шоҳигарии Арабистони Саудӣ ва Чин дар давоми як сол 18% афзуда, ба беш аз 50 млрд. доллар дар соли 2017 интизор меравад. Ташаббуси як камарбанд ва як роҳ ҳамкориҳои тиҷоратии ду кишварро дастгирӣ карда, тақвият мебахшад.

Ҳадафҳои ҳамкориҳои Арабистони Саудӣ

Риёз дар равобит бо Пекин як қатор бартариҳои мебинанд, ки метавонанд дар беҳбуди манофеи сиёсӣ, иқтисодӣ, амниятӣ бо талошҳои маҳдуд ва бо харҷи камтар аз ҳамтоёни худ дар муқобили кишварҳои ғарбӣ баён шаванд.

Ҳамкориҳои бечунуҷаро

Баръақси кишварҳои ғарбии дорои низомҳои демократӣ, Чин барои кишварҳое, ки мехоҳанд силоҳ харидорӣ кунанд, ҳеҷ гуна шартро пешбинӣ намекунад ва ё пуштибонии сиёсии онҳоро бо ислоҳоти сиёсӣ ё ҳуқуқӣ ва сатҳи ҳуқуқи инсон дар онҳо рабт намедихад. Инчунин, Чин бо устувории ҳукумат дар дасти як ҳизб дар муқоиса бо дигар кишварҳо тавсиф мешавад.

Бозгашт ба равобити Арабистони Саудӣ ва Чин, аҷиб аст, ки ҳамкориҳои низомии ду кишвар қабл аз ҳамкориҳои сиёсӣ ва барқарорӣ равобити дипломатӣ будааст. Арабистони Саудӣ дар солҳои ҳаштодуми асри гузашта аз Чин мушакҳои миёнапарвози баллистикӣ харидорӣ карда буд, дар ҳоле ки то авоили солҳои навадум (1990) равобити комили дипломатӣ барқарор нашуда буд, зеро Арабистони Саудӣ барои харидани ниёзҳои низомии худ ба бозорҳои алтернативӣ муроҷиат мекунад, вақте ки Амрико аз фурӯши онҳо ба он худдорӣ мекунад, рӯ ба силоҳҳои технологӣ ё мушакҳои дорои қобилиятҳои сифатӣ меорад.

Вариантҳои гуногун ва иттифоқҳо

Боз шудани дарвозаҳои Арабистони Саудӣ ба рӯи Чин истисно нест, балки стратегияи қабулкардаи Арабистони Саудиро инъикос мекунад, ки тавассути он ҳадафи диверсификатсияи муттаҳидонаш ва ба самти шарқ, ба сӯи Русия, Ҳиндустон ва Чин рафтани мебошад, вале Чин саҳми бештарро гирифтааст. Бо тавачҷуҳ ба тавоноӣ ва мавқеъ, ки Чин ба унвони яке аз панҷ узви доимии Шӯрои Амният бархурдор аст ва

дуввумин кудрати иқтисодӣ дар ҷаҳон аст, Арабистони Саудӣ ҳамчунин ҳадаф дорад, ки Чинро дур кунад ё ҳадди ақал равобити худро бо рақиби минтақавии худ, Эрон заиф кунад. Яке аз ҳадафҳои нисбати Эрон кам кардани эҳтиёҷоти Чин ба нафти Эрон мебошад. Аз ин рӯ, таҳти фишору таҳримҳои иқтисодиро бар тасмимгирандагони эронӣ афзоиш медиҳад. Ин кушишҳо ба умеди маҳдуд намудани сиёсати густариши Эрон мебошад.

Аз сӯи дигар, Арабистони Саудӣ дар равобити худ бо Чин бар пояи тағйири равобити Чин бо Туркия, ки аз сиёсатҳои саҳтгиروнаи Чин нисбат ба ақаллияти мусалмонон (уйғурҳо) аз нигоҳи Туркия нигарон аст, манфиати изофӣ мебинад.

Илова бар ин, тавсеаи равобит бо Чин ба бархе аз муттаҳидон, бахусус Амрико ва ба вижа ҷараёни демократӣ, ки дар қибולי подшоҳи Саудӣ сиёсати саҳтгирона дорад, паёме медиҳад, ки пас аз кушта шудани рӯзноманигори саудӣ Ҷамол Хошукҷӣ шадидтар шудааст. Ин ки Арабистони Саудӣ манфиатҳои худро ба интиҳоби як кишвари мушаххас ба гарав намегузорад, ҳатто агар он дар мавқеи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико бошад, балки он (Арабистони Саудӣ) ба иттифокҳои байналмилалӣ худ алтернативаҳо дорад, ҳарчанд дар сатҳҳои гуногун, ки имкон медиҳанд, Арабистони Саудӣ манфиатҳои худро хифз намояд.

Бозори ташнаи нафт

Иқтисоди Чин як иқтисоди бузург ва яке аз иқтисодҳои босуръат ва рушдбанда дар ҷаҳон аст, ба манобеи нафту энерҷӣ ниёз дорад. Дар ҳоле, ки талаботи иқтисоди Амрико ба он коҳиш меёбад; Дар натиҷаи вобастагии худ ба нафти маҳаллии саҳрӣ, эҳтиёҷоти мутақобилан ба нафт ва фуруши он ҳам барои Чин ва ҳам Арабистони Саудӣ меафзояд. Дар соли 2004, Арабистони Саудӣ дар Чин се миллиард доллар сармоягузори карда буд, то дар музофоти Фуҷиан, ҷанубу шарқи Чин як иншооти нафту кимиё бунёд кунад, ки ҳашт миллион тонна нафти ходро коркард мекунад. Дар соли 2005 тичорат ба 59% афзоиш ёфт ва Арабистони Саудӣ ҳамчун бузургтарин содиркунандаи нафт ба Чин аз Ангола пеш гузашт. Дар семоҳаи аввали соли 2010 содироти нафти Саудӣ ба Чин ба беш аз як миллион баррелро ташкил дод ва ҳаҷми содироти нафти Арабистони Саудӣ ба ИМА аз ин ҳам зиёдтар буд. Ширкати саудӣ (SABIC) ҳар сол ба Чин бо беш аз ду миллиард доллар маҳсулоти нафтӣ содир мекунад.

Ҳадафҳои чинӣ

- **Марказияти Арабистони Саудӣ дар тасмимгириҳои кишварҳои арабӣ ва исломӣ**

Чин Арабистони Саудиро як кишвари марказӣ дар минтақаи арабӣ ва ҷаҳони ислом медонад. Ҳамкорӣ бо он сиёсати хоричии Чинро бо кишварҳои арабӣ ва исломӣ қонунӣ мегардонад ва мавқеи байналмилалӣ онро дар муносибатҳо ва вазнашро дар тавозуни байналмилалӣ қудрат афзоиш медиҳад.

Тайи ду соли ахир Чин аз таҳрифи симои худ дар ҷаҳони ислом ранҷ мебард. Дар натиҷаи сиёсатҳои сарқубгаронаи нисбат ба мусулмонони уйғур татбиқшаванда, аз даъватҳои таҳримҳои иқтисодӣ ва вазъи бадбинӣ нисбат ба Чин ҳарос дошт, аз ин рӯ, рушди равобити худ бо Арабистони Саудиро бо мавқеи диниаш дар беҳбудии симои берунии худ муҳим медонад.

Аз сӯи дигар, дар низои Чин бо Амрико ва тарҳи стратегияи он (Роҳи Абрешим) барои таҳкими ҳузури худ - ҳатто ҳузури низоми - дар оянда дар минтақаи арабӣ, ба

далели мавқеъи чуғрофии Арабистони Саудӣ ва иқтидори моддии худ, Чин меҳоҳад ба Арабистони Саудӣ дар стратегияи худ диққати махсус диҳад.

Хулоса

Байни Арабистони Саудӣ ва Чин эҳтиёҷоти зиёд ва мутақобила вучуд дорад, ки ду кишварро водор мекунад, ки равобити дучонибаи худро дар беш аз як соҳа инкишоф диҳанд. Аммо равобити Арабистони Саудӣ ва Чин ба як сатҳ ва андозаи мушаххас мерасад ва баъдан таҳкими он ба табиати равобити Арабистони Саудӣ ва Амрико вобастагӣ дорад, як омили асосии равобити Арабистони Саудӣ ва Чин аст.

Арабистони Саудӣ дар баробари иқдоми давлати Чин алайҳи ақаллиятҳои мусалмон фаҳмиши бесобиқа нишон дод ва Чин низ аз мавзёи Арабистони Саудӣ дар ҷангаш дар Яман ба ҳимоят аз ҳукумати Яман ҳимоят кард, ки баҳо ва рушди равобити Саудӣ ва Чинро таъйид мекунад. Дар давраи оянда, махсусан, агар ҷунбиши демократӣ ба Кохи Сафед баргардад бори дигар, пас аз интиҳоботи президенти соли 2020, ӯ ба фишор бар Арабистони Саудӣ бармегардад.

Муносибатҳои Арабистони Саудӣ ва Чин бо вучуди суръатбахшии наздикшавӣ, ҳанӯз ба иттиҳоди стратегӣ дуртар ҳастанд, зеро онҳо то ҳол санчида нашудаанд. Бо вучуди ин, нафти сахрии Амрико, тағйирот ва ақибнишинӣ дар баъзе мавқеъҳои Амрико дар баробари баъзе соҳаҳои муҳим барои Арабистони Саудӣ, метавонад Арабистонро ба сӯи иттиҳоди стратегии Арабистони Саудӣ ва Чин дар баъзе самтҳои мушаххас равона кунад. Ҳатто бояд эътироф кард, ки раҳбарони Арабистони Саудӣ ва Амрико то ҳол бовар доранд, ки равобити ду кишвар стратегӣ буда, ба манфиатҳои муштарак ноил мешаванд, гарчанде ки раҳбарони ҳар ду тараф шохиди ақибнишинӣ аз мавқеъҳои пешинаи худ буданд.

Манбаъ: Маркази фикрии стратегӣ барои тадқиқот

<https://fikercenter.com/2020/02/13/وأفاقها-ال شراكة-حدود-وال صد ين-ال سعوديّة/>

Тарҷумаи Умед Пудинаев, ходими илмии Институт

ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМ, СВЯЗАННЫХ С ЭКСТРЕМИЗМОМ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ ТАДЖИКИСТАНА

ИБРОХИМЗОДА УМЕДЖОН

магистр второго курса по дипломатии и внешней политики, Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Маяковский 41/2.

Тел: (+992) 909020140. E-mail: ibrohimzoda@bk.ru

ГАЙРАТОВА ФОТИМА АСЛАМШОЕВНА

кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры международных отношений, Таджикский национальный университет. Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г.

Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: +992915191860. E-mail: fotima.gairatova.84@mail.ru.

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с освещением проблем экстремизма в информационном пространстве Таджикистана. Стоит отметить, что в информационном пространстве страны существует ряд проблем, которые создают преграды для четкого реагирования и создания контрнарратив против экстремистского

контента. Анализ и оценка информационного пространства показывает, что рассмотрение данной проблемы в контексте как Таджикистана, так и стран Центральной Азии является целесообразным.

Каким путём распространяется контент экстремистского характера? Что делают частные и государственные СМИ для активизации контрпропаганды и как бороться с пропагандой экстремистских идей в информационном пространстве Таджикистана? В этой статье постараемся дать ответы на заданные выше вопросы, а также предоставить соответствующие данной проблематике рекомендации.

Ключевые слова: экстремизм, молодежная среда, радикализм, экстремистский контент, толерантность, информационное пространство, Таджикистан.

Экстремизм во всех его проявлениях остаётся угрожающим фактором и одной из наиболее важных проблем, решение которой имеет существенное значение для обеспечения национальной безопасности Таджикистана. Этот тезис обусловлен, в первую очередь, протяжённой границей с Афганистаном, многообразием экстремистских проявлений, разнообразием экстремистских действий, оказывающих дестабилизирующее влияние на социально-политическую обстановку, и наличием реальных угроз для стабильности Таджикистана.

Экстремизм несет за собой огромные социально-политические и экономические потери, оказывает сильное психологическое давление на сознание масс, ведя их в заблуждение в контексте жизненных ценностей [1,33].

Исходя из того, что информационное общество и доступность информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), новых медиа предоставляет каждому возможность ее использования, нет гарантий защищенности граждан страны от экстремистских материалов, которые публикуют вербовщики и сторонники радикальных группировок и/или организаций.

Пути распространения экстремистского контента в информационном пространстве Таджикистана

В Таджикистане, как и в других странах, – экстремистский контент распространяется посредством Интернета, через социальные сети. Экстремисты пропагандируют свою идеологию в основном находясь за границей, что создаёт проблему для контроля их деятельности. Проблема заключается в том, что ответственные госорганы не имеют возможности ограничивать работу сайтов, размещённых на иностранных серверах. Таким образом, “Facebook”, “Twitter”, “Инстаграм”, “WhatsApp”, “Телеграмм” и мировой видеохостинг “YouTube” (www.youtube.com) являются основными ресурсами посредством которых сторонники экстремизма распространяют свой контент.

По словам таджикского политолога Шерали Ризоён, с усилением информационного общества СМИ и информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) играют важную роль в процессе формирования общественного мнения и переориентации граждан к различным идеям. СМИ и ИКТ являются мощными инструментами «промывки мозгов», которые могут заметно повлиять и перенаправить в нужном направлении [6].

Таким образом, можно сказать, что СМИ и ИКТ являются полезным инструментом не только в руках государства, но и оружием в руках экстремистских группировок. С их помощью вербовщики могут действовать из любой точки земли без каких-либо препятствий.

В период с августа по октябрь 2018 года аналитики рассмотрели десять группировок, которые активно распространяли контент насильственного экстремизма в информационном пространстве Центральной Азии. Всего было выявлено 254 аккаунта в социальных сетях,

содержащих контент насильственного экстремизма, или же принадлежащих группировкам, поддерживающим его. Из них 140 учетных записей активно распространяли экстремистский контент, 75 записей были неактивны, а 30 – заблокированы [2]. (см. диаграмму 1)



Диаграмма 1. Количество экстремистских аккаунтов в социальных сетях

Практика блокировки сайтов, которые распространяют экстремистскую идеологию, широко используется во всех странах Центральной Азии. Все сайты, которые по мнению гос. органов имеют экстремистский характер и распространяют дезинформацию (фейки) блокируются. При этом основными средствами негативного информационного воздействия субъектов экстремистских группировок в Таджикистане, как правило, являются:

Во-первых, печатная, аудио и видеопродукция экстремистского характера, которая используется для информационно целевой аудитории об идеологии экстремистских и террористических организаций;

Во-вторых, сайты экстремистских организаций, которые выступают в роли основного распространителя информации экстремистского содержания;

В-третьих, электронные письма и сообщения в социальных сетях и СМС-рассылки, содержащие информацию экстремистского характера.

В современных условиях пропаганда информации экстремистского содержания стало легкодоступной для приверженцев радикальных идеологий [4,56]. Как было сказано выше пропаганда встречается преимущественно в Интернете, что бесспорно связано с его доступностью и дешевизной. Сторонники радикальных течений публикуя свои статьи или видео-призывы, заманивают интернет-пользователей в свои “капканы”, из которых очень трудно выбраться.

Освещение проблем, связанных с экстремизмом в информационном пространстве Таджикистана

За последние годы в информационном пространстве Таджикистана на всех порталах периодически освещают проблему экстремизма и показывают негативное влияние радикальных группировок на сознание молодежи страны. Исходя из анализа контента таджикских информационных агентств, как Азия Плюс, Радио Озоди и Чумхурият можно выдвинуть следующие тезисы:

- На указанных платформах экстремизм определяется, как проявление жестокости, нарушение конституционного строя и оказывающий деструктивное воздействие на сознание молодежи.

- В основном большинство публикуемых материалов имеет просветительский характер. Ощущается нехватка аналитических материалов и соответствующих рекомендаций по данной тематике. В этом русле целесообразно увеличить количество аналитических материалов с соответствующими рекомендациями на ведущих платформах страны. Также необходимо тесное сотрудничество СМИ и экспертов.

- Основной платформой для распространения экстремистских идей и вербовки молодых людей является Интернет и социальные сети. В статье, опубликованной в ИА Азия-плюс приводится следующее: “По официальным данным 80% участников конфессиональных войн были вербованы посредством Интернет” [7].

В информационном пространстве страны освещение экстремистских проблем имеет особый подход, связанный с идеологией радикальных группировок. Исходя из того, что большинство населения страны исповедуют ислам, основной “манящей” идеологией для вербовки становится религия.

В национальном информационном пространстве Таджикистана вопросы религии освещает сайт Совета улемов Исламского Центра Таджикистана (<https://shuroiulamo.tj>). Здесь освещаются канонические постулаты ислама, активен блок «вопрос и ответов», а также загружены книги исламской тематики.

В Таджикистане большинство блогеров не занимаются освещением проблем связанных с экстремизмом. Контент образовательного и просветительского характера публикует один из известных блогеров страны Диловар Сафаров посредством Youtube, Instagram и Facebook (Dfilm tj) [3].

Анализ информационного пространства показывает, что в отличие от государственных СМИ, частные СМИ и внешние аналитические платформы освещают проблему экстремизма намного чаще. В совокупности, большинство публикаций – это освещение случившихся происшествий, мнение экспертов, аналитические статьи, выступления с конференций, журналистское расследование и видеоролики. Также, СМИ рассказывают и/или освещают судьбы людей, которых вернули из зоны боевых действий, таким образом, показывая их раскаяние за содеянные поступки.

Меры, предпринимаемые СМИ Таджикистана для противодействия пропаганде экстремистских идей

В Таджикистане контрпропаганде уделяют внимание на национальном уровне. Так в Национальной стратегии республики Таджикистан по противодействию экстремизму и терроризму на 2016-2020 годы, утвержденной указом Президента республики от 12 ноября 2016г. №776 [5], приводится следующее:

- создание контрпропагандистских сайтов, публикующих понятные и доступные для населения разъяснительные и антиэкстремистские материалы.

- использовать Интернет как пространство для обсуждения экстремистского контента, видения конструктивных дискуссий и выражения противоположенных точек зрения, что может предотвратить радикализацию потенциальных сторонников экстремистских организаций.

Согласно этим пунктам нужно создавать условия для проведения контрпропаганды и усилить профилактические работы. Конечно, ведутся дискуссии в информационном

пространстве, проводятся семинары и конференции, но таким образом можно решить проблему только временно. С целью защиты граждан от материалов экстремистского характера, целесообразно активизировать идеологическую работу для формирования толерантного сознания в религиозных и межконфессиональных вопросах.

Так как в стране отсутствует стратегия освещения таких тем, как свобода вероисповедания или противодействие религиозному экстремизму и терроризму, деятельность СМИ в таких ситуациях контролируется государственными органами власти или отдельными программами (пример, IWPR).

В информационном пространстве страны пытаются бороться с экстремистской пропагандой, но для создания более эффективной контрпропаганды, необходимо тесное сотрудничество государственных властей с гражданским обществом, независимыми СМИ, экспертами и неправительственными организациями. Только объединив общие усилия и старание можно конструировать эффективные меры по предотвращению экстремизма.

Но, не стоит забывать, что чрезвычайно большое количество профилактических материалов по противодействию экстремизму имеет обратную сторону. Публикуя множество материалов на тему экстремизма, можно притянуть ту аудиторию, которая даже не разбирается в этой теме. Поэтому целесообразно уравновесить количество антиэкстремистских материалов, и добавить материалы образовательного и позитивного характера.

Какой подход лучше?

Борьба с пропагандой экстремистских идей в Таджикистане имеет свою специфику, связанную с восприятием информации со стороны аудитории. Демонизация экстремистов и использование языка вражды не всегда помогает решить данную проблему. Исходя из этого при проведении контрпропаганды целесообразно использовать более “мягкие” методы.

Анализ и наблюдение информационного пространства показывает, что публикация образовательных и позитивных материалов, которые способствуют формированию критического мышления среди молодежи страны имеет более положительный и эффективный результат.

В первую очередь это связано с тем, что использование языка вражды может вызвать ответ противоборствующей стороны, формировать дискурс и привлечь внимание большой аудитории.

Во-вторых, при проведении контрпропаганды выдвижение различных теорий и использование сложного языка не является эффективным методом. Например, в своих статьях используют такие факторы, как политическая безопасность, защита светского конституционного строя и др.

Исходя из вышеупомянутых тезисов можно выдвинуть следующие рекомендации:

- В процессе проведения контрпропаганды необходимо чётко обозначить черту между религией и экстремизмом. Ясно донести до аудитории, что экстремизм – это преступление и не имеет никаких связей с религией.
- Чтобы не попасть в капкан вербовщиков в социальных сетях, необходимо расширить кругозор и способствовать формированию критического мышления среди населения. Исходя из этого, организация образовательных программ для развития критического мышления является целесообразной. В этом русле нужно проводить тренинги как в вузах страны, так и в рамках отдельных курсов для молодежи, неохваченных образовательными учреждениями;

- Создать в социальных сетях тематические группы, пропагандирующие идею мультикультурности и толерантности. Важно, чтобы публикуемая информация демонстрировала толерантность, как модное явление, и чтобы ее поддерживали кумиры молодежи (блогеры, спортсмены, музыканты, актеры и т.п.);

- В Таджикистане необходимо создать информационно привлекательные платформы аналитического характера, соответствующих молодежной ментальности: писать статьи доступным и понятным языком и создавать контент в рамках нынешнего понимания молодежи.

В завершение следует отметить, что для эффективной реализации контрпропаганды в стране нужны комплексные меры, улучшающие знания людей, в особенности молодежи и освещающие данную проблематику, что в долгосрочной перспективе может оказать существенное влияние на уровень восприятия экстремистского контента.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдулло Рахнамо, Худойберди Холикназар. В чём заключается опасность экстремистской идеологии и религиозных экстремистских групп? – Душанбе: «Ирфон», 2018. -184с.

2. Как в Центральной Азии борются с насильственным экстремизмом URL: <https://media.tj/rfr-v-centralnoj-azii-boryutsya-s-nasilstvennyv-ekstremizmom/> (дата обращения: 20.09.2020г.)

3. Личный блог URL: <https://dfilm.tj>

4. Муминов А.И. Религиозный экстремизм: сущность и явления. Учебное пособие/ И.А. Муминов. – Душанбе: “Ирфон”, 2017. -365с.

5. Национальная стратегия Республики Таджикистан по противодействию экстремизма и терроризма на 2016-2020 годы URL: <https://mit.tj/sites/files/strategiya> (дата обращения: 25.09.2020г.)

6. Опыт Таджикистана в профилактике экстремизма проблемы и перспективы URL: <https://berlek-nkp.com/tadzhikistan/7932-opyt-tadzhikistana-v-profilaktike-ekstremizma-problemy-i-perspektivy.ht> (дата обращения: 17.09.2020г.)

7. Чй хел ҷавонони тоҷик дар шабакаҳои иҷтимоӣ ба доми гуруҳҳои ифротӣ меафтанд ва чӣ гуна метавон худро ҳифз кард URL: <https://asiaplustj.info/news/tajikistan/society/20200626/ch-hel-avononi-toik-dar-shabakaai-itimo-ba-domi-guroi-ifrot-meaftand-va-ch-guna-metavon-hudro-ifz-kard>

ТАҲИЯИ МУШКИЛОТИ ВОБАСТА БА ЭКСТРЕМИЗМ ДАР ФАЗОИ ИТТИЛОТИИ ТОҶИКИСТОН

ИБРОҲИМЗОДА УМЕЧОН

магистранти кафедраи дипломатия ва сиёсати хориҷии ДМТ. 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Маяковский 41/2. Тел: (+992) 909020140, E-mail: ibrohinzoda@bk.ru.

ҒАЙРАТОВА ФОТИМА АСЛАМШОЕВНА

номзади илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Адрес: 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел: +992915191860, E-mail: fotima.gairatova.84@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масъули вобаста ба таҳия намудани мушкилоти экстремизм дар фазои иттилоотии Тоҷикистон баррасӣ мешавад. Бояд зикр намуд, ки дар фазои иттилоотии кишвар як қатор мушкилоте вучуд доранд, ки барои дуруст ва зуд таҳия намудани матлабҳои зиддиифротӣ монеъа эҷод менамоянд. Таҳлил ва баҳогузориҳои фазои иттилоотӣ нишон медиҳад, ки баррасии мушкилоти мазкур ҳам дар намунаи Тоҷикистон ва ҳам кишварҳои Осиёи Марказӣ ба мақсад мувофиқ аст.

Бо кадом роҳҳо матлаби хислати ифротидошта паҳн мешавад? ВАО-и хусусӣ ва давлатӣ барои ба роҳ мондани чораҳои пешгирикунанда бар муқобили матлабҳои ифротӣ дар фазои иттилоотӣ чӣ корҳоро анҷом медиҳанд? Дар мақолаи мазкур кушиши менамоем ба саволҳои дар боло зикршуда ҷавоб диҳем ва барои коҳиши додани мушкилиҳои мазкур пешниҳодҳои амалӣ таҳия намоем.

Калидвожаҳо: экстремизм, ҷавонон, ифротгароӣ, матлаби экстремистӣ, таҳаммулпазирӣ, фазои иттилоотӣ, Тоҷикистон.

COVERAGE OF THE PROBLEMS RELATED TO EXTREMISM IN THE INFORMATION SPACE OF TAJIKISTAN

IBROHIMZODA UMEDJON

MSc in Diplomacy and Foreign Policy, TNU. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe city, st. Mayakovsky 41/2. Tel: (+992) 909020140, E-mail: ibrohimzoda@bk.ru.

GAIRATOVA FOTIMA ASLAMSHOEVNA

Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of the Department of International Relations, Tajik National University. Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. Tel: +992915191860. E-mail: fotima.gairatova.84@mail.ru.

In this article will be discussed the issues related to the coverage of extremist content in the information space of Tajikistan. It is worth noting that there are a number of problems in the information space of Tajikistan that create barriers to a clear response and the creation of counter-narratives against extremist content. Analysis and assessment of the information space shows that consideration of this problem in the context of both Tajikistan and the countries of Central Asia is appropriate.

How the extremist content is distributed? What are the private and state media doing to intensify counter-propaganda and how to deal with the propaganda of extremist ideas in the information space of Tajikistan? In this article we will try to give answers to these questions, as well as provide recommendations for resolving above mentioned issues.

Keywords: *extremism, youth environment, radicalization, extremist content, tolerance, information space, Tajikistan.*

**СОЗМОНИ ҲАМКОРИҶОИ ШАНХАЙ ҲАМЧУН ЗАМИНАИ
ҲАМКОРИҶОИ МИНТАҚАВӢ ВА ҶАҶОНӢ**

САИДОВА НУШОФАРИН

магистранти ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 33.
Тел.: (+992) 988880765. E-mail: noshcs14@gmail.com

Мақолаи мазкур ба таҳлилу баррасии нақши Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ба сифати заминаи асосии ҳамкориҳои минтақавиву глобалӣ бахшида шуда, дар он марҳилаҳои рушди ин созмон, механизмҳои дар доираи созмон истифодашаванда, афзудани шумораи кишварҳои бо ин созмон ҳамкорикунонда, муносибати ҷомеаи гарбӣ ба ин созмон ва дигар сатҳҳои муҳимтарини фаъолияти ҷамъониба таҳлил гардидаанд.

Ҳамчунин дар мақолаи мазкур нақши кишварҳои пешбари ин созмон дар мисоли Хитой ва Россия мавриди баррасӣ қарор дода шуда, муаллиф кӯшиши ба шарҳ додаст бо таъки ба адабиёти илмӣ навтарин фаъолият ва таъсири созмони мазкурро ба рабобити байналмиллалии муосир дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон аз дидгоҳи худ пешниҳод намояд. Дар ҳулосаи мақола инчунин бардоштҳои муаллиф аз таҳқиқоти анҷомдодашуда оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: *Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, Ҳамгириҳои минтақавӣ ва глобалӣ, Россия, Хитой, Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, идеология ҷаҳонишавӣ.*

Созмонҳои ҷарбӣ-сиёсӣ дар замони муосир баҳри на ҷангу низоъ бар зидди рақибҳои худ (блоки Антанта ва Сегона), балки бо мақсади таъмини амният ва пешгирии таҳдидҳои ғайрианъанавӣ равона шудааст. Воқеан, аз оғози асри XXI ногузирии тавсеаи ҳамокриҳои ҷарбӣ-сиёсӣ зиёд ба назар мерасад, зеро мубориза бар зидди терроризм, экстремизм, сепаратизм, радикализм, қочоки маводи муҳаддир, одам, яроқ ва дигар падидаҳо хеле мубрам гаштааст. Маҳз фаъолияти Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ҳамчун созмони сиёсӣ-амниятӣ-низоми-иқтисодӣ бар муқобили хатарҳои мазкур ҳадафнок мебошад. Мулоқоти таърихӣ байни сарони кишварҳои Панҷгонаи Шанхай 15 июни соли 2001 дар шаҳри Шанхай баргузор гардид, ки ба ин мавқеъ мувофиқ мебошад. Эълонияи таъсиси Созмони Ҳамкориҳои Шанхай дар ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон, ки то ин вақт ба ҳайси мушоҳида пазируфта шуда ба имзо расид. Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ҳудуди 34 млн.км² (60%-худудҳои Авруосиё) бо аҳолии соли 2015 3 млрд.4 млн. дарбар мегирад. Дар Созмон 8 давлат аъзо мебошад: Россия, Чин, Тоҷикистон, Ўзбекистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Ҳиндстон ва Покистон мебошанд.

Таъсисёбии Созмони Ҳамкориҳои Шанхайро ҳамчун як шакли ҷавоб ба таҷрибаи нави сиёсии ҷаҳонӣ, қадам ба сӯи низоми нави байналмилалӣ, ки баръакси якҷаҳонӣ буд, метавон эътироф кард. Агар ба таърихи рушд ва таъсисёбии Созмони Ҳамкориҳои Шанхай тавачҷуҳ намоем, қайд кардан лозим аст, ки тамоми равандҳои марбут ба ташаккули сохтор ва механизмҳои кори созмон хеле осон, пайдарпай ва пайваста сурат гирифтаанд. [1].

Усули ҳамкориҳои байналмилалӣ Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, ки асоси онҳо фоидаи шарикон ва эҳтироми мутақобила ва озодии интихоби роҳи рушди милли мебошад, сабаби густариши самтҳои фаъолияти созмонро нишон медиҳанд ва нуқтаи ибтидоии гузариш аз ҳамкориҳои минтақавӣ ба ҳамкориҳои ҷаҳонӣ мебошад. Аз ин рӯ доираи давлатҳое, ки бо Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ҳамкорӣ мекунанд, рӯз то рӯз густариш меёбад. Қомеаи ғарбӣ, ки дар гузашта Созмони Ҳамкориҳои Шанхайро сарфи назар кардан мехост, ҳоло дарк менамояд, ки ин ғайриимкон аст ва барои пайдо намудани муносибат бо он мекӯшад. Сохтори гуногун ба монанди Иттиҳоди Европа, Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ ва иттифоқчиёни низомӣ-сиёсии минтақаи Осиё ва ҷавзаи уқёнуси Ором ва Атлантика ба монанди Кореяи Ҷанубӣ, Япония, Австралия, Канада ва давлати Скандинавия ба ин созмон таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд. Ин таваҷҷуҳ бештар дар самтҳои асосии қори Созмони ҳамкориҳои Шанхай фаъолияти зиддитеррористӣ, қочоқи маводи муҳаддир ва самти Афғонистон зоҳир мешавад[2]. Кишварҳои Ғарб барои ҳамкорӣ бо Созмони Ҳамкориҳои Шанхай дар ҷаҳорҷӯби ҳамкорӣ бо ниҳодҳои амниятӣ манфиатдоранд.

Созмони Ҳамкориҳои Шанхай шумораи зиёди шарикӣ муқолама ва инчунин якҷанд дархост барои иштирок дар ҳаёти нозир дорад. Шомил шудани Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон ҳамчун узви доимии Созмони Ҳамкориҳои Шанхай дар соли 2017 як қадам ба сӯйи густариши умумиҷаҳонӣ кардани ин созмон аст. Ҳама қорҳое, ки тайи солҳои охир ба анҷом расонида шудаанд, аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ба тавсеаи ҷуғрофии созмон ва хусусияти нави глобалии он кӯшиш кардааст. Дурнамои эҳтимоли шомил шудани Ҷумҳурии Исломии Эрон ба Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ба манфиатҳои тамоми намоёндагони минтақаи Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ таъсир хоҳад расонид. Чунин воридшавӣ "бо назардошти сиёсати ба қарибӣ лағви таҳримот"-и байналмилалӣ аз Ҷумҳурии Исломии Эрон қомилан воқеӣ аст. Ворид шудани Ҷумҳурии Исломии Эрон ба Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ин маънои мустақамшавии мавқеи геополитикӣ, геоиқтисодӣ ва сиёсии созмонро дорад. Ҷумҳурии Исломии Эрон Созмони Ҳамкориҳои Шанхайро ба ҳайси як маркази муҳими нақлиётӣ ва содиркунандаи пешбари захираҳои энергетикӣ ҷалб мекунад. Агар Техрон ба Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ҳамроҳ шавад, мушкилоти минтақавӣ дар баҳри Каспий ҳалли худро хоҳад ёфт. Ба андешаи қоршиносон, аъзо набудани Ҷумҳурии Исломии Эрон имкон намедиҳад, ки ягон мушкилоти ҷиддӣ дар Осиёи Марказӣ, Ҷумҳурии Иломии Афғонистон ва ҷавзаи Каспий ҳал шавад. Тавассути Эрон, кишварҳои аъзои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ба Халиҷи Форс метавонад, риштаи ҳамкорӣ оғоз намоёнд[3].

Яке аз муҳимтарин қонунҳои геополитикии англо-саксонӣ чунин аст, ки қасе ки ин қаламравро идора мекунад, (Россия, Осиёи Миёна, Ҷумҳурии Исломии Эрон ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон) Авруосиё ва тамоми ҷаҳонро назорат мекунад. Кишварҳои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай барои мустақилона назорат кардани амният дар қитъаи Осиё бо суръат наздик мешаванд[4].

Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ягона созмонест, ки унсури ғарбиро дар бар намегирад. Ин як омили бениҳоят муҳим буда, мавҷудияти дигари "марказҳои қудрат" дар арсаи ҷаҳонро исбот мекунад. Бо пайвасти шудани иштирокчиёни нави қомилҳуқуқ, созмон ба як ниҳоди бонуфузи байналмилалӣ, аз қумла қудрати шарқии Авруосиё табдил ёфта, ба ин васила ҳамчун як платформаи пешниҳодкунандаи алтернативии

Авруосиёӣ ба Европаи Ғарбӣ дар ташаккули ҷаҳони бисёрсамтӣ баррасӣ мешавад. Ҳадафи Созмони Ҳамкориӣ Шанхай ҳамоҳангсозии рушди ҷаҳонӣ, коҳиш додани фарқияти Шимол ва Ҷануб, ба роҳ мондан ва таҳкими ҳамкориҳои фаъоли байни гурӯҳҳо: бойгардонии мутақобила дар соҳаи фарҳанг ва иқтисод, мубодилаи таҷрибаи рушди миллӣ, иродаи сиёсӣ барои муколамаи минбаъда ва амиқсозии он мебошад.

Дараҷаи ҳамгирой ба сиёсати ҷаҳонӣ ва қобилияти таъсир расонидан ба равандҳои муҳим таҳия ва қабули қарорҳои сиёсӣ низ барои Созмони Ҳамкориӣ Шанхай як нуқтаи хеле муҳим аст. Муносибати Созмони Ҳамкориӣ Шанхай бо Созмони Милали Муттаҳид ва Шӯрои Амният имкон медиҳад, ки ин созмон дар қабули қарорҳо дар соҳаҳои гуногун таъсиргузор бошад.

Дар ҷаҳорҷӯби ин созмон иштирокчиёни нави муносибатҳои байналмилалӣ, ва давлатҳои дорои иқтисодиёти дар ҳоли рушд, ки нуфузи онҳо дар шароити муосир афзоиш меёбад нақши муҳим доранд. Идеологияи Созмони Ҳамкориӣ Шанхай ба монанди дигар гурӯҳҳои навтаъсис аз қабилӣ БРИКС (ташкилоте ки аз панҷ кишвар иборат аст: Бразилия, Россия, Ҷумҳурии Ҳиндустон, Ҷумҳурии Халқии Чин ва Африкаи Ҷанубӣ) демократикунонии равобити байналмилал мебошад. Асоси фаъолияти ин созмонро меъёрҳои байналмилалии нав ба монанди эҳтироми дуҷониба, манфиати тарафайн, баробарии мутлақ дар муносибатҳои мутақобила ва бисёртафа, бартарият намудани принсипи истифода накардани қувва ва таҳдиди қувва дар муносибатҳои байналхалқиро ташкил медиҳад. Самтҳои асосии фаъолияти ин созмон: амнияти баробар барои ҳама, рафъи мушкilotи муштарак тавассути ҳамкорӣ, бартарият намудани хатарҳои муштарак, кам кардани таҳдидҳои дохилӣ, истифодаи принсипи ҳамбастагии иқтисодӣ, шаффофият ва риштаи ҳамкори ба ҷаҳони беруна ва инчунин дӯстӣ бо ҳама кишварҳо, рушди таҳаммулпазирӣ ва демократия дар муносибати байниҳамдигариро ташкил медиҳад. [5].

Чунин хусусиятҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ин созмон барои боло рафтани нақши кишварҳои Осиёи Марказӣ дар арсаи ҷаҳонӣ нақши муҳим дорад. Дар доираи созмон нақши асосӣ ба Россия ва Хитой мансуб аст, ки ҳамкориҳои мустақкам доранд ва монеаҳоро дар шакли рақобати солим бо шарикони Россия ва Чин барои ноил шудан ба ҳадафи умумӣ бартарият мекунанд.[6]

Аз омӯзиш ва пажӯҳиши масъалаи мавриди назар метавон ба чунин натиҷа расид:

- дар раванди ҷаҳонишавӣ омилҳои гуногун аз қабилӣ: заиф гардидани қудрати соҳибхитиёрии давлатҳои миллӣ, додани ваколат ба созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ, рушди ҳуқуқи байналмилалӣ, таҳкими нуфузи созмонҳои ғайриҳукуматӣ ва ширкатҳои фаромиллӣ дар ташаккули ассотсиатсияҳои минтақавӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ нақши муҳим мебозанд;

- дар шароити кунунӣ вобастагии мутлақи ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои байналмилалӣ, давлатҳо зарурати иттиҳодно эҳсос мекунанд ва барои ҳамгироеи минтақавӣ баҳри тақвияти нуфуз дар сатҳи ҷаҳониро кӯшиш менамоянд;

- мавҷудият ва фаъолияти Созмони Ҳамкориӣ Шанхай ба воқеиятҳои муосир ҷавобгӯ буда, пайваста такмил додани механизмҳои он гувоҳи он аст, ки зарурат ба мавҷудияти он рӯз аз рӯз меафзояд;

- Созмони Ҳамкорию Шанхай, ҳамчун созмони минтақавӣ, пайваста барои афзоиши ҳамкориҳо кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки ин маънои густариши шарикон ва гузариш аз ҳамкориҳои минтақавӣ ба ҳамкориҳои ҷаҳониро шаҳодат медиҳад;

- дар асоси хулосаи қаблӣ боз як нуқтаеро бояд зикр кард, ки сарфи назар аз он, ки дар назарияи муносибатҳои байналмилалӣ, муҳаққиқон танҳо равандҳо ва ассотсиатсияҳои глобалӣ ва ё маҳз минтақавиро меомӯзанд, дар ин марҳила дар таърих ва рушди муносибатҳои байналмилалӣ созмонҳои пайдо шудаанд, ки таърифи ҳамаҷониба надоранд. Хусусияти онҳо дар он зоҳир мешавад, ки онҳо як созмони минтақавӣ буда, ҳамзамон хусусияти глобалӣ пайдо намуд, самтҳои фаъолият ва ҳамкориҳоро мунтазам густариш дорад ва дар ниҳояти қор аз доираи минтақа берун мераванд.

АДАБИЁТ:

1. Василенко В.И., Василенко В.В., Потеев А.Г. Шанхайская организация сотрудничества в региональной системе безопасности (политико-правовой аспект). / Василенко В.И., Василенко В.В., Потеев А.Г. – М.: Проспект 2014 – 192 с.

2. Евгений Сысоев: европейцы считают РАТС ШОС успешной площадкой противодействия терроризму. 24.06.2016 / ИА ТАСС. URL: <http://tass.ru/opinions/interviews/3395487> (<http://tass.ru/opinions/interviews/3395487> (санаи мурочиат 14.12.2019))

3. Интервью с Владимиром Мантусовым: Принятие Индии и Пакистана изменит мировой расклад. 12 июля 2016. / Аналитический портал «Евразия Эксперт» URL: <http://eurasia.expert/prinyatie-indii-i-pak-ist-ana-v-shos-izmenit-mirovoy-rasklad-nachalnik-gossiyskoy-tamozhennoy-akademii/> (санаи мурочиат : 17.04.2017)

4. Азаров Д. ШОС становится центром силы Евразии. 24 июня 2016. / Азаров Д. Деловая газета «Взгляд». URL: <https://vz.ru/politics/2016/6/24/817645.html> (дата обращения: 17.01.2020)

5. Мочульский А.Ф. БРИКС, РИК и ШОС в процессе кристаллизации многополярности в современных международных отношениях. / Мочульский А.Ф. Ежегодник института международных исследований Московского государственного института международных отношений РФ. – 2012. №1 – с.66

6. Китай увеличил инвестиции в экономический коридор через Пакистан. 13 апреля 2017. / ИА РИА Новости. URL: <https://ria.ru/economy/20170413/1492138366.html> (санаи мурочиат: 18.01.2020)

ШАНХАЙСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА КАК ЭЛЕМЕНТ РЕГИОНАЛЬНОГО И ГЛОБАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

САИДОВА НУШОФАРИН

магистрант ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33.
Тел.: (+992) 988880765. E-mail: noshcs14@gmail.com

Эта статья посвящена анализу роли Шанхайской организации сотрудничества как ключевого элемента регионального и глобального сотрудничества, также подробно проанализированы этапы развития организации, используемые механизмы в организации, растущее число стран-партнеров и отношение западного общества к организации.

В статье также рассматривается роль ведущих стран организации, как Китай и Россия, и автор пытается представить свое мнение о роли организации на региональном и глобальном уровнях, опираясь на новейшую научную литературу. Исходя из результатов исследования, автор сделал выводы относительно исследуемой темы.

Ключевые слова: *Шанхайская организация сотрудничества, региональная и глобальная интеграция, Россия и Китай, механизмы, идеи, глобализация и Шанхайская организация сотрудничества.*

SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION AS AN ELEMENT OF REGIONAL AND GLOBAL COOPERATION

SAIDOVA NUSHOFARIN

MA student of the ISPAEC NAST. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue
33. Tel.: (+992) 988880765. E-mail: noshcs14@gmail.com

This article is devoted to the analysis of the role of the Shanghai Cooperation Organization as a key element of regional and global cooperation, the stages of development of the organization, the mechanisms used in the organization, the growing number of partner countries of the organization and the attitude of Western society to the organization.

The article also examines the role of leading countries of the organization like China and Russia, and the author tries to present her vision of the role of the organization at the regional and global levels, on the basis the latest scientific literatures. Also, based on the results of the study, the author made conclusions regarding this subject.

Keywords: *Shanghai Cooperation Organization, regional and global integration, Russia and China, ideas, cooperation, globalization.*

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷалла мақолаҳоро бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дар ҳаҷми то 16 саҳифа пазируфта, ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ талаб карда мешавад. Фишурдаи мақолаҳо набояд аз 1 саҳифа зиёд бошад. Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 14 дар як рӯи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта аз 28 сатр (бо шумули замима ва хошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷойи кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, рақами телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақолаи дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо нусхаи электронӣ пешниҳод мешавад, ки дар он маводи муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) барои китобҳо – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

Муллоаҳмадов М. Осори эроншиносӣ, ҷ.1, Душанбе: Дониш, 2018, - 563 с.

б) барои мақолаҳо – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

Раҷабов Х. Тасвири бархӯрдҳои мазҳабӣ дар ҳикояи Иброҳим Ҷалис “Ғуломи озод” // Илм ва ҷомеа”, № 2 (10), 2018. –с. 70-78.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, с. 75]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, с. 72-80].

Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад. Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

К публикации в журнал принимаются статьи объемом не более 16 страниц на таджикском, русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

Текст должен быть отпечатан на принтере – размер шрифта 14 – с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам).

Поля рукописи: верхнее и нижнее – 2,5 см, левое и правое – 3 см. Размер абзацного отступа – 0,5 см.

К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии – адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг – фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, *Осиё ва Аврупо № 2, 2019* 141 общая число страниц например:

Муллоаҳмадов М. Осори эроншиносӣ, ч.1, Душанбе: Дониш, 2018, - 563 с.

б) для статей – фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

Рачабов Ҳ. Тасвири бархӯрдҳои мазҳабӣ дар ҳикояи Иброҳим Чалис “Ғуломи озод” // *Илм ва ҷомеа*”, № 2 (10), 2018. С. 70-78.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, с. 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, с. 272-280].

Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов – всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток. Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Ба матбаа 13.07.2022 тахвил гардид. Чопаш 21.07.22
ба имзо расид. Коғазии офсет. Андозаи 60x84 1/8.
Ўзъи чопии шартӣ 13,50. Адади нашр 100 нусха.
Супориши № 1/22

Дар матбааи ҶДММ «Мулквар» ба таъб расидааст.